

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ
ANA BİLİM DALI

DOKTORA
TEZİ

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA ÜYE
ÜLKELERİN ANA DİLİ EĞİTİMİNİN DİL
POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

BETÜL KOPARAN

TÜRKÇE EĞİTİMİ
BİLİM DALI

Antalya, 2023

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRKÇE EĞİTİMİ DOKTORA PROGRAMI

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA ÜYE ÜLKELERİN ANA DİLİ
EĞİTİMİNİN DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

Betül KOPARAN

Danışman
Prof. Dr. Mehmet CANBULAT

ANTALYA, 2023

DOĞRULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışmada alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım. Enstitü tarafından belirli bir zamana bağlı olmaksızın tezimle ilgili bu beyana aykırı bir durumun saptanması hâlinde ortaya çıkacak tüm ahlâkî ve hukukî sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

18/08/2023

Betül KOPARAN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Betül KOPARAN'ın bu çalışması 18.08.2023 tarihinde jürimiz tarafından **Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi** Ana Bilim Dalı **Türkçe Eğitimi** Doktora Programında **Doktora Tezi** olarak **oy birliği** ile kabul edilmiştir

İMZA

Başkan : **Prof. Dr. Necati DEMİR**
(Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi)

Üye : **Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR**
(Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi)

Üye : **Prof. Dr. Bayram BIÇAK**
(Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme)

Üye : **Doç. Dr. Bekir DİREKÇİ**
(Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi)

Üye (Danışman) : **Prof. Dr. Mehmet CANBULAT**
(Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi)

DOKTORA TEZİNİN ADI: Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelerin Ana Dili Eğitiminin Dil Politikaları Bağlamında İncelenmesi

ONAY: Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulunun tarihli ve sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

(Unvan, Ad, SOYAD)

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitimim süresince ve çalışmanın her aşamasında beni destekleyen, manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi birikimi ve hayat tecrübesi ile akademik ve kişisel anlamda bana değerli katkılar sağlayan, hoşgörüsü için her zaman minnettar olduğum kıymetli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet CANBULAT'a en içten duygularıyla saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Doktora tez çalışmamın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini her zaman benimle paylaşan, danıştığım her konuda kıymetli zamanını ayırıp büyük bir ilgiyle faydalı olabilmek için elinden geleni yapan, desteğini ve samimiyetini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Sayın Doç. Dr. Bekir DİREKÇİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitesinde yer alan, önerileri ile tezime değer katan hocam Sayın Prof. Dr. Bayram BIÇAK'a; tez savunmamda yer alarak beni onurlandıran jüri üyeleri Sayın Prof. Dr. Necati DEMİR ve Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca, 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı kapsamında doktora eğitim sürecime desteklerini sunan TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Bu meşakkatli süreçte çalışmalarına devam etme gücü verdikleri ve zorluklarda benimle birlikte dertlenip başarılarımda heyecanıma ortak oldukları için sevgili arkadaşlarım; Fatma ŞİMŞEK, Fatmagül BEŞKAZA, Habibe ÖĞREN, Nazan İNCİ, Şeyma DİLEK, Zübeyde GÜNEY ve Dr. İpek SOM ÖNAL'a çok teşekkür ederim. Gönül verdiğim bu yolda, çıkacağım her zorlu yolculukta en baştan bugüne hep yanımda olmaya çalışan Dr. Bilal Onur ŞİMŞEK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak koşulsuz yanımda olduklarını bildiğim, varlıkları benim için çok değerli olan ve her şeyden çok sevdiğim canım ailem; babam Mehmet KOPARAN, annem Ziyet KOPARAN, kardeşlerim Hasan Mert KOPARAN ve Anıl Yiğit KOPARAN'a en kalbî duygularıyla çok teşekkür ederim. Sevgili ailem; sevginiz, güveniniz, inancınız ve desteğiniz olmasaydı, hayallerimin peşinden bu kadar inatla koşamazdım. Size minnettarım...

Betül KOPARAN

Antalya, 2023

ÖZET

Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelerin Ana Dili Eğitiminin Dil Politikaları Bağlamında İncelenmesi

Doktora Tezi

KOPARAN, Betül

Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Doktora Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet CANBULAT

Ağustos 2023, 230 sayfa

Dil, ait olduğu toplumu birçok açıdan etkileyen önemli bir kavramdır. Toplumsal uzlaşma ve ilerlemenin gerçekleşmesi, ulusu oluşturan fertler arasında birlik bağının oluşması, toplumların geçmişiyle bugünü arasında köprü kurularak köklerini unutmaması dil ile sağlanmaktadır. Dilin toplumsal hayattaki önemi, devletler için de politikalar bağlamında en temel unsurlardan biri olarak yer almasına imkân sunmuştur. Bu kapsamda devletler, farklı amaç ve etkilerle dil politikaları geliştirmektedir. Söz konusu politikalar, ülke içi veya ülke dışı kurum ve şahısların etkisinde belirlenebilir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, Türk dilinin, kültürünün ve bunların ayrılmaz bütünleyeni olarak görülen eğitimin önemine dayanarak Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin ana dili eğitiminin dil politikaları bağlamında incelenmesidir. İlgili amaç çerçevesinde, araştırma nitel araştırma yöntemine uygun bir biçimde yürütülmüştür. Araştırmanın veri kaynağı olarak bilimsel çalışmalar, ilgili ülkelerin resmî kurumlarının sayfalarından elde edilmiş bilgiler, dil ve dil politikası bağlamında ele alınabilecek kanunlar, devlet idarecilerinin söylemleri ve ülkelerin ilgili bakanlıklarının verileri ele alınmıştır. Verilerin analizi ise betimsel analiz tekniğine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin ana dili eğitimleri dil politikaları bağlamında incelendiğinde, bağımsızlıklarını elde ettikleri yıllardan itibaren bu konuda pek çok kanun çıkarıldığı, ana dili eğitiminde ulus devlet anlayışına göre çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar alfabe değişiklikleri, ana dili öğretimine dair konularda millîleşme ve güncel yaklaşımların takip edilmesi bunun yanında devlet yöneticilerinin, kamu, basın ve medya kuruluşlarının millî bilinç ve ana diline yönelik politikaları şeklinde sıralanabilir. Bu konuda Türkiye'nin diğer Türk devletlerinden daha farklı bir süreç geçirdiği bunun yanında diğer ülkeler için de farklı unsurların etkilerinin görüldüğü söylenebilir. Bu durumun nedeni olarak Türkiye'nin bağımsızlığının kesintiye uğramaması, harf devrimi ve dil inkılabı konusunda diğer

Türk devletlerine kıyasla daha kararlı, tavizsiz ve net politikalar uygulaması gösterilebilir. Öte yandan Kırgızistan hariç Sovyet sonrası diğer tüm üye ülkelerde ortak iletişimi sağlamak adına önemli görülen Latin alfabesine geçiş süreci başlatılmıştır. Ancak Sovyetlerin asimilasyon politikalarının etkisinin nispeten günümüzde azalsa da hâlâ etkili olması, ülkelerin çok etnikli yapısı, resmî okulların çeşitliliği, birtakım siyasi ve ekonomik sebepler söz konusu devletlerde uluslaşma ve ana dillerinin gelişim süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu çerçevede çalışmada her ülke adına sonuçlar ayrı ayrı değerlendirilmiş ve kıyaslamalar yapılarak çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Türkçe eğitimi, ana dili, dil politikaları, Türk Devletleri Teşkilatı.*

ABSTRACT

Investigation of Mother Tongue Education of the Member Countries of the Organization of Turkic States in the Context of Language Policies

PhD Thesis

KOPARAN, Betül

Department of Turkish and Social Sciences Education, Turkish Education Doctorate Program

Advisor: Prof. Dr. Mehmet CANBULAT

August 2023, 230 pages

Language is an important concept that affects the society to which it belongs in many ways. The realisation of social reconciliation and progress, the formation of a bond of unity among the individuals who make up the nation, and the establishment of a bridge between the past and the present of societies so that they do not forget their roots are ensured by language. The importance of language in social life has enabled it to take place as one of the most fundamental elements in the context of policies for states. In this context, states develop language policies with different aims and effects. These policies can be determined under the influence of domestic or foreign institutions and individuals. In this respect, the aim of this study is to examine the mother tongue education of the member countries of the Organisation of Turkic States in the context of language policies based on the importance of Turkish language, culture and education, which is seen as an integral part of these. Within the framework of the related purpose, the research was conducted in accordance with the qualitative research method. Scientific studies, information obtained from the pages of the official institutions of the relevant countries, laws that can be considered in the context of language and language policy, the discourses of state administrators and the data of the relevant ministries of the countries were taken as the data source of the research. The analysis of the data was carried out in accordance with the descriptive analysis technique.

When the mother tongue education of the member countries of the Organisation of Turkic States is examined in the context of language policies, it is seen that many laws have been enacted on this issue since the years they gained their independence, and studies have been carried out in mother tongue education according to the nation state understanding. These studies can be listed as alphabet changes, nationalisation and following current approaches in mother tongue teaching, as well as the policies of state administrators, public, press and media

institutions towards national consciousness and mother tongue. In this regard, it can be said that Turkey has undergone a different process than other Turkic states, and the effects of different factors are also seen in other countries. The reason for this situation is that Turkey's independence has not been interrupted, and it has implemented more decisive, uncompromising and clear policies on the letter revolution and language reform compared to other Turkic states. On the other hand, with the exception of Kyrgyzstan, in all other post-Soviet member states, the process of transition to the Latin alphabet, which is considered important in order to ensure common communication, has been initiated. However, the fact that the Soviet assimilation policies are still effective even though they have relatively decreased today, the multi-ethnic structure of the countries, the diversity of official schools, and a number of political and economic reasons negatively affect the processes of nation-building and the development of mother tongues in these states. In this framework, the results for each country are evaluated separately and various recommendations are presented by making comparisons.

Keywords: *Turkish education, mother tongue, language policies, Organization of Turkic States.*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Problemleri	5
1.3. Araştırmanın Önemi	6
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	7
1.5. Tanımlar.....	7

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Ana Dili Eğitimi	9
2.2. Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Önemi	12
2.3. Dil Politikası ve Planlaması.....	16
2.3.2. Ulus.....	22
2.3.3. Ulus Devlet.....	24
2.3.4. Kimlik Kavramı ve Kimlik İnşası	28
2.3.5. Millî Kimlik.....	29
2.4. Türk Dünyası	31
2.5. Türk Devletleri Teşkilatı.....	34
2.5.1. Teşkilatın Yapılandırılması	38

2.5.2. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Hakkında Genel Bilgiler	40
2.5.3. Teşkilatın Geleceği	44
2.7. İlgili Çalışmalar	50

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırma Deseni	57
3.2. Veri Kaynakları.....	58
3.3. Veri Toplama Süreci	58
3.4. Verilerin Analizi.....	59

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi	62
4.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler.....	62
4.1.2. Dil Politikaları Bağlamında Azerbaycan'da Yürütülen Çalışmalar.....	64
4.1.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası	76
4.2. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi	85
4.2.1. Kazakistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler.....	85
4.2.2. Dil Politikaları Bağlamında Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yürütülen Çalışmalar	86
4.2.3. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası	98
4.3. Kırgız Cumhuriyeti'nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi	103
4.3.1. Kırgız Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler	103
4.3.2. Dil Politikaları Bağlamında Kırgız Cumhuriyeti'nde Yürütülen Çalışmalar	105
4.3.3. Kırgız Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası	116
4.4. Özbekistan Cumhuriyeti'nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi	120
4.4.1. Özbekistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler.....	120
4.4.2. Dil Politikaları Bağlamında Özbekistan Cumhuriyeti'nde Yürütülen Çalışmalar	123
4.4.3. Özbekistan Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası	134

4.5. Türkiye Cumhuriyeti’nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi.....	140
4.5.1. Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler	140
4.5.2. Dil Politikaları Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti’nde Yürütülen Çalışmalar.....	141
4.5.3. Türkiye Cumhuriyeti’nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası.....	149

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç ve Tartışma.....	153
5.2. Öneriler.....	174
KAYNAKÇA.....	176
ÖZGEÇMİŞ.....	211
İNTİHAL RAPORU	215
BİLDİRİM.....	216

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1. Üye Ülkelerin Nüfus Bilgileri (2020).....	40
Tablo 2.2. Üye Ülkelerin Nüfus Dağılımları (2020).....	41
Tablo 2.3. Üye Ülkelerin Genel Ekonomik Durumları (Kişi Başı Gelir, GSMH ve Büyüme Oranları).....	41
Tablo 2.4. Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinin Eğitimde Başarı Düzeyleri.....	42
Tablo 2.5. Üye Ülkelerin İstihdam Oranları.....	43
Tablo 2.6. Üye Ülkelerde İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	43
Tablo 2.7. Üye Ülkelerin Beşerî Sermaye Endeksi.....	44
Tablo 2.8. Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleri (GSYH/Milyar Dolar).....	46
Tablo 3.1. Betimsel Analizin Aşamaları.....	61
Tablo 4.1. Temel Orta Öğretimin Kazak Türkçesi Öğretim Kısımına Yönelik 5-9. Sınıfları İçin Kazak Dili Dersi İçin Haftalık ve Yıllık Öğrenme Yüğü Saati.....	103
Tablo 4.2. Genel Orta Öğretimin Temel ve Daha Yüksek Seviyelerinde Kırgız Türkçesi Dersi İçin Haftalık ve Yıllık Öğrenme Yüğü Saati.....	118
Tablo 4.3. Özbekistan'daki Okulların Verilen Eğitim Diline Göre Dağılımı.....	137
Tablo 4.4. Ortaokul Kurumlarında Türkçe Dersi İçin Haftalık ve Yıllık Ders Saati.....	152
Tablo 5.1. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelerin SSCB'ne Bağlı Oldukları Yıllar.....	154
Tablo 5.2. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelere Dair Bilgiler.....	155
Tablo 5.3. Türk Devletleri Teşkilatına Üye ya da Gözlemci olarak Yer alan Ülkeler.....	156
Tablo 5.4. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olan Ülkelerdeki Resmî Dil ve Alfabeler.....	167
Tablo 5.5. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olan Ülkelerdeki Zorunlu Eğitim Süresi.....	168
Tablo 5.6. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olan Ülkeler ve Dil Politikaları Bağlamında Ana Dili Eğitimi Süreçleri.....	172

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

AHC: Azerbaycan Halk Cephesi

akt: Aktaran

ASSR: Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

IMF: Uluslararası Para Fonu

KAZSTAT: Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Planlama ve Reform Ajansı Ulusal İstatistik Bürosu

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

PISA: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı

SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TİKA: Türk İş birliği ve Koordinasyon Başkanlığı

TÖP: Türkçe Dersi Öğretim Programı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜRKPA: Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi

TÜRKSOY: Uluslararası Türk Kùltürü Teşkilatı

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kùltür Kurumu

UNICEF: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

vd: Ve diğerleri

WPR: World Politics Review

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Kültürün temel yapı taşlarından biri olan dil, toplumların millî bir kimlik oluşturmada rol oynayan en önemli yetidir. Er Aydemir ve Direkci (2021), dili toplumsal belleğin inşa edilme sürecinde önemli bir kavram ve millîleşme sürecindeki temel unsur olarak nitelendirmektedir. Saussure'e (2005: 45) göre dil yetisi, bireyin evreni diğer canlılardan farklı bir şekilde algılamasını ve çevresindeki bireyler ile paylaşmasını sağlamaktadır. Bu yeti ile bireyler, en basit şekliyle nedensiz ve uzlaşım sal olarak ortaya çıkan ve kurallar dizgesi olarak tanımlanan dilin yaratılmasına izin vermişlerdir. Ortak uzlaşım aracı olarak kullandığı dil ile toplumsal bir kimlik kazanan birey, tek başına yapamayacağı pek çok şeyi içinde bulunduğu toplumla başarmış; çevresine hükmeder hale gelmiştir. Bu yönüyle dil yetisi, Saussure tarafından hem toplumun bir ürünü olan hem de kişilerin bu yetilerini kullanabilmeleri adına toplum tarafından kabul edilen zorunlu anlaşma biçimi olarak tanımlanmıştır (Saussure, 2005: 17).

Dil, en temel şekliyle insanlar arasında kullanılan iletişim araçları içindeki en gelişmiş ve en yetkin ileti kodu olarak ifade edilebilir. Toplumlar dil ile sosyal uyumu yakalarlar. Kişiler, dil ile öncelikle kendini daha sonra iç ve dış dünyasındaki somut ve soyut kavramları toplumla uzlaşım sal ifadeler aracılığıyla aktarırlar. Bu nedenle dilin uzlaşım sal özelliği dilin öğretilmesini zorunlu kılmaktadır (Onan, 2012).

Dil öğretiminde karşımıza çıkan ilk kavram ana dili sözcüğüdür. Bugüne kadar “ana dili” kavramı birçok araştırmacı tarafından çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Bazı dilbilimciler bu kavramı anlamlandırırken “ana” sözcüğü ile ilişkilendirmişler bazıları ise “ana” sözcüğünden bağımsız olarak bu kavramı ele almışlardır. Ana dili kavramının, anlamsal açıdan ele alınmasında farklılıklar olsa da ana dilinin bir milletin hayatında ne kadar önemli bir yer edindiği, millî benliğin kazanılması ve yaşatılmasında önemli bir faktör olduğu konusunda fikir birliği sağlanmış durumdadır. Ana dili Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından hazırlanan Türkçe sözlükte (2005); “*İnsanın çocukken ailesinden ve soyca bağılı olduğu topluluktan öğrendiği dil.*” şeklinde ele alınırken, Doğan Aksan (2004) “*Ana dili, başlangıçta anneden ve yakın aile*

çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireyin bir toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir.” biçiminde tanımlamıştır.

Bireylerin ana dilini öğrenmesi ve etkili bir biçimde kullanması benliğinin, duygusal ve zihinsel gelişiminin en önemli bütünleyicisidir. Üstelik ana dili sayesinde fikirler üretilir ve ortaya konulur, tartışma faaliyetlerine katılım gösterilebilir. Dolayısıyla ana dili öğretimi gerçekleştirirken öğrencilerin dili kullanma becerisini, dil bilincini, dil duyarlılığını ve yaratıcılığını ortaya çıkarması hedeflenmelidir (Önkaş, 2010).

Dünya üzerinde, eğitim konusunda ön plana çıkmış ülkelerin ana dille yapılan eğitimi önemsedikleri görülmektedir. Bu ülkeler; eğitimde ana dilini kullanmanın daha sağlıklı ve verimli olduğu, bu yolla öğretilen bilgilerin daha kalıcı olduğu hatta ana dili derslerinin diğer bütün alanlara kaynaklık ettiği bilinciyle eğitim sistemlerini kurgulamaktadır. Bu sebeple ana dille yapılan eğitimin birçok avantajına dikkat çekilmektedir (Kaplan, 2011: 393).

Ana dili öğretiminin 1990’lı yıllarda farklı bilim dalları tarafından değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin sonucunda birey ve toplum için hayati bir önem taşıdığı görülmüştür (Yalçın, 2006: 17). Bireyin anne karnında başlayan ve çevresindeki unsurlarla etkileşime girmesiyle artarak gelişmeye devam eden ana dili kavramı birçok unsurun bir arada olduğu çok değişkenli bir yapıdır. Ana dili bireyin tüm toplumsal kodlarının yanında üst soyundan aldığı genetik kodları da yansıtan karmaşık ve zihinsel bir kavramdır. Bu zihinsel işlemler sonucunda gelişim gösteren yapı düşünce ile birbirinden ayırt edilemez (Günay ve Özden, 2022).

Ana dilde eğitim meselesi dil politikası ve dil planlamalarının odak noktası olabilecek bir konudur (Erdem, 2012). Dil, şüphesiz ait olduğu toplumun ve etki alanı açısından diğer toplum ya da toplulukların en önemli dinamiklerinden birisidir. Dolayısıyla toplum hayatını her açıdan etkilemektedir. Dilin toplumlar için öneminin yanında devletler, özellikle de ulus devletler için önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bu nedenle devletler ulusal dillerinin yaşatılması, zenginleştirilmesi ve yaygınlaştırılması için çeşitli politika ve planlamalara ihtiyaç duymaktadır.

Orhan’a (2017) göre dil politikaları, günümüzdeki modern devletlerde egemen anlayış olan ulusçu devlet yapısına uygun bir şekilde ulusal bir kimlik çerçevesinde oluşturulmaktadır. Bununla birlikte her bir dilin içinde bulunduğu toplumun kültürel yapısına göre değiştiği, şekillendiği ve işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Böylece dillerin içerisinde bulunduğu uygarlığı ve toplumu yansıttığı, işlevsel yapısını yine içinde bulunduğu toplumdan aldığı ifade edilmektedir (Vardar, 1998: 16). Bu kapsamda iletişimsel evrenin unsurlarını kullanarak, kitle

kültürünün yayılmasını sağlayan gücü elinde bulunduran ve yansıtan iletişimciler ya da iletişim öğelerinin dil kullanımının, dilsel farkındalık bağlamında toplum dilbilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekmektedir (Aydemir, 2008).

Açık'a (2014: 595) göre, dil politikası dilin şekil ve fonksiyonlarına siyasi otoritenin müdahale etmesidir. Bu müdahale çoğu zaman; millî birliğin oluşturulması, ekonomik koşullar gibi çeşitli sebeplerle yapılmaktadır. Bir ülkede; dille ilgili yapılan tüm çalışmalar, dilin kullanımı, öğretimi, geleceği, geliştirilmesi vb. bütün faaliyetler dil planlamaları ve dil politikalarının içine girmektedir. Bu suretle dil politikaları, diğer birçok etmenle ilişkilidir. Ülkenin siyasal durumu, ekonomik durumu, ideolojisi, kültürel yaşantısı vb. bütün olaylar ve olgular dili dolayısıyla da o dille ilgili geliştirilen politikaları etkilmektedir. Koçak'a (2013: 209) göre ülkelerin dil politikalarını ve dil politikalarına bağlı olarak dil haklarını tayin eden çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu etmenler; ülkenin dilsel durumu, siyasal sistem ve resmî ideoloji olarak belirtilmektedir.

Tarihî kaynaklara bakıldığında genellikle, Türklerin birkaç bin yıllık tarihe ve kültüre sahip köklü bir millet olduğu kabul edilmektedir. Eski çağlardan bu yana Türkler, ana vatanları olarak görülen Tanrı Dağları ve Altay Dağları'ndan ya da komşu coğrafi bölgelerden birbirini izleyen dalgalar halindeki göçler ile dünyanın hemen hemen bütün bölgelerine yayılmışlardır. Ancak yaşadıkları coğrafya ne olursa olsun tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde oluşturdukları maddi ve manevi bağları kopmamıştır. Dil, inanç sistemleri, kültür ve tarih birliği Türkler için geçmişten bugüne önemli ortak bağlar olarak görülmektedir (Demir, 2009).

Bu çalışmada, Türk devletlerinde bütünleşmenin sağlanabilmesi için önemli kültürel bağlardan biri olarak kabul edilen Türk dilinin farklı Türk devletlerindeki dil politikası üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Türk dili, ana dil olarak değerlendirilecek ve onun lehçelerinin konuşulduğu ülkelerdeki dil politikaları incelenecektir. Son yıllarda dil öğretimi dâhil olmak üzere önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve yeni çalışmalar yürütme hedefinde olan Türk Devletleri Teşkilatına üye olan ülkeler ise bu çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır.

Önceki ismiyle Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi ya da Türk Konseyi olarak anılan Türk Devletleri Teşkilatı, 2009 tarihinde Türk Devletleri arasında ekonomi, siyaset, kültür, dil ve eğitim gibi çok çeşitli konularda kapsamlı bir iş birliğinin oluşması hedefiyle kurulan uluslararası bir örgüt olarak açıklanabilir. Teşkilatın 2009 yılında gerçekleştirilen zirve sırasında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanan Nahçıvan Anlaşmasının sonucunda "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi" ismiyle kurulmasına

karar verilmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı 2021). 17 Kasım 2010 yılında söz konusu anlaşma yürürlüğe girmiştir. Böylece 2010 yılında gerçekleşen zirvenin ardından Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi tam anlamıyla hayata geçirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyetleri teşkilatın kurucu üye ülkeleri arasında yer alırken 2019 yılı Ekim ayında Özbekistan Cumhuriyeti'nin Teşkilata tam üye olarak dâhil olduğu görülmektedir. Bunun yanında 2018 yılına gelindiğinde Macaristan ve 2021 yılında ise Türkmenistan Cumhuriyeti gözlemci statüsüyle Teşkilatta yer almaktadır. 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirveyle birlikte platform, "Türk Devletleri Teşkilatı" ismini almıştır.

2021 yılı Kasım ayında yapılan İstanbul Zirvesine ilk defa katılan Türkmenistan Cumhuriyeti, burada gözlemci ülke statüsünde yer almıştır. Ancak Türkmenistan Cumhuriyeti, 11 Kasım 2022 tarihinde yapılan 9. Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesinde teşkilata tam üye olarak katılacağını duyurmakla birlikte henüz resmî olarak teşkilatın tam üyesi değildir. Bunun yanında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de Teşkilata gözlemci üye olarak dâhil edilmiştir.

1992 yılında "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" ismi ile ilk kez toplanmaya başlayan Türk Devletleri Teşkilatı, teşkilata üye Türk devletleri arasında siyasi bir iş birliği gerekliliğinin sonucu olarak kurulmuştur. Bu kapsamda teşkilatın temel hedefleri; üye ülkeler arasındaki ortak kültür, kimlik ve dil birliğinin getirdiği özel bağı koruyup geliştirmek, Türk devletlerinin birbiriyle iş birliği kurmasını sağlamak, böylece sıkı ilişkilerin oluşmasıyla bölgedeki ve dünyadaki barışa ya da istikrara destek olmak şeklinde ifade edilebilir. Teşkilat, Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin siyasi, ekonomi, bilim ve eğitim gibi konular başta olmak üzere birçok konuda iş birliğini artırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda teşkilatın pek çok alanda iş birliği seviyesini artırmak ve yaygınlaştırmak adına üye ve gözlemci ülkeler teşkilata dâhil olabilmektedir. Ortak tarih, kültür ve dil bağı bulunan Türk Cumhuriyetlerinin Türk Devletleri Teşkilatı ya da önceki adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyine dâhil olmaları devletlerin siyasi, ekonomi, bilim ve eğitim gibi birçok konuda beraber hareket etmeleri ya da birbirlerine destek olmaları için önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Özellikle eğitim konusu teşkilatın kuruluş amaçları arasında önemli başlıklardan biri olarak ifade edilmektedir (Türk Konseyi, 2009).

Genel olarak Türk Devletleri Teşkilatının yapısı ele alındığında Türk diline özel bir yer ayrıldığı ve ayrı bir önem verildiği göze çarpmaktadır. Nitekim 2012'de Astana merkezli uluslararası bir kuruluş şeklini alan Türk Akademisi ile birlikte Türk dili konusunda pek çok

çalışma yapılması (Türk Devletleri Teşkilatı, 2016), Türk devletlerinde ortak alfabe konusu üzerinde durulması (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021), teşkilata üye olan devletlerin dillerinin diğer ülkelerde liselerde seçmeli ders olarak öğretilmesine odaklanması (Türk Devletleri Teşkilatı, 2015) ve ayrıca üye ülkelerde Türk dilinin birleştirici bir öge olarak kabul edilmesi Türk Cumhuriyetlerde sürdürülen ana dili eğitimine yönelik yürütülen dil politikaları açısından önemlidir. Söz konusu hedefler doğrultusunda teşkilata üye ülkelerde bu konuya yönelik çalışmaların günden güne arttırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda teşkilatın politikalarının gerçekleştirilebilmesi, üye ülkelerin dil politikalarının bu hedeflerle tutarlı olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla öncelikle üye ülkelerin dil politikalarının tespiti, ardından diğer ülkelerle ve teşkilatın hedefleriyle karşılaştırılması ve söz konusu durumun bilimsel metotlarla ortaya konularak Türkçe öğretimi bağlamında çeşitli önerilerin sunulması gereklilik arz etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Problemleri

Türk Devletleri Teşkilatının kuruluş amaçları arasında eğitim önemli bir ana başlık olarak yer almaktadır. Bu amaçla çalışmada Türk dilinin, kültürünün ve bunların ayrılmaz bütünleyeni olarak görülen eğitimin önemine dayanarak Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinin ana dili öğretimlerinin dil politikaları bağlamında ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada söz konusu ülkelerin ana dili eğitiminin tarihsel süreciyle birlikte dil, kültür ve eğitim bağlamında felsefî arka planı ile belirlenmesi ve değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Böylelikle Türk Cumhuriyetleri'nin devlet işleyişini ve millet bilincini etkileyen ana dil kullanımının dil politikaları bağlamında çözümlemelere ulaşılabilmesi sağlanılacaktır. Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmanın amacı, Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin ana dili eğitimlerinin dil politikaları bağlamında incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde uygulanan dil politikalarının ana dili eğitime yansımaları nasıldır?
2. Kazakistan Cumhuriyeti'nde uygulanan dil politikalarının ana dili eğitime yansımaları nasıldır?
3. Kırgız Cumhuriyeti'nde uygulanan dil politikalarının ana dili eğitime yansımaları nasıldır?

4. Özbekistan Cumhuriyeti'nde uygulanan dil politikalarının ana dili eğitime yansımaları nasıldır?
5. Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan dil politikalarının ana dili eğitime yansımaları nasıldır?
6. Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin ana dili eğitiminin ve uygulanan dil politikalarının karşılaştırmalı durumu nasıldır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Dil, kültürün dolayısıyla millî kimliğin devamlılığını mümkün kılar. Yitirilen her dil esasında yok olan kültürleri simgeler. Bireylerin azalan ana dili hâkimiyeti kültürüne, benliğine, kimliğine yabancılaşmasına dolayısıyla millî kökenini unutmasına sebep olur. Ait olduğu toplumsal karakteristiklerinden uzaklaşarak çevresine yabancılaşır ve dünya algısı, kullandığı yeni dil bağlamında gelişir (Kasap, 2020). Joshua Fishman'a (1999) göre bir millete dilini unutturmak o millete selamlaşmalarını, övgülerini, argolarını, söz sanatlarını, şarkılarını, tekerlemelerini, atasözlerini ve inançlarını unutturmaktır.

Dil, bir toplumun kimliğini koruyabilmesi ve var olabilmesi açısından son derece önemlidir. Toplumların geleneklerini, göreneklerini, kültürlerini bir kuşaktan diğerine aktarma işlevini yerine getirme görevi en eski dönemlerden bugüne ana dili eğitimiyle birlikte olmaktadır (Yıldız, 2003). Bu nedenle toplumların gelişmişliği ve yaşanmışlığı için ana dillerinin durumu bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Sadoğlu'na (2003) göre, modern devletlerin dil ile zorunlu ilişkileri sadece ulusal aidiyet bağlamında ortaya çıkan kolektif kimlik probleminden ibaret değildir. Çünkü dil her şeyden önce bir iletişim aracıdır. Siyasal otorite ise nüfusunun tamamını organize etmeyi hedefler. Bu yüzden devletler toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayatın devam edebileceği ortak-standart bir dil oluşturmak zorundadır. Fishman'a (2006) göre ülkelerin dil politikası belirlenirken; dil akademileri, dil komiteleri, dil kurulları, eğitimciler, yazarlar, sözlük derleyicileri, uzmanlar veya din adamları gibi kişi ya da kurumlar etkili olmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin, dil politikalarını belirlerken kişi ya da kurumları esas aldığı görülmektedir. Ancak bu etmenler yalnızca ülke içinde bulunan kurumlar olmak zorunda değildir. Nitekim Avrupa Birliği (AB) gibi oluşumlar üye ülkelerin tamamını kapsayacak politikalar önerebilir ve söz konusu politikalar üye ülkelere yürürlüğe konulabilir. Dolayısıyla bu tezin odak noktası

olan Türk Devletleri Teşkilatı ve üye ülkelerin ne tür politikaları benimsediğinin, ortak ve ayrılan noktaların neler olduğunun tespiti gelecekteki politikaların belirlenmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatının kuruluş amaçlarından biri ortak tarih, kültür ve dil bağları bulunan Türk Cumhuriyetleri arasında iş birliğini artırmaya çalışmak olarak belirlenmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı ya da önceki ismiyle Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi üye devletlerin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitim gibi konularda beraber hareket etmeleri adına önemli bir kuruluş olarak görülmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda, Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinin ana dili öğretimlerinin dil politikaları çerçevesinde ortaya konulması önem taşımaktadır. Bunun yanında teşkilatın kuruluşunun yakın bir geçmişe dayanması sebebiyle bütün ülkeleri kapsayan bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma, ilgili alanda çalışmalarını yürüten araştırmacılara katkı sunacağı gibi dil politikaları, ana dili öğretimi ve karşılaştırmalı eğitim gibi başlıklarda da alana katkı sunması bakımından önemli görülmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu çalışma Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkeler olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye devletlerinden elde edilen verilerle sınırlıdır.
2. Araştırma, Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerde yürütülen dil politikaları ve ana dili öğretimi konusu ile sınırlı tutulmuştur.

1.5. Tanımlar

Ana Dili: “*Ana dili terimi, her zaman çocuğun annesinin dili anlamında kullanılmamaktadır. Başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin bir toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir. Dilbilim sözlüklerinde genellikle çocuklukta yetişilen çevrenin dili diye tanımlanmaktadır. Bir kişinin toplumla bütün ilişkisi, bu çevre diliyle sağlanır*” (Göğüş, 1978: 1).

Devlet Dili: Anayasada devlet dili kavramıyla tanımlanan ülkedeki vatandaşlarının çoğunluğunun ana dili olarak kullandığı dildir.

Dil Planlaması: Dil planlamasını Weinstein (1980: 56), uzun süreli ve bilinçli bir çabanın sonucunda toplumlar üzerinde hükûmetler tarafından kontrollü bir biçimde yapılan dile yönelik fonksiyonların değişimleri olarak tanımlamıştır. Koçak (2013: 207) ise dil planlamasını sözlü ve yazılı sistemlerle bir dilin yapısına yönelik ilgili kuralların uzmanlar tarafından bilinçli olarak formüle edilmesine yönelik değişimler olarak ifade etmektedir. Bu çabanın çoğu zaman ilgili kurumlar ile birlikte yürütüldüğünü de belirtmektedir.

Dil Politikaları: “*Bir siyasal birim içinde konuşulan dillere, bunların alan ve bölgelerine, gelişmelerine ve kullanımlarına ilişkin haklara yönelik ilke, karar ve uygulamalar bütünü*” olarak tanımlanmaktadır (Eraydın Virtanen, 2003).

Kimlik: “*Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü*” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2023).

Millî Kimlik: “*Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, millî hüviyet*” millî kimlik olarak yer almaktadır (TDK, 2023).

Resmî Dil: TDK tarafından hazırlanan Güncel Türkçe Sözlük’e (2023) göre resmî dil: “*Bir devletin sınırları içerisinde yönetimde, hukukta, eğitimde ve ticarete gerek sözlü gerekse yazılı iletişimde kullanılan, genellikle kanunla belirlenen dil; devlet dili*” olarak açıklanmaktadır. Ülke vatandaşlarının çoğunluğunun ana dili olmayan ancak devlet işleyişinde kullanılan ve anayasada “resmî dil” olarak tanımlanan dildir.

Türk Devletleri Teşkilatı: Türk Devletleri Teşkilatı, 3 Ekim 2009 yılında Nahçıvan'da o dönemki adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi) olarak Türk Devletleri arasındaki iş birliğini desteklemek hedefiyle kurulan uluslararası bir örgüttür. Teşkilat'ın kurucu üye ülkeleri arasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye bulunmaktadır. Ekim 2019 tarihinde Bakü'de düzenlenen teşkilatın 7. Zirvesinde Özbekistan, tam üye olarak örgüte katılmıştır. Eylül 2018 tarihinde Kırgızistan'ın Çolpon-Ata (Çolpan-Ata) kentinde düzenlenen 6. Zirvede Macaristan, Kasım 2021 tarihinde de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirvede Türkmenistan teşkilata gözlemci statüsü ile dâhil olmuştur.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Ana Dili Eğitimi

İnsanlar algı, his, hafıza ve dikkat gibi birçok bilişsel işleve sahip olarak dünyaya gelmektedir. Doğuştan sahip olunan bu basit düzeydeki zihinsel yetiler zamanla bireylerin çevresindeki sosyal yapının ve kültürün de etkisiyle daha ileri ve karmaşık zihinsel etkinliklere dönüşmektedir (Shaffer ve Kipp, 2010). Şen'e (2020) göre, çocuklar yaşadıkları yakın çevreleri dolayısıyla maruz kaldıkları toplumsal yapı ve kültürün etkisiyle hafıza kazanmakta, ne şekilde düşünmeleri gerektiğini ve zihinlerini nasıl kullanacaklarını öğrenmektedirler. Yani bireylerin, dil edinimi ve gelişimi ile birlikte düşünme ve dolayısıyla üretme becerisi de aynı doğrultuda gelişim göstermektedir. O hâlde dil ile düşünce arasında çok sıkı bir ilişki olduğu ve dil becerisinin gelişiminin düşüncenin de gücünü göstereceği görülmektedir. Bu doğrultuda Humboldt kelimeleri “*yalnızca düşünmeyi yansıtmaya yarayan birer araç değil, düşünceyi tamamlayan, onu yaratan şeylerdir.*” olarak ifade etmektedir (Akarsu, 1955).

Dil gelişimi tüm bilim alanlarının temel noktası olarak gösterilebilir. Özellikle de günümüzde duygu ve düşüncelerini doğru ve etkili bir biçimde ifade edebilen bireylerin dilin kıvrak bir biçimde kullanıldığı, iletişim becerileriyle doğrudan ilişkili edebiyat, siyaset, eğitim, pazarlama, hizmet gibi birçok farklı sektörde daha başarılı olan bireyler olduğu düşünülmektedir. İş ve eğitim hayatında olduğu kadar hem bireysel hem sosyal ilişkilerde kişilerin kendilerini doğru ifade etmeleri oldukça gereklidir. Bu gerekçelerle bireyler, önce yakın çevresi ve ailesinin katkılarıyla daha sonra ise örgün eğitim süreciyle beraber okullarda devam eden süreçte dil becerilerini geliştirmektedir (Mutlu, 2018).

Ana dili kavramını açıklamak için alandaki araştırmacılar tarafından pek çok tanım yapılmıştır. TDK'nin Türkçe Sözlük'ünde bu kavram “*İnsanın çocukken anasından, evindekilerden ve soyca bağlı olduğu topluluktan öğrendiği dil*” şeklinde açıklanmaktadır. Bunun yanında ana dili kavramına dair yapılmış tanımlardan bazıları şöyledir: Göğüş (1988) ana dili kavramını, “*Bir kimsenin ailesi içinde ve çevresinde ilk öğrendiği, somut ve soyut kavramların karşılığını anlatma olanağı kazandığı dil*” şeklinde tarif ederken Aksan (2004: 175) ana dilini, “*Başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireyin toplumla en güçlü bağlarını*

oluşturan dildir” olarak tanımlamıştır. J. Marouzeau (Aktaran: Aksan, 1975: 424) “Bir kimsenin bilinçli bir öğrenim evresi olmaksızın önceki kuşaklar ya da çevresinden kazandığı dil”, Vardar (1998: 20), “İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dil”, Korkmaz (1992: 8) “İnsanın doğup büyüdüğü aile ve soyca bağlı bulunduğu toplum çevresinden öğrendiği, bilinçaltına inen ve kişilerle toplum arasındaki ilişkilerde en güçlü bağı oluşturan dil” Topaloğlu ise (1989: 24) “Kişinin önce annesinden ve diğer aile fertlerinden, sonra içinde bulunduğu sosyal çevreden edindiği, kendisiyle toplum arasındaki iletişimi sağlayan dil” olarak ana dilini tanımlamaktadır.

Bu tanımlardan hareketle ana dili, çocuğun önce ailesinden daha sonra da içinde bulunduğu toplumdaki diğer kişilerle girdiği etkileşim sürecinin sonucunda edindiği dil biçiminde kısaca ifade edilebilir. Dilbilimciler tarafından ana dili kavramı, genellikle bir bireyin içinde doğup büyüdüğü aile veya yakın çevresinden ilk olarak edindiği dil şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte ana dilinin kişinin çocukluk döneminde karşılaştığı ilk dil olması sebebiyle kasıtlı ve planlı bir biçimde öğretiminin gerçekleşmediği için ilk olarak çevresindeki diğer kişiler vesilesiyle maruz kalındığı ve taklit yoluyla kazanıldığı diğer bir ifadeyle edinildiği vurgulanmaktadır (Vardar, 1988: 20). Ayrıca ana dili kavramı konusunda sıklıkla yapılan yanlışlardan biri de ana dili ve ana dil terimlerinin birbirlerinin yerine kullanılması ve karıştırılması konusudur. Bu konuyu “ana dili” isimli makalesinde Aksan (2004) şu şekilde açıklar: “Ana dili, başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireyin bir toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir.”

Kayaalp’a (1998: 89) göre bireylerin sosyal bir varlık olarak toplumda etrafındaki diğer kişilerle iletişim kurabilmeleri, kendilerini ifade edebilmeleri ve bireysel gelişimlerini tamamlayabilmeleri ile yaşamın bütün kademelerinde başarı sağlayabilmeleri için doğru bir ana dili eğitimi ve öğretimi gerekmektedir. Piaget’e (1952: 10) göre özellikle çocukların soyut işlemleri dönemine geçmesiyle birlikte ana dili öğretimi ile doğru düşünme yolları konusunda çocukların yaşamlarındaki temel unsurlar dil dersleriyle atılmaktadır.

Ana dili eğitimi konusu, her dilin kendi kurallarını ve mantığını içeren ögeler temelinde sadece dil öğretimiyle ilgili konuları içeren bir süreç değildir. Aksine toplumsal yaşamda yer alan tüm unsurları barındıran hayata dair tüm kavramlarla yakından ilişkili bir süreçtir. Bu süreç ile beraber topluma dair millî, ulusal ve demokratik değerler kişiler tarafından benimsenmektedir. Birçok farklı alandaki meslek grupları içerisinde yer alan kişilerin ortak bir

ana dili öğretimi çerçevesi ile oluşturdukları topluma yönelik kültürel alt yapı sayesinde uluslar topluma uyum sağlayan nesiller yetiştirilmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla bu şekilde yetişen nesiller sayesinde toplumsal yapının her birimi daha güçlü bir hâl almaktadır (Yalçın, 2006). Bu bağlamda dilin günümüz devletlerinin oluşmasında temel unsurlar olan ulus ve millet kavramlarının da oluşmasını sağlayan önemli bir kurucu unsur olduğu ifade edilebilir (Oruç, 2016).

Aynı ulus içinde bir arada yaşayan insanların ortak bir düşünce sistemiyle, çevrelerini ve dünyayı kavrama ve anlama becerisi kazanmaları ana dili bilinci ve sevgisi ile gerçekleşmektedir. Bunun sonucunda aynı ulus içerisinde yaşayan insanlar arasındaki bağ güçlenmekte ve kuvvetlenmektedir. Bazı dilbilimcilere göre ana dili kavramındaki “ana” sözcüğünden dolayı bu kavramın anneden öğrenilen dil şeklinde bir anlamı olduğu belirtilmektedir. Ancak Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen ve onunla birlikte pek çok dilbilimci ana dili sözcüğü ile kastedilenin anne kavramının, daha geniş anlamıyla kişilerin yakın çevrelerinden ve fertlerin bir arada yaşadıkları ulus içinde ortak bir şekilde kullandıkları dil olarak anlaşılmasının gerektiğini savunmuşlardır (Aksan, 1994: 63-64). Benzer şekilde Şahin (2014: 828) de dili, ulusların geçmişinden gelen fikirlerinin, değerlerinin, duygularının ve düşüncelerinin aktarıldığı bir unsur, fertlerin ve toplumların bir ifadesi olarak açıklamaktadır.

Aksan (1999: 15) “*Biz, dünyayı ana dilimizin penceresinden görür, ana dilimizin kavramlarıyla evreni biçimlendiririz*” şeklindeki ifadesiyle ana dilin kişilerin dünyayı algılamalarındaki önemine değinmektedir. Bireyin kendi ana dilindeki sözcükler ile doğayı ve varlıkları fark edişi, onlarla arasındaki ilişkiyi hafızasında konumlandırması, çevresini, düşüncelerini ve deneyimlerini gerçekleştirmesi sağlanır. Bu şekilde dilsel öğeleri kendi ana diliyle ortaya koyan çocuk düşünsel, sanatsal ve bilimsel etkinliklerini de en yetkin, en yaratıcı ve en doğal hâliyle kendi ana dilinde gerçekleştirecektir. Dolayısıyla bireylerin ana dili dışında, farklı bir dilde düşünmesi veya üretmesi onu dolaylılığa zorlayacağından istediği başarıyı alması da güçleşecektir. Benzer şekilde ana diline hâkim olmayan kişilerin de ortaya koydukları işlerde verim sağlamaları güçtür (Kul ve Gürer, 2006). Ana dilinin insanların kişisel olarak kendini ya da evreni anlaması ya da anlatması, yaşamda başarı sağlaması ve ulusal bağlılıkları sağlamaya yönelik kazançlarının çok büyük olması geçmişten günümüze ana dilinin öğretimi konusundaki çalışmaların önemini vurgulamaktadır.

Sever’e (2004: 7) göre ana dili öğretiminin gerçekleştirmesinin çeşitli birtakım amaçları bulunmaktadır. Buna göre, insanların doğru düşünmelerini sağlama; açık, doğru ve etkili bir

iletişim sağlayabilecekleri dilsel becerileri kazandırma ve onların toplumsallaşma süreçlerine katkıda bulunma gibi ana dilinin temel amaçları yer almaktadır. Göğüş (1988: 16) de ana dili eğitiminin çeşitli amaç ve işlevlerinin olduğunu ifade etmektedir. Onun bahsettiği amaçlardan bazıları şu şekildedir: Bireylerin kendi duygu ve düşüncelerini anlatabilmesi, ana dilinde dinlediği ve okuduğu şeyleri doğru şekilde anlamak, diline dair kuralları öğrenmek, söz varlığını ve kelime dağarcığını geliştirmek, bir ferdi olduğu ulusunun edebiyatını ve bunun yanında dünya edebiyatındaki klasikleri bilmek ve bu eserleri tanımaktan zevk almak, ulusal kültürünü ve dünya kültürlerini dil ve edebiyat aracılığıyla bilmek. Bu amaçların günümüzdeki tüm uygar milletlerin ana dili öğretimi amaçları içerisinde olduğu savunulmaktadır. Birçok amacı bir arada bulunduran ana dili eğitiminin bu özelliği sebebiyle uygulanması da sözcük çalışması, dinleyip anlama, okuyup anlama, sözlü anlatım, yazı ile anlatım, dil bilgisi, edebiyat eserlerini tanıyıp değerlendirme gibi çok yönlü şekilde olması tavsiye edilmektedir. Böylece ana dili eğitiminin çocuğun yeni bir dil öğrenme süreci değil öncelikle aile ve çevresinden sonra da eğitim kurumlarından aldığı ve hayat boyu gereksinim ve ilgi alanlarına göre geliştirdiği bir dil olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle de çocuğun konuştuğu dil üzerine birtakım farklı beceriler kazandırılarak geliştirilmesi önerilmektedir. Bu bağlamda insanla birlikte gelişip değişen ve canlı bir varlık olan dildeki değişimler ana dili eğitimindeki değişimleri ve gelişmeleri de beraberinde getirmektedir (Mutlu, 2018).

2.2. Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Önemi

Dil, insan yapımı bir varlık değil, binlerce yılda kendi yasalarına göre gelişen doğal bir varlıktır (Arat, 1966: 89). Kavcar'a (1987) göre dil, millî kültürün temel unsurlarından biridir ve insanları bir araya getiren en önemli unsurdur. Dil, bir toplumda sözlü ve yazılı anlaşmayı sağlamasının yanı sıra bir düşünme aracıdır. İnsanları birleştiren, bir toplumu gelişigüzel bir insan kalabalığı olmaktan çıkarıp millet yapan en önemli unsurlardan biridir. Aynı dili konuşan ve ortak bir dile sahip olan toplumlarda, bireyler arasında köklü bir yakınlık, sevgi ve saygı bağı örülmektedir. Bu bağlar sosyal yaşam için çok önemli olan güven duygusunun kaynağı olarak görülmektedir. Birbirine güvenen insanlardan oluşan toplumlarda birlik ve bütünlüğün kolayca sağlandığı çok iyi bilinmektedir. Aksan (1987: 55) dilin çok yönlü ve çok gelişmiş bir sistem olduğunu ileri sürmekte düşünce, duygu ve dileklerin bir toplumda ses ve anlam bakımından ortak unsurlar ve kurallar kullanılarak iletildiğini ifade etmektedir. İnsanların duyguları, düşünceleri, deneyimleri ve istekleri dil aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Dil sayesinde insanlar çevreleriyle bir arada yaşamayı kolaylaştırmış ve böylece birbirleriyle olan

ilişkilerini zenginleştirmişlerdir (Bilgin, 2006: 1). Dilin kuralları, işleyişi ve içerdiği kelimelerin anlamı, birey tarafından doğuştan öğrenilmektedir. Bu öğrenme sayesinde birey aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bir sözleşmeyi onaylamakta ve bir şekilde ona katılmaktadır. Çünkü tüm bunlar yüzyıllardır süregelen bir mutabakata, bir takım ortak kabullere dayanmaktadır. İletişimi ve anlayışı mümkün kılan bu ortaklıktır. Kişiler bunları kendi istek ve beklentilerine göre değiştiremez, tadil edemez; çünkü dil toplumsal bir varlıktır (Kul ve Gürer, 2006).

Göçer'e (2012) göre dil, bir ülkenin içinden geçen bir nehir gibidir. Bir yandan bu şehre hayat verirken, diğer yandan da bölgenin akarsularından, çaylarından beslenerek tüm insanlığın ortak ürünü olan medeniyet okyanusuna ulaşmakta ve katkıda bulunmaktadır. Akan su, geçtiği şehre hayat verdiği, bu bölgenin kaynaklarından beslenerek çoğalarak aktığı gibi; dil, içinde bulunduğu toplumun kültürel zenginliklerinden yararlanmakta ve aynı zamanda toplumun kültürel dokusunun oluşmasında bir çimento görevi görmektedir. İnsan yaşamının mihenk taşı olan dil, Gökalp'ın (1975) dediği gibi duygu ve düşüncelerin deposu gibidir. Bireylerin sahip olduğu duygu ve düşünceler dil ile somutlaştırılmakta ve halka duyurulmaktadır. Diğer bireyler tarafından kabul edildiği ölçüde toplumun ortak değeri hâline gelmektedir. Çünkü toplumu oluşturan bireylerin duygu ve düşünceleri sahip oldukları kültürün bir yansımasıdır. Dil ve düşünce arasında sıkı bir ilişki olduğunu öne süren Humboldt'a göre; düşüncüyü tamamlayan, düşüncüyü yaratan bir şeydir ve her dil, onu ana dili gibi konuşan insanın iç dünyasını, dünya görüşünü ve anlayış ortamını yansıtmaktadır (Akarsu, 1984: 43). Kaplan (2005: 176) dili, millet olarak adlandırılan ve binlerce yıldır milyonlarca insan tarafından işlenen muazzam bir kültür hazinesi olarak görmektedir.

Çeşitli toplumsal süreçlerin kaynağı olan dil ile kişiler arasında toplumsallaşma, kültür aktarımı ve bilgi alışverişinde bulunma gibi pek çok toplumsal olay meydana getirilmektedir (Metin ve Canbulat, 2013). Ünalın (2005: 14), toplumun hiçbir noktasının dilden bağımsız olamayacağını ifade etmektedir. Bireylerin varlığı dil ile mümkün olduğu gibi, toplumun da varlığı ancak dil ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda dil, toplumun kültür kimliğini yansıtmaktadır. Aynı doğrultuda Akarsu, (1998: 88-89) da *“Toplumsal edebiyatı, sanatı, felsefesi, tekniği ile bütün kültürü, düşünceleri, töre ve gelenekleri dil ile bir bağlılık içindedirler. Töre ve geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılması ancak bir bildirme ile olabilir. Bunu da ancak dil başarır.”* diyerek dilin kültür taşıyıcılığı özelliğinin altını çizmektedir.

Türk milletinin dünü, bugünü ve yarını arasında köprü görevi gören Türk dili, dil ve millî kimlik oluşumundaki temel öğelerden biridir. Dilin eksikliği sadece bireyi değil toplumu

da etkiler ve dilini kaybetmiş bir toplum aynı zamanda kimliğini, benliğini, geçmişini ve tarihini de kaybetmiş olur. Bu bağlamda Sinanoğlu (2000: 18), uluslar için dilin önemi hakkında şunları söyler: “*Dilini unutan kavimlerin tarihten adları bile silinir gider. Anadolu, böyle yok olmuş kavimlerin binlerce yıl sonra kazılarda bulunan çanak çömlek kırıntıları ile doludur.*” Tarihî süreçte, Türk diline yönelik çeşitli politikalar izlendiği ve asimile çalışmalarının olduğu bilinmektedir. Ancak Türk milletinin özü itibarıyla geçmişine ve diline sahip çıkarak korunmaya çalışıldığı da görülmektedir (Akın, 2022).

Tarihsel gelişimi boyunca Türk dili, dilin temel yapısından hareketle doğal değişimlerden kaynaklanan çeşitli coğrafi dağılımlar, farklı sosyo-kültürel çevrelerle ilişkiler gibi dış etkenlerin yanı sıra diğer yandan farklı kollara, diyalektlere ve lehçelere ayrılmıştır. 20. yüzyıla kadar Türk dilinin genel alanında lehçe farklılıklarının derecesi çok büyük değildir. Ancak bu durum günümüzde oldukça değişmiştir. Genel Türk dilinin lehçelerini “dil” hâline getirme çabaları olarak tanımlanabilecek Sovyet dönemi dil planlamasına yönelik merkezî çalışmalar ve bu planlamalar çerçevesindeki uygulamalar Türk lehçelerinin anlaşılabilirlik oranının azalmasına neden olan önemli dış etkenlerden biri olmuştur. Öte yandan Rus dilinin tüm resmî ya da resmî olmayan sosyo-kültürel ve ekonomik kurumlarda bir üst dil olarak konuşulması, yazılması, kullanılması ve kısıtlı ana dili kullanımı Sovyet coğrafyasında Türk dilinin çeşitli lehçelerini konuşanların ana dilini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Bununla birlikte lehçeler arasındaki etkileşimin de ortadan kalkması, uygulanan dil politikalarıyla lehçelerinin doğal gelişiminin engellenmesi Türk lehçeleri arasındaki farklılıkların daha da belirginleşmesine neden olmuştur. Ancak tüm bu farklılaşmaya rağmen Türk dilinin ve alt dallarının genel olarak temel ses, şekil, sözdizimi ve söz varlığı bakımından bir bütünlük gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Barutçu, 1992: 47).

Dillerin tarihsel gelişim süreçlerini ayıran kesin çizgilerin olmadığı aşîkârdır. Ancak dilbilimsel ölçütlere göre dillerin gelişim süreçleri belirlenebilir. Buna göre Türk dilinin tarihsel dönemleri sırasıyla şu şekilde tasnif edilebilir: Altay Dil Birliği Dönemi, İlk Türkçe Dönemi-Çuvaş-Türk Dil Birliği Dönemi (Pre-Türkic), Ana Türkçe Dönemi (Proto-Türkçe), Eski Türkçe Dönemi (6.-10.yy), Orta Türkçe Dönemi (11.-16. yy), Yeni Türkçe (Yeni Yazı Dilleri) Dönemi (16.yy ve sonrası) ve Modern Türkçe dönemi (20. yy ve sonrası) (Demir-Yılmaz 2003: 63). Oğuzlar, VI-XIII. yüzyıllar arasında Orta Asya'da kurulan tüm Türk devletleri arasında etnik varlığını ve ağırlığını ilan etmiş bir Türk boyudur. “Eski Anadolu Türkçesinin” XIII-XV. yüzyıllarda ortaya çıkmasıyla birlikte Oğuzca ilk kez bağımsız bir yazı dili hâline geçebilmiştir (Korkmaz, 2004).

Bugün yaklaşık 220 milyon kişinin konuştuğu Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguz dillerini de içeren Altay dil ailesinin en çok konuşulan koludur. Türk dilinin yazılı tarihî ve VIII. yüzyıllar arasında Orhon Vadisi'nde tespit edilen yazıtlarla başlatılmaktadır. Ancak Orhun Yazıtları'nda kullanılan gelişmiş, aktif dil ve komşu ülke kaynaklarındaki bilgiler, Türk yazı dilinin çok daha önce başladığını göstermektedir. Yakın dönemde bulunan yeni yazıtların okunması, Türk yazı dili tarihinin daha da geriye gitmesini mümkün kılacaktır. Altay dil ailesinin en büyük kolu olan Türkçenin, Kuzey Buz Denizi'nden Hindistan'ın kuzeyine, Çin Halk Cumhuriyeti'nin içlerinden Avrupa'nın en uzak noktasına kadar uzanan yaklaşık 12 milyon kilometrekarelik bu coğrafyada en geçerli dil olduğu görülmektedir. 19. yüzyılda ünlü Türkolog A. H. Vambéry, yaptığı seyahatler sırasında Türk dilinin ne kadar yayıldığını görmüş bu coğrafyada en geçerli olan dilin Türk dili olduğunu ve Balkanlar'dan Mançurya'ya seyahat eden bir kişinin Türk dilini bilmesi durumunda seyahatinin çok rahat olacağını söylemiştir. Günümüzde bu alan daha da genişlemiştir. Türk dilinin yayılma alanı Türkistan ve Orta Doğu'da yoğunlaşmıştır: Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi Türk cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, Balkan ülkeleri, İran, Irak, Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti'nde konuşma veya yazı dili olarak yaşayan birçok yazı dili dalına ayrılmaktadır. Türk dilinin ortak ve bütünleştirici özelliği, konuşma dillerinin lehçelerindeki farklılıklara rağmen çeşitli yazılı lehçelere ve farklı konuşma dillerine sahip olan Arapça, Çince veya Hintçenin durumuna benzerdir. Bu diller içerisinde alt dil olarak gelişmiş birçok farklı lehçenin olmasına rağmen tek bir dil olduğu gibi, Türkçe de Sovyetler Birliği'nin belirli siyasi ideolojileri içerisinde gelişen farklı yazı dillerine bölünmüştür. Bu yazı dilleri; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Uygur Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Karaçay Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Balkar Türkçesi, Nogay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Altay Türkçesi, Tuva Türkçesi, Çuvaşça ve Yakutçadır (Akalin, 2009).

Johanson (1998: 82) çağdaş Türk lehçelerini tipolojik ve genetik yapılarına göre incelemiş ve 6 gruba ayırmıştır. Bu tasnif şu şekilde yer almaktadır:

1. Güneybatı (Oğuz) Grubu
2. Kuzeybatı (Kıpçak) Grubu
3. Güneydoğu (Uygur- Karluk) Grubu
4. Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu

5. uvaş Türkçesi (Bulgar Türkçesinin temsilcisi)

6. Halaç Türkçesi (Argu Türkçesinin temsilcisi)

Johanson (1998: 82) ağdaş Türk lehçelerinin güneybatı grubunda Türkiye, Gagavuz, Türkmen, Azerbaycan ve Horasan Türkçelerinin yer aldığını belirtmektedir. Türkiye Türkçesi, bugün Oğuz grubunun en büyük kolu olarak yer almaktadır. Bu grup içerinde yer alan Gagavuz Türkçesi, Oğuz grubunun en batıdaki ve en kk kolunu oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesine en yakın lehçe Gagavuz Türkçesidir. Gagavuz Türkçesinin ardından Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesine en yakın olan ağdaş Türk lehçesidir. Azerbaycan Türkçesi bugün başta Azerbaycan olmak üzere Ermenistan, Gürcistan ve İran'da konuşulan bir Oğuz grubu Türk lehçesidir. Türkmenistan başta olarak İran ve Afganistan'da konuşulan ve Oğuz grubu lehçelerinin en doğu kolunu oluşturan Türkmen Türkçesi, birincil uzun ünlülerin en iyi korunduğu ağdaş Türk lehçesi olarak ses bilgisine yönelik çalışmalarda önemli bir yere sahiptir. Kıpçak grubunda ise Tatar, Karakalpak, Başkurt, Kırğız, Kazak, Nogay, Karaçay-Malkar, Karayım (Karay), Kumuk ve Kırım-Tatar Türkçeleri bulunmaktadır. Karakalpak Türkçesi, bugün çoğunlukla Özbekistan'a bağlı Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nde ve Kazakistan'da konuşulmakta olan Kazak Türkçesi ile çok fazla benzer özellikler gösteren bir lehçedir (zyetgin, 2006). Kıpçak grubu lehçeleri içerisinde bugün en geniş coğrafi sahada konuşulan Türk lehçesi Kazak Türkçesidir. Yazı dili olmuş tüm Türk lehçeleri içerisinde ünlü ve ünsüzlerin uyumu bakımından en gelişmiş durumda olan lehçe Kazak Türkçesidir (Tamir, 2007: 431). Kazak Türkçesinin en yakın olduğu lehçe olan Kırğız Türkçesi ise çoğunlukla Kırğızistan'da yaşayan Kırğız Türkleri tarafından konuşulmakta olan Kıpçak grubundaki ağdaş Türk lehçesidir (Buran, 2017: 333). Güneydoğu diğer adıyla Karluk grubundaki Türk lehçelerine baktığımızda ise zbek, Sarı Uygur, Yeni Uygur ve Salar Türkçelerinin yer aldığını görülmektedir (Johanson, 1998: 83). Günümüzde Özbekistan'da, Kazakistan'ın güneyinde, Kuzey Afganistan'da, Tacikistan, Türkmenistan ve Çin'de konuşurları olan zbek Türkçesi ağataycanın devamı niteliğindedir (zyetgin, 2006).

2.3. Dil Politikası ve Planlaması

Dil ile siyaset arasında yakın bir ilişki olduğu, dilin ulusal kimliğin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edildiği düşüncesi, 19. yüzyıldan itibaren yaygın bir kabul olarak görülmektedir. Bu anlamda dil bir iletişim aracı olmaktan çok, aynı milletten olan insanların yani toplumun psikolojisini yansıtan bir sembol olarak algılanmaktadır (Tachau,

1964: 191). Duygu ve düşüncelerin ifade edilmesinde, iletişimde, ortak bir bilinç oluşturulmasında, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında ve bu doğrultuda kültürel güvenliğin tesis edilmesinde dil önemli bir rol oynamaktadır. Dilin korunması kültürel korumayı, hayatta kalmayı, gelişmeyi, soyut düşünmeyi, problem çözmeyi ve bunun gibi çok çeşitli yaşamsal konuların gelişimini sağlamaktadır. Arkaik dönemden beri insanlığın bilgi edinmesinin en yaygın yolu dil kullanımıdır. Dil ile kişilerin hata yapma olasılığı azalmış, yararlı bilgilerin kaydedilebilmesi ve aktarılabilmesi sağlanmış ve toplumsal bir hafıza oluşturulabilmiştir. Dilin yitimi aynı zamanda ortak hafızanın da yitimi anlamına gelmekte ve insanlığın farklı coğrafyalardaki deneyimlerinin ve bilgilerin kaybolması ile sonuçlanmaktadır (Güçlü Akpınar, 2022).

Günümüzde çeşitli coğrafyalarda yaşayan kişilerin etkileşim içinde olması, insanlar arasındaki hareketlilik, küreselleşme gibi durumlar dil üzerinde de etkisini göstermiş bazı diller bu sebeplerle değişime ve gelişime açık olurken bazı diller ise baskın dillerin özelliklerinin çok fazla etkisi altında kalarak zaman içinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki araştırmacılara göre: *“Dünyadaki dillerin %95’inin içinde bulunduğumuz yüz yılın sonunda yok olacağı tahmin edilmektedir. Günümüzde dünyadaki dillerin %96’sına karşılık gelen yaklaşık 6700 dil dünya nüfusunun sadece %3’ü tarafından kullanılmaktadır.”* (UN Economic and Social Council, 2016). Diller içiresindeki kayıp öyle bir hâle gelmiştir ki araştırmalar her iki haftada bir, bir dilin yok olduğunu göstermektedir (Protecting languages, preserving cultures, 2016). Bu nedenle uluslarının dillerini koruması ve sürdürmesine yönelik politikalar oluşturulmalıdır.

Dili içerisinde bulunduğu toplumun bir iletişim aracı olarak görmenin ötesinde, tarihsel, siyasal ve kültürel yönelimin vazgeçilmez bir unsuru olarak görme alışkanlığı, kaçınılmaz olarak dile siyasal müdahalelerin önünü açmıştır. Böylece dilin kullanımı toplum tarafından şekillendirilebilir ve siyasi güçlerin tutumları ile zaman zaman kanunla değiştirilebilir bir duruma dönüşmüştür (Belge, 1989: 2604). Bu bağlamda, ülkelerin mevcut yönetim sistemleriyle eğitim ve dil politikaları birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı unsurlardır. Toplumsal düzenin devamlılığının sağlanması amacıyla eğitim sistemleri kullanılmakta ve ulusların yönetim sistemlerine uygun vatandaşlar yetiştirilmesi hedeflenmektedir (Adem, 1997: 52).

Ulus devletlerin doğuşu ve gelişmesi ile eğitimin siyasi bir mesele olarak ele alınması ve millî eğitim politikalarının oluşturularak uygulanması son yüzyıllarda önem kazanmıştır. Bu durum ile birlikte bütün ülkelerin ve siyasi düzenlerin bir eğitim sisteminin oluşturulmasını

hedeflemediği görülmektedir. Devletlerin eğitim hizmetleri ile dil politikalarını planlaması ve denetlemesi ile ulusların devletine bağlı yurttaşların yetiştirilmesine imkân sağlanacaktır. Bunun sağlanabilmesi için bugün ulus devletleri, eğitim sistemi ve kurumları üzerinde doğrudan denetim yetkisine sahiptir. Günümüzde bilim ve eğitim alanları hemen hemen her ülkede bir devlet politikası olarak yönetilmekte ve eğitimle ilgili temel politikalar, kanunlar, ilkeler, plan ve programlar devletler ve hükûmetler tarafından düzenlenip yürütülmektedir (Şişman, 2012: 107-109). Aktaş ve Gündüz (2001: 8) bu konuda, *“Bu itibarla devlet olduğu iddiasında bulunan her organize topluluk yurttaşları arasındaki birlik ve bütünlüğü sağlamak, birbirleriyle kaynaşmalarını temin etmek, birbirlerini anlamalarını, tanımalarını ve düşündüklerini karşılardakine kolayca anlatmalarına imkân sağlamak, devlet hizmetlerini layıkıyla vermek, ödev ve sorumluluklarını yerine getirmek için dil birliğini sağlamak zorundadır.”* görüşlerine yer vermiştir.

Dil politikaları geliştirilirken ülkelerin uluslararası sahnedeki gücü, kültür ve medeniyet tarihî, ülkeler arasındaki ikili ilişkiler ve komşuluk ilişkileri (Günday, 2022) ile dil desteği ve canlandırma konusunda; resmî devlet politikası, halkın bilinçlenmesi ve desteklenmesi, sosyal statü, konuşmacı güveninin artması, dilde okuryazarlık düzeyi, kullanım alanının genişletilmesi, belirli gelenek ve uygulamaların yeniden canlandırılması, günlük yaşam için ne düzeyde ihtiyaç duyulduğu, eğitim dili bakımından yeri, evdeki kullanım, tarihsel gelişim gibi faktörlerin dil politikalarının belirlenmesinde rol oynadığı bilinmektedir (TCHOLP, 2012: 119 Aktaran Auyeskhan, 2021). Bu konuda hükûmetlerin uluslararası ilişkiler çerçevesinde ülkelerinin resmî dillerini yaygınlaştırmak için ne tür çabalar sarf edeceklerini ve yabancı dil eğitimi çerçevesinde ülkelerinde hangi dillerin öğretileceğini planlamaları gerekmektedir. Dolayısıyla dil öğretiminin dil planlamasına uygun olarak yürütülmesi hedeflenmelidir.

Dil politikası kavramının tarihine bakıldığında ilk olarak 1959 yılında “dil planlaması” adıyla kavramsallaştığı bilinmektedir (Szulmanjster-Celnikier, 1996). McCarty’e (2011: 8) göre dil politikası *“karmaşık bir sosyokültürel süreç, iktidar ilişkilerinin aracılık ettiği insan etkileşimi, müzakere ve üretim biçimleri, bu süreçlerdeki 'politika' dil düzenleme güçlerinin meşru ve gayri meşru dil biçimleri ve kullanımları hakkında örnek oluşturan kararlarını ifade etme ve böylece dil durumlarını ve kullanımlarını yönetme yolları”* biçiminde açıklanmaktadır. Açık (2013: 821) ise dil politikasını, bir toplumdaki dillerin statüsü, kullanım alanı ve toprakları ile o dili konuşanların haklarına ilişkin görüşler, ilkeler ve kararlar bütünü olarak tanımlamaktadır. Dil planlamasını ise İmer (2001), dil ve iletişim konularında yaşanan sorunları

çözmek ve dil edinimi konusundaki ihtiyaçları karşılamak hedefiyle yapılan planlamalar olarak açıklamaktadır.

Açık (2013: 820-821), dil planlaması ve dil politikasını şu şekilde detaylı bir biçimde ifade etmektedir:

“Dil planlaması genel olarak dilin değişme sürecine amaçlı şekilde müdahalede bulunmak şeklinde tanımlanmaktadır. Dil planlaması bir bölge dilinin ulusal dil olarak geliştirilmesi, eski dillerin canlandırılması, alfabe değişimi, söz varlığının değiştirilmesi vb. uygulamaları içermektedir. Dil politikası ise, millî birliğin sağlanması, ekonomik şartlar gibi nedenlerle, dilin şekil ve işlevlerine siyasi otoritenin müdahalesini içerir. Bu iki kavram iç içe geçmiş durumdadır. Dil planlamasını dil politikasının bir parçası olarak gören yaklaşımlar vardır. Dil politikacılarının, oluşturdukları dil planlaması maddi planlama ve statü planlaması olarak, birbirinden tamamen bağımsız olmayan iki şekilde tezahür eder. Dil mühendisliği olarak da adlandırılan maddi planlama, bir dilin daha çok iletişimden kaynaklı sorunlarını gidermeye yöneliktir. Maddi planlama; yazma sistemleri, imla kılavuzları, sözlükler, dilbilgisi vb. konulara dışarıdan sistematik olarak müdahalesi anlamına gelmektedir. Müdahale yaratıcı veya sınırlandırıcı şekilde olabilir. Statü planlaması ise bir dilin ulusal ya da resmî dil olarak kullanılması ya da başka bir işlevde kullanılacağına belirlenmesini içermektedir. Bu müdahale kamusal alanda sadece bir dilin ya da birden çok dilin kullanılması kararını gerektirir. Siyasal iktidar çeşitli dil planları arasında tercih yaparken bazı objektif kriterleri dikkate alsa da çoğunlukla ideolojiler etkili olmaktadır. Dil politikaları, azınlık politikalarına paralel olarak; özümleyici, farklılıkçı ve çokkültürlü olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Özümleyici politikalar tek dillilik idealine yönelerek, toplumun dilsel olarak türdeş olmasını hedefler ki, cumhuriyetin ilanından sonra takip edilen politika budur. Bu politika; millî pazarın ve devletin bütünlüğünün pekiştirilmesi, iş gücünün örgütlenmesi ve mobilizasyonun geliştirilmesi, bilgi akışının artırılması, etkin ve sosyal politikalar oluşturulması açısından fayda sağladığı düşünülmüş ve seçilmiştir. Bizde Türk Dil Kurumu’nun daha çok dil planlaması alanında hizmet verdiği, politikalar belirleme noktasında ise siyasi otoriterin gerisinde durduğu görülmektedir.”

2.3.1. Dil Politikası ve Planlamasının Toplum Dilbilimsel Temelleri

Heidegger (2004: 236-34)'e göre dil, yalnızca işlevsel ya da araçsal bir unsur değildir. Dilin aynı zamanda kişinin kendisini ve dünyada var olanı diğer bütün unsurları anlaması olduğunu ifade eden Heidegger'e göre "*dilin varoluşsal-ontolojik temeli konuşma ya da söylemdir*". Bu bağlamda dilin bireysel olduğu kadar çevresel faktörlere de bağlı bir olgu olduğu söylenebilir. Dil, kendi doğal sisteminin yanında aynı zamanda bireysel, toplumsal ve kültürel de bir ögedir. Hayatın tüm alanlarıyla yakından ilişki içerisindedir. Kişiler toplumsal hayatta çevrelerine mesaj göndermeye ve mesajlardan gelen dönütleri almaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu sebeple dil, kişiler ve kurumlar arasında gerçekleşen çok yönlü iletişim ortamındaki en önemli araçtır. Böylece homojen kurumlar olmayan dil ve toplum kavramları birbiriyle yakından temas içerisindedir. Bu yakın temas sonucunda toplumu dil, dili de toplum şekillendirmektedir. Toplumsal alandaki tüm unsurlar dilde de zamanla bir yansıma bularak dilde sürekli bir değişimin ve gelişimin yaşanmasını sağlamaktadır (İmer, 1990). Dilsel farklılıkları yaratan en önemli etkenler ise zaman, coğrafya ve toplumsal oluşumdur. Dil ayrıca birey, etnik özellikler, aile, yaş, cinsiyet, eğitim gibi faktörler sonucunda da değişmektedir. Dil, toplumsallaşmayı gerçekleştiren öğelerden biri olmasının yanında üniter ulusal siyasal sistemin güvencesi ve egemenliğin kullanılma aracıdır (Eker, 2007). Toplumsal oluşumlar ile dilsel yapılar arasında bir ilişki kurma ve bu ikisi arasında oluşan değişiklikleri analiz etme girişimi ise toplum dilbilimin çalışma konusunu oluşturmaktadır (Gumperz, 1971).

Labov (1976, s. 9), "*Toplum dilbilim, ne dilbilimin bir alt dalı ne de disiplinler arası bir daldır; her şeyden önce dilbilimdir, tüm dilbilimdir; ama ayakları yere basan dilbilimdir*" sözleriyle birlikte gerçek anlamda toplum dilbilim alanındaki çalışmaları başlatan araştırmacı olmuştur (Bosnalı ve Er, 2015). Toplum dilbilim Öztürk Dağabakan, (2012) tarafından: "*Toplum ile dil ilişkisini her yönü ile araştıran bilim dalı*", (Chambers, 2013)'e göre: "*Dilin toplumsal kullanımını incelemeye çalışan bilimdir*". Vardar vd. (1980: 144) ise "*Dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle bu iki tür olgu arasındaki eşdeğişirliği inceleyen karma dal*" olarak toplum dilbilimi ifade etmektedir. Toplum dilbilim temelde dil ile toplum arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Toplum dilbilime yönelik çalışmalarının amacı, dilin sosyal işlevlerini ve farklı toplumsal alanlardaki oluşum sebeplerini, farklı toplulukların hangi sebeplerle çeşitli biçimlerde konuşulduğunu analiz etmektir (Hold, 2013: 1). Bir çocuk ana diline ilişkin dil bilgisine yönelik kurallar olan sesleri, kelimeleri ve bu kelimelerin diziliş kurallarını öğrenirken aynı anda toplumsal kurallar bakımından kiminle, hangi zamanda, ne

şekilde ve nasıl konuşacağını diğer bir ifadeyle ana dilini hangi biçimlerde kullanacağını da öğrenmektedir. Toplum dilbilim, işte bu farklı grupların dilsel davranışlarını saptayan kuralları tespit etmeye ve ardından bireysel davranışları bu kurallar çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır (König, 1991). Dolayısıyla, eğer dille ilgili bir teoriye ya da yargıya ulaşmak isteniyorsa dilin bu sosyal alanlardaki farklı kullanımlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Gerçekten de dil kullanımı ya da her türlü iletişimsel davranış toplumsal davranışların ayrılmaz bir parçasıdır ve dile ait yapılar sosyal yapının anlamını da inşa etmektedir. Bu noktada dilin, toplumdan bağımsız olmadığını belirtmek gerekmektedir (Hymes, 1972b: 277).

Toplum dilbilim sosyoloji, eğitim, antropoloji, psikoloji gibi çeşitli sosyal bilim alanlarıyla yakından ilişkilidir (Romaine, 2000). Güven (2015: 21-22) ise toplum dilbilimin çalışma sahalarını konu temelinde ele almış ve şöyle sıralamıştır: dil ilişkisi, dil ve kimlik, dil ve kültür, dil ve eğitim, diyalektler, erkek ve kadın dili, argo, jargon, iki dillilik, çok dillilik, dil yasakları, dil devrimleri, dil planlamaları vb. çalışma konularını sıralamıştır. Dilin toplumsal boyutta kullanımının farkına varmak, toplum dilbilimsel boyutunu tanımak ve toplumun farklı alanlarında bu dilin tüm kullanıcıları ile iletişim kurarak eylem gerçekleştirebilmeyi içermektedir (Günday, 2013).

Ulusal kimliğin önemli bir unsuru olan dil aracılığıyla toplumsal düşüncenin tahakküm altına alınması yoluyla merkezî bir siyasi otoritenin kurulması, yeni dünya düzeninde toplumsal inşa süreçlerinin en temel unsuru olarak halkları yönetimi altında birleştirmeyi ve yaşamlarını örgütleyip dönüştürmeyi hedefleyen bir devlet yapısı hâlini ortaya çıkarmıştır. Aslında iktidarlar, bu kendini geliştirme sürecini varoluşsal çaba ve hayal gücü üzerinden oluşturmaya hedeflemektedir (Shiraliyev, 2022). Geçmişten bugüne dünyadaki dile yönelik farklı uygulamalar ele alındığında bir devletin dil politikası, siyasi otoritelerin topluluklarla olan tarihsel ilişkileri, demografik yapısı, azınlık halkların genel nüfus içindeki oranı, ulusal ya da etnik bilinç ve örgütlenme, etnik gerilimin derecesi gibi çok çeşitli faktörlerin sonucunda belirlenmektedir. Bu pek çok faktörün ortaya çıkması ile birlikte devletlerin dil politikaları "tek dillilik" ve "iki dillilik veya çok dillilik" gibi stratejilerle ortaya çıkmaktadır (Esman, 1992).

Bjorn Jernudd'a (1973, 13) göre "*Bugünün dil planlaması 60'lı yılların toplum dilbilimi çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelerin artmakta olan dil sorunlarının pratik ve acil çözümünün bulunmasına duyulan ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır.*" Bu noktada dil planlamasının ortaya çıkış sürecinin toplum dilbilim alanındaki çalışmalar çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Thomas Ricento'ya (2006: 10) göre "... *dil politikaları ve yapılanması alanında*

genel bir kuram mevcut değildir. Bu esasen, toplumda dille ilgili sorunların farklılığından ileri gelir.”

Dil politikası ve dil planlanmasına yönelik çalışmalar 1960 ve 1970'li yıllarda ortaya çıkmış ve dil politikası modellerinin tanımlanmasından dil koruması ve dil hukuku gibi küresel konulara kadar uzun bir gelişim dönemi geçirmiştir. Dilbilimin alanlarından biri olarak görülen dil politikası ve planlanması çalışmalarında, diğer birçok dilbilim alanının aksine genel olarak teorik ilkelerinin belirlenmesinde çeşitli zorluklar yaşanabilmektedir. Çünkü dil politikası ve dillerin organizasyonu, toplumsal dilbilimin diğer araştırma alanlarıyla en çok örtüşen konudur. Bu nedenle dil politikasına konu olan sorunların temellerini toplumsal dilbilimin temelleri içinde incelemek gerekmektedir (Garibova, 2013). Eker (2012), Türk Cumhuriyetlerinde, devlet dili politikası konusunu sosyal, siyasal, filolojik ve dilbilimsel bakış açılarını bütünleştiren önemli bir dilbilim çalışma sahası olarak öngörmektedir.

2.3.2. Ulus

Son üç yüz yıldır dünya siyasi tarihindeki gelişim, imparatorluklar dönemini geride bırakarak merkezî devletlerin olduğu yeni bir düzene doğru gitmiştir. Bu yeni devlet yapılanmasında hanedanlığa ya da dinî unsurlara bağlı bir egemenlik anlayışından halka dayalı bir egemenlik anlayışına geçilmeye başlanmıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkış sürecine bakıldığında Batı Avrupa'da ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. İlk olarak ulus kavramının İngiltere'de geçtiği buna bağlı olarak da daha sonraları Fransız ve Amerikan Devrimlerinin etkileriyle de yaygınlaşıp uluslararası bir konuma ulaştığı kabul edilmektedir (Zabunoğlu, 2018: 538). Bununla birlikte günümüze gelindiğinde halkın egemenliğine dayanan ulus devlet yapılanması şekli dünyada hâkim devlet yapılanması olarak ortaya çıkmıştır. Bu ulusçuluk yapısı milliyetçilik kavramıyla da yakın ilişki içerisindedir (Aydın, 2018). Ulus ve milliyetçilik kavramları birbirlerini besleyen ve geliştiren iki kavramdır. Bu iki kavramın birbiriyle yakın ilişkisi bazı durumlarda karıştırılmalarına da neden olmaktadır.

Bernard Lewis, ulus sözcüğünün Moğolca kökenden geldiğini ve “nation” sözcüğüne dayandığını belirtmektedir. Bu bağlamda ulus sözcüğünün daha çok farklı bir etnik insan topluluğunu ifade ettiğini belirtmektedir (Karyelioğlu, 2012: 143). Roskin'e (2014: 1) göre ise ulus kelimesinin Latince etimolojik kökenine bakıldığında bugünkü anlamından farklı bir biçimde soy bağı anlamına geldiğini savunmaktadır. Ancak bugünkü güncel Latince sözlükteki ulus kavramının anlamının ise “nation” yani doğum, ırk ve sınıf gibi anlamları taşıdığı görülmektedir (<http://www.latin-dictionary.org/natio>). Michel Foucault (2004: 152) milliyet,

sınıf ve ırk kavramlarının ulus kavramının çevresinde gelişim göstereceğini bununla birlikte ulusun devletlerin tarihsel arka planında anlatının nesnesi olarak ön plana çıkacağını savunur. Ulus kelimesi ve kavramı siyasi ya da felsefi olarak bireyciliği temel alan ve yalnızca modern ve demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde yer bulan bir unsurdur. Bu bakımdan ulus, modern döneme ait olan ve sosyolojik bakımdan aynı kültür ve hâkimiyet alanı üzerindeki ekonomik, kültürel ve siyasal düzenlerin yerel kültürler üzerindeki etkisi ile standartlaşarak devlet tarafından desteklenen bir üst kültür ile bağlanmasını temsil etmektedir. Ulus kavramına siyasal bakımdan bakıldığında ise insanların oluşturduğu grup ve diğer başka uluslara göre siyasal bir anlam ifade eden kişi anlamını taşıdığı görülmektedir (Leca, 1998: 13-14). Ulus-devletin egemenliği iki temel ilkeye dayanır. Bunlardan ilki, siyasi otoritenin kendi yetkilerini ve temel hukuk kurallarını serbestçe belirlemesinin kabul edilmesidir. İkinci temel ilke milletin egemenliğin kaynağı olarak gösterilmesidir (Şahin, 2009).

Özellikle son iki yüzyıldır ön planda olan ulus kavramı en genel biçimiyle, ortak kültür mirası ile birbirine bağlanmış kişilerin bir araya gelmesiyle oluşmuş toplulukların oluşturduğu kültürel bir yapıdır (Heywood, 2017: 120). Leca'ya (1998) göre ulus kavramı aynı dili konuşan, aynı tarihe sahip olan, aynı kültürel birikimi paylaşan, aynı soydan gelerek aynı dine inanan, aynı düşmanlara sahip olan kısacası bütünleşik ve ortak bir kimliğe sahip olan bir topluluğu tanımlamaktadır. Schulze'ye göre ise (2005: 97-98) *“uluslar kendilerini ortak tarihleri, ortak ünleri ve ortaklaşa gerçekleştirdikleri özverileri vasıtasıyla tanırlar. Fakat ulusların tarihleri sınırlı bir gerçekliği yansıtır; gerçeklerden çok düşlerin ve geleceğe dair tasarıların ürünüdürler.”* Sever (2004: 3) ulusu, aynı topraklar üzerinde yaşayan ve ülkü, dil, kültür unsurları yönünden birlik olan cemiyet olarak tanımlamaktadır. Bu durum dilin, ulus olmanın ve kültürel birliğin kurulmasında en temel unsuru ve en önemli aracı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Ulus, tanımlara verilen ağırlığa göre çeşitlilik ve farklılık arz eden dinamik ve çok boyutlu bir kavramdır. Alman romantizminin kaynağını oluşturan etniklik kavramı etrafında dönen ulus tanımlarından, Fransız milliyetçiliğinin benimsendiği, coğrafi sınırlara kadar ulus tanımları geniş bir yelpazede ele alınması gereken bir olgudur. Bu noktadan hareketle hem nesnel faktörlere (aynı coğrafi sınırlar içinde yaşamak, aynı dili konuşmak) önem veren hem de “ortak kader”, “ortak ata” gibi duygularda ifadesini bulan bireyin duygu alanına ilişkin tanımlamalar bulunmaktadır (Eken, 2006). Bunun yanında ulus kavramı aslında tarihsel bir sınıflandırma ve modern devletle birlikte ortaya çıkan bir siyasal toplumsal örgütlenme şeklidir. Yani ulus ve ulus-devlet kavramları birbirinden ayrı düşünülemez (Gellner, 2008: 26). Herder,

bu kavramda dil ve edebiyat unsurlarına ön planda yer vermektedir. Bu bağlamda ona göre uluslar, yalnızca topluluk içerisinde yer alan üyelerinin toplamı değildir onlar aynı zamanda ruhani varlıklar, kolektif kişiler ve hatta Tanrı'ya dair fikirlerdir (Schulze, 2005: 153). Ernest Renan (2016: 38) ise ulusun özünü şöyle tanımlar: “*Tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır.*” Bu açıklamaya göre uluslar, kökleri olan manevi bir aile gibidir. Bu sebeple ulusların oluşması bağlılık, uzun bir çaba, fedakârlık ve geçmiş yaşantılar sonucunda gerçekleşmektedir (Langewiesche, 2000: 9).

Balibar, ulusların etnik unsurla ilgisini şu ifadelerle ele alır: “*Hiçbir ulusun doğal olarak etnik temeli yoktur fakat toplumsal oluşumlar ulusallaştıkça içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri topluluklar da “etnikleşir” yani sanki kendiliğinden bir ilk kimliğe kültüre çıkarlara sahip olan, bireyleri ve toplumsal koşulları aşan doğal bir cemaat oluşturmuşçasına geçmişte ya da gelecekte temsil edilir hâle gelir. Ulus, modern dünyada insanların kimlik ihtiyacına cevap veren bir aidiyet şeklidir. Ulus, ortak tarih, ortak dil, ortak kültür gibi unsurları barındıran topluluk olarak tanımlanabilmektedir*” (Uğuz ve Saygılı, 2016: 129). Bu bakımdan ulusun bir veya birden çok etnik grubun üye olduğu devlete karşı ulus kimlik bilinci taşıyarak kendinde özel bir sorumluluk hisseden düşüncenin toplumdaki vücut bulmuş hâli olarak tasavvur edilebilir (Baumann, 2006: 36).

2.3.3. Ulus Devlet

Devlet kavramının kökeni Arapçadır. Arapçada bu kavram "zenginlik, mutluluk" anlamlarına gelmektedir (Etgü, 2018). Başka bir tanıma göre devlet, “*belirli sınırlar içinde ortak bir yaşam biçimine sahip olan ve egemenlik haklarını kullanan örgütlü bir millet biçimidir*” şeklinde tanımlanmaktadır (Erkal, Baloğlu ve Baloğlu, 1997). Seriy Sezen'e (2008: 64) göre devlet, bir topluluğu (halk, millet), bir parçayı (ülke) kapsayan ve bu çevrede egemenlik tekeline sahip olan en yüksek toplumsal örgüttür. TDK (2023) sözlüğünde ise devlet kavramı, toprak bütünlüğüne ve idari kurumlarına, büyüklüğüne ve kurumsal varlığın konumuna bağlı olarak bir ulus veya uluslar topluluğu tarafından siyasi olarak örgütlenmiş kurumsal bir varlık gibi çeşitli anlamlara sahip olduğu söylenmektedir. Platon siyaset felsefesinin temel hedefi olarak, kişilerin erdemli bir hayat geçirerek mutluluğunun ve yetkin olmasının sağlanması şeklinde açıklamaktadır. Bu durumun yaşamsal alanı olarak da devleti göstermektedir (Platon, 2004). Devlet, belirli sınırları olan bir birim içinde yaşayan bir insan topluluğunun yönetimi için kural ve kanunlar koyma hakkına sahiptir; gücünü kurumlar aracılığıyla kullanan politik bir örgüttür (Heywood, 2012: 29).

Ulus kelimesi Moğol kökenli olup bir etnik topluluğu anlatmak için kullanılmaktadır (Karyelioğlu, 2012). Leka'nın deyişiyle ulus sözcüğü, politik ve felsefi bireyciliği merkezileştiren çağdaş bir olgudur. Sosyolojik olarak ulus, kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin ortak bir kültür ve egemenlik doğrultusunda etkileşimi sonucunda, farklı kültürlerin egemen bir güç tarafından tek bir kültür içinde bütünleştirilmesini ifade eder. Politik olarak bu ulus, bireyler topluluğu olarak oluşturulmuş bir grubu ve diğer uluslara göre siyasi bir kimliği temsil etmektedir (Leka, 1998). Foucault, devletin artık kendisini tarihsel süreç içinde ifade edemeyeceğini ve ulusun artık tarihsel anlatının birincil nesnesi olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre ırk, milliyet ve sınıf kavramları hep ulus kavramı etrafında şekillenmektedir (Foucault, 2004).

Ulus-devlet, 16. yüzyılda Batı Avrupa'da kapitalizm ve Otuz Yıl Savaşları ile birlikte gelişen bir kavramdır. Ulus-devlet anlayışının temeli Avrupa'da atılmıştır (Zabunoğlu, 2018: 537). Diğer bir ifadeyle, ulus devletler kavramı, Avrupa tarihinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Langewiesche, 1995: 190). Fransız İhtilali'nden sonra ulus kavramının ortaya çıkışını takiben ilk kez tarih sahnesine çıkan ulus devletler, sonraki yüzyıllarda dalga dalga tüm dünyaya yayılmış ve hâkim olmuştur (Altıntaş ve Pektaş, 2020). Sander, ulus-devletleşmenin ortaya çıkmasında etkili olan liberalizm, milliyetçilik ve ekonomi gibi faktörleri dikkate almış ancak değişimin temel unsuru olarak ekonomiyi ön plana çıkarmıştır. Ulus-devletin ortaya çıkış sürecinde Hobsbawm'ın dönemin siyaset ve ideolojisinin Fransız İhtilali ile şekillendiğine işaret etmesi, bunun yanı sıra Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomide meydana gelen değişime de işaret etmesi bu konu üzerinde durulması gerekliliği ortaya koymaktadır. Bu durum ile İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ne bakıldığında burjuvanın istekleri doğrultusunda Fransız Devrimi'nin neyin beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bildirgede hiyerarşik toplum reddedilmiş bunun yanında kişilerin kanun önünde eşit olması ve herkesin yeteneklerine göre bir meslek icra edebilmesinin sağlanması talep edilmiştir. Bunlara ek olarak mutlak monarşi ve soylulara karşı bir madde de bildirgede yer almaktadır. Bu madde, tüm vatandaşların yasaların oluşumunda söz sahibi olma hakkını içermektedir. Ancak, ulusal egemenliğin esas olduğu ileri sürülmüştür. Bu durum, halkın genel iradesini tanımlamaktadır (Hobsbawm, 2003: 69-70). Beynamede yer alan maddeler incelendiğinde, eşitlikçi bir ortam oluşturulmaya çalışıldığı ve bireylerin bu eşitlik ilkesine uygun olarak siyasete katılımları gerektiği vurgulanmaktadır. Söz konusu beynamede yer alan milletin siyasete katılması maddesi ile demokratik bir ortamın oluşturulduğunu ve ulusun yani ulus-devlet anlayışının temellerinin atıldığı görülmektedir. Sanayileşme ile başlayan bir süreç gibi görünse de ulus-devlet modelinin

alt yapısını geleneksel dönemdeki toplumsal kurumlar hazırlamıştır (Balibar ve Wallerstein, 1995). Ulus devletlerin uluslararası sistemde temel faktörler olarak kabul edilmesi ve hâkimiyet kurmasının ardından toplumsal ve siyasal hayatın işleyişi milliyetçilik fikri çerçevesinde gelişmeye ve şekillenmeye başlamıştır (Wimmer ve Feinstein, 2010: 772). Ulus devletler bir ulusa dayanan siyasal iktidar, türdeş bir kültür, ülke genelinde eşit uygulanan bir müşterek hukuk ve bütünleşik bir ekonomi yaratmayı hedeflemektedir (Sen, 2004: 43).

Akca'ya (2005) göre bir ulus-devletin varlığını oluşturan temel unsurlar şu şekilde ele alınmaktadır:

- Bir örgüt olarak ulus-devlet, tanımlanmış bir sınır içinde egemendir.
- Ulus-devlet, iç düzeni korumak ve sürdürmek için yasal şiddet kullanma tekeline sahiptir.
- Bir ulus-devletin meşruiyeti, içinde yaşayanların kültürel homojenliğine veya birlikte yaşama arzusuna dayanabilir.
- Bir ulus-devletin siyasi bir kurum olarak etkinliği, büyük ölçüde kendi topraklarındaki özerkliğine bağlıdır.

Ulus-devlet, kültürel ve dolayısıyla toplumsal unsurlarla önceki devlet biçimlerinden çok daha fazla bağlantılıdır. Ulus-devlet, meşruiyet kaynağı olarak kültürel bütünlüğe sahip olduğu düşünülen bir halka dayanmaktadır (Özyurt, 2017). Toplumun kültürel birliğinin sağlanması için ortak bir dil konuşan, aynı soy ve inanca sahip, ortak kültürel geçmişi olan bir kimliğe taşınması gerekmektedir. Ulusal bütünlük, bağımsızlık ve değerlerin korunması ulus-devlet kavramını temsil eder (Pierson, 2000). Ulus devletlerde ulusun kültürel bütünlüğü kadar siyasi bütünlüğü de önem arz etmektedir (Erözden, 1997). Ulus devletlerin sahip olduğu topraklar, Coşkun'a (1997) göre sınırları kesin olarak belirlenmiş, kutsal bir mahiyete sahip, sadakat unsuru olan ve üzerinde yegâne meşru otorite bulunan bir alan anlamına gelmektedir. Yasal güç kullanma yetkisine sahip yöneticilerin, semboller ve değerler aracılığıyla ortak bir kültür yaratarak toplumu homojenleştirmesi ve kökenlerini, geleneklerini veya mitlerini yeniden canlandırarak onları birleştirmesiyle ortaya çıkan modern olgu ulus devletlerini oluşturmaktadır. Devlet varlığını meşru kılmak için gücünü ulusundan alır. Ulus devletlerde egemenliğin kaynağı millet olduğu gibi, sahibi de millettir. Devlet, milletin sınırlarını kendi meşruiyet sınırları şeklinde görmektedir (Şahin, 2016).

Ulus devlet modeli, modern devlet sistemine dair ulusal bileşenlerin eklenmesiyle ortaya çıkan bir siyasal yapılanma modelidir. Bu yapıdaki başlıca millî unsurlar şunlardır (Şahin, 2009):

- Siyasi yapının ulus üzerine kurulu olması
- Egemenliğin ulusun olması
- Ulusal sosyal uyumun amaçlanması
- Ülke sınırlarının ulusun yaşadığı bölgeye göre belirlenmesi.

Millî kimliğin ve ulus-devletin tüm siyasal ve toplumsal örgütlenmelerinin merkezinde ulusun yer alması, bireylerin ortak bir kimlikte birleşmesini gerektirmektedir. Bu birleşmede geleneksel grup aidiyetleri yerine millî kimlikle uluslaşma sağlanmakta ve siyasal-toplumsal sistem sorunsuz bir şekilde işlemektedir. Bu amaçla ulusal marşlar, ulusal kahramanlar ya da ortak düşmanlar, festivaller ve törenler ya da semboller oluşturulmuştur. Millî kimlik oluşturulurken bazı unsurlar insanların millî ön bağlarla birleşmesini sağlar. Geleneksel bir gruba aidiyet duygusu sağlayacak sembollerin ortak bir değer hâline gelmesi için belli unsurlara ihtiyaç vardır. *"Ortak dil, din, toprak, öteki algısı ya da etnik köken"* olarak sayılabilecek bu bağlar, bir ulus yaratmak için tek başına yeterli olmayacağı gibi, bunlar olmadan insanları bir ulus olarak birleştirmek de mümkün değildir (Giddens, 2012).

Habermas (2002: 3-14) dünyada dört farklı ulus-devlet dalgası olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilk ikisi Avrupa kökenlidir ve 'devletten ulusa ya da ulustan devlete' geçişle ayırt edilebilmektedir. Birinci dalga, mevcut devlet içinde gelişen Fransa ve İngiltere gibi ulus devletlerden oluşmaktadır. İkinci dalga İtalya ve Almanya gibi uluslardan oluşur ve bunlar daha sonra devlet hâline gelmiştir. Üçüncü dalga, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin kaldırılmasından sonra Asya ve Afrika'da bağımsızlığını kazanan ulus devletlerden oluşmaktadır. Son dalga ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Doğu Avrupa ve Orta Asya'da yaşanmıştır. Bu durumda, ulus devletin bu kadar geniş bir alana yayılmasının nedenlerini vurgulamakta fayda vardır. Ulus devletlerin geçmişten bugüne uzun bir gelişim ve yayılma alanı olmuştur. Günümüzdeki en yaygın devlet yönetim biçiminin ulus devlet anlayışı olduğu savunulabilir. Bunun yanında ulus devlet sistemi de küreselleşme sürecinden etkilenmiş ve bu süreçte ulusuna hangi düzeyde egemenlik kurabildiği sorgulanır hâle gelmiştir. Çok uluslu şirketler, uluslararası ekonomik kuruluşlar, küresel sivil toplum

örgütleri, uluslararası kamuoyu ve benzeri aktörler ulus devleti etkileyen ve bu anlayışa zarar veren unsurlar olarak sıralanabilir (Altıntaş ve Pektaş, 2020).

2.3.4. Kimlik Kavramı ve Kimlik İnşası

Türkçede kimlik 'kim' soru kökünden türetilmiştir ve aynı şekilde zorunlu aidiyeti, aynı olmayı, benzersiz olmayı, herhangi biri olmayı ifade etmektedir (Aydoğdu, 2004: 117). TDK (2023) kimlik kavramını, toplumsal bir varlık olan insanın nasıl bir kişi olduğunu gösteren işaretler, nitelikler ve özellikler bütünü şeklinde açıklamaktadır. Jenkins ise kimliği kişinin yeryüzünde kendi aidiyetini ve kabul edilebilirliğini, diğer insanlarla ilişkilerini ve bu ilişkiler içinde kendi varlığını anlamlandırma süreci olarak tanımlamaktadır. Connolly'e (1995: 92-93) göre ise kimlik, neyi seçtiğimiz ya da neye rıza gösterdiğimizden ziyade kim olduğumuz ve nasıl tanındığımızla ilgili bir kavramdır. Aynı zamanda kimlik, var olmak için farklılığa ihtiyaç duymakta ve kendi kesinliğini garanti altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürmektedir. Bu bağlamda kimlik, insanlar ve kendimiz arasındaki aynılık ya da farklılık noktaları üzerine inşa edilen bir aidiyet sorunu yaratmaktadır (Weeks, 1998: 85). Kimlik oluşumunun ön koşulu 'ben'in, diğer bir deyişle 'özne'nin oluşumudur. Bunun için de "Ben kimim?" gibi varoluşsal bir soruya anlamlı yanıt vermek gerekir. Dolayısıyla bireyin geçmiş deneyimlerini, mevcut rollerini ve gelecek hedeflerini bütüncül bir şekilde tanımlaması gerekmektedir. Kişilerin kendi kimliklerine ilişkin geçmiş ve gelecek arasında mevcut durumu sağlıklı bir şekilde değerlendirmesi beklenmektedir (Newman, vd. akt. Şimşek, 2002: 32). 'Ben kimim, biz kimiz' sorusuna bir cevap olaraksa kimlik, Acun (2011) tarafından belirli bir tarihsel ve toplumsal süreç içinde dünyayı anlamlandırma çabalarımızın ürünü olarak ele alınmıştır. Derida'nın da üzerinde durduğu gibi tüm kimlikler ancak kendi farklılıklarıyla var olabilirler. Bu nedenle de her kimlik bir şekilde "öteki"nin anlamına yer vermektedir (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2014).

Kimlik oluşumunda insanlar ve toplum arasındaki etkileşim önemlidir. Bu etkileşim sürecinde kişi toplumu, toplum da kişiyi oluşturmaktadır (Dalbay ve Avcı, 2018: 18). Toplum bireylerin ürünü olduğu gibi, bireyler de toplumun ürünüdür. Kimlik de toplum içinde edinilebilir, geliştirilebilir ve korunabilir (Berger, 2018: 29). Kimlik kavramı tarih dışı bir kavramdır bu nedenle bu kavramı belli bir tarihsel bağlama oturtmak gerekmektedir. Bu durum ile kişinin kendisi tarihsel bir kurgu olarak görülebilir; herhangi bir toplumsal ve tarihsel bağlamdan bağımsız, zaman ve mekânı aşan evrensel bir antropolojik geçerliliği olamaz. Bu bakış açısında, sosyal dünya tamamen olmasa da büyük ölçüde kişinin algılama-inşa etme tarzının sonucunda oluşmaktadır. İnsan kısmen kendisi hakkında ürettiği bilginin sonucudur

(Bilgin, 2009: 45-46). Modernist kimlik anlayışı daha ziyade idealize edilmiş, tekçi bir kimlik anlayışıdır ve kimlik modern toplumda bir sorun olarak görülmektedir. Gelenekselden modern büyük ölçekli toplumsal yaşama geçişle birlikte insanın toplumsal konumu kökten değişmiştir (Dalbay ve Avcı, 2018: 23).

Köseoğlu (2018), kimliğin ulusal ve millî bir yönü olduğunu savunmakta ve kimliğin millî kültürün bireysel ve toplumsal düzlemde ortaya çıkan biçimi olduğunu, bireyleri ve toplumları birbirinden ayıran özelliklerin toplamı olduğunu vurgulamaktadır. Kimlik unsurunun ifadesinde, bireyin kendi varlığını diğerleriyle ilişkili olarak algılaması belirleyici bir yöndür. Sınır anlayışının küresel dünya anlayışında esneklik kazanmış olmasının yanında farklı kimlik ve kültürlerin karşı karşıya gelmesine ve buna bağlı olarak çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Ulusal kimliğin inşası, bir toplumda ulus ve kimlik kavramlarının ortak inşası olarak değerlendirilebilir. Bir ulusun kimliğinin ortaya çıkışı ve yeniden inşası süreçleri, ulusal kimliğin inşasının temelini oluşturmaktadır. Ulusal kimlik, millî devlet fikrinin altında yatan kanaatlerin ürünüdür ve ulus devlete bağlılığın inşası, aktarımı ve gerçekleşmesiyle anlam kazanmaktadır. Bu nedenle ulusal kimlik, bir toplumun stratejik olarak inşa edilmiş kimliğinin bir biçimi olarak açıklanabilir (Schlesinger, 1994: 290).

2.3.5. Millî Kimlik

TDK (2023), "millet" kelimesini çoğunlukla aynı topraklarda yaşayan, ortak dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve göreneklere sahip etnik grup, halk olarak tanımlamaktadır. Kişi, bir topluma ait olduğunu ve kimliğini oluşturma sürecinde aynı zamanda bir birey olduğunu anladığında, toplumsal kimliğini de anlamış olur. Böylece toplumsal yapı içinde kendini gerçekleştiren birey, kimlik edinme sürecinin daha üst bir aşamasındadır. Kendini tanıyan ve tanımlayan bireyin aidiyet duygusu, sosyal kimlik üzerinden anlam kazanır. Dünyada yaşanan tüm doğa olayları, savaşlar, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel çatışmalar insanları bireysel kimliklerinin ötesinde toplumsal bir kimlik edinmeye zorlayan etkenlerdir. Toplumsal kimlik edinme, toplumların varlıklarını sürdürmelerinde ve çöküşün eşiğindeki toplumların yeniden inşasında oldukça etkili bir süreçtir. 18. yüzyılda Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçi hareketler, uluslararası imparatorlukların sonunu hazırlayarak ulusların bağımsızlık mücadelesine ve ulusal kimliklerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Smith, millî kimliğin temel unsurlarını bir bölge veya anavatana ilişkin ortak bir tarihsel kavrayış, paylaşılan mitler ve tarihsel bellek, ortak bir kitlesel halk kültürü, tüm bireyler için geçerli olan yasalar ve

yükümlülükler ve topluluk üyelerinin ülke içinde serbestçe hareket edebildiği ortak bir ekonomi olarak tanımlamaktadır (Ahmedova, 2022).

Türkçe sözlük (2005: 714)'te millî kimlik kavramı çeşitli biçimleriyle açıklanmaktadır: *“Millî kimlik- millî düşüncüyü, kültürü, dili, dinî, tarihî, vatandaşlığı, vatanseverliği, ulusal fikrî, milliyetçiliği içerir. Millî kimlik, bireyin bir devlete ait algısı ve aidiyetinin yanı sıra, belirli bir ulusla özdeşleştiren belirli bir siyasi davranış modelinin varlığıdır. Millî kimliğin oluşumunu incelemek için yapısal parçalarını dikkate almak gerekir. Kimlik, mensubiyete dair bilinçlenme isteği ve aidiyet ihtiyacı ile yakından ilişkilidir. Kimlik, toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan koşulların tümüdür.”*

Toplumların bağımsız yaşama arzusu, sosyal ve millî bir kimlik yaratma ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda, kimlik duygusuna ulaşma kaygısının kökenleri on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda dünyayı etkileyen toplumsal hareketlerin ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Böylece kimlik bilinci, toplumun kendisini bir ulus olarak yeniden inşa etmesinin önünü açmaktadır (Burcu, 2016: 21-24).

En temel düzeyde kimlikler iki boyutta incelenebilir: Bireysel kimlikler ve kolektif kimlikler. Bireysel kimlikler çok yönlü ve genellikle durumsaldır ve önem dereceleri koşullara göre değişebilir. Kolektif kimlikler (etnik, dinî, millî bağlar, vb.) genellikle durumsal olmaktan ziyade geneldir. Kolektif düzeyde önemli olan bireylerin seçimleri ve duyguları değil kolektif bağın doğasıdır. Kolektif kimliğin alt türleri olan etnik, dinî ve ulusal kimlikler farklılaşma eğilimine dayanır. Diğer gruplardan farklılıklarını vurgulamayı amaçlayan kolektif kimlik, toplumsal kimliğin topluluk düzeyinde ifadesi olarak nitelendirilebilir. Bireysel ve kolektif kimlik ihtiyacı, bir bireyin ya da grubun hissettiği ve tatmin etmeye çalıştığı bir ihtiyaçtan ziyade, sosyal yapılar ve organizasyonlar, çevresel normlar ve değerler, dünyanın ve zamanın ruhu ile ilişkili olarak oluşan ve deneyimlenen bir ihtiyaçtır (Bilgin, 2001: 159).

Millî ya da etnik kimliklerin, modern çağın ortalarına damgasını vuran kolektif kimlikler ailesinin en önemli üyesi olduğuna şüphe yoktur. Ancak millî kimlik inşasının temel öznesi olan millet kavramı, modernliğin farklı şekillerde ve farklı zamanlarda yaşandığı Batı'da ve Doğu'da farklı tanımlanmaktadır. Tarihsel devlet, hukuki-siyasi topluluk, bireylerin hukuki-siyasi eşitliği, ortak yurttaşlık kültürü ve ideolojisi, geleneksel Batı burjuva-teritoryal ulus modelinin bileşenleridir. Buna karşılık, Doğu Avrupa ve Asya'da, soybilim ve varsayımsal soy bağları, halk seferberliği, yerli dil, gelenek ve göreneklerle karakterize edilen alternatif bir

etnik-jenealojik millet anlayışı, bu Batılı ikili modele alternatif bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır (Smith, 2010: 28-32).

2.4. Türk Dünyası

Tarihçiler ve dilbilimciler tarafından "Türk" kelimesinin kökenine ilişkin yapılan çeşitli açıklamalarda, "Türk" kelimesinin kökeni Göktürk devletine kadar dayandırılmaktadır. Miğfer anlamında kullanılan Tu-kie kelimesinin Nuh'un oğlunun adı olduğu söylenmekte ya da bilimsel bir açıklama olarak türemek fiilinden "türe, töre, törümek, törük, türeyük, türük, türk" şeklinde zamanla oluştuğu belirtilmektedir (Durmuş, 2017: 40). Türkler farklı bölgelere yerleşmiş ve Çin içlerinden Tuna'ya kadar yaşama imkânı bulmuş büyük bir kavimdir (Ortaylı, 2020: 16). Türklerin tarihî kökleri incelendiğinde ise merkezî yaşam alanlarının Orta Türkistan olduğu ve oradan farklı alanlara yayıldıkları ifade edilmektedir (Bedirhan, 2019: 15).

Türk dünyasının oluşumunda ön planda yer alan Türk milletinin kökeni çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Büyük kültürel bir zenginlik olarak temsil edilen Şehname destanına göre Türkler, ilk insan Keyumer'in beşinci göbekten torunu Feridun'un soyundan gelmektedir. Türkler, Feridun'un üç oğlundan biri olan Tur'dan türemiş ve Feridun Türklerle Turan ülkesini vermiştir (Ersoy, 2019: 109). Devletleşme yolunda ilk adımı atan Türkler, Sakalar, Hunlar, Gök Türkler, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlı İmparatorluğu, Altın Orda Devleti, Kazak Hanlığı, Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği gibi devletler kurarak insanlık tarihinde önemli bir yer tutmuştur (Baibolov, 2020). Bunun yanında göçün Türk tarihinin önemli bir parçası olduğunu söylemek gerekmektedir. Göç, Türk yaşamının bir özelliği olarak kabul edilse de tarih boyunca Türkler farklı nedenlerle ya büyük kitleler hâlinde göç etmişler ya da küçük gruplara bölünmüşlerdir. Söz konusu göçlerin farklı sebepleri olsa da Orta Asya bölgesinin demografik yapısının çeşitliliği göçlerle açıklanabilir. Bu kapsamda Orta Asya coğrafyasının etnik kimlik ve karmaşıklık gibi iki zıt özelliği barındırdığı söylenebilir. Bu ikiliği, bölgede yaşayan halkların çoğunluğunun Türkçeyi ana dil olarak kullanması ve buna karşılık bölgenin demografik yapısının çeşitliliği olarak analiz etmek yerinde olacaktır (Tazhkuran, 2018: 8).

Türk Devletleri kavramı günümüzde tüm Türk Cumhuriyetlerini kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Türklerin tamamının çok daha geniş bir coğrafi bölgede yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda Türk dünyasının sınırları Anadolu, Kafkasya, Orta Asya, İran, Balkanlar, Rusya-Sibirya ve Orta Doğu'daki tüm Türk varlığını kapsasa da

Türk devletleri denildiğinde akla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletleri gelmektedir (Sarıkaya, 2021). Bahsi geçen Türk devletlerinden yalnızca Türkiye'nin Sovyetler Birliği geçmişi olmadığı görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte federal devlet statüsünden kurtulan ve bağımsız devletler olarak varlıklarını sürdüren Türk Devletleri ise üretim ve piyasa başarısızlığı gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra eğitim ve sağlık gibi birçok sosyal konu da sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası ilişkiler köklü değişikliklere uğramıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması Orta Asya'yı bu değişimden en çok etkilenen bölge hâline getirmiştir. Eski Sovyet topraklarındaki Türk cumhuriyetleri birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek birer aktör hâline gelmişlerdir. Uzun yıllar Sovyet egemenliği altında kalan Türk dünyası, ulus devlet inşa etme sürecine girmiştir. Türkiye, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden tüm Türk Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurma çabası içinde olmuştur. Armaoğlu bunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Türk asıllı cumhuriyetler Türk dış politikasının müstakbel gelişmeleri bakımından büyük bir potansiyel teşkil etmektedirler. Türkiye bu potansiyeli en iyi şekilde değerlendirmek ve kullanmak için şimdiden gerekli faaliyet ve çabayı göstermelidir. Bunun birinci yolu da yakın kültür bağlarının kurulması ve kuvvetlendirilmesidir. Fakat bunu yapabilmek için de bu cumhuriyetlerle özellikle ulaşım ve iletişim imkânlarının genişletilmesi gerekir”* (Aktaran; Gündoğdu ve Güler, 2017: 85).

Rus İmparatorluğu ve ardından Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine rağmen, Türk toplumları ulusal bilincini kaybetmemiştir. Türk kimliği ve varlığını korumayı başarmışlardır. Bugün Türk dünyasını oluşturan devletlerin yurttaşları, farklı isimler altında yaşamlarını sürdürseler de köklerinin Türk olduğunun bilincindedirler. Bunun yanında bu durumu inkâr edenler de vardır. Ancak yıllar içinde Türk dünyasına yönelik büyük bir ilgi ve yönelim seferberliği yaşanmaktadır. Türkistan bölgesinde yaşayan Türk halklarının 1991 yılında nihayet bağımsızlıklarını kazanmalarının üzerinden otuz yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi, eski yönetimin beyin yıkama politikalarının izlerinin bugün hâlâ devam ettiği görülmektedir. Türk dünyasında birlik ve beraberlik konusu ele alındığında, süreci yavaşlatan bu sorunların da ele alınması gerekmektedir. Sovyet dönemi politikaları sonucunda sistemli bir biçimde toplum olarak değişim geçiren Türk devletleri eski köklerine dönme ve millîleşme süreçlerinde de çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Geçen yüzyılın başında birbirlerinden koparılan kardeşleri için gözyaşı döken aydınların torunlarının birbirlerine yabancılaşmış olması acı bir durumdur. Bunun pek çok örneği vardır. Sovyet iktidarı, süreç içerisinde Türk halkına zarar veren pek çok reform gerçekleştirmiştir. Bunlardan

biri ve belki de en önemlisi alfabenin değiştirilmesi olmuştur. Sömürü yıllarının yol açtığı sorunlardan biri olan dil sorunu, alfabenin değişmesiyle birlikte köklerinden uzak kalan ilgili toplumlara dil açısından çok şey kaybettirmiştir. Orta Asya Türk devletleri birbiri ardına bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türk dünyasının birleşmesi tekrar gündeme gelmiştir. Türk devletleri bugün bağımsızlık ve uluslaşma yolunda önemli bir ilerleme ve gelişme kaydetmiştir. Birlik konusunda tek ses olma çabaları günümüzde hız kesmeden devam etmektedir (Baibolov, 2020). Rusya, Orta Asya toplumlarının “Türkistan” adıyla birleşip tek bir politik çatı altına gelme isteklerine tarih boyunca karşı çıkmıştır. Bunun yerine Orta Asya Türk devletlerinin bölünmüş bir coğrafyada ve ayrı yaşayan toplumlar olarak kalmasını istemiştir. Bu durum bugün bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarını korumaya yönelik politikalar izlemesi ve uluslaşma sürecinde olmalarını sağlamıştır. Bu nedenle de Türk Devletlerinin gerekli bölgesel ve ulusal iş birliklerine hazırlıklı oldukları düşünülmektedir (Brzezinski, 2005).

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra büyük bir değişim sürecine girmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlığın ilk anından itibaren kardeş ülkelerin kalkınması ve dışa bağımlılıktan kurtulması için çalışmalar yürütmüştür. Türk dünyasının birliğini güçlendirmek ve her alanda iş birliğini artırmak için önemli adımlar atılmıştır. 1991 yılından bu yana Türk birliğinin geliştirilmesi için birçok çaba sarf edilmiştir. Bu konuda büyük adımlar atılmış olsa da kardeş ülkeler arasında tam bir birlik sağlanamamıştır. Bağımsız Türk devletleri arasında Kurtuluş Savaşı sonunda elde ettiği bağımsız statü ile dünya kamuoyunda önemli bir stratejik konuma sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, diğer bağımsız Türk devletleri ile ilişkilerini sağlam tutmak için ortak ekonomik, sosyal ve siyasi politikalar geliştirmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün bağımsız olabilecek diğer Türk topluluklarını da her zaman kucaklamaya hazır olunması gerektiğine ilişkin konuşması da bu açıdan önemlidir. Bunun yanında diğer Türk toplulukları arasında kültürel bağlar sağlam tutulmalı, dil, inanç ve kültür birliği korunmalıdır (Bay ve diğerleri, 2017: 57).

Akyol'a göre, Ebulfaz Elçibey (2009) Türklerin dünyanın yirmi farklı ülkesinde yaşadığına dikkat çekerek, bu devletlerin Arap Birliği gibi bir örgüt içinde birleşmesinin önemini vurgulamıştır. Elçibey'e göre bu dayanışma sayesinde Türkler maruz kaldıkları baskılar karşısında daha dirençli aktörler hâline gelebileceklerdir. Gerçekten de Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde iş birliğinin derinleştirilmesi, Türklerin küresel ve bölgesel konulardaki konumunu güçlendirmektedir. Dil, tarih ve kimlik temelleri üzerine inşa edilen entegrasyon çabalarının ayakları yere basan ve tüm paydaşların çıkarlarını dikkate alan bir aşamaya ulaşması için gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir. Türk Devletleri Teşkilatının başarısı ve

geleceği bir ölçüde bu yaklaşımın geliştirilmesine bağlıdır. Öte yandan burada vurgulanması gereken bir başka hususta, AB örneğinde olduğu gibi devletlerin egemenliklerini bir üst otoriteye devretmelerinin beklenmemesi gerektiğidir. Türk Devletleri Teşkilatına üye devletlerin bu konuda farklı ülkeler olduğu unutulmamalıdır. Ancak bunun dışındaki konularda Türk dünyası arasındaki entegrasyonun derinleştirilmesi için her türlü çabanın gösterilmesi gerekmektedir (Yüce, 2022).

2.5. Türk Devletleri Teşkilatı

Orta Asya Türk toplumlarıyla Türkiye'nin ilişki kurma sürecinin Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile başladığı görülmüştür. O zamana kadarki dönemde ise Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1921 tarihinde imzalamış olduğu Moskova Antlaşmasının maddeleri Türk dünyasının ilişki kurmasını engellemiştir. Türkiye, bu anlaşma uyarınca, Rus topraklarında yaşamakta olan "dış Türkler" ile ilişki kuramamış bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesine kadar sürmüştür (Aydın, 2001: 366).

Soğuk Savaş yıllarında, iki kutuplu sistem nedeniyle Sovyetler Birliği, Türk toplumları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin samimi ilişkiler kurması yönünde bir engel oluşturmuştur. NATO ittifakının bir parçası olan Türkiye'ye karşı Türkistan ve Kafkasya bölgesindeki Sovyet etkisinin bulunması Türk toplumları için bir dezavantaj durumu yaratmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği içindeki alt uluslardan biri olan Türk toplumlarıyla Türkiye'nin ilişki kurmasını engellemiş, böylece Türk dünyasının bir araya gelerek potansiyelinin ortaya çıkmasının önüne geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle birlikte Türkiye söz konusu Türk devletleriyle doğrudan ilişki kurma imkânına sahip olmuştur.

Bağımsızlıklarını elde etmeleriyle birlikte ulus-devlet inşa sürecine giren Türk devletleri Türkiye'nin de katılımıyla çok taraflı ve çok boyutlu alanları kapsayan ilişkiler içine girmişlerdir (Erol ve Çelik, 2017: 20). Bu dönemde Türkiye, bağımsızlığını elde etmiş yeni Türk Cumhuriyetlerine yönelik izleyeceği yeni stratejileri oluşturmaya başlamıştır. Bu stratejiler ortak tarih, dil ve kültür unsurlarına dayalı siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri içermektedir. Böylece Türkiye'nin bağımsızlığını elde eden Türk devletlerine yönelik yaklaşımı, hükûmetleri aşan bir devlet politikasına evrilmiştir (Taldybayeva, 2012: 335). Bu kapsamda atılan adımlardan biri de Türk dünyasını bir araya getirmek ve çeşitli alanlarda iş

birliğini sağlamak amacıyla oluşturulmuş kuruluşlardır. Bu amaçla oluşturulan kuruluşlardan biri de Türk Devletleri Teşkilatıdır.

Türk Devletleri Teşkilatı, önceki adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi) olan platform 3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da yapılan toplantı ile Türk Cumhuriyetlerinin birbirleriyle pek çok alanda kapsamlı bir şekilde iş birliğini oluşturmak hedefiyle kurulan uluslararası bir kuruluştur. Teşkilatın 2009 yılında gerçekleştirilen zirvesinde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyetleri arasında imzalanan Nahçıvan Anlaşmasının sonucunda “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi” ismiyle kurulmasına karar verilmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021). 17 Kasım 2010 yılında söz konusu anlaşma yürürlüğe girmiştir. Böylece 2010 yılında gerçekleşen zirvenin ardından Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi tam anlamıyla hayata geçirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyetleri teşkilatın kurucu üye ülkeleri arasında yer alırken 2019 yılı Ekim ayında Özbekistan Cumhuriyeti Teşkilata tam üye olarak dâhil olmuştur. Bunun yanında 2018 yılına gelindiğinde Macaristan'ın ve 2021 yılında ise Türkmenistan'ın gözlemci statüsüyle Teşkilatta yer aldığı görülmektedir. 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirveyle birlikte platform, “Türk Devletleri Teşkilatı” ismini almıştır.

2021 yılı Kasım ayında yapılan İstanbul Zirvesine ilk defa katılan Türkmenistan Cumhuriyeti, burada gözlemci ülke statüsünde yer almıştır. Ancak Türkmenistan Cumhuriyeti, 11 Kasım 2022 tarihinde yapılan 9. Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesi'nde teşkilata tam üye olarak katılacağını duyurmakla birlikte henüz resmî olarak teşkilatın tam üyesi değildir. Bunun yanında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de Teşkilatın gözlemci üyesi olarak dâhil edilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatının temel belgelerinden olan; 3 Ekim 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile 16 Eylül 2010 yılındaki İstanbul Bildirisi çerçevesinde Teşkilata üye olan devletler, Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşması'nın amaç ve ilkeleri ile birlikte uluslararası hukuk tarafından tanınan diğer evrensel ilkeleri kabul etmiştir. Uluslararası kurallar arasında yer alan barış ve güvenliğin sürdürülmesi ile komşu devletlerle iyi ilişkilerinin oluşturulmasına yönelik ilkeler Türk Konseyi Teşkilatının iş birliği ilkelerinin temelini oluşturmaktadır. Teşkilata üye olan devletler Nahçıvan Anlaşması'nın giriş kısmında, BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine bağlılıklarını teyit etmektedir. Bunun yanında Teşkilatın temel hedefini Türk Cumhuriyetlerinin kapsamlı iş birliklerini sağlamlaştırmanın yanı sıra bölgesel ve küresel barışa katkıda bulunmak şeklinde ifade etmektedir (Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği

Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması, 2009). Ayrıca Teşkilata üye olan ülkeler insan haklarına saygı, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim gibi temel ilkelere bağlılıklarını da kabul etmişlerdir. Kuruluşun bünyesinde olan ve derinleştirmeyi hedeflediği iş birliğinin temelleri Türkçe konuşan halkların ortak tarihî, kültürü, kimliği ve dil birliğinden kaynaklanan teşkilata üye olan devletler arasındaki özel dayanışmaya dayandığı söylenebilir.

Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Türk Konseyi Zirvesiyle birlikte Türkçe Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin (Türk Konseyi) adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatının 1992 yılından bu yana düzenlenen "Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri"nin doruk noktası olduğu söylenebilir. Bu süreç içerisinde on zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da 16 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen zirvede Türk Konseyi'nin kuruluşu resmen ilan edilmiş, öncelikleri ve yol haritası belirlenmiş ve örgütün daimî yapısı açıklanmıştır. Böylece Türk Devletleri Teşkilatı 2021 yılında İstanbul'da tam teşekküllü bir uluslararası örgüte dönüştürülmüştür (Tulun, 2022). Türk Konseyi'nin Türk Devletleri Teşkilatı ismini alması aslında üye devletlerin söz konusu ihtiyaçlarını ve iş birliğine yükledikleri anlamı da ortaya koyması bakımından önemlidir. Topsakal ve Zengin'e (2021) göre bu dönüşüm *"Teşkilatın; üye devletlerin bir potada eritilmesi yoluyla teklik kazanmasını değil, onların tek tek, eşit statüyle ortak amaçlar etrafında birlik olmasına yönelik şuurunu ifade etmektedir."* şeklinde açıklamaktadır.

Kasım 2021 tarihinde gerçekleşen İstanbul Zirvesi ayrıca ilk kez gözlemci ülke statüsünde katılan Türkmenistan'ın da yer alması bakımından önemlidir. Bununla birlikte Türkmenistan'ın, 11 Kasım 2022'de gerçekleştirilen 9. Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Zirvesinde tam üye olacağı duyurulmakla birlikte henüz resmî olarak teşkilatın tam üyesi olmamıştır. Bunun yanında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ise teşkilata gözlemci üye olarak dâhil edilmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı, 1992 senesinde ilk kez toplanmaya başlayan, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" ile ortaya çıkmıştır.

Teşkilatın amacı şu şekilde tanımlanmıştır: *"Türk Devletleri arasında kapsamlı iş birliğini derinleştirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmaktır."* Bunun yanında: *"Teşkilat kapsamındaki iş birliği, üye ülkeler arasındaki ortak tarih, kültür, kimlik ve Türk dili konuşan halkların dil birliğinden kaynaklanan özel dayanışma temelinde inşa edilmektedir."* şeklinde teşkilatın diğer amaçları da belirtilmiştir. Dil birliği vurgusu teşkilatın amaçları içinde de ihmal edilmemiştir. Aynı doğrultuda örgütün ortaya çıkışının da dille bağlantılı olduğu dikkate değerdir. Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi ismiyle

öncelikle kurulan Türk Devletler Teşkilatı, ortak bir dil, ortak bir tarih bilinci ve umuduyla geleceğe yürünebileceğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan dil birliğinin, ulusal kültürün korunması ve inşası için vazgeçilmez bir unsur olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Türk Devletler Teşkilatı'nın temelleri işte bu düşünceyle atılmıştır. Bunun yanında örgüt, coğrafi olarak Orta Asya'nın büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Türk devletleri, ilk olarak bu bölgede tarih sahnesine çıkmıştır. Aynı zamanda bu bölge dünyanın en önemli ticaret yollarının geçtiği bölgedir ve son derece verimli tarım arazilerine ev sahipliği yapmaktadır. Bölge özellikle enerji kaynakları açısından oldukça zengindir. Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, Türk Devletler Teşkilatının her anlamda kendisine yetecek kaynaklara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu aşamada iş birliğinin güçlendirilmesi çok önemli görülmektedir. Bahsi geçen coğrafya aynı zamanda doğu kanadında Çin'in kuzey kanadında ise Rusya'nın olduğu bölgededir. Söz konusu bu iki devletin Türk Devletleri Teşkilatının varlığını sürdürmesini engellemek için tarih boyunca mücadele ettiği bilinmektedir. Bu doğrultuda Çinli General Lü Yazbou'nun şu sözlerine yer vermenin yerinde olacağı düşünülmektedir: *"Orta Asya söz konusu olduğunda, gözlerimiz ilk olarak Rusya ve Amerika gibi rakiplerimizde olacaktır, ancak daha geniş bir perspektiften bakarsak, en büyük rakibimizin ne Amerika ne de Rusya değil, Türkiye olacağından korkuyoruz."* (Eğilmez ve Macit, 2012). Türk Devletleri Teşkilatı, Avrasya coğrafyasında giderek daha etkin bir stratejik birlik hâline gelmektedir. Bölgesel bir örgüt olarak Türk Devletleri Teşkilatı, Türk dünyası için çok önemli bir oluşumdur. Türk dünyasının etkileşimi günümüzde artarak devam etmektedir. Örgütü oluşturan devletlerin her biri stratejik avantajlara sahiptir. Bu nedenle, farklı alanlarda güçlü olan devletlerin bir örgüt bünyesinde güçlerini birleştirmeleri, örgüte üye her devletin çıkarları açısından önemlidir.

Birliğin ortaya çıkma amacı ise Türk devletleri arasında irade ve siyasi bir gerekliliğin sonucu olarak kurulmuştur. Bu kapsamda teşkilatın temel hedefleri; üye ülkeler arasındaki ortak kültür, kimlik ve dil birliğinin getirdiği özel bağı koruyup geliştirmek, Türk devletlerinin birbiriyle iş birliği kurmasını sağlamak böylece sıkı ilişkilerin oluşmasıyla bölgedeki ve dünyadaki barışa ya da istikrara destek olmak şeklinde ifade edilebilir. Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkeler siyasi, ekonomi, bilim ve eğitim gibi konular başta olmak üzere birçok konuda iş birliğini artırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda Teşkilatın pek çok alanda iş birliği seviyesini artırmak ve yaygınlaşmak adına üye ve gözlemci ülkeler Teşkilata dâhil olabilmektedir. Ortak tarih, kültür ve dil bağı bulunan Türk Cumhuriyetlerinin Türk Devletleri Teşkilatı ya da önceki adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyine dâhil olmaları devletlerin siyasi, ekonomi, bilim ve eğitim gibi birçok konuda beraber hareket

etmeleri ya da birbirlerine destek olmaları için önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Özellikle eğitim konusu teşkilatın kuruluş amaçları arasında önemli başlıklardan biri olarak ifade edilmektedir (Türk Konseyi, 2009).

Genel olarak Türk Devletleri Teşkilatının yapısı ele alındığında Türk diline özel bir yer ayrıldığı ve ayrı bir önem verildiği göze çarpmaktadır (Direkci, Şimşek ve Akbulut, 2022). Nitekim 2012’da Astana merkezli uluslararası bir kuruluş şeklini alan Türk Akademisi ile birlikte Türk dili konusunda pek çok çalışma yapılması (Türk Devletleri Teşkilatı, 2016), Türk devletlerinde ortak alfabe konusu üzerinde durulması (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021), teşkilata üye olan devletlerin dillerinin diğer ülkelerde liselerde seçmeli ders olarak öğretilmesine odaklanılması (Türk Devletleri Teşkilatı, 2015) ve ayrıca üye ülkelerde Türk dilinin birleştirici bir öge olarak kabul edilmesi Türk Cumhuriyetlerinde sürdürülen ana dili eğitimine yönelik yürütülen dil politikaları açısından önemlidir.

Söz konusu hedefler doğrultusunda teşkilata üye ülkelerde bu konuya yönelik çalışmaların günden güne artırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda teşkilatın politikalarının gerçekleştirilebilmesi, üye ülkelerin dil politikalarının bu hedeflerle tutarlı olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla öncelikle üye ülkelerin dil politikalarının tespiti, ardından diğer ülkelerle ve teşkilatın hedefleriyle karşılaştırılması ve söz konusu durumun bilimsel metotlarla ortaya konularak Türkçe öğretimi bağlamında çeşitli önerilerin sunulması gereklilik arz etmektedir.

2.5.1. Teşkilatın Yapılandırılması

Türkiye ile Türk dünyası arasındaki etkileşim birçok kanaldan şekillenmektedir. Bunlardan en önemlisi Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleridir. Bu zirveler sayesinde Türk dünyası arasındaki etkileşim ve iletişim kanalları tarih boyunca gelişmiştir. 1992 yılından bu yana düzenlenen Türk Dünyası Zirveleri, Türkçe konuşan ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmuş, 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile uluslararası bir kurumsal yapı oluşturulmuştur. Kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye olan Türk Konseyi, bir entegrasyon süreci olarak Türk dünyası için önemli görülmektedir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk İş Konseyi, Türk Akademisi ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) gibi kurumsal mekanizmalar için de bir çatı kuruluş olarak varlığını sürdüren Türk Konseyi, birçok alanda iş birliği fırsatları sunmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı olarak bilinen bu oluşum önemli bir bölgesel güç alanı oluşturmaktadır (Akçapa, 2023).

Toplamda on kez gerçekleştirilen zirvelerin ardından 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan ve 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe giren Nahçıvan Anlaşması ile Türkçe Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi ya da Türk Konseyi örgütü resmî olarak kurulmuştur (Şahin, 2015). Ortak tarih ve kültürel değerlere sahip Türk devletlerini bir araya getirmek amacıyla toplanan bu zirveler Türk Konseyi'nin temelini oluşturmuştur. Ekonomik ve siyasi sorunların çözülmesine imkân sağlayan bu zirvelerde iş birliği ve istikrarın sağlanması için kurumsallaşma yönünde önemli adımlar atılmıştır (Kaygusuz, 2020). Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Konseyi olarak bilinen orijinal adıyla Türkçe Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen 8. Zirvesinde kurulmuştur. Türk Konseyi'nin 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 8. Zirvesinde, 2019 yılında Bakü Zirvesinde "Aksakallı Elbaşı" Nursultan Nazarbayev tarafından önerildiği üzere, Türk Konseyi'nin adı "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin temel amacı kurumsallaşma çabalarını arttırmaktır. Böylece Nazarbayev'in "Turan" koridorunun kurulması olarak da ifade ettiği AB örneğinde olduğu gibi bir entegrasyon süreci oluşturulmak hedeflenmiştir (Aslan, 2021). Bu aşamada, Türk Devletleri Teşkilatının 1992 yılından itibaren düzenlenen Türkçe konuşan ülkeler iş birliği zirvelerinden doğduğu ve Türk Konseyi'nin kurumsallaşarak uluslararası bir örgüte dönüştüğü söylenebilir (Tulun, 2022).

Türk Devletler Teşkilatının organları; “*Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryaya’dan*” oluşmaktadır. Türk Devletler Teşkilatı içinde, Türklerin kadim kültür ve tarihinden esinlenen Aksakallar Konseyi dikkat çekmektedir. Teşkilatın organizasyon şemasında Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryaya gibi diğer uluslararası örgütlerin organlarına Aksakallar Konseyi de eklenmiştir (Türk Devletleri Resmî İnternet Sitesi, Organizasyon Şeması, 2023). "Aksakal" kavramı Türk halk kültüründe bilgeliğin sembolü olarak kullanılmaktadır. Bilgi ve hikmet sahibi, insanlara yol gösterme iradesine sahip kişilere "Aksakallı" denilmektedir. Türk kültüründe Aksakallı olarak nitelendirilen ve bir nevi danışman ya da rehber kimliğine sahip olan bilge kişilerin devlet yönetiminde etkin rol oynadığı görülmektedir. Oğuz Türkleri arasında "ak sakal", diğer Türk boyları arasında ise "ürüng (beyaz) sakal" ifadeleriyle günümüze kadar süregelen kavram, Aksakal adı altında son şeklini almıştır. Tarihsel olarak şekillenen kavramın Kırgızlar, Kazaklar ve Özbekler arasında da aynı şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Türk toplumlarında Aksakalların bir toplantıda ya da törende en ön sırada oturdukları görülmektedir. Aslında Türkiye'deki Muhtarlık teşkilatı içindeki ihtiyar heyetinin de aynı kavramsal kökene sahip olduğu bilinmektedir (Erkal, 2018).

Sonuç olarak, Aksakallılık Türk geleneğinde çok önemli bir yere sahiptir. Böylesine önemli bir kavramın Türk Devletleri Teşkilatının organizasyon şeması içinde yer bulması, tarihî ve kültürel değerlere atfedilen önemin bir işareti olarak görülebilir. Aksakallar Konseyi'nin bu tarihsel olgu bağlamında sahip olduğu bilgi, deneyim ve birikimi üye devletlere aktarması, Türk Devletler Teşkilatı'nın geleceği açısından da önemlidir (Akçapa, 2023). Bunun yanında, Türk Devletleri Teşkilatı Organizasyon Şeması (2023)'nda teşkilat yapılandırılmasına yönelik “Teşkilatın ana karar organı, Dönem Başkanlığı'nı üstlenen ülke (alfabetik sıraya göre) tarafından başkanlığı yürütülen Devlet Başkanları Konseyi'dir. Faaliyetler İstanbul'da yerleşik Sekreteryaya tarafından koordine edilmekte ve desteklenmektedir. Hâlihazırda Dönem Başkanlığı Özbekistan tarafından yürütülmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı aynı zamanda Ankara'da bulunan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Bakü'de bulunan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Astana'da bulunan Uluslararası Türk Akademisi, yine Bakü'de bulunan Türk Kültür ve Miras Vakfı ve İstanbul'da bulunan Türk Ticaret ve Sanayi Odası gibi mevcut iş birliği mekanizmaları için bir şemsiye kuruluş niteliğindedir.” Açıklamaları da bilmek Teşkilatın yapılandırılmasını anlamak için önemli görülmektedir.

2.5.2. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Hakkında Genel Bilgiler

Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkeler değerlendirilirken en temel parametrelerden biri olarak nüfus karşımıza çıkmaktadır. Nitekim dinamik ve nitelikli bir nüfus bir ülkenin güç kaynağı olarak görülmektedir. Bu noktada üye ülkelerin nüfus dağılımları ele alınmış ve Tablo 2.1'de gösterilmiştir.

Tablo 2.1. Üye Ülkelerin Nüfus Bilgileri (2020)

Ülkeler	Nüfus	Yüzdelik (%)
Azerbaycan	10.093.121	6,16
Kazakistan	18.754.440	11,45
Kırgızistan	6.591.600	4,03
Özbekistan	34.232.050	20,90
Türkiye	84.339.067	51,50

Kaynak: <https://www.ilo.org/> adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

Toplam nüfus yoğunluğu 163.760.041 kişi olan Türk Devletleri Teşkilatı içinde Türkiye %51,50 (84.339.067) ile en büyük nüfusa sahiptir. Nüfus verileri, çalışma çağındaki nüfus gibi işgücüne ilişkin istatistiki bilgilere erişim açısından da önemlidir.

Tablo 2.2. Üye Ülkelerin Nüfus Dağılımları (2020)

Ülkeler	Nüfus-2019		0-14 Yaş Nüfus-2020		15-64 Yaş Nüfus-2020		Nüfus Artışı 2018
	Kadın	Erkek	Sayı	Oran(%)	Sayı	Oran(%)	Oran(%)
Azerbaycan	50,08	49,92	2.373.427	23,52	7.039.254	69,74	1,19
Kazakistan	51,49	48,51	5.465.826	29,14	11.806.487	62,95	1,46
Kırgızistan	50,53	49,47	2.152.081	32,65	4.127.875	62,62	2,06
Özbekistan	50,12	49,88	9.858.846	28,80	22.733.880	66,41	1,74
Türkiye	50,65	49,35	20.192.508	23,94	56.572.012	67,08	1,67

Kaynak: <https://databank.worldbank.org/source/human-capital-index#> adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 2.2’de yer verilen bilgilere göre ortalama olarak Türk Devletleri Teşkilatına üye devletlerin nüfusunun yüzde 50,86’sı kadın, yüzde 49,14’ü erkektir. Önümüzdeki yıllarda çalışma çağında olması hedeflenen 0-14 yaş arası nüfusun oranı ise ortalama yüzde 26,17’dir. Doğurganlık oranının da önemli bir göstergesi olan 0-14 yaş arası nüfus oranının en düşük olduğu ülke yüzde 23,52 ile Azerbaycan’dır. 0-14 yaş arası nüfus oranının en yüksek olduğu ülke ise %32,65 ile Kırgızistan’dır. Yapılan çalışmalar çerçevesinde yer alan tanımlayıcı bilgilerden biri de ekonomik göstergelere ilişkindir. Bu göstergelere göre sadece iki ülkenin (Özbekistan ve Türkiye) ekonomisinin 2020 yılında pozitif büyüme gösterdiği söylenebilir.

Tablo 2.3. Üye Ülkelerin Genel Ekonomik Durumları (Kişi Başı Gelir, GSMH ve Büyüme Oranları)

Ülkeler	2019			2020		
	Kişi Başı Gelir (\$)	GSMH (Milyar \$)	Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı Gelir (\$)	GSMH (Milyar \$)	Büyüme Oranı (%)
Azerbaycan	4805,75	48,174	2,50	4221,40	42,607	4,30
Kazakistan	9812,59	1816,671	4,50	9122,23	1710,823	-2,5
Kırgızistan	1374,03	887,102	4,60	1173,61	773,597	-8,61
Özbekistan	1784,00	599,076	5,70	1750,69	599,299	1,71
Türkiye	9121,51	7610,044	0,88	8536,43	7199,548	1,79

Kaynak: https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.kd.zg?locations=az-hu-tr-tm-uz-kg-kz&name_desc=false.

(2)https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.pcap.cd?locations=az-hu-tr-tm-uz-kz&name_desc=false

(3)https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd?locations=az-hu-tr-tm-uz-kz&name_desc=false

Kişi başına düşen gelir açısından en düşük nüfus artış hızına sahip olan Özbekistan 1.750 dolar ile son sıradadır. Gayrisafi millî hasıla açısından ele alındığında ise birlik içinde en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olan Türkiye 7.199 milyar dolar ile ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 2.4. Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinin Eğitimde Başarı Düzeyleri

Ülkeler	GSYİH (USD)	Referans Dönem
Azerbaycan	5593	2020-12
Kazakistan	11075	2020-12
Kırgızistan	1000	2020-12
Özbekistan	2457	2020-12
Türkiye	15226	2020-12

(OECD, 2018; World Population Review, 2021)

Ülkelerin eğitim alanındaki gelişmişlik düzeylerini belirleyen çeşitli uluslararası göstergelerin yayınladığı veriler incelendiğinde Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin, göstergelere dâhil olan ülkelerin ortalamasından daha düşük puan aldığı görülmektedir. Bu durum, Covid-19 salgını öncesindeki dönemde gerçekleştirilen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) 2018 verilerinde de tespit edilmektedir. Özbekistan PISA veya World Politics Review’de (WPR) değerlendirilmemiştir ancak genel olarak üye ülkelerin birbirlerine benzer puanlar aldığı söylenebilir. Pandeminin yarattığı zorluklar sadece belirli ülkeleri etkilememiştir. Dünyanın dört bir yanındaki hükûmetler, eğitimin sürekliliğini sağlamak ve uzaktan ya da online öğrenme için koşullar yaratmak amacıyla uluslararası kuruluşlar, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte çalışmaktadır. Ancak, uygulanan eğitim ve öğretim politikalarının eğitimin kalitesi ve erişilebilirliği veya fırsat eşitliği üzerindeki kesin etkisi de bilinmemektedir (UNESCO, 2020). Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerde eğitimi etkileyen fiziksel, teknik zorlukları ele almak ve akademik başarıyı artırmak için yeni girişimler ve yöntemler uygulanabilir. Bunun yanında, çevrimiçi ya da uzaktan öğrenme kurslarını etkileyen bu koşullar iş birliği yoluyla iyileştirilebilir.

Tablo 2.5. Üye Ülkelerin İstihdam Oranları

Ülkeler	Yıl	Toplam	Erkek	Kadın
Azerbaycan	2019	63,2	66,9	59,7
Kazakistan	2020	65,9	72,1	60,3
Kırgızistan	2018	56,1	71,1	41,9
Özbekistan	2019	68,1	76,6	58,9
Türkiye	2020	42,8	59,8	26,3

Kaynak: <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/> adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

İstihdamın cinsiyet dağılımına bakıldığında, kadınlar için ortalama istihdam oranı %48,9 iken, erkekler için ortalama istihdam oranı %68,35'tir. Erkeklerde en yüksek istihdam oranı %76,6 ile Özbekistan'da, kadınlarda ise %60,3 ile Kazakistan'dadır. Toplumların tarihsel gelişim sürecinde işgücü, ekonomik gelişime paralel olarak tarımdan sanayiye doğru kaymıştır. Sanayi sektörü geliştikçe alt sektörler ortaya çıkmakta ve işgücü sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçmektedir. Bu durum üç sektör yasası olarak adlandırılmaktadır (Zaim, 1997:146-147). İstihdamın sektörel dağılımı bu açıdan incelendiğinde, ağırlıklı olarak hizmet sektöründe yoğunlaşması beklenebilir.

Tablo 2.6. Üye Ülkelerde İstihdamın Sektörel Dağılımı

Ülkeler	Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmet
Azerbaycan	2020	36,3	14,6	46,1
Kazakistan	2020	13,5	24,9	74,1
Kırgızistan	2018	20,4	24,6	48,3
Özbekistan	2019	26,2	23,2	50,6
Türkiye	2020	17,6	26,2	56,2

Kaynak: <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/> adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

Üye ülkelerdeki istihdamın sektörel dağılımına ortalama olarak bakıldığında, istihdam yapısının yüzde 52,8'inin hizmetler sektörü tarafından korunduğu görülmektedir. Üye ülkelerde tarım sektörünün istihdamdaki en yüksek payı yüzde 36,3 ile Azerbaycan'da (ortalama yüzde 18,26), sanayi sektörünün en yüksek payı yüzde 26,2 ile Türkiye'de ve hizmet sektörünün en yüksek payı yüzde 74,1 ile Kazakistan'dadır.

Tablo 2.7. Üye Ülkelerin Beşerî Sermaye Endeksi

Ülkeler	Yıl	Toplam	Erkek	Kadın	Zorunlu Eğitim Süresi
Azerbaycan	2020	0,6	0,6	0,6	10
Kazakistan	2020	0,6	0,6	0,7	9
Kırgızistan	2020	0,6	0,6	0,6	10
Özbekistan	2020	0,6	0,6	0,6	11
Türkiye	2020	0,6	0,6	0,7	12

Kaynak: <https://databank.worldbank.org/source/human-capital-index>

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102556

Tablo 2.7’de yer alan beşerî sermaye endeksi, üye ülkelerin zorunlu eğitim sürelerini göstermektedir. En az zorunlu eğitim süresi Kazakistan’da 9 yıl, en fazla süre ise Türkiye’de 12 yıl ile yer almaktadır. Bu durum üye ülkelerde yaşayan insanların genel olarak eğitim fırsatlarının yüzde 60’ına erişebildiğini göstermektedir. Bir refah göstergesi olarak da değerlendirilebilecek olan beşerî sermaye endeksi, kadınların yüzde 70’i ile Kazakistan ve Türkiye’de en yüksek seviyenin bulunduğu şeklinde değerlendirilebilir.

2.5.3. Teşkilatın Geleceği

Türk Devleti Teşkilatına üye devletlerin, “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” belgesinde ortaya koydukları hedeflerin öncelikle Teşkilata üye ülkelerin iş birliğine ve teşkilata yükledikleri önem bakımından incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu vizyon belgesinde üye ülkelerin iş birliği ihtiyacına şöyle yer verilmektedir: “*Geçmişten alınan derslere rağmen, uluslararası barış, güvenlik ve refah hâlâ belirsizdir. Pek çok belirsizliği ile küreselleşmenin mevcut aşaması, dünyadaki tüm toplumların ihtiyaçlarını adil bir şekilde karşılayabilmek için uluslararası sistemi daha etkili, iş birliğine dayalı ve temsili yansıtan bir hâle getirme ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Uluslararası sistem, evrensel değerleri teşvik etmeye devam ederken tüm ülkelerin güvenliğine ve refahına katkıda bulunmalıdır. Bölgesel kuruluşlar, çok ihtiyaç duyulan bu küresel çabanın desteklenmesinde önemli rol oynayabilirler. Bu anlayışla, mevcut belge, bölgesel düzeydeki gerçek ihtiyaçlardan kaynaklanan ve aynı zamanda küresel dinamiklerin farkındalığına dayanan bir vizyon ortaya koymaktadır. 2009 yılındaki kuruluşundan bu yana, kısaca Türk Konseyi olarak bilinen Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi, gücünü*

halklarımızın dil, kültür ve ortak geçmişindeki ortaklıklardan almıştır. Bu, bölgesel bir Teşkilata dönüşmek üzere Üye Devletler arasında iş birliğinin kademeli olarak kurumsallaşması için elverişli bir temel sağlamıştır. Türk Konseyi'nin yöneldiği istikamet, artık yeni ismine, Türk Devletleri Teşkilatı, tam olarak yansıtılmaktadır. Son birkaç yılda, Türk Konseyi, çeşitli alanlarda iş birliğine dayalı çalışmalarını genişletmeye ve derinleştirmeye başlamıştı. Bağımsız ve egemen Üye Devletlerin siyasi iradesine dayanan Teşkilat, artık üyelerinin ihtiyaçları doğrultusunda, daha fazla karşılıklı destek ve dayanışma yaratmayı vaat eden iş birliği için, etkisi giderek artan bir platformu temsil etmektedir. Devam eden bu sürecin ileriye dönük, gerçekçi bir vizyonla desteklenmesi gerekmektedir.” (Türk Dünyası 2040 Vizyonu, 2021).

Türk Devletleri Teşkilatının geleceğine yönelik istek ve amaçları konusunda kimi konuların üzerinde durmak gerekmektedir. Pek çok bağımsız Türk Devletini aynı çatı altında toplamayı başaran böyle bir teşkilatta öncelikle üye devletlerin çıkarları konusu önemli bir gündem maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte teşkilata üye ülkeler arasında temel birleştirici bağ olarak ortak dil, ortak tarih ve ortak kültür yapısı gibi unsurların yer alması üye devletlerin kendi çıkarlarının üzerinde ortak bir çıkarlar denklemi kurulmasını zorunlu hâle getirmektedir (Topsakal ve Zengin, 2021). Teşkilatın isim değişikliğiyle ilgili şu analiz yapılmaktadır; “*Türk Keneşi* adının “*Türk Devletleri Teşkilatı*” olarak değiştirilmesi, teşkilatın iç siyasi dinamiklerini ve birlik mefhumuna yükledikleri anlamı ortaya koyuyor. Öyle ki bu ad değişikliği, Teşkilatın; üye devletlerin bir potada eritilmesi yoluyla teklik kazanmasını değil, onların tek tek, eşit statüyle ortak amaçlar etrafında birlik olmasına yönelik şuurunu ifade ediyor: *Her birinin halkları Türk olan devletlerin teşkilatı*” (Akçapa, 2023).

Teşkilatın ortak kimlik ve duygular üzerinden hareket edebileceği sağlam bir zemin yer almaktadır: Tarih, coğrafya, dil ve diğer kültürel unsurlar teşkilatın entegrasyonuna ciddi bir avantaj sağlamaktadır. Ortak jeokültürel genlerin entegrasyon kapasitesine katkısının yanı sıra, küresel jeopolitik denklem bir bütün olarak değerlendirildiğinde, teşkilatın entegrasyonu açısından bazı risk faktörlerinin de bulunduğunu bilmek gerekmektedir. Zira Rusya, Çin ve İran gibi bölge devletleri ile ABD ve AB gibi bölge dışı aktörlerin izlediği politikaların teşkilatın entegrasyonunu sekteye uğratmaya çalışması muhtemeldir. Dolayısıyla Türk Devleti Teşkilatına üye ve gözlemci ülkelerin, ortak kimliklerini ve duygusal bağlarını rasyonel bir temelde kurarak, güçlü bir irade ve istekle sistematik bir şekilde hareket ederek ve bu çerçeveye uygun iş birliği kanalları oluşturarak sağlıklı bir entegrasyon sürecinin düzenleyici mekanizması olarak hareket etmeleri beklenmektedir (Emeklier, Taş ve Yılmaz, 2022).

Bölgesel konularda Türk Devletleri Teşkilatının önemli bir koordinasyon merkezi olması Teşkilatın hedefleri arasında yer almalıdır. Güngör (2021) bu konuda “*Avrasya’da güven, iyi komşuluk ve iş birliği ortamı yaratması için bölgesel aktörlerle koordinasyon içerisinde olması da önem arz etmektedir. Bu doğrultuda uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ve üçüncü ülkelerle iş birliğini geliştirmek, BM ve organları, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) ile kurumsal ilişkileri güçlendirmek ve Avrupa Birliği (AB), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Visegrad Grubu dâhil, ilgili bölgesel kuruluşlar ile yeni ortaklık ilişkileri kurma hedefi ortaya konulmuştur. Macaristan’ın Türk Devletleri Teşkilatı ve Vişegrad Grubu’nun (V4) ortak Devlet Başkanları Zirvesini toplama önerisi, Kırgızistan Devlet Başkanı’nın bölgeler arası Orta Asya + Güney Kafkasya platformunun kurulması önerisi bu doğrultuda önemlidir.*” şeklinde görüşlerine yer vermiştir.

Devletler arasındaki entegrasyon sürecinde en etkili dinamiklerden biri hiç şüphesiz ki ekonomik meselelerdir. Türk devletleri arasında onlarca yıldır var olan yakın ilişkilere rağmen, ekonomik ve ticari potansiyel henüz ortaya çıkarılmamıştır. 2021 yılı verilerine göre örgüte üye devletlerin dış ticaret hacmi yaklaşık 720 milyar dolar iken, kendi aralarında 14 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmi tespit edilmiştir. Böylesine büyük bir ekonomik potansiyelin içinde 14 milyar dolarlık dış ticaret hacmi çok düşük seviyede kalmaktadır. Bununla birlikte İstikbal’in (2022) Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine dayanarak yaptığı çalışmada, örgüte üye ülkelerin toplam millî gelirinin 2027 yılında 2.000 milyar dolara yükseleceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bölgede büyük bir ekonomik gücün ortaya çıkmakta olduğu söylenebilir (Akçapa, 2023).

Tablo 2.8. *Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleri (GSYH/Milyar Dolar)*

Ülkeler	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Azerbaycan	70,0	71,2	75,0	79,0	82,9	13,95
Kazakistan	224,3	243,4	254,3	264,6	275,1	283,4
Kırgızistan	9,75	10,88	11,61	12,38	13,19	13,95
Özbekistan	79,1	91,9	106,9	121,5	136,3	152,6
Türkiye	853,5	941,5	1.307	1.133	1.293	1.354

Sonuç olarak, Türk Devletleri Teşkilatı, uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı bağlamında değerlendirildiğinde büyük bir potansiyele sahiptir. Örgütün en önemli hedeflerinden biri ekonomik konularda birlikte hareket etmek ve iş birliğini artırmaktır. Türk Devletleri Teşkilatının kuruluş amaçlarından biri ortak tarih, dil ve kültürel bağları ile Türk devletleri arasında iş birliğini artırmaya çalışmak olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinin ana dili öğretimlerinin incelenmesi ve buna dair çalışmaların da ortaya konulması önem arz etmektedir. Yeterli ve kararlı adımlar atıldığı takdirde önümüzdeki dönemde tarih, dil ve kültür gibi soyut unsurlara dayalı güçlü bir entegrasyonun da ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla Türk Devletleri Teşkilatının bölgesel ve uluslararası sorunlar başta olmak üzere siyasi, güvenlik, ekonomi ve enerji konularında ortak bir tutum ve söylemlerin olması benimsenmelidir (Gök, 2022).

2.6. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelerdeki Dil Politikalarına Karşı Rusya'nın Tutumu

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte yeni kurulan cumhuriyetlerde 1980'lerden beri büyüyen "köklerine dönüş" eğilimlerinin güçlendiği görülmektedir (Reeve, 2023). Türk dünyasının aydınları bu dönemden itibaren ulusal dillerinin statüsünün yükseltilmesine, ulusal tarihin, edebiyatın ve geleneğin yeniden değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yapmışlardır. Türk halklarının ve medeniyetinin geçmişini canlandıran edebî eserler ortaya çıkarılmış ve ideolojik olarak uluslaşmaya, Rusya döneminde halkın maruz kaldığı asimilasyon politikalarındaki değişimlere zemin hazırlanmıştır (Landau ve Kellner-Heinkele, 2001). Bununla birlikte Türk devletleri arasındaki bağı güçlendirme düşüncesi ile kökleri 1926 yılında Birinci Türkoloji Kongresiyle atılan ancak 1939- 1940'lı yıllarda Rusya'nın uyguladığı Sovyetleştirmeye yönelik sert politikalarla ertelenmek zorunda kalan Latin alfabesinin kabulü bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından Türk devletlerinin gündeminde yer alan en önemli konulardan biri olmuştur (Demirci, 2011). Bu bağlamda söz konusu devletlerde ilk olarak Azerbaycan'ın, Latin alfabesini yeniden kabul ettiği görülmüştür. Daha sonra Özbekistan ve Türkmenistan onu izleyen Türk devletlerinden olmuştur. Böylece Türk devletleri arasındaki bağı güçlendirme düşüncesiyle Birinci Türkoloji Kongresinde atılan ve Türk Birliği'nin mottosu olan Gaspralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" önerisinin dil aşaması olarak kayda geçen Latin alfabesine geçiş konusu sırasıyla Türk Devletleri tarafından gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bugünkü Türk Devletleri Teşkilatını, Türkiye öncülüğünde kuran Türk devletlerinin vardığı noktanın ilk adımı Türkoloji Kongresi'nde atılmıştır (Saka, 2020).

Teşkilata üye ülkelerin tümünde yakın zamanda ana dillerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yürütüldüğü ve bu çalışmalar sonucunda birtakım kanunların, yasaların ve programların kabul edildiği görülmektedir. Rusya tarafından günümüzde hâlâ söz konusu kanunlar çıkmadan önce engellemeye çalışıldığı, çıktıktan sonra ise rahatsızlıklarının dile getirilmesi dikkate alınması gereken bir durumdur. Özellikle kabul edilen ana dilin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin yasa ve kanunların ardından Rusya'nın tepkisinin Dışişleri Bakanlığı düzeyinde açıkça ve sert bir biçimde ifade etmesi manidardır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Türk Devletleri Teşkilatı kurulmasına yönelik fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir: *"Rusya buna normal bakıyor ve burada kültürel süreçler ve dilsel geleneklerin desteklenmesi söz konusuysa bunda korkulacak bir şey olmadığını düşünüyor. Eğer sizin duyduğunuz ancak bizim henüz teyit etmediğimiz askeri iş birliği boyutları söz konusu olursa, elbette bu fayda sağlamaz. Bunun Türkiye'nin ve Türk Devletleri Teşkilatındaki partnerlerinin çıkarına olduğunu düşünmüyorum."* Buradaki sözleriyle Lavrov, Teşkilatın kültürel ve dil konusundaki süreçlerine ilişkin Rusya'nın bir sorun görmediğini belirtmekle birlikte platformun askeri bir boyut kazanmasına karşı olduklarının ve böyle bir durumun üye ülkelere fayda sağlamayacağını da altını çizmiştir (Lavrov, 2021).

Türkiye dışındaki diğer Teşkilata üye olan Türk devletleri bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından bugüne kadarki süreçte Rusya tarafından uzun yıllar uygulanan asimile politikaları sonucunda geri kalmış oldukları ulusal eğitim sistemi ve dil politikasını kurmaya yönelik çalışmalar yürütme bilincine varmışlardır. Orta Asya Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından gelen bu sosyal dönüşümün aşamaları yeni bir yazı ve eğitim sistemi, kültürel değerler ve ulus kavramının ortaya çıkarılması süreciyle şekillenmeye başlamıştır. Böylece toplumların var olma sebebi olan ortak dil, kültür ve duygu birikimine sahip bir ulus ruhunun kazandırılması amaçlanmıştır (Bilgili, 2016). Ancak bu durum söz konusu Türk Devletleri için çok da kolay olmamıştır. Rusya'nın yıllarca süren politikalarının neticesinde Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da birtakım ekonomik, siyasi vb. sebeplerle Rusya'ya yakınlaşmak durumunda kalmıştır. Bununla birlikte Türk devletleri bir yandan kendi millî değerlerini geliştirmeye yönelik adımlar atarken diğer taraftan da Rusya ile ilişkilerinin ters düşmemesine ilişkin bir politika izlemek zorunda kalmıştır (Akıncı ve Jafarli, 2020). Ayrıca Orta Asya Türk devletlerinde yaşamakta olan Ruslar, günümüzde sayıları azalmakla birlikte bu devletlerde yaşamaya, statülerini ve haklarını korumaya devam etmişlerdir. Bu durum Rus nüfusunun Türk devletlerinde bir baskı aracı şeklinde kullanılmasına neden olmuştur (Arı, 2010: 20). Bu çerçevede, Orta Asya Türk

devletlerinde ana dilde eğitim veren kurumların yanında çok sayıda Rusça eğitim veren kurumların da mevcut olduğu ve ülkelerde eğitim dilinde seçme özgürlüğünün bulunduğu görülmektedir. Diğer yandan bugün Orta Asya Türk devletlerinden olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri yasalarında hâlâ resmî işlemlerin farklı dillerde yürütülebileceğine yönelik kanun maddelerin de bulunduğu görülmektedir. Öte yandan Rusya bu ülkelerde Rus dilinin yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli dil politikaları yürütmekte Rus okullarının açılmasını ve öğretim araç gereçlerinin geliştirilmesini desteklemekte ve bu konuda çeşitli çalışmalar yürütmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerin birçoğu tarafından 1991 tarihinde Rusya'nın önderliğinde siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve diğer konularda iş birliğini geliştirmek amacıyla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) oluşturulmuştur. Topluluğa üye olan ülkeler arasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri de yer almaktadır (Eren, 2012). Bu sayede Rusya bu topluluk çerçevesinde imzalanan anlaşmaları öne sürerek söz konusu ülkelere müdahale etme hakkını elinde bulundurmakta ve gerektiğinde topluluğa üye ülkelere dışardan müdahale edebilmektedir. 26 Aralık 2022 tarihinde son olarak St. Petersburg'da düzenlenen BDT Zirvesinde yaptığı açıklamada Putin, *"Halklarımız gerçekten de birçok şeyle birbirine bağlı: ortak bir tarih, manevi kökler, kültürlerin, değerlerin ve geleneklerin iç içe geçmesi ve tabii ki çok uluslu örgütümüzü bir arada tutan Rus dili... Daha önce zirvelerden birinde Rus Dili Yılı'nı 2023'te BDT ülkelerinde düzenlemeye karar verdiğimizizi hatırlatırım. Bu girişimi desteklediğiniz için hepinize teşekkür etmek istiyorum. Etnik gruplar arası iletişim dili olarak dilin statüsünü desteklemek, korumak ve geliştirmek, kültür alanındaki başarılarımızı mümkün olan her şekilde teşvik etmek için çok kapsamlı bir önlem programı geliştirildi. Bu tür etkinliklerin düzenlenmesi, BDT devletlerinin manevi ve kültürel karşılıklı zenginleşmesine katkıda bulunacaktır."* sözleriyle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan Türk Cumhuriyetlerinde 2023 yılını "Rus Dili" yılı olarak ilan etmiş ve Rusçayı BDT'nin çok uluslu yapısı içindeki devletlerin bir arada tutulmasını sağlayan güçlü bir birleştirici unsur olarak nitelemiştir. Kazak Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev ise Putin'in sözleri karşısında aynı toplantıda Rus dilinin sorgulanmaması gerektiğine ilişkin sözleri ise dikkat çekicidir: *"BDT'deki dilsel alanın güçlendirilmesi kalıcı bir öneme sahiptir. Rus dilinin rolü elbette sorgulanamaz. 2023'te Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kültür başkentinin St. Petersburg da üye ülkeler arasındaki kültürel bağların güçlendirmesini sağlayacak."* Görüldüğü gibi Rusya BDT ile üye ülkelerin dil politikalarına müdahale edebilme hakkını

elinde bulundurmakta ve eski Sovyet Birliği ülkelerine müdahalelerde bulunabilmektedir. İlerleyen süreçlerde Türk Devletleri Teşkilatının de askeri, siyasi ve kültürel olarak gelişiminin sağlam bir biçimde devam ettirilip daha da güçlenmesiyle üye ülkelerin dil politikalarında Teşkilatın da daha önemli bir rol oynayabileceği ve gelecekte bu konuda etkili hamleler yapabileceği öngörülmektedir. Bu konuda Türk Devletleri Teşkilatının Genel Sekreteri olan Baghdad Amreyev'in Teşkilatın 2. Diaspora Forumu kapsamında, Türk dünyasının tüm dünyada 20 milyonu aşkın diasporası olan önemli bir potansiyel güce sahip olduğunu ve doğru bir örgütlenme, gelişim ve iş birliği süreci ile çok çeşitli alanlarda güçlü bir yapılandırma ile Türk Devletlerine ciddi katkılar sunacağını belirten konuşması Teşkilatın ilerleyen süreçteki misyonuna ilişkin beklentileri ifade etmesi bakımından önemlidir. Özetle, Türk Devletleri Teşkilatını oluşturan Türki Cumhuriyetler arasındaki toplumlar arasındaki asırlardır süren ortak dil, kültürel birlik ve dayanışmanın getirdiği güç ile bugün söz konusu devletler arasında kurulan kurumsal teşkilatlanma yapısı ile daha sağlam temeller üzerinde oluşturulmaya çalışılacaktır (Tokmak ve Kara, 2023). Bu konuda var olan Türk Devletleri Teşkilatı ile Türk devletleri arasında özellikle dil, kültür ve eğitim konularında birlik sağlanarak ortak bir teşkilatlanma ve politikaların oluşturulması elzemdir.

2.7. İlgili Çalışmalar

Bu çalışmanın amaçları doğrultusunda literatür taranmış ve alanda yapılan çalışmalar tespit edilerek konunun farklı yönleri incelenmiştir. Bu kapsamda, çalışma konusu çerçevesinde yurt içi ve yurt dışında incelenen ilgili çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

Eraydın Virtanen'in (2002) "*Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya'da Dil Politikaları*" adlı çalışmasının amacı dil politikalarının ulusal ve uluslararası seviyelerde ne şekilde tanımlandığı ve düzenlendiğini sistemli bir şekilde ve bütüncül bir bakış açısıyla ifade etmektir. Bu amaç doğrultusunda, nitel araştırma yöntemine uygun olarak doküman incelemesi, betimleyici ve içerik analizi yöntemleri ile örnek olay incelemesi çalışmanın yöntemi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın bulgularından elde edilen veriler doğrultusunda, dil politikalarının modern ulus-devlet anlayışında, ulusal bir kimliğin elde edilmesinde ve güç dağılımında önemli olduğu ve bu unsurların dilin sembolik ve iletişimsel fonksiyonları ile ilişkilendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, Orta Asya'nın çalışma grubu olarak ele alınmasının sebebi uluslaşmanın ilk adımlarından olan dış politikaya yönelik öğelerinden dil politikasının oluşmasındaki etkilerinin görülmüş olması ve bu konuda yakın zamanlı bir çalışmanın yer almaması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca dış politika ve dil politikaları içerisinde tek yönlü bir

ilişkinin olmadığı bunun yanında dış politika hedeflerine ulaşabilmenin yollarından biri olarak da dil politikalarının kullanılabileceği çalışmada belirtilmiştir. Tüm bu unsurlarla birlikte Orta Asya devletlerinin dil politikalarına yönelik izlediği siyasetin dil politikalarını nasıl ve ne şekilde dış politika konusu hâline getirilebileceklerine yönelik önemli bir rol oynadığı konusunu ortaya çıkarmıştır.

Benzer'in (2004) "*Türkiye'de Ana Dili Eğitimi Müfredat Programları 1913-1981*" isimli çalışmasında, 1913 ile 1981 yılları arasında ilan edilen ilkököl, ortaokul ve ilköğretim okulu ana dili öğretim programlarına yönelik genel özellikleri, ana diline dair maddeler, karşılaştırma ve eleştiriler başlıklarına göre incelenmiştir. Çalışmada, Millî Eğitim şûralarında bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan ve söz konusu alanda ortaya konulan doktora ve yüksek lisans tezlerinden faydalanılmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. 1913'ten 2004'e kadar ortaya konulan yazılı ürünler ile 1913-1981 seneleri içindeki dönemde ilan edilen ilkököl, ortaokul ve ilköğretim okuluna yönelik programlar, tezin veri toplama araçlarını oluşturmuştur. Yapılan tarama sonucunda, ana diline genel programların içerisinde en çok yer veren programın 1926 ilkököl programı olduğu, ortaokul programları içinde ise 1329 (1913) Tarihli Mekâtib-i İbtidâiyye Ders Müfredatı programının olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, ele alınan programlar arasında ana dili hakkında en ayrıntılı bilgiye 1981 tarihli programdan ulaşıldığı sonucu elde edilmiştir. Bu programda genel açıklamaların yanı sıra ana dili eğitimi beceri alanı için ayrı başlıklar altında özel amaçlara da yer verildiği görülmüştür. Diğer yandan 1981 yılında yayımlanan programının diğer programlara kıyasla daha ayrıntılı olduğu her sınıf düzeyinde ayrı ayrı özel amaçlara yer verildiği ve bilgiyi davranışa, uygulamaya dönüştürmeye yönelik, net olmayan ifadeler yerine ölçülebilir değerler bulunan yeni bir bakış açısı ortaya koyan bir program olduğu araştırmanın bir başka sonucu olmuştur.

Orhan (2012), "*Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye'de Uygulamaları*" isimli tez çalışmasında ulusçuluk kavramının devlet modeli olan ulus-devlet anlayışına göre, ulusal kimliği oluşturmak ve oluşturulan ulusal kimliği sürdürebilmek adına dilin sembolik özelliğinden hareketle politik bir unsur olarak kullanılan dil politikalarının durumunun ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin dil politikaları konusunda izlediği yola bakıldığında, başta Anayasa olmak üzere diğer pek çok yasada tek dillilik politikasının korunduğu görülmektedir. Ayrıca eğitimde, kamusal ve siyasi hayatta Türkçe dışındaki diğer dillerin kullanımına ilişkin sınırlamalar olduğu ifade edilmiştir.

Alver (2015), "*Cumhuriyet'ten Günümüze Eğitim ve Dil Politikalarının Türkçe Eğitime Yansıması*" adlı tez çalışmasında Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilanından itibaren

bugüne kadar geçen süreçte izlenen eğitime ve dile yönelik politikaların ortaya konulmasını hedeflemiştir. Belirlenen politikalar çalışmada Türkçe eğitimi bağlamında incelenmiş ve neredeyse doksan yılı bulan sürede ülkede izlenen eğitim ve dil politikaları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda tezde 1923 yılından 2012'ye kadarki süreçte ortaya konulan eğitim ve dil politikasını tayin etmek amacıyla millî eğitim şûralarından, hükûmetler tarafından hazırlanmış programlardan, kalkınmaya yönelik planlarından, AB'nin sunduğu ilerleme raporlarından ve ilgili araştırmalardan faydalanılmıştır. Çalışmada eğitim ve dil politikalarının irdelenip yorumlanması sonucunda geliştirilmesi hedeflenen bireylerden hareketle Türkçe eğitiminin bu rol modeldeki bireylere ulaştırılıp ulaştırılamadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Cumhuriyet'in ilanı olan 1923 yılından 2012 yılına kadar süreçte hazırlanan Türkçe öğretim programları ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından ortaya konulana Türkçe ders kitapları çalışmada incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın yöntemi ise tarama modeline dayanan betimsel bir araştırma olarak ifade edilmiştir. Çalışmada veriler, doküman taraması yoluyla elde edilmiştir. Çalışma sonucunda yapılan inceleme neticesinde, Cumhuriyet'in ilanından itibaren bugüne kadar geçen süreçte uygulanan Türkçe öğretim programlarının ve Türkçe ders kitaplarının, eğitim ve dil politikalarında açıkça ifade edilen yetiştirilmesi hedeflenen vatandaş modeline uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşar'ın yapmış olduğu (2016), *“Dil Politikaları Bağlamında Türkiye’de Dil Hareketleri (1980-2015)”* adlı doktora tez çalışmasında, Türkiye Türkçesine yönelik yapılan dil politikalarını ele almak, bu süreci değerlendirmek ve bu durumun Türk diline etkisini araştırmak hedeflenmiştir. Bununla birlikte çalışmada, dünya dili olarak Türkçenin yer alması için yapılan tespitler ve önerileri ortaya çıkarmak, Türk dilinin ilk olarak içinde bulunduğu toplumunun istek ve ihtiyaçlarını karşılaması ve ardından Türk toplumları arasında "ortak iletişim dili" olarak yer alması amaçlanmıştır. Dil reformunun dile etkisinin araştırılması ile bu konuda yapılan çalışmaların dili geliştirip zenginleştirerek yaygınlaştıracağına değinilmiştir. İdeolojik yaklaşımların, dilin ve eğitimin gelişmesine ve yaygınlaşmasına etki konusu çalışmanın merkezinde yer almıştır. Bu konuda, hükûmetlerin politik ve ideolojik bakış açıları haricinde devlet politikaları ele alınmıştır. Bu düşüncelerden hareketle Türkiye’de 1980-2015 yılları arasında gerçekleştirilen dil politikaları tez kapsamında ele alınmıştır.

Çelik (2018) *“Türk Kökenli Öğrencilere Yönelik İsveç’te Verilen Ana Dili Eğitime Dair Öğrenci, Öğretmen ve Veli Görüşleri”* adlı çalışmasında İsveç’te yaşayan Türklerin ana dili eğitimi ile ana dili olan Türkçeyi öğrenme pozisyonlarını ortaya çıkarmak çalışmanın amacı olarak ifade edilmiştir. Tarama modelinin kullanıldığı çalışmada, İsveç’te öğrenim görmekte olan Türk öğrencilerin ana dillerinde yaşadıkları sorunların neler olduğunun ortaya çıkartılması

hedeflenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda öğrenci görüşleri çerçevesinde, İsveç'teki iki dilli olan Türk çocuklarının ana dili olan Türkçeyi öğrenme pozisyonlarına dair; ana dilleri Türkçe olduğu için Türkçeyi öğrenmek, Türkçeyi, aileleriyle ve Türk arkadaşlarıyla iyi iletişim kurmak, Türkçeyi etkili bir biçimde kullanmak, Türkiye hakkında bilgi edinmek vb. sebeplerle öğrenmeyi hedefledikleri ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında İsveç'teki çocukların çoğunluğunun özellikle konuşma becerilerini geliştirmeyi düşündükleri ve gündelik konuşmaya yönelik Türkçeyi öğrenmeyi istedikleri belirtilmiştir. Araştırma kapsamında İsveç'teki Türk çocuklarının velilerinin görüşlerinin neticesinde ise çocuklarının ana dili olan Türkçeyi öğrenmelerini isteme nedenlerini; çocukların Türk kültürünü öğrenmesi ya da kaybetmemesi, Türkiye'ye ziyaretlerinde çocuklarının çevreleriyle iletişim kurabilmesi, yabancılik çekmemesi ve ana dili olan Türkçeyi çocukların öğrenebilmesi ve etkili bir şekilde kullanabilmesi gibi düşüncelerle ifade etmişlerdir.

Akyıldız (2019) “*Sovyet Sonrası Azerbaycan’da Millî Kimlik İnşasında Dil Politikalarının Rolü ve Milliyetçiliğin Yansımaları*” adlı tez çalışmasında, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, Azerbaycan siyasetçilerinden bazılarının birtakım dil politikaları ile millî kimliği yeniden oluşturmayı amaçlayarak, yeni bağımsız Azerbaycan’ın ulus inşası sürecine girmesini konu etmiştir. Bu bakımdan çalışmada, millî kimlik inşası sürecinde millî kimliğin en önemli göstergesi olarak görülen alfabe ve resmî dilin ne olacağı konusu merkeze alınarak incelenmiştir. Sovyetler Birliği’nin ardından oluşan dönemde Azerbaycan millî kimlik sürecinin oluşmasının inşasında dil politikaları incelenmiştir. Böylece Azerbaycan’ın millî kimlik sürecinin oluşmasında mitlerin, sembollerin, değerlerin, kültürün ve anıların millî kimlik inşası için belirleyici rol oynadığı sonucu elde edilmiştir. Bu bağlamda, izlenen millî dil politikası ile vatandaşların Azerbaycan’a bağlı olma konusunda bilincini arttırarak, Azerbaycan halkı arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu uyandırmada önemli bir rol üstlendiği görülmüştür. Azerbaycan Hükûmeti millî bilinç ve ulus inşası sürecini oluşturulması ve güçlendirilmesinde Dağlık-Karabağ savaşının yanında dil politikalarına da ülkede ayrı bir önem vermiştir. Böylece dil politikasının ülkelerde uluslaşma sürecinde güçlü bir etkiye sahip olmasına güvenmişlerdir. Bu açıdan çalışmada, 1991 yılında Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan’daki aydınların, siyasetçilerin ve bürokratların ulus inşası ve ana dili konusuna yönelik söylemlerindeki farklılıklar, süreklilikler ve kırılma noktaları üzerinde durulmuştur.

Barcın (2020) tarafından yürütülen, “*Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da 9, 10 ve 11. Sınıf Dil ve Edebiyat Ders Kitaplarında Eğitim ve Dil Politikaları*” isimli yüksek lisans tez

çalışmasının amacı, öğretim dili olarak Kırgız Türkçesinin belirlendiği eğitim kurumlarındaki 9, 10 ve 11. sınıflara yönelik oluşturulmuş olan dil ve edebiyat dersine ilişkin ders kitapları ile programların ele alınması şeklinde belirtilmiştir. Böylece çalışmada, öğretim dili olarak Kırgız Türkçesini kullanan okullardaki Kırgız dili ve edebiyatı öğretimine katkıda bulunmak ve Kırgız edebiyatının öğretiminde Türk dünyasından önemli kişilerin programda yer almasının önemi vurgulanmak istenmiştir. Bu kapsamda veriler nitel araştırma yöntemlerinde doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Çalışmanın veri kaynaklarını ise Kırgızistan'daki Kırgız Türkçesini kullanan okullardaki 9, 10 ve 11. sınıf dil ve edebiyat ders kitaplarında dil politikalarının uygulanma şekli ve ilgili literatürün ele alınmasıyla birlikte Kırgız dili ve edebiyatı öğretimine ilişkin etkili yöntemlerin neler olabileceğini incelemiştir. Tüm bu incelemelerin sonucunda çalışmada, öğretim dili olarak Kırgız Türkçesinin kullanımında yaşanan çeşitli sıkıntıların olduğu görülmüştür. Kırgız Türkçesiyle hazırlanmış olan ders kitaplarına ulaşmada öğrencilerin sorunlar yaşadığı ve bunun yanında hâlihazırdaki ders kitaplarının içeriğinin güncel yöntem ve teknikleri barındırmadığı bu sorunlardan bazılarıdır. Bu durum ile çalışmanın sonucunda Kırgız Türkçesinin devlet dili olması yolunda birtakım sorunlar yaşandığı ifade edilmiştir.

Girgin (2021), “*Türk Birliğinin Pedagojik Bileşeni: Türk Dünyası Gaspıralı Programı*” isimli makalesinde, bireylerin ve toplumların birbirleriyle yakınlaşması adına aralarında bilimsel, ekonomik, sosyal ve teknolojik konularda olduğu gibi enformasyon teknolojisi ile kültür konularında da iletişimin sağlanmasının bir gereklilik olmasından hareketle Türk Dünyasında ortak bir eğitim programının oluşturabilmesi çalışmanın amacı olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda, Türk toplumları ve Türk devletleri arasında ortak bir eğitim modeli oluşturmaya yönelik sorunlar ve çözüm önerileri, bu hedefle yayımlanan çalışmalar, aydınların düşünce, görüş ve önerilerine ilişkin ortaya çıkarılan değerlendirmeler irdelenmiştir. Bunun yanında, Türk toplumlarına yönelik yapılmış ya da yapılması düşünülen eğitim ve öğretim faaliyetleri, kültür, iletişim ve spor konularındaki araştırmalar da analiz edilmiştir.

Topsakal (2021), “*Kamu Diplomasisinin Bir Aracı Olan Kültürel Diplomasi Bağlamında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*” adlı tez çalışmasında Türk toplumları ve devletlerinde Türkiye'nin uygulamakta olduğu kültürel bağın korunmasına yönelik diplomasi çalışmalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışma ile Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletleri ile ilişkileri bakımından oynadığı rolü ve önemini gözlemek konusunda katkı sunacağı düşünülmüştür. Bu amaçla çalışmada, ortak kültür, dil ve geçmiş bağı olan Türk devletlerine yönelik Türkiye'nin izlediği kültür politikasına ilişkin çalışmaların neler olduğu, bu

Çalışmaların yürütüldüğü kurumlar ve Türk Cumhuriyetleri bağlamında Türkiye'nin geliştirmekte olduğu kültürel diplomasinin ne durumda olduğunun açıklanması hedeflenmiştir. Yapılan çalışmada, öncelikle “kamu diplomasisi” terimi ele alınmış, kamu diplomasinin bir alt konusu olarak “kültürel diploması” alanına değinilmiş, sosyal inşacılık kuramı bağlamında kültürel diploması kavramı yorumlandırılmış, Türk devletlerinin kültürel diplomasisinin günümüzdeki etkisi ve bu etkinin ikili ilişkilere yansımaları aktarılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıkları kazanmalarının ardından bugüne gelinceye kadarki süreçte Türkiye'nin, uygulamış olduğu kültürel diploması konusundaki çalışmalarında etkili olduğu ve önemli başarılarla ulaştığı sonucu elde edilmiştir.

İşıldak (2022) “*Küresel Entegrasyonda Türk İş Birliği Modeli Olarak Türk Devletleri Teşkilatının Yeri*” adlı tez çalışmasında Türk Keneşinin ye olan ülkeler arasındaki siyasi iş birliğinin ve dayanışmanın kuvvetlendirilmesi, ekonomik, bilimsel ve kültürel birikimlerin ye devletlerde yaygınlaştırılmasının sağlanması konusu çalışmanın amaçları etrafında incelenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin de çabaları ile küresel entegrasyonu sağlamak çerçevesinde birleştirici bir kuruluş olma özelliğini barındıran Türk Keneşiyle birlikte Türk-İslam Birliği modelini oluşturmaya temel hazırlamıştır. İlk adıyla Türk Dili Konuşan lkeler İş birliği Konseyi ismiyle kurulan platform, 2018 yılında yapılan zirvesinde Türk Keneşi adını, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul Zirvesinde ise Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. Türk Devletleri Teşkilatı ismiyle günümüzde dünyaya adını duyuran birliğin küreselleşmekte olan dünyada daha etkili bir konuma gelebilmesinin gerekliliği ve tarihsel arka planı çalışmada analiz edilmiştir. Bununla beraber, Teşkilatı'nın dünya düzenine sağlayacağı katkılar çalışma kapsamında irdelenmiş ve teşkilatın yapısı, oluşumu ve dünya siyasetine etkileri ele alınmıştır.

Kocatepe (2022), “*Neoklasik Realist ervede Politik ve Askeri İş Birliğinin İncelenmesi: Türk Devletleri Teşkilatı*” isimli doktora tezinde, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan arasındaki ilişkilerin askeri iş birliği boyutunun gelişimini ve olası iş birliği senaryolarını kurumsal bir yapı altında ve teorik ervede incelemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda "Uluslararası sistemdeki dönüşüm Türk devletlerinin güvenlik tercihlerini nasıl dönüştürmektedir?" sorusu araştırmanın temelini oluşturmuştur. Araştırma sorusuna neoklasik realist erveden oluşturulacak argüman Türk Devletleri Teşkilatının Türk devletlerinin "alçak politikalar" oluşturmasında önemli görev üstlendiğini, buna karşılık sistemik kısıtlılıklar yüzünden "yüksek politika" platformuna dönüştürmekte zorlandığı" şeklinde belirtilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, Türk devletlerinin iş birliği imknlarını derinleştirme arzusunun bir sonucu olarak ortaya çıkan Türk Devletleri Teşkilatının kuruluşuna

giden süreç ve kurumsallaşma aşamalarının analizinin yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda üye devletlerin askerî ve siyasi iş birlikleri ikili ve çok taraflı olarak ele alınmıştır. Üye devletlerin askerî ve savunma sanayi açısından potansiyelleri belirlenerek iş birliği imkânları üzerine iyileştirme/geliştirme önerilerinde bulunulmuştur. Buradan hareketle tezde, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında ikili ve çok taraflı iş birliği ve ittifak sürecinin neoklasik realizm perspektifinden ele alınması incelenmiştir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın deseni, veri kaynakları, veri toplama süreci ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, doküman analizi, görüşme ve gözlem yapma gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, doğal ortamdaki olguların ve algıların gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konduğu bir sürecin takip edildiği araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırma türü araştırmanın temel aldığı problemi bütüncül bir biçimde yorumlamaya imkân sağlamaktadır. Ayrıca araştırılacak olay veya olgular, etrafında bulunanların yüklediği anlamlar açısından yorumlanmaktadır (Altunışık vd., 2010).

Nitel araştırma, toplumsal olay ve olguları bütüncül bir şekilde kavramaya, sosyal ve kültürel bağlamda yaşayanların gözünden derinlemesine anlamaya çalışan araştırmalardır. Söz konusu araştırmalar olay ve olgular arasındaki nedensellik ilişkilerini tespit etmeye çalışan ve “neden, nasıl” gibi farklı sorulara cevap arayan araştırmalardır (Gönç Şavran, 2012). Nitel araştırma yöntemini diğer araştırma türlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri araştırmacıya araştırmanın planlanması ve ele alınmasında esneklik sunmasıdır (Neuman, 2012). Buna göre nitel bir araştırma yürüten araştırmacılar, araştırmanın tüm aşamalarında duruma göre gerekirse farklı yöntem ve teknikleri devreye sokarak araştırmada değişikliğe gidebilir ve çalışmanın geliştirilmesine yönelik farklı kurgularda bulunabilir. Bu durum, olayların bağlamları içerisinde nitel araştırmaların özünü oluşturan bir özelliktir.

Bu araştırmada, Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerde yürütülen ana dili eğitiminin dil politikaları bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaç etrafında teşkilata üye ülkelerle ilgili veriler, kanunlar, öğretim programları gibi basılı ve dijital materyaller incelemeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda çalışma, nitel araştırmanın doğasına uygun bir şekilde yürütülmüş, verilerin toplanmasında doküman incelemesinden faydalanılmıştır.

3.2. Veri Kaynakları

Araştırmanın konusuyla ilgili çerçeveyi oluşturmak için öncelikle alandaki birçok kaynaktan literatür taraması yapılmıştır. Bu konuda ilk olarak yapılmış bilimsel araştırmalar; makaleler, lisansüstü tezler ve farklı kuruluşlar tarafından sağlanan veriler incelenmiştir. Daha sonra ise araştırma çerçevesinde Türk Devletleri Teşkilatına üye olan devletlerde verilen ana dili eğitimi ile ilgili;

- Dil ve dil politikası bağlamında ele alınabilecek kanunlar,
- Devlet idarecilerinin ana dili öğretimi ve dil politikalarına yönelik söylemleri,
- Ülkelerin eğitimle ilgili bakanlıklarının ana dili öğretimi ve dil politikaları bağlamındaki verileri,
- Okulların yapısı ve türleri,
- Ana dili öğretim programları

araştırmanın veri kaynakları olarak belirlenmiştir. Bahsedilen söz konusu veri kaynaklarından elde edilen veriler öncelikle ayrı ayrı dosyalanmış, sınıflandırılmış ve incelemeye hazır hâle getirilmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci

Nitel araştırmalarda doküman incelemesi, görüşme formu ve gözlem dokümanları olmak üzere üç tür veri toplama türü olduğu ifade edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada ise veri toplama türü olarak doküman incelemesi tercih edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırma çerçevesinde amaçlanan olgu veya olaylara yönelik bilgileri içeren yazılı ve görsel kaynakların analizini kapsamaktadır. Doküman analizinde, yazılı evraklar ve belgelerin yanı sıra fotoğraflar ve videolar gibi görsel içeriklerin de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Merriam (2015) da dokümanları, çalışma süreci için belirlenen yazılı ya da görsel unsurların tümü olarak tanımlamaktadır. Doküman analizinde ise tüm bu dokümanların bir araya getirilmesi ve incelenmesi temel alınmaktadır (Karasar, 2022).

Jackson (1980) literatür taramaları ya da ilgili literatür birikiminin gözden geçirilmesinin incelemelerini amaçlayan çalışmaları, belli bir alandaki gelişmelerin ele alınması, çeşitli araştırma alanlarındaki bilgilerin bir araya getirilmesi, belirlen bir durum ya da konuya yönelik araştırmaların bir arada değerlendirilip buradan hareketle genellemeler yapılması, mevcut olan teorilerin doğrulanması ya da farklı yeni teorilerin üretilmesi gibi

düşüncelerle yapıldığını söylemektedir. Colins ve Fauser (2005: 103-104) bunların yanında bu tür çalışmalarda belirli bir konuya yönelik mevcut çalışmaları ve dokümanları karşılaştırmalı olarak incelemek ve değerlendirmek, ele alınan konuya yönelik bakış açıları ile argümanları benzer ve farklı taraflarıyla ortaya koymak, incelenen konu üzerinde mevcut bilgi durumu hakkında bilgi vermek ve ileriye yönelik çalışmaların seyri için araştırma önerilerinde bulunmak gibi amaçların planlandığını vurgulamaktadır.

Veri toplama süreci olarak doküman analizi yönteminin toplamda beş aşamada gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Buna göre bu aşamaların ilki, araştırmacının araştırmanın amacına uygun biçimde ele alınan dokümanlara nereden ve ne şekilde ulaşacağını belirlemesidir. İkinci basamakta, araştırmanın güvenilirliğini temin etmek üzere araştırmada ele alınacak dokümanların orijinalliğinin ve güvenilirliğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Tüm bu aşamalar sona erdikten sonra geçerliği ve güvenilirliğinden emin olunan verileri araştırmacının kendisi tarafından anlaşılması ve özümzenmesi sağlanmalıdır. Bu aşama da tamamlanınca verilerin analiz edilmesine geçilebilir ve böylece veri toplama sürecinin dördüncü aşaması da tamamlanmış olmaktadır. Tüm bu süreçlerin sonunda araştırmanın verilerinin kullanılmasıyla süreç sona ermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Tüm bu bilgiler ışığında, araştırmanın amaçları doğrultusunda tespit edilen veri kaynakları doküman taraması yoluyla elde edilmiştir. Bu süreçte öncelikle literatür taraması yapılmış ve birçok kaynaktan konuyla ilgili derinlemesine bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda tespit edilen kaynakların analizleri yapılarak Türk Devletleri Teşkilatına üye olan ülkelerin ana dili eğitimi, dil politikaları bağlamında incelenmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Nitel araştırmalar hayatın, kendi doğal akışı içinde incelenmesine imkân sağlayan araştırma türleridir. Bu kapsamda yoğunlaşan sosyal hayatın birbirine geçmiş unsurları ve zenginliği, çeşitli bakış açılarıyla ve çözümleme türleriyle gerçekleşebilmektedir. Bu sayede nitel araştırma verilerinin analizi aşamasında pek çok farklı bakış açısı ve uygulamalar mevcuttur (Punch, 2011). Creswell'e göre (2013) nitel veri çözümlemelerinde veriler kodlanırken verilerin anlamlı kısımlara indirgenmesi ve bu kısımların adlandırılması temel basamakları oluşturmakta bunun yanında kodlara ayrılmış verileri kategoriler ya da temaların etrafında birleştirmek ve tablolarda, çizelgelerde karşılaştırmalar yaparak ortaya koymaktır.

Merriam (2013) veri analizini, araştırmanın sorularını yanıtlamak üzere kullanılan bir süreç olarak ifade etmektedir.

Burcu Sağlam (2018: 127), nitel araştırma analizinin ilk basamağının derleme olduğunu ifade etmektedir. Derleme, araştırma konusu kapsamında ilgili veri kaynaklarının bir araya getirilmesi, küçük bir veri tabanının oluşturulmasıdır. Bir araya getirilen veriler dikkatli bir biçimde sınıflandırılarak verilerin daha doğru ve amaca yönelik anlaşılması ve araştırmada kullanılması sağlanacaktır. Derlem sayesinde araştırmacı çalışmada hangi bilgiyi nerede ve nasıl yer vereceğini ya da kullanmasına gerek olmayan unsurları ayırt edebilir. Bu çalışmada da veri analiz sürecinde öncelikle derleme aşamasına yer verilmiştir.

Yıldırım ve şimşek (2006: 27), veri toplama sürecinde araştırmacının belirli zaman aralıklarıyla verileri kontrol etmesi gerektiğini, bu doğrultuda verilerde herhangi bir eksiklik varsa bunları gidermeye yönelik çalışmalara devam etmesini ya da hazır olan verilere bir açıklama getirerek daha anlaşılır olmasını sağlamasını önermektedir. Bu kapsamda ortaya konulmaya ve çözümlenmeye çalışan durum açık ve anlaşılır gerekçelerle tamamlanana kadar veri toplama ve analiz süreci devam etmelidir. Buna göre verilerin toplanması sürecinin sona ermesiyle araştırmanın problemi ve alt problemleri çerçevesinde veriler yorumlanıp, tasnif edilip karşılaştırılarak değerlendirilmeli ve sunulmalıdır. Aynı doğrultuda bu araştırmada da veriler öncelikle bir araya getirilmiş, araştırmacı tarafından zaman içinde kontrol edilip değerlendirilerek eksik yönleri tamamlanıncaya kadar veri toplamaya devam edilmiştir. Verilerin doyuma ulaştığı düşünölen noktada ise araştırmanın analiz kısmına geçilmiş, araştırmacı tarafından belirlenen temalar çerçevesinde veriler sınıflandırılarak yorumlanması sonucunda çözümlenmesi yine araştırmacı tarafından sağlanmıştır. Bu amaçla araştırmanın veri analizi sürecinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

Betimsel analiz tekniği; gözlem, görüşme ve doküman gibi çeşitli veri toplama teknikleriyle elde edilen verilerin kategorilerle temalara göre özetlenmesini ve sınıflandırılmasını kapsayan bir analiz biçimi olarak açıklanabilir. Bu analiz biçiminde incelenen durum ya da olayların betimlenip tanımlanarak açıklanması sağlanmaktadır (Ekiz, 2009). Özdemir (2010: 336) ise aynı şekilde betimsel çözümlemeyi, çeşitli veri toplama teknikleri tarafından ulaşılan verilerin daha önceden araştırmanın konusu ve problemleri çerçevesinde temalara ayrılması ve oluşturulan temalardan hareketle anlamlandırılmasını içeren süreç olarak ifade etmektedir. Yıldırım ve şimşek'e göre (2015) betimsel analizde,

erişilen veriler daha önceden belirlenmiş olan temalara göre özetlenerek yorumlanır. Ardından elde edilen bulgular düzenlenir ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulur.

Betimsel analiz sürecinde veriler toplanırken birincil ya da ikincil veri kaynaklarına ulaşılarak bu verilerin detaylı bir biçimde okunup yorumlanması ve verilerin ilişkilendirilerek analiz edilmesi sağlanmaktadır. Bu sayede verilerin daha iyi anlaşılmasına ve çözümlenmesine katkı sunulması hedeflenmektedir. Yıldırım ve Şimşek (2003; 2018)'e göre betimsel analiz sürecinin dört aşaması vardır. Bu aşamalar Tablo 3.1'de şu şekilde gösterilmiştir:

Tablo 3.1. *Betimsel Analizin Aşamaları*

Verilerin analizi için bir çerçeve oluşturulması (temaların ortaya konulması)
Verilerin okunarak tematik ilgili çerçeveye göre işlenmesi
Doğrudan alıntılara yer verilerek bulguların tanımlanması
Bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi, yorumlandırılması ve anlamlandırılması

Bu araştırmada veriler, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu doğrultuda verilerinin analizi için araştırma sürecinin ilk aşamasında öncelikle birincil ya da ikincil kaynaklara ulaşılmış, kategoriler oluşturulmuş ve veriler hazırlanan tematik çerçeveye göre hazırlanmıştır. Böylece elde edilen veriler sınıflandırılarak ve doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur. Bu çerçevede çalışmanın amacı ve alt amaçları dâhilinde ilgili dokümanlardan elde edilen Türk Devletleri Teşkilatına üye olan ülkelerin ana dili eğitimine ait bilgi ve belgelerin bir araya getirilmesi ve verilerin kategorize edilerek durumun karşılaştırmalı bir biçimde sunulması amaçlanmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi

4.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

“Azerbaycan” adının kökeni incelendiğinde “ateş” anlamına gelen “azer” ve “muhafız” anlamına gelen “baygan” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle “ateşin muhafızı” anlamındaki “Azerbaygan” sözcüğünün oluştuğu daha sonra ise söz konusu sözcüğün “Azerbaycan” olarak yıllar içinde değişim gösterdiği düşünülmektedir. Bu rivayetin eskiçağlardan beri bu bölgedeki halkın inanç biçimlerinden biri olan Mecusilik diniyle ilişkisi olabileceği tahmin edilmektedir (Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, 1992: 26). Bir başka efsaneye göre ise, Azerbaycan toprakları gökten ateşi çalarak insanlığa hediye eden Premeteus’un çarmıha gerildiği yer olarak anlatılmaktadır. Bu efsaneye göre bu olayın ardından insanlık ebedî bir ışığa kavuşmaktadır. Ancak Tanrılar Premeteus’a bunun cezasını her gün üzerine yenilenen göğsünü yemekle görevli bir kartalı salarak ödetmektedir. Premeteus’un her defasında kendini yenileyen göğsü, onu aynı işkenceye her gün maruz kalmak zorunda bırakmıştır. Tıpkı bu efsanedeki gibi doğal kaynaklarıyla dikkat çekici bir konumda bulunan Kafkasya bölgesinin de tarih boyunca pek çok kez işgale uğraması ve üzerinde birçok insanın kanlarının dökülmesi dikkat çekicidir (Baldwin, 2010: 7-25; Burn, 2012: 48; Erhat, 2011: 254-257).

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin geçmişten bugüne tarihî süreci ele alındığında birçok kavme ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Tarihsel süreçte Azerbaycan toprakları, Türk boylarından birçoğuna ev sahipliği yapmış ve Türk boylarının uğrak yeri olan bir konumda yer almıştır. Aynı zamanda tarih boyunca bazı devletler tarafından istila edilmiş ve bu devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Azerbaycan topraklarının Türk yurdu olma süreci ise Selçuklular zamanında gerçekleşmiştir (Resulzade, 1990: 7-8). Türklerin Anadolu’ya geçişi de esasında bu dönem Azerbaycan sayesinde olmuştur (Mikail ve Tazegül, 2012: 21-22). 1400’lü senelerine gelindiğinde ise Karakoyunlular ve Akkoyunlular’ın Azerbaycan’a hükmetmeye başladığı görülmektedir. Böylece Azerbaycan topraklarında Türk nüfusunun da arttığı bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1969:180-198).

Azerbaycan topraklarının durumunu belirleyen devletlerin başında Rusya yer almıştır (Mutlu, 2018). 1803 yılından itibaren Çar Petro'nun hedefleri ve planları doğrultusunda, Kafkasya'ya doğru Rus kuvvetleri harekete başlamış ve Azerbaycan Hanlıkları işgal edilmiştir (Vaniani, 2004: 126). Böylece bölgede yıllar süren Rus hâkimiyeti dönemi başlamıştır. 1917 tarihinde Rusya'da gerçekleşen devrim ise Çarlık Rusya'nın yıkılmasına sebep olmuş ve böylece Sovyetler kurulmuştur. Nisan 1917 yılında yapılan Bakü Kongresi ile Kafkasya'da ilk önemli adım atılmış, Kuzey Kafkasya kültürel halklarının varlığı öne çıkarılırken Azerbaycan'daki etnik konular ve kendi geleceğini tayin hakkı vurgulanmıştır (Göyüşov, 2016: 215). Tarih 28 Mayıs 1918'e geldiğinde ise Çarlık Rusya'sının egemenliğinde bulunan bağımsız vilayetlerin bir araya gelmesiyle "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" kurulmuştur (Mutlu, 2018). O dönemde bu yeni cumhuriyeti tanıyan ülkeler arasında Osmanlı Devleti'nin de yer alması göze çarpmaktadır (Mikail ve Tazegül, 2012: 23). Söz konusu ülkenin cumhurbaşkanlığı görevini ise Mehmet Emin Resulzade üstlenmiştir. Azerbaycan Türk'ü olduğu bilinen Hüseyin Baykara eserinde bu durumu şu şekilde aktarmıştır: *"Azerbaycan'ın entelektüel insanları, demokratik ve bağımsız bir ülke uğruna millî mücadeleye başlayarak, milletlerinin çağdaş dünya halkları düzeyine yükselip saygınlık kazanacakları bir devlet kurulmasını görmüşlerdi. Azerbaycan istiklal mücadelesi öncülerinden biri olan Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığını yaptığı Müsavat Partisi, bu fikrin gerçekleştirilmesinde öncülük etmiştir"* (Baykara, 1975: 209). Bu bağlamda Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi verirken önderliğini yapmış isimlerden en önemlilerinden biri Mehmet Emin Resulzade olmuştur. Resulzade, Azerbaycan halkını tanımlarken milliyetinin Türk, dininin İslam, medeniyetinin ise şarklı olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca Resulzade, Azerbaycan Türklerini ifade ederken birçok farklı boylardan oluşan Türk dünyasının büyük dallarından biri olduğunu ve Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türkçesine en yakın lehçelerden birini konuşmalarının yanı sıra kendine özgü bir lehçe olduğunu da vurgulamıştır (Şimşir, 2011: 21).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yakın tarihî ele alındığında uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin himayesi altında kaldığı görülmektedir. Sovyetlerin bu bölgede hayatını sürdüren Türklere dair politikasında ise zaman içinde birtakım değişimler yaşandığı gözlenmektedir. Sovyetlerin kuruluş dönemlerinden 1930 yılına kadarki geçen sürede Sovyet makamları tarafından Azerbaycan halkının millî kimliği "Türk" olarak yer almaktadır. Ancak sonraki yıllarda Sovyetlerde siyasî birtakım nedenlerle Türk adının ortadan kalkmasına yönelik politikalar uygulandığı ve özellikle "Azerî" sözcüğünün vurgulandığı bilinmektedir. Böylece bu dönemde halkın başka kökenlerden geldiği Türk olmadığı halka zorla kabul ettirmeye

çalışılmıştır (Bilgili, 2002: 21). Uzun yıllar Rusya'nın egemenliğinde kalan Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte diğer Sovyetlerin egemenliğinde bulunan Kafkasya'daki uluslar gibi, millî ve manevi bir uyanış sürecine geçmiştir.

SSCB'nin çöküşüyle birlikte diğer tüm Sovyet topraklarında yaşayan Türk halkları gibi Azerbaycan'da da bağımsızlık için mücadele dönemi başlamıştır. Azerbaycan Parlamentosunun devlet bağımsızlığına ilişkin anayasal düzenlemeyi kabul etmesiyle birlikte 18 Ekim 1991'de Azerbaycan bağımsızlığına kavuşmuştur (Bagirov, 2000; 179-180). 86.600 km²'lik yüz ölçüme sahip olan (Saray, 1996: 11) Azerbaycan stratejik açıdan önemli bir bölgede yer almaktadır. Ticari açıdan önemli bir bölge olan İpek Yolu da bu topraklar üzerinde yer almaktadır. Bu noktada önemli bir geçiş bölgesinde bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından da oldukça zengin bir ülke olduğu bilinmektedir. Bu özellikleriyle dikkat çeken bir ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin büyük devletlerinin bölgesel politikalarının da odak noktasında yer aldığı görülmektedir. Azerbaycan'ın sınır komşuları arasında İran, Gürcistan, Ermenistan, Rusya ve Türkiye yer almaktadır. Ülkenin doğu tarafı ise Hazar Denizi ile çevrilmiştir. Hazar Denizi bölgenin iklimini ılımanlaştırmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın iklimi hakkında, dünyada bulunan on bir farklı iklim türünden dokuzuna sahip olduğu söylenmektedir (Gürler, 2015: 31). Nüfus bakımından ülkeye bakılacak olursa dağılmış olan Sovyetler Birliği ülkeleri arasında en fazla nüfus artışının olduğu ülke olarak yer almaktadır. Bununla birlikte 2020 yılında yapılan nüfus sayımında Azerbaycan'ın nüfusu, 10,067,100 milyon kişi olarak tespit edilmiştir (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2020).

4.1.2. Dil Politikaları Bağlamında Azerbaycan'da Yürütülen Çalışmalar

4.1.2.1. Kanunlar

Azerbaycan Türkçesinin ilk kez devlet dili olarak ilan edilmesi "Türk dili" terimi tercih edilerek Safevi Devleti döneminde Şah İsmail Hatayi tarafından gerçekleştirilmiştir (İbrahimov, 2020). Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 27 Haziran 1918 tarihinde alınan "Türkçenin devlet dili olarak kabul edilmesi ve iş dünyasında kullanımını kolaylaştırmak için Rus dilinin hükûmet tarafından geçici olarak kabul edilmesi hakkında" karar ise Azerbaycan tarihinde devlet diline ilişkin ilk resmî belgedir. Bu belge ile 27 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan Türkçesi, devlet dili olarak ilan edilmiştir (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)- Mevzuat (belgeler koleksiyonu: 201; Ahmedova, 2008:

6). Geçmişten bugüne pek çok devletin hâkimiyet sürdüğü Azerbaycan topraklarında bu bağlamda birçok farklı dil politikasının sürdürüldüğü görülmüştür. Bugünkü Azerbaycan'daki ana dilinin durumunun temelini anlamak için ise özellikle Azerbaycan'ın SSCB döneminde yürütülen dil politikalarına bakılması gerekmektedir.

SSCB döneminde bütün Türk halklarındaki gibi Azerbaycan Türklerinin de millî kimliğinin Türklükten “Azeriye” ve millî dil olan Türk dilinden “Azericeye” dönüştürülmesi Sovyetlerin asimilasyon politikasının en önemli unsurlarından biri olmuştur. Sovyetlerin himayesinde bulunan cumhuriyetlerinin dilleri resmî olarak “Türk dili, Türki, Türkçe” yerine “Azerice, Kazakça, Özbekçe” vb. olarak kullanılmıştır. 1936 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan'da “Türkçe ve Türk dili” sözcükleri resmen yasaklanmış ve “Türk” kelimesini taşıyan dokümanlar kaldırılarak yerine “Azerice” sözcüğü konulmuş bunun yanında Azerbaycan Türklerinin dillerini tanımlamak için bu dönem “Azerbaycan dili” kavramı kullanılmıştır. 1936 yılında onaylanan SSCB Anayasası'nın 40. maddesi ise şu şekildedir: SSCB Yüksek Sovyet'inin kabul ettiği bütün kararlar ve yasalar Azerice, Kazakça vb. dillerinde hazırlanacak ve ilan edilecektir (SSCB Anayasası, 1936: 733).

Azerbaycan'da yürütülen ana dilin gelişmesini sekteye uğratan bir başka sorun da alfabe sorunu olmuştur. Bu dönemde bu sorun Rus Kiril alfabesinin kabul edilmesiyle başlamıştır. Azerbaycan'da 1920'li yıllarda Kiril alfabesinin kabul edilmesi istenmemiştir. 1922 yılından itibaren Azerbaycan'da Latin temeline dayanan alfabe ile Arap alfabesi bir arada kullanılmıştır. 1926 tarihinde ise yapılan Türkoloji Kongresi ile Sovyetler 'de yaşamakta olan Türk halkları adına Latin alfabesine geçme kararı verilmiştir. Söz konusu kararla birlikte “Yeni Türk Alfabeti Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi” kurulmuştur. Komitenin 1927'de yürüttüğü araştırmalar neticesinde 33 harfli “Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti” hazırlanmıştır. Diğer adıyla (Yañalif) ismindeki alfabe, bütün Türk devletlerinin ortak alfabesi olması şartıyla onaylanmıştır. Türk halklarının kültür, bilim, eğitim gibi birçok farklı alanlarda bir arada olabilmesi ve ortak bağlarının güçlendirilmesi fikriyle hazırlanan bu alfabe ayrıca Türkiye'nin de yeni millî dil politikası çerçevesinde Latin alfabesinin kabul edilmesine yönelik kararının alınmasında etkili olmuştur (Kılıç, 2011). Ancak 8 Mayıs 1939 tarihine gelindiğinde Rusların Sovyetleştirme politikaları çerçevesinde “Azerbaycan Bilimler Akademisi ve Azerbaycan Yazarlar Birliği” Rus Kiril alfabesinin Latin alfabesinden daha üstün olduğu düşüncesini ortaya atmıştır. Latin alfabesindeki 25 harfe karşılık Kiril alfabesinde 32 harf bulunması da bu durumun sözde kanıtı olarak gösterilmiştir. Bunun yanında Rus alfabesinin tüm harflerinin yeni taslakta yer almasını önerenler olmuştur. Bu isteklerinin nedenlerinin pedagojik olduğunu

söyleseler de bu önerinin asıl nedeni Rus dilinden alınan kelimelerin orijinalliğini korumak ve böylece tamamıyla Rusçanın hâkimiyetini sağlamaktır (Zeynalov, 1939: 2). Bunun üzerine 15 Kasım 1939 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) Yüksek Şurası tarafından 1 Ocak 1940 tarihinden sonra Azerbaycan'da Rusça temelli Kiril alfabesinin kabul edilmesini onaylamıştır. Böylece Azerbaycan'da Kiril alfabesinin resmen kullanımı başlamıştır. Bu durum yıllarca sürecektir olan dil asimilasyonunun başlangıcı olmuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde ise Azerbaycan dili devlet kurumları ve kamu kuruluşları tarafından tam olarak benimsenmemiş ve kullanılmamıştır. Bu dönemde bazı postaneler Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış telgrafları kabul etmemiş, bazı şirketlerde ise Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış dilekçeler sahiplerine iade edilmiştir. 1955-1958 yıllarına gelindiğinde dil konusunda devam eden tartışmalar ve Şiraliyev, Demirçizade, Rüstemov ve Budagova gibi dilbilimcilerin açıklamaları ve itirazları sonrasında “Azerbaycan Alfabe ve İmla Komitesi” kurulmuştur. Bu komitenin üyeleri arasında: S. Vurgun, İ. İbrahimov, M. Dadaşzade, M. Şiraliyev, M. Paşayev, D. Gacıyev, M. Gülüzade, M. Hüseyinzade, R. Rüstemov, C. Efendiyev, A. Caferov, A. Orucov, A. Mahmudov yer almıştır (Budagova, Demirchizade, Shiraliyev, Rustemov, 1957: 2).

1956 yılının 21 Ağustos'unda, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne haber verilmeksizin SSC Yüksek Konseyi'nin bir toplantısında, temel kanun olarak görülen Azerbaycan SSC Anayasası'na Azerbaycan SSC Devlet dili hakkında bir maddenin dâhil edilmesine yönelik bir karar verilmiştir. Bu karar, tüm Sovyet Sosyalist Ülkeler Birliği sistemi anayasasında devlet diline ilişkin Transkafkasya cumhuriyetlerinin birliğini sağlamıştır. Yeni madde şu şekildedir: Azerbaycan SSC'nin devlet dili Azericedir. Azerbaycan SSC'deki azınlıkların kendi ana dillerini kültürel olarak ya da devlet kurumlarında özgür bir şekilde kullanma ve geliştirme hakları garanti altındadır (Azerbaycan SSC Anayasası, 1956: 31). Öte yandan Azerbaycan'ın egemenlik biçiminin değiştiği, devlet dili olarak ise daha "milliyetçi" girişimlerin olduğu 1958-1959 yıllarında Moskova'nın müdahalesinin ardından tüm devlet kurumlarında çalışmalar eskiden olduğu gibi Rusça sürdürülmüştür. Bunun yanında devlet diline ilişkin madde anayasadan çıkarılmamış ve anayasal bir hüküm ve resmî bir belge olması bakımından önemli görülmüştür. Söz konusu yasa, 1950 tarihlerinde Azerbaycan dilinin yaygın bir biçimde baskı altına alınmasının önlenmesinin yanında ulus bilincinin uyanmasında da etkili olmuştur. Bu yılları takip eden süreçte Azerbaycan'ın diline yönelik haklarının korunmasında da yasanın etkisi gözlemlenmiştir. Sovyetler döneminin başlangıcında, Sovyet hükûmetinin yürüttüğü ideolojisi ve mevcut sosyo-politik durumun getirdiği şartlar sebebiyle Azerbaycan dili devlet dili statüsüne yükseltilememiştir. Azerbaycan SSC, Azerbaycan dilinin devlet

kurumlarında, kültür kurumlarında, eğitim ortamlarında ve diğer alanlarda kullanılmasını sağlamış ve Azerbaycan dilinin genel gelişimine yönelik çalışmalarını sürdürmüştür. Azerbaycan SSC Anayasası'nda devlet diline ilişkin kısmın tekrar oluşturulması bu dilin merkezî hükûmet kurumlarında ve kamu kuruluşlarında kullanımını garanti altına almıştır. 21 Nisan 1978 tarihinde onaylanan Azerbaycan SSC Anayasası'nın 73. maddesi "*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin devlet dili Azerbaycan dilidir*" hükmünü içermiştir. Azerbaycan SSC tarihinde devlet diline ilişkin son belge ise Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 18 Ağustos 1989'da yayımlanan "*Azerbaycan SSC'de Azerbaycan dilinin devlet dili olarak daha etkin kullanılmasını sağlayacak önlemlere ilişkin*" belgedir. Azerbaycan SSC Yüksek Şurası'nın 23 Eylül 1989 tarihli oturumunda ise ilk kez "*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı Hakkında*" anayasa kanunu onaylanmıştır. Kanunun 13. Maddesinde Azerbaycan dilinin devlet dili olduğu yeniden teyit edilmiştir (ASSR Anayasası, 1989). Ancak bu dönemde Azerbaycan'ın sosyal, politik ve ekonomik gibi alanlarda yaşadığı olumsuzluklar ve yıkıcı durumlar sebebiyle bu kararın uygulanması imkânsız hâle gelmiştir. Bu durum ile 24 Nisan 1990 tarihinde onaylanan SSCB halklarının dilleri hakkındaki SSCB yasası da işlevsiz bir karar olarak yer almasına neden olmuştur (Balayev, 2002:45).

Sovyet döneminde SSCB'nin izlediği politika nedeniyle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti rejimi altında Azerbaycan Türkçesinin devlet dili olmasına yönelik yürütülen ciddi çabalar sonuç vermemiş olsa da yirminci yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin hızla geliştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan Türkçesinin bilim, edebiyat, teknoloji, medya gibi konularda yaygın bir şekilde kullanılması, dilin işlevsel konu alanını genişletmiş, üslubunu zenginleştirmiş ve dilin imla kurallarının oturmasını sağlamıştır. Böylece bu dönemde Azerbaycan Türkçesini esas alan bir eğitim sistemi kurulmuş, ansiklopediler yayımlanmış, dünya edebiyatının ve tanınmış şahsiyetlerin eserleri Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir (İbrahimov, 2020).

Azerbaycan tarihinin en çalkantılı ve zor dönemlerinden olan 1980-1990 yılları arasında her alanda olduğu gibi Azerbaycan Türkçesi konusunda da ciddi ve hararetli tartışmalar gündeme gelmiştir. Azerbaycan'ın önde gelen tarih araştırmacılarından olan Ziya Bunyadov, 1989 yılında Azerbaycan dilinin Latin alfabesiyle yazılması gerektiğini ifade etmiştir. Azerbaycan'da Latin alfabesine geçiş hareketinin liderlerinden biri olan ve bu konuda çok başarılı çalışmaları olan Firudin Celilov ise 30 Mart 1990 tarihinde "*Azerbaycan*" gazetesinde yayımlanan "*Kaybın Yarıısı*" başlıklı makalesinde ise bu durumu şöyle açıklamıştır: Son iki yüz yılda Azerbaycan halkı bütünlüğünü, bağımsızlığını, millî öğelerini, inançlarını, evlatlarını,

millî isimlerini, soyadlarını ve alfabelerini kaybetmiştir. Kötü durumlar yaşansa bile, halkın kültürünü olumsuz etkileyen ve aynı dili konuşan soydaşlarından onları uzaklaştıran alfabeği değiştirmek gerekmektedir. Celilov, böylece zarardan dönmenin Azerbaycan halkı için büyük bir görev olacağını ifade etmiştir (Jalilov, 1990: 3). Bu ve buna benzer şekilde görüşlerini ortaya koyan dönemin aydınlarının düşüncüleri yeni oluşturulmaya çalışan bağımsız Azerbaycan devletinin temellerinin millî kültür, millî dil ve ulus bilincini korumaya yönelik ögelerle inşa edilmesini sağlamış, Latin harflerine geçiş sürecini hızlandırmıştır.

SSCB'nin çöküşünün ardından Azerbaycan, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Bunun üzerine devam eden süreçte, 25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Böylece Sovyetlerden ayrıldıktan sonra ortak Türk alfabesini benimseyen ilk Türk devleti Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan Parlamentosu, 1991 yılında İstanbul'da düzenlenen Sempozyumda Latin esaslı Azerbaycan Türk alfabesini tartışmış; Sempozyumun sonuç bildirgesinde de bu konuya değinmiş ve bu konunun parlamento tarafından kabul edilmesi düşünülmüştür. 4-8 Mayıs 1992'de Türkiye'de düzenlenen Daimî Türk Dili Kurultayı'nda ise Azerbaycan temsilcileri komisyon raporunda “Ä” “ä” yerine “Ə” “ə” harfini önermiş, önerilen bu değişiklik oylanarak kabul edilmiştir (Şahin, 2012). Böylece Azerbaycan aynı zamanda ortak Türk alfabesinde ilk değişikliği yapan devlet de olmuştur.

Azerbaycan dilinin tam teşekküllü bir şekilde devlet dili olması adına bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, çeşitli çalışmalar ve dil politikaları oluşturulmaktadır. Ancak kamu kurumlarının hazır olmaması sebebiyle çalışmalar bir süre ağırlıklı olarak Rusça yürütülmüştür. Bu dönemde yapılmış tek yenilik, Cumhurbaşkanlığının hazırlamış olduğu dokümanlarda Rusçanın yanında Azerbaycan Türkçesine dair metinlerin de hazırlanmasıdır. Ancak Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) 15 Mayıs 1992'de iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan dili devlet yönetiminde daha etkin bir hâle gelmiştir. Bu gelişme, Rusça konuşan personelin kademeli olarak değiştirilmesiyle hızlandırılmıştır. Aynı dönemin aralık ayında, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Millî Meclisi'ndeki yoğun tartışmalardan sonra, çok önemli yasalardan biri olan “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Resmî Dili Hakkında” yasası kabul edilmiştir. Yasa 22 Aralık tarihinde o dönemki Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey tarafından imzalanmış, Millî Meclis tarafından kabul edilmiştir. Yasanın kabul edilmesinin ardından 28 Ocak 1993 tarihinde basında yayımlandığı da görülmüştür. Söz konusu yasanın 1. maddesi şöyledir: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dili Türk dilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm kamu kurumlarında çalışma dili Türkçedir. Türk dili ekonomik, siyasi,

sosyal, bilimsel ve kültürel hayatın bütün konularında Cumhuriyetin resmî dili olarak kullanılır ve Cumhuriyet topraklarında yaşayan tüm etnik unsurların ortak dili olarak hizmet eder. Azerbaycan vatandaşları eğitim dilini seçmekte özgürdürler (Azerbaycan Devlet Dili Hakkında Kanun, 1993). Yasa, Sovyet döneminde olduğu gibi, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının eğitim dilini seçme özgürlüğünün de önünü açmıştır. Yasa ile getirilen en önemli yenilik, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî dili olan Türkçe'nin zorunlu ders olarak okutulmasıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları tarafından kurumlara gönderilen teklif, talep ve şikâyetlerin yalnızca Türkçe olarak yanıtlanması prosedürünü açıklayan 4. madde de yasanın getirdiği yeniliklerden biri olarak kabul edilebilir. Millî Meclis tarafından kabul edilen söz konusu yasa tüm alanları etkilemesinin yanı sıra özellikle eğitim sisteminde uygulanmıştır. Bu dönem hazırlanan yeni ders kitaplarının "Türk dili" adı altında yayımlanması önemli bir gelişme olarak sayılabilir. Bunun yanında basın yayın organları ve toplumda "Türk dili" terimi ile birlikte "Azerbaycan dili" terimi de kullanılmıştır (İbrahimov, 2020). Tüm bu gelişmeler Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bağımsızlık döneminin ardından resmî dilin uygulanması ve özgürce geliştirilmesi için verimli bir zemin yaratılmasına katkı sunmuştur (Mammadov, 2008).

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1995 yılında yayımlanan referandumla kabul edilen yeni anayasasının 21. maddesinde devlet dilinin statüsünü şu şekilde tanımlamaktadır: "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dili Azerbaycan dilidir, Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan dilinin gelişmesini sağlar". Söz konusu anayasanın 45. maddesinde ise ana dilini kullanma hakkına yönelik şu ifadeler yer almıştır: "I. Herkesin ana dilini kullanma hakkı vardır. Herkesin herhangi bir dilde yetiştirilme ve eğitim alma, yaratıcılıkla uğraşma hakkı vardır. II. Hiç kimse ana dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz." (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 1995).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk anayasasında, Azerbaycan diline devletin resmî dili statüsünün verilmesi büyük bir hukuki öneme sahiptir. Bu kapsamda ortaya konulan ana dile yönelik yasalar da önemlidir. Bununla birlikte yeni bağımsızlığını elde etmiş olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş süreci on yıl boyunca etmiştir. Bu süre zarfında ülke yayınları her iki alfabede de yapılmaya devam etmiştir. Pratikte ülkedeki dil kullanımı açısından zorluklar yaratan bu durum, 2001 yılı ortalarına kadar sürmüştür. 18 Haziran 2001 tarihine gelindiğinde ise Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından "*Devlet dilinin geliştirilmesi hakkında*" hakkında bir kararname yayımlanmıştır (Devlet Dili Hakkında Kanun, 2001). Kararda, ülkenin bağımsızlığından sonra ortaya çıkan tarihî koşulların, halkın dünya halklarının ortak yazı sistemine katılması için yeni umutlar doğurduğu ve Azerbaycan

alfabesinin Latin alfabesiyle yeniden oluşturulmasını gerekli kıldığı belirtilmiştir. Bu durum daha sonra bu konuda bir yasanın kabul edilmesine yol açmıştır. 1 Ağustos 2001 yılında kabul edilen kararname ile Azerbaycan'da tam anlamıyla Latin alfabesi kullanılmaya başlanılmıştır (Azerbaycan Dili Hakkında Kararname, 2001). Söz konusu kararname sonrasında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından resmî dilin kullanımının düzenlenmesi, sorunların ve çözüm önerilerine ilişkin sürecin tek bir merkezî organ aracılığıyla kontrol edilmesi ihtiyacı nedeniyle Devlet Dili Komisyonu'nun kurulması öngörülmüştür. Komisyon, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 4 Temmuz 2001 tarihli kararnamesiyle kurulmuştur. Azerbaycan'da resmî dilin kullanımına verilen önem Devlet Dili Komisyonu'nun kurulması ile de açıkça gösterilmiştir. 30 Eylül 2002 tarihine gelindiğinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Dili Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'nu kabul etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından imzalanan bu kanun ile Azerbaycan dili tüm zamanlar için devletin dili statüsü kazanmıştır (İbrahimov, 2020). Böylelikle SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerden biri olan Azerbaycan'da yaklaşık on yıl süren alfabe konusundaki tartışmalar tamamen çözüme kavuşmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev bununla birlikte *"Birçok dil bilmek hoşumuza gider. Bir Azerbaycanlı olarak kendi ana dilinizi bilmemek trajedidir. Annesini babasını tanıdığını inkâr eden bir çocuk gibidir."* sözleriyle ana dillerinin ülke genelinde konuşulması ve yaygınlaşmasına yönelik dil politikalarının izleneceğinin altını çizmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki dil politikasına ilişkin çalışmalar günümüze kadar devam etmiştir: 12 Ocak 2004 tarihinde "Azerbaycan dilinde Latin alfabesinde toplu yayınların uygulanmasına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi", 5 Ağustos 2004 tarihinde "Azerbaycan dilinin yazım kurallarının onaylanmasına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararnamesi", 27 Aralık 2004 tarihinde "Azerbaycan dilinin yazım kurallarının onaylanmasına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararnamesi" yayınlanmıştır. "2005-2006 Yıllarında Latin Dilinde Yayınlanacak Eserlerin Listesinin Onaylanmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi", "Dünya Edebiyatının Seçkin Temsilcilerinin Eserlerinin Azerbaycan Dilinde Yayınlanmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi", Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, "Küreselleşme Bağlamında Azerbaycan Dilinin Kullanımı ve Ülkede Dilbilimin Geliştirilmesine İlişkin Devlet Programı", "Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nesimi Dilbilim Enstitüsü'nün maddi ve teknik temelini güçlendirilmesi hakkında", "Küreselleşme ve ülkede dilbilimin gelişimi bağlamında Azerbaycan dilinin

zamanın gereklerine uygun olarak kullanılmasına ilişkin Devlet Programının onaylanması hakkında", "Azerbaycan dilinin elektronik alanda daha fazla kullanılmasını sağlamak için bir dizi önlem hakkında", Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 26 Kasım 2012 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Terminoloji Komisyonu Tüzüğü'nün Onaylanması Hakkında" Kararının yanı sıra, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 1 Kasım 2018 tarihli "Azerbaycan dilinin saflığını korumak ve devlet dilinin kullanımını iyileştirmek için önlemler hakkında" kararnamesi, devlet dilinin geliştirilmesi ve araştırmaların kalitesi için uygun koşullar yaratmak amacıyla kabul edilmiştir (İbrahimov, 2020).

21 Şubat 2007 tarihinde milletvekilleri, bakanlar ve bilim adamlarının katılımıyla düzenlenen yuvarlak masa toplantısında, Azerbaycan dilinin ana dil olarak önemi vurgulanmış, ancak aynı zamanda azınlıkların dillerinin korunması gerektiği de kabul edilmiştir. Diğer yandan Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişte çeşitli sıkıntılar yaşanmış bu durumdan en çok etkilenen alanlardan biri de eğitim olmuştur. Yeni ders kitapları, okuma materyalleri, içerik, program, eğitim-öğretim sürecinde kullanılan diğer materyallerin Latin alfabesiyle basılması gerektiğinden, Latin alfabesine geçiş süreci Azerbaycan için son derece maliyetli olmuştur. Yaklaşık 15 yıl süren tartışmaların ardından Haziran 2009'da kabul edilen Eğitim Yasası ile Azerbaycan dilinin eğitim ve öğretim faaliyetlerinde kullanılan baskın dil olarak kalması ancak diğer dillerde de eğitim verilebilmesi kararına varılmıştır. Bugün okullarda Azerbaycan Türkçesi, Rusça ve Gürcücenin yanı sıra İngilizce de öğretilmektedir. Bunun yanında yükseköğretime giriş sınavlarında Azerbaycan Türkçesindeki dil sınavına girme zorunluluğu da Azerbaycan Türkçesinin devletin resmî dili statüsüne sahip olmasıyla ilgilidir (Landau ve Kellner-Heinkele, 2011). Böylece Azerbaycan Cumhuriyeti hükûmeti tarafından bağımsızlığın ardından ana dilleri olan Azerbaycan Türkçesinin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesine yönelik birçok çalışmanın yapıldığı ve yasanın ortaya konulduğu görülmektedir. Bu çaba sayesinde Azerbaycan'da ulus devlet anlayışına uygun bir biçimde dil politikasının izlendiği söylenebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev (2019) “*Artık bağımsız bir devlet olarak, özgür bir ulus olarak dilimiz olan Azerbaycan diliyle gurur duyuyoruz!*” ifadesiyle bugün Azerbaycan'ın bağımsızlığının ve uluslaşmanın temel bir unsuru olarak Azerbaycan Türkçesinin önemine dikkat çekmiştir.

4.1.2.2. Alfabe

Azerbaycan Türkçesi ve alfabesi tarihî süreçte pek çok olay ve durumun etkisiyle değişimler geçirmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan Türkçesinin 1929 yılına kadar Arap

alfabesiyle yazıldığı görülmüştür. Ardından resmî olarak 1929 yılında kabul edilen Latin alfabesi ise 1939 yılına kadar kullanılmıştır. 1939'da kullanılmaya başlanan Kiril alfabesi ise 1958'e kadar dört kez değişikliğe uğrayarak kullanılmaya devam edilmiştir. Son olarak Azerbaycan 1990 yılında Latin alfabesini kullanmaya karar vererek alfabe tartışmalarına son noktayı koymuştur (Özkan Nevzat, 2002: 101).

Azerbaycan Türkleri tarafından günümüze kadar kullanılan alfabeler aşağıdaki dönemlere göre sınıflandırılabilir:

1. Köktürk alfabesi: (7-10. yüzyıllar)
2. Uygur alfabesi (8-15. yüzyıllar)
3. Arap alfabesi: (10. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar) (Ercilasun, 1993: 10)
4. Latin alfabesi: (1922'den 1940'a kadar)
5. Kiril alfabesi: (1940'tan 1991'e kadar)
6. Kiril ve Latin alfabeleri: (1991'den 2001'e kadar hem Kiril hem de Latin alfabeleri kullanılmıştır. 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren Kiril alfabesinin yerini tamamen Latin alfabesi almıştır) (Helilov, 2007: 221).

Azerbaycan Cumhuriyeti, 25 Aralık 1991 tarihinde Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Azerbaycan ulusunun dilinin, devlet dili olduğunu ilan eden bu ilk resmî belge, Azerbaycan Cumhuriyeti için tarihî öneminin yanı sıra Azerbaycan'da ulusal bir dil politikasının ve ulusun çıkarları doğrultusunda izlenen bir ideolojik tutumun oluşmasının temellerinin de atılmasını sağlaması bakımından son derece önemlidir. Azerbaycan hükûmetinin bu kararının yalnızca deklaratif bir belge olmadığını belirtmek gerekmektedir. Kararın kabul edilmesinden kaynaklanan sorunlar parlamento oturumlarında düzenli olarak tartışılmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti, Türk dilini bilmeyenler için kurslar düzenlenmiştir (İbrahimov, 2020). Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Behbud Han Cavanşir ise Azerbaycan dilinin devlet dili olarak ilan edilmesi kararının ardından Azerbaycan isimli gazeteyle verdiği röportajda devletin dil politikasının temellerini şöyle yorumlamıştır: "*Elbette bu uzun sürmeyecek. Türkçe bilmeyen üst düzey devlet memurları uzun süre çalışamayacak. İki yıl içinde tüm Azerbaycan şirketleri kamulaştırılacak. Türkçe bilmeyen memurlar işlerini kaybetmek istemiyorlarsa dilimizi öğrenmek zorunda kalacaklar*" (AHC, 2004: 67).

19. yüzyılın sonu Azerbaycan'da alfabe tartışmalarının en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan'da Arap alfabesi kullanılmıştır. Mevcut alfabenin değiştirilmesi gerektiğini ilk kez 1857 yılında dile getiren Ahundov, alfabe konusundaki

fikirlerini el yazısıyla kaleme aldığı "Elifba-yı Cedid" adlı kitabında ayrıntılı olarak ele almıştır. Söz konusu kitap şu başlıkları içermektedir: Giriş, harfler, ünlüler, heceler, Arap alfabesi okuma kuralları, konuyla ilgili metinler, Farsça kurallar, okuma metinleri, Azerbaycan Türkçesi metinleri, duraklama işaretleri ve öğretim yöntemleri (Kahramanlı, 2002: 11). Bu kitap ile Ahundov alfabe konusundaki fikirlerini dile getirmektedir. Böylece alfabe konusu gündeme gelmeye başlar.

1917'deki Ekim Devrimi ile birlikte alfabe tartışmaları hız kazanmıştır. O zamana kadar komisyonlar alfabe konusunu çeşitli vesilelerle tartışmış olsalar da bir sonuca ulaşamamıştır. Bu dönemde öğretmenler alfabenin değiştirilmesinde aktif rol oynamışlardır. 17 Haziran 1919'da Eğitim Bakanlığı'nın gözetiminde bir komisyon kurulmuştur. Burada öğretmenler kendi aralarında mevcut alfabeyi tartışmışlardır. Söz konusu toplantıda Latin alfabesine geçme fikri ortaya çıksa da mevcut siyasi yapı yeni alfabaya geçişi engellemiştir (Şiraliyev vd., 1973: 40). 14 Ekim 1920'de Bakü'de düzenlenen "Kurultay-ı Müellimler"de alfabe sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Kommunist gazetesinde aydınlar arasında hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların sonunda dört görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşler şöyle sıralanabilir:

1. Mevcut alfabenin korunması,
2. Mevcut alfabenin geliştirilmesi,
3. Latin alfabesinin benimsenmesi,
4. Kiril alfabesinin kabul edilmesi.

Kiril alfabesi fikri burada ilk kez dile getirilmiştir (Kommunist Gazeti, 1922). Yukarıda belirtilen tarihlerde yapılan tartışmalarda ağırlıklı olarak Latin alfabesinin benimsenmesi ve Arap alfabesinde reform yapılması fikri üzerinde durulmuştur. Özellikle Latin alfabesinin benimsenmesi yönünde bir görüş birliği ortaya çıkmıştır. 1922 yılında Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan Yeni Yol gazetesi Latin alfabesiyle yayın yapmaya başlamıştır. Tiflis'te yayımlanan Yeni Fikir gazetesi de bir sayfasını Latin alfabesiyle yayınlamaktadır. Bakü'deki Türkoloji Kongresi öncesinde alfabe konusunda yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemin en önemli faaliyetlerinden biri "Umumittifak Yeni Türk Elifbası Komitesi"nin (ÜYTEK) kurulmasıdır (1924). Bu komitenin başına Semedağa Ağamalıoğlu getirilmiştir. Heyet Kırım, Türkmenistan ve Özbekistan'ı ziyaret ederek bu ülkelerdeki aydınlarla alfabe konusunu görüşmüştür (Kahramanlı, 2002: 20).

1926 yılında düzenlenen ilk Türkoloji Kongresi'nin gündeminde de alfabe konusu yer almıştır. Tartışmalar Arap alfabesinin sürdürülmesi taraftarları, reformistler ve Latin alfabesi taraftarları arasında geçmiştir. Arap alfabesini istemeyenler, bunun Azerbaycan Türkçesinin seslerine uymadığını savunmuşlardır (Şiraliyev vd., 1973: 44). 1926'da Bakü'de düzenlenen ilk Türkoloji Kurultayı'nda tartışılan konularda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde alınan kararların önemi görülmektedir. 1926'da Bakü Türkoloji Kongresi'nde kabul edilen ve tüm Türk dünyasında kullanılan "Birleşik Türk Alfabesi" olarak bilinen alfabe, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde A. Efendizade tarafından hazırlanan "Son Türk Alfabesi" esas alınarak derlenmiştir. Bu çalışmanın ardından 26 Şubat-5 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'deki İsmailiye binasında Birinci Bakü Türk Kurultayı toplanmıştır. Azerbaycan'dan çok sayıda bilim insanının katıldığı bu kongre oldukça yüksek standartlarda gerçekleşmiştir (İbrahimov, 2020). Bakü'deki Türkoloji Kongresi'nde Arap alfabesini destekleyen 7, yeni bir alfabe kabul edilmesini isteyen 101 kişi bulunmuştur. Alfabe tartışmaları 1929 yılına kadar devam etmiştir. Sovyet Azerbaycan'ı, "Halk Komissarları Soveti" 21 Temmuz 1928'den itibaren yeni alfabenin kabul edilmesine karar vermiştir (Kahramanlı, 2002: 38).

Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nin kontrolünü ele geçirdikten sonra başlattığı "dışa açılma" ve "yeniden yapılanma" süreci, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan'ı da etkilemiştir. Azerbaycan'da reformlar başladığında Brejnev sonrası geçiş dönemi içerisinde bulunmaktaydı. 1988'in başıyla birlikte Azerbaycan'da pek çok kişi Karabağ sorunuyla birlikte siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. Bağımsızlık fikrini öne süren bilim adamları, Baltık ülkelerindeki halk hareketlerini örnek alarak Azerbaycan'da gruplar oluşturmaya başlamışlardır. Azerbaycan'da Halk Cephesi'ni kurmak için Girişim Grubu (TB) oluşturulmuştur. Bu dönem Bakü'de mitingler düzenlenmiş, Halk Cephesi'nin oluşturulması amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. 14 Mart 1989'da ise SSCB Yüksek Sovyeti'ne AHC'nin tescil edilmesi için başvuruda bulunulmuştur. Ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 16 Haziran 1989'da AHC bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta Ebulfez Elçibey AHC'nin başkanı seçilmiştir. Bu süreçle birlikte Azerbaycan bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmıştır. Nihayet 18 Ekim 1991'de yapılan referandumla Azerbaycan resmen bağımsızlığını kazanmıştır (Ünal, 2001: 1-2). Böylece 30 Mart 1990 tarihinde Azerbaycan basınında alfabe tartışmaları da başlamıştır. Hükûmet, 20 Ocak 1990 olaylarının ardından alfabenin değiştirilmesinden yana olmuştur. 1990 yılında dilbilimcilerin katılımıyla bir toplantı düzenlenmiş ve toplantıda bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Söz konusu komisyonun başkanlığına Afak Kurbanov getirilmiştir. Bunun sonucunda Ulusal Konsey'in 25 Aralık 1991 tarihli toplantısında, 1992

yılından itibaren tüm devlet kurum ve kuruluşlarında Latin alfabesine geçilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. 1993 yılında yeni alfabenin kabul edilmesine karar verilmiştir fakat Muttalibov hükûmeti bu konuda herhangi bir somut adım atmamıştır (Gedikli, 1992: 59).

Bu dönemde hem Latin alfabesi hem Kiril alfabesi Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kullanılmıştır. Eserler basılırken iki alfabaden de aynı anda yararlanılmıştır. Latin alfabesi Azerbaycan devletinin bağımsızlığından itibaren uzun yıllar orta dereceli okullarda ve üniversitelerde kısmen kullanılmış olsa da tamamen Latin alfabesine geçilmesi 2001 yılını bulmuştur. Bu döneme kadar kitap, gazete gibi basılı yayınların %90'ı Kiril alfabesiyle çıkarılmıştır. Bunun yanında bu dönem bazı gazetelerde yazarların adları ve yazının başlıkları Latin alfabesi ile yazılırken metinler Kiril alfabesinde hazırlanmıştır. Devlet başkanının Latin alfabesine geçiş için yayımladığı emirden sonra bile birtakım gazetelerde bu durum devam etmiştir. Azerbaycan'da uzun yıllar alan bu alfabe değişikliği konusu nihayet 18 Haziran 2001 tarihinde devlet başkanının Latin alfabesine geçiş için açıkladığı fermanla noktalanmıştır. Bu tarihten sonra ülkede tamamen Latin alfabesine geçilmiştir (Karaman, 2010).

Azerbaycan, yeni Latin alfabesinin kabulü ile Türkiye, AB ve Amerika Birleşik Devletleri ile kültürel, ekonomik ve siyasi iş birliğinin güçlendirilmesinde adına önemli bir adım atmıştır. Kiril alfabesiyle eğitim görmüş nesillerden gelen bazı itirazlara rağmen, alfabe değişikliği konusu Azerbaycan'da diğer cumhuriyetlere kıyasla kamuoyu tarafından daha fazla desteklenmiştir (Landau ve Kellner-Heinkele, 2011). Bugün, Azerbaycan'da Rusça ders kitapları hariç tüm okul kitapları Latin alfabesiyle basılmaktadır. Basın-yayım kuruluşlarında da tamamen Latin alfabesine geçilmiştir. Web siteleri Rusça ve İngilizcenin yanı sıra Latin alfabesiyle yazılan Azeri Türkçesinde de hazırlanmaktadır (Balayev, 2002: 38). Ayrıca, 9 Ağustos 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan genelge ile her yıl 1 Ağustos tarihinde "Azerbaycan Alfabesi ve Dili Günü" olarak kutlanmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi). Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Halk Eğitim Müzesinin baş fon sorumlusu Afag Nasırova (2019) Azerbaycan'da ilk Latin harfli Azerbaycan alfabesine geçişin 90. yıl dönümüne yönelik yaptığı konuşmasında, Latin harfli Azerbaycan alfabesinin her zaman bağımsız Azerbaycan'ın ilerlemesine, edebî dilinin, biliminin, eğitim ve kültürünün gelişmesine hizmet edeceği sözlerine yer vererek Latin alfabesinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de önemini vurgulamıştır.

4.1.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası

4.1.3.1. Okul Yapısı ve Türleri

1930'ların başından itibaren Azerbaycan'da yoğun bir Ruslaştırma politikası izlenmiş ve Azerbaycan okullarının neredeyse yarısı Ruslaştırılmıştır. Bu durum 1932 yılındaki verilerle de doğrulanmaktadır. 1931-1932 verilerine göre Bakü'de faaliyet gösteren 126 okulda toplam 75.876 öğrenci eğitim görmektedir. Bunların sadece 26.273'ü Türk'tür, geriye kalan öğrencilerin 5.449'u Ermeni ve 42.024'ü Rus'tur. Bu öğrencilerin çoğu Nisan işgalinden sonra Azerbaycan'a yerleşen subay ve memurların çocuklarıdır. Rusça eğitim, vatanlarını, dillerini ve millî çevrelerini kaybetmiş insanların yabancı kültürün etkisine maruz kalmalarına, milliyetlerini kaybetmelerine ve Ruslaşmalarına yol açmıştır (Saray, 1993: 62-63).

Sovyet döneminde okulların Azerbaycan ve Rus bölümleri arasında da genel bir ayrım yapının olduğu görülmektedir. Örneğin, Kaspar Deniz Teknik Okulu'nun Rus bölümüne özel ilgi ve özen gösterilirken, Türk bölümleri bundan mahrum bırakılmıştır. Stalin döneminde başlatılan politikalar Kruşçev döneminde de devam ettirilmiş ve ortak dil konusunda çalışmalar geliştirilmiştir. Kruşçev'e göre Sovyet Federal Devleti çatısı altındaki ulusal devletler ortak bir dil konuşurlarsa birleşecekleri ve dolayısıyla kaynaşacakları düşünülmüştür. Bu nedenle o dönemde ilkokul dışında ana dili öğretimi yasaklanmıştır. 1971 yılında Komünist Parti Genel Sekreteri Leonid Brejnev, ulusların birliği fikrini bir adım daha ileri götürerek ortak dili Rusça olan bir "Sovyet halkı" fikrini ortaya atmıştır. Bu fikre göre, Ruslaştırma politikasının hedefine ancak Rusçanın eğitimde tek hâkim dil olmasıyla ulaşılabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle bu dönemden itibaren eğitim sisteminde Rusçanın yayılması hızlandırılmıştır (Kütükçü, 2015). Bu dönemden itibaren izlenen dil ve eğitime yönelik Ruslaştırma politikaları yıllarca sürmüş ve Kafkasya'da yaşayan Türk ulusların millî kimliklerini kaybetmeleri hedeflenmiştir.

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nde uzun süre Sovyet eğitim sisteminden kurtulmaya yönelik bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönem Azerbaycan için bir geçiş dönemidir. Ekonomik, siyasi ve ahlaki açıdan karmaşık ve çelişkili bir dönemden geçen ülke, büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu çöküş ve toparlanma döneminin en büyük olumsuz etkisi eğitim sisteminde hissedilmiştir. Bu dönem eğitime yeterli kaynak ayırmak imkânsız hâle gelmiştir. Bütün ekonomik sektörlerin çökmesi nedeniyle eğitime bütçe olarak yeterli kaynak sağlanamamıştır. Ülkenin bütçesinin büyük bir kısmı Dağlık Karabağ savaşına harcanmıştır. İşgal altındaki topraklarda yüzlerce eğitim

kurumu, 855 anaokulu, 693 ortaokul, 85 müzik okulu, 4 kolej ve 1 yükseköğretim kurumu Ermeni işgali altına girmiş ve dağıtılmıştır (Republic of Azerbaijan 1991-2001, 2001: 197-198). 1990'ların başında ülkedeki kargaşa ortamı nedeniyle bu okullar kapatılmış ve donanımları yağmalanmıştır. Binlerce öğretmen maaş yetersizliği nedeniyle eğitim sisteminden çıkarılmak zorunda kalmıştır (Azerbaycan Tarihî, 2008b: 335). Yeni bağımsızlığı elde etmiş olan Azerbaycan Devleti bu sebeple çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan bazıları: Kendi eğitim sistemini yeniden inşa etmek, okullardaki Sovyet zihniyetinin kötü izlerini silmek, modern ve demokratik bir eğitim sistemine doğru ilerlemek olarak sayılabilir.

Azerbaycan'ın eğitim sisteminin yapılandırılması adına okullarda Sovyet eğitim sisteminin olumlu yönleri korunurken Avrupa eğitim sisteminin çağdaş özelliklerini, teknolojilerini eğitim sürecine dâhil etmek için çalışmalara başlanmıştır. Bunun için ABD, Almanya, İngiltere, Japonya, Türkiye ve İsrail'in aralarına bulunduğu yaklaşık kırk kadar ülkenin eğitim sistemleri, öğretim yöntemleri, araçları, teknolojileri ve yönetim biçimleri analiz edilerek kullanılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bağımsızlığın ilk senelerinden başlayarak kimi devletlerle doğrudan öğrenci değişimi anlaşmaları imzalanmış ve uygulamaya konulmuştur (Eğitim Gazetesi, Sayı 1, 2000). Bununla birlikte Azerbaycan eğitim sistemi UNESCO, UNICEF, ISESCO, Avrupa Eğitim Fonu, Avrupa Konseyi, AB gibi uluslararası kuruluşların eğitim programlarına katılan kurumlarla, Açık Toplum Enstitüsü gibi sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği geliştirmiştir (Bahshaliyev, 2011: 18).

Orta dereceli okullar için orijinal ders kitapları, yeni öğretim materyalleri ve ders içerikleri hazırlanmıştır (Cumhuriyet gazetesi, 2000). Bilim adamları ve öğretmenlerin çabaları sayesinde kısa bir süre içinde ortaokullar için Azerbaycan tarihî, edebiyatı, Azerbaycan dili, coğrafyası vb. konularda yeni ders kitapları yayımlanmıştır. Bu ders kitaplarına verilen öncelik, SSCB döneminde bu konulardaki ders kitaplarının Azerbaycan halkının ulusal bilincini ve düşüncesini çarpıtmaya, tarih ve edebiyatıyla bağlarını koparmaya yönelik pek çok yanlış bilgi içermesiyle açıklanmaktadır. Bu bağlamda yükseköğretim kurumları için ilk kez "Azerbaycan Tarihî" ders kitabı yayımlanmıştır. Doğa bilimleri alanında yeni ders kitapları oluşturulmuştur. Yeni ders kitaplarının temel özelliği, Avrupa standartlarına uygun olarak yayımlanmış olmalarıdır (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı 2000 Yılı Belgeleri, 2001: 87).

Bağımsızlıktan sonra ülkedeki tüm okullarda resmî dil Azerbaycan Türkçesi olarak değiştirilmiştir. Rus dili seçmeli yabancı dil olarak yer almıştır (Aliyev, 2003: 26). Azerbaycan'da günümüzdeki okullardaki genel eğitim kurumlarında okuyan öğrenci sayısının

milliyetlerin durumunu Asadov (2023) şu şekilde açıklamaktadır: “Azerbaycan bölümünde 1.428.608, Rusça bölümünde 131.412, Gürcüce bölümünde 1.114, İngilizce bölümünde 5.457, Fransızca bölümünde 130 ve Türkçe bölümünde 295 öğrenci öğrenim görmektedir. Cumhuriyet ortaokullarına toplam 1.567.016 öğrenci kayıtlıdır. Sınıf yoğunluğu açısından en büyük gösterge, sınıf başına ortalama 27 öğrenci ile Türkçe bölümündedir. Ülkede en fazla öğrenci sayısına sahip olan Azerice ve Rusça dil bölümlerinde sınıftaki öğrenci yoğunluğu sırasıyla 18 ve 24'tür” olarak belirtilmiştir. Ayrıca Asadov (2023) günümüzdeki ortaokulların %7,6'sında eğitimin Rusça olduğunu ifade etmekte ve Rus okullarının oranı da aktarmaktadır: 4.472 ortaokuldan 340'ı Rus okuludur. Bu okullarda toplam 90.000 öğrenci eğitim görmektedir. Bu da eğitim alan tüm çocukların %6,3'ünün Rusça eğitim gördüğü anlamına gelmektedir. Ortaöğretim okullarında 450.000 çocuğa yabancı dil olarak Rusça öğretildiği de görülmektedir. Yani bu durum tüm öğrencilerin %32 si anlamına gelmektedir.

Asadov (2023) eğitim alanında Azerbaycan'ın eğitimin kalitesini yükseltmeye yönelik bir politika izlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Özellikle ders kitaplarının kalitesinin artırılmasını ve bu alanda çalışmalar yapan profesyonel kişiler tarafından oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumu şöyle açıklar: *"Anne babalar çocuklarının kalitesiz kitaplardan öğrenmesini istemiyorlar. Ruslar kitaplara hem tasvir hem de anlam açısından daha ciddi yaklaşıyorlar. Mesela kötü yazılmış bir tarih kitabını kim okur? Tarih kitabı okunmalı."* Asadov (2023) ayrıca Rusça bölümünde Azeri Türkçesi öğretimine dikkat edilmesi gerektiğini ve Rusça bölümünde okuyan öğrencilerin Azeri Türkçesini de çok iyi bilmelerin sağlanmasına dikkat çekmiştir.

Sovyet eğitim sisteminden modern, dünya standartlarında bir eğitim sistemine geçiş süreci 1990'ların ortalarında başlamıştır. Bu yöndeki ilk büyük adım 1993 yılında, ülkenin beş yıllık tek bir yükseköğrenim döngüsünden iki döngülü bir sisteme (lisans ve yüksek lisans dereceleri) geçmesiyle atılmıştır. Aynı yıl, ülke genelinde 23 üniversitede ilk kez lisans programlarına giriş sınavları düzenlenmiştir. Kısa bir süre içinde, lisans eğitiminin içeriğinde önceki döneme kıyasla önemli değişiklikler yapılmıştır. Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra eğitim ve diğer alanlarda köklü bir reform sürecine girmiştir. Eğitim sistemindeki en önemli reformlardan biri 1992 yılında üniversitelere ve yükseköğretim kurumlarına giriş sınavlarında test yönteminin uygulamaya konulması olmuştur. Bir Sovyet mirası olan ve rüşvetin olağan hâle geldiği yazılı sınav yönteminin kaldırılması, halkın devlete ve eğitim sistemine olan güvenini önemli ölçüde artırmıştır. Buradaki temel amaç, giriş sınavlarında karşılaşılan olumsuz durumların düzeltilmesinin amaçlanmasıdır. Üniversiteye

giriş yöntemi kademeli olarak iyileştirilmiş ve üniversite adaylarının sınavlara alışmasını kolaylaştırmak için yılda birkaç kez deneme sınavları yapılmaya başlanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Belgeleri, Kollegiya 2000, 2001: 88).

Genç neslin genel kültürünün ve siyasi bilincinin geliştirilmesine özel önem verilmiştir. Bu amaçla, 1997 yılından bu yana yüksek ve orta öğretim düzeylerinde kurulan "Haydar Aliyev Okulları" özel bir önem kazanmıştır. Bu okullarda gençler, Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve kalkınması sürecinde Aliyev tarafından uygulanan politikanın önemini öğrenmektedirler (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı 1999, 2000: 52 belgeleri). 4 Ekim 2002 tarihinde Cumhurbaşkanı Aliyev, "Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Genel Eğitim Okullarının Koşullarının İyileştirilmesi Hakkında" bir kararnameye imza atmıştır. 2003 ve 2007 yılları arasında okul binalarının inşası ve onarımı için çalışmalar başlatılmış, okulların yeni öğretim tesislerine olan ihtiyacı karşılanmıştır (Azerbaycan Tarihî, 2008b: 337). 2001 yılında 2 milyon 901 bin kişi orta öğretim, 694 bin kişi yükseköğretim ve 612 bin kişi de lisans eğitimi almıştır. Her 15 yaş üstü bin kişiye 108 lisans, 122 yükseköğrenim, 511 orta öğrenim ve 158 lise mezunu olmak üzere 908 eğitilmiş kişi düşmektedir (Bağımsız Azerbaycan 10. Yıl, 2001: 135). 2003 yılından bu yana ülke genelinde ivme kazanan kalkınma hareketi, eğitim alanında önemli değişikliklerin yaşanmasına katkı sağlamıştır. O tarihten bu yana eğitime ayrılan fonlar 2 milyar manata, sektöre yapılan toplam yatırım ise 300 milyon manata ulaşmıştır. Aynı zamanda, eğitim kalitesini artırmak için Cumhurbaşkanı tarafından bir dizi Devlet programı ve kararı kabul edilmiş ve uygulanmıştır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Okul Öncesi Eğitimin Geliştirilmesi" (2007-2010) Devlet Programı, ülkede tüm öğrenciler için erişilebilir ve mevcut gereksinimlere uygun olarak oluşturulan okul öncesi eğitim hizmetlerinin sağlanmasını garanti edecek mali, teknik, yapısal ve yasal ortamın yanı sıra öğretim yöntemlerinin oluşturulması ve bu doğrultuda okul öncesi eğitim sisteminin yüksek sosyo-ekonomik verimlilik koşullarını karşılaması amacıyla imzalanmıştır. Bu programa ek olarak, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yeni genel eğitim okullarının inşası, büyük onarımlar ve mevcut okulların modern öğretim materyalleri ile donatılması" (2003-2007), "Okulların inşası" (2008-2013), "Okulların büyük onarımları" (2008-2013) ve "Genel eğitim okullarının ekipman ihtiyaçlarının karşılanması" (2008-2013) kalkınma programlarının imzalanması, bu alandaki altyapı sorununun çözülmesine büyük katkı sağlamıştır (Hudiyev, 2013).

30 Mart 1998'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in kararnamesiyle Eğitim Reformları Devlet Komisyonu kurulmuştur. Dünya Bankası ile yerli ve yabancı uzmanların yardımıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Reformu Programı hazırlanmış ve 15 Haziran 1999'da

onaylanmıştır (Eğitim Dergisi, 2000:2). Bu program, Azerbaycan'ın ulusal eğitim sisteminin stratejisini ve teorik yapısını tanımlamıştır. Belge, eğitim yönetiminde yeni ilkelerin uygulanmasını, eğitimin modern standartlara dayandırılmasını, dünya eğitim sistemine uyarlanmasını ve ciddi bir şekilde geliştirilmesini öngörmektedir. Dünya Bankası, bu programın uygulanmasına yardımcı olmak için 35 yıllık bir süre için 5 milyon dolarlık bir kredi sağlamıştır. Çocukların ve gençlerin ulusal vatanseverlik ruhuyla eğitilmesinin yol ve yöntemlerini belirleyen "Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sisteminde 2000-2005 Eğitim Programı" hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur (Azerbaycan Tarihî, 2008b:336). Azerbaycan'da eğitim reformlarının genişletilmesi ve küresel standartlarla uyumlaştırılması için yeni bir yasal zemin oluşturulması da önemli ve zorunlu görevlerden biri olarak görülmüştür. Bu amaçla, Haziran 2009'da yeni "Eğitim Yasası" Parlamento tarafından kabul edilmiş ve halkın katılımıyla yapılan tartışmaların ardından uygulamaya konulmuştur (Azerbaycan'da Eğitim Reformları, 2015).

Azerbaycan'da eğitim sisteminin modernizasyonu aşağıdaki ana noktaları içermektedir (Askerov, 2003: 64):

- Yeni eğitim sisteminin felsefesinin, teorik temelini belirlenmesi, liberal ve demokratik değerlerin eğitime uyarlanması,
- Eski eğitim ilkelerinden bazılarının terk edilmesi ve yenilerinin benimsenmesi,
- Eğitim sisteminin mali yapısının iyileştirilmesi,
- Özel sektörün eğitimdeki payının artırılması,
- Öğretmen yetiştirme sisteminin piyasa koşullarına uyarlanması,
- Eğitimin içeriğinin, eğitim programlarının ve eğitim planlarının iyileştirilmesi,
- Eğitimin yapısının ve yönetiminin iyileştirilmesi,
- Bilginin doğru değerlendirilmesi ve kalite kontrolü için bir mekanizma kurulması vb.

Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki okullarda ana eğitim dili, ülkenin devlet dili olan Azeri Türkçesidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası 45. maddede her Azerbaycan vatandaşına kendi seçtiği dilde eğitim alma, yaratıcı çalışmalarda bulunma ve bilimsel araştırma yapma hakkı tanınmaktadır. Azerbaycan'da hiç kimse kendi ana dilini kullanma hakkından mahrum bırakılamaz. Sovyet döneminde, eğitimle ilgili kamu kurumları eğitimin tüm seviyelerinden sorumlu olmaktaydı. Ancak bağımsızlıktan sonra, eğitim planlarının ve müfredatın hazırlanması, ders kitapları, metodolojik öneriler ve teklifler, bunların basımı, eğitimin kalitesi,

öğretmen eğitimi, eğitim kurumlarının akreditasyonu ve diploma (lisenzya) almak için lisans verilmesi sorumluluğu Eğitim Bakanlığına verilmiştir (A.R.T.N. Millî Hesabat, 1999: 5).

Azerbaycan'da ilkokula başlama yaşı 6'dır. İlkokul 1 ila 4. yılları kapsar ve zorunludur. Öğrenciler genellikle ilgi alanları, hobileri, sevdikleri ve sevmedikleri şeyler hakkında bir forum doldurarak ilkokula kaydolurlar (M.E.B., Türk Cumhuriyetlerinin Eğitim Sistemleri, 1999: 62). Azerbaycan'da ortaöğretim 5 ila 8. yılları kapsar ve zorunludur. Sınıf başına düşen öğrenci sayısı 20 olarak belirlenmiştir ve bu sayı aşıldığında, uygun standartları belirleyen belgelere uygun olarak sınıf ikiye bölünebilir (Eğitim Yasası, 1993: 11).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde genel ortaöğretimi (genel eğitim) düzenleyen kurallar Eğitim Yasası'nın 15. maddesinde belirtilmiştir. Eğitim Yasası uyarınca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ortaöğretim üç aşamadan oluşmaktadır:

1. Başlangıç eğitimi (İlkokul) (1 ila 4. sınıflar),
2. Temel eğitim (Ortaokul) (5 ila 9. sınıflar),
3. Genel ortaöğretim (10-11. sınıflar).

Üçüncü aşamayı tamamlayanlar genel ortaöğretimi tamamlamış sayılırlar. Genel ortaöğretim Azerbaycan Cumhuriyeti'nde herkes için zorunludur. Azerbaycan'da eğitim sistemi farklı kademelerden oluşan bir bütün olarak işlemekte ve tüm eğitim kurumları arasında karşılıklı bağımlılık, bütünlük ve süreklilik bulunmaktadır. Bu ilişki en açık şekilde farklı eğitim kademeleri arasında kendini göstermekte ve eğitim sisteminin sürekliliğini sağlamaktadır. Sürekli eğitim sistemi tüm eğitim kurumlarını, kolejleri ve üniversiteleri kapsamaktadır. Sürekli eğitim, eğitim sisteminin bir seviyesinden diğerine herhangi bir engelle karşılaşmadan geçme imkânı ve tüm vatandaşların yaşamları boyunca gelişme hakkı anlamına gelmektedir (Efendi, 2010: 13-14).

4.1.3.2. Ana Dili Öğretim Programı

1999 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde en önemli reformlardan biri gerçekleştirilmiştir. Bu reformun bir parçası olarak, ortaöğretim için ulusal standartlar ve temel eğitim planı onaylanmıştır (Merdanov, 2003:2). Bu plana uygun olarak, 1999-2006 yılları arasında ortaöğretim personeli için müfredat programı uygulanmıştır. Bu program, ortaöğretimde öğrenci merkezli programlar ve ders kitapları geliştirmek ve öğrencilerin edinmesi gereken asgari bilgi ve beceri hacmini belirlemek için bir temel oluşturmuştur. Bu reformun ardından, ortaöğretim okullarındaki ders saati sayısı 330'dan 271'e düşürülmüş ve

öğrencilerin ilgi duydukları, sevdikleri ve ihtiyaç duydukları konulara ağırlık verilmiştir. Seçmeli derslerin varlığı eğitimcilerin sorumluluğunu artırsa da program bu değişiklikler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Eğitim personeli planı aynı zamanda Azerbaycan dilini eğitim yoluyla güçlendirmeye de çalışmıştır. Öğretim planında ve ders kitaplarında verilecek bilgilerin uygun olması gerektiği göz önünde bulundurulmuştur (İskenderov, 2001: 2).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi olarak bağımsızlık kazanmasının ardından oluşturulan ulus kimlik inşası süreciyle ilişkili olarak ülkenin eğitim sisteminin neredeyse tamamında birtakım farklılar yapılmıştır. Bu konuda bir taraftan millî öğelerin topluma kazandırılması bir amaç hâline getirilirken diğer yandan da demokratik kavram ve anlayışların eğitim sistemi aracılığıyla yeni nesillere kazandırılması konusunda bir anlayış ortaya çıkmaya başlamıştır (Lepisto ve Kazımzade, 2008). Toplumsal yaşamdaki bu değişim ve dönüşüm sürecini yansıtan programların güncellenmesi fikri 2000'li yıllarda ortaya atılmıştır. Bu çerçevede 2005 yılıyla birlikte müfredatların geliştirilmesi süreci başlatılmıştır. Bu süreçte, siyasi ve kültürel yapının millî unsurlarla yeniden şekillendirilmesinin yanı sıra, eğitimin kalitesinin artırılması ve mevcut koşullara uyum sağlayabilecek bilinçli vatandaşların yetiştirilmesi de amaçlanmıştır (Chapmana vd., 2005; Magno, 2009).

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sorunları Enstitüsü tarafından 2013 yılında hazırlanan Azerbaycan Cumhuriyeti Ortaokulları İçin Azerbaycan Dili Eğitim Programı (Müfredat) (I-XI. Sınıflar) hazırlanmıştır. Programın içeriğine yönelik standartlar hazırlanırken öğrencilerin bilişsel, bilgilendirici, iletişimsel ya da istemsiz yapılan etkinliklerini kapsamaları ve bunun yanında düşünme, duygusal ve psikomotor becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Tüm programın içeriğine yönelik standartlar oluştururken etkinliklerle öğrencilerin ilgili bilgi, beceri ve kazanımlarının belirlenmesine odaklanılmıştır.

Programda dinleme ve konuşma, okuma, yazma ve dilin kurallarına yönelik öğrenme alanlarına yer verilmektedir. Programda dil kurallarının, öğrencilerin okuma, yazma, dinlediğini anlama ve konuşma becerilerinin dilbilimsel temelini oluşturduğu ifade edilmektedir. Öğrencilerin gerekli dil kurallarına hâkim olarak normlara uygun bir biçimde okuma, yazma ve konuşmayı da öğreneceği vurgulanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti ortaokulları için Azerbaycan dili eğitim programında (2013), Azerbaycan dili için içerik standartları belirlenirken aşağıdaki ilkelerle bağlantılı bir öğretim sisteminin temellerinin oluşturulması dikkate alınmıştır:

- Problem çözmə
- Yargılama ve muhakeme
- İletişim
- Araştırma
- Uygulama

Bu bağlamda "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Genel Eğitim Kavramı (Ulusal Müfredat)" belgesinde atıfta bulunulan talep odaklı, sonuç odaklı, öğrenci odaklı vb. ilkelerin yanı sıra bütünleştirilebilirlik ilkesine de özel olarak değinilmektedir. Eğitimin ilk, temel ve orta düzeylerinde öğretilen çeşitli konulara ilişkin ana ilke olarak alınan bütünlük ilkesi, Azerbaycan dili ve öğretimi konusunda belirli konuların içeriği ve örgütlenme biçimlerinin aynı doğrultuda belirlenmesinde ve ilerlemesine önemli bir rol oynamaktadır.

Azerbaycan'ın dil öğretim programına göre:

Ortaokul düzeyinde elifba öğrenme, okuma ve yazma teknikleri, İlk yazma becerileri, doğru, hızlı, bilinçli ve anlaşılır okuma, kelime dağarcığının kademeli olarak zenginleştirilmesi, en gerekli dilbilgisi kurallarının ve edebi telaffuz kurallarının öğrenilmesi ve uygulanması, anlama ve ifade becerilerinin oluşturulması, Azerbaycan halkının dili, tarihî, ahlaki ve manevi nitelikleri, medeniyeti, gelenek ve görenekleri hakkında ilk anlayışın oluşturulması sağlanmaktadır.

Genel ortaöğretimde öğrencilerin bilinçli ve anlayarak okuma alışkanlığı; bilinçli, akıcı ve düzgün sözlü ve yazılı anlatım; sözcük dağarcığı, dilbilgisi ve üslup açısından anlatım zenginliği; deneyim açısından önem taşıyan yorumların ve dilsel kuralların benimsenmesi; öğrencilerin dilsel olaylar temelinde anlama becerilerinin ve alışkanlıklarının geliştirilmesi; öğrencilerde ana diline karşı sevgi ve saygı duygusunun oluşması desteklenmektedir.

Kapsamlı ortaöğretim düzeyinde, genel ortaöğretim düzeyindeki faaliyetler temelinde oluşturulan edebî dil stillerini kullanma, sözlü ve yazılı ifade sürecinde konuşma kültürünün gerekliliklerine uyma, hitabet alışkanlıklarının unsurlarını oluşturma fırsatlarının geliştirilmesine özen gösterilmektedir (Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliği, 2013).

Program ilköğretim, genel orta öğretim ve tam orta öğretim yani lise düzeyine göre ayrılmıştır. Buna göre programda üç bölümün eğitim seviyelerine yönelik olarak ayrı amaçlar ve içeriklere yer verilmiştir. Bununla birlikte öğrenme süreci birbirinin üzerine inşa ederek

geliştirilmekte ilköğretim, genel orta öğretim ve tam orta öğretim düzeylerindeki içeriklerin entegrasyonu mantıksal bir sıralamayla ilerlemektedir. Böylece ana dili öğretim sürecine yönelik Azeri Türkçesi derslerindeki programda belirtilen kazanımlar tamamlanmaktadır.

Genel orta öğretim okulları konusunda programda Azeri Türkçesinin eğitiminin amacı, öğrencilerin genel konuşma ve dil becerilerini oluşturarak konuşma kültürü kazanmalarını sağlamak olarak ifade edilmiştir. Bu kapsamda genel orta öğretimindeki ana dili öğretiminin diğer amaçları şu şekilde yer almaktadır:

- Konuşma ve dil becerilerinde uzmanlaşarak genel konuşma gelişimini sağlamak,
- Azerbaycan dilinin düşünme, öğrenme ve konuşma aracı olduğunu anlamak,
- Sürekli eğitim sürecinde, uygulamalı etkinliklerde kullanılmak üzere potansiyel bilgi ve becerilerin kazanılmasının önemli olduğu düşünmek.

Programda uygulama açısından önemli olanın genel ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerde anlamlı ve bilinçli okumanın, açık, akıcı, doğru sözlü ve yazılı konuşma alışkanlığının, sözcüksel, dilbilgisel ve biçimsel konuşma zenginliğinin geliştirilmesi, dilbilimsel kavramların ve kuralların özümsemesi, dil olguları temelinde öğrencilerin bilişsel etkinliklerinin ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi, öğrencilerde ana diline karşı sevgi ve saygının oluşmasının sağlanması olduğunun da altı çizilmiştir.

Genel orta öğretim seviyesindeki bir öğrenci (sınıf V-IX) programa göre aşağıdaki ana dile yönelik belirtilen bilgi ve beceri durumunu sağlamalıdır:

- Dinlediği metinlere karşı tutumunu ifade ederek konumunu haklı çıkarır,
- Metni doğru ve anlamlı bir şekilde okur, içeriğine ve yapısına göre çözümler,
- Farklı türlerdeki dil birimlerini kullanma (mecazlı, betimleyici, yargılama) ve biçimsel (deneme, deneme, öykü) metinleri oluşturur ve geliştirir,
- Farklı içeriklere sahip bilgilere dayalı sunumlar yapar,
- Sözlü ve yazılı konuşmalarında gerekli dil kurallarına hâkim olduğunu gösterir.

Ortaokullarda ana dili öğretimi, ulusal çıkarlar ve devlet olma açısından önemli konulardan biri olarak kabul edilmektedir. Azeri Türkçesi öğrenen öğrencilerin iletişim imkânları konuşma etkinliği türleri ile birlikte içlerindeki düşünme, öğrenme ve konuşma

becerilerini genişletip şekillendireceği belirtilmiştir. Sonuç olarak, Azeri Türkçesinin dil düşünme, öğrenme ve konuşma için bir araç hâline geleceğinin altı çizilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Ortaokulları için Azerbaycan Dili Eğitim Programı (I-XI. Sınıflar), 2013).

Azerbaycan Cumhuriyeti ortaokulları için Azerbaycan dili eğitim programında (2013), yararlanılan Türk kaynaklar arasında yalnızca MEB Eğitim ve Öğretim Kurulu Başkanı tarafından 2005 yılında hazırlanmış olan Türkçe Ders (6-12. Sınıflar) Müfredatı ve Kılavuzunun da olması Türkiye'nin ana dili öğretimi ve eğitim konusunda yeni bağımsızlığını elde etmiş Türk Devletlerine ulusçu bir devlet düzeni oluşturulması bakımından yol gösterici bir yönü olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

4.2. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi

4.2.1. Kazakistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

Kazak Türklerinin tarihine bakıldığında Türkistan bölgesinde Sakalar-İskitler döneminden beri varlığını sürdüren bir Türk topluluğu oldukları görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu coğrafya Türk tarih sayfasında devlet kurmuş Türk boylarından Sakaların yanı sıra Hun, Göktürk, Türk Kağan, Kıpçak, Karahanlı, Altın Ordu devletlerinin ve Kıpçak, Oğuz, Karluk gibi Türk boylarının ata yurdu olarak yer almıştır. Tarih boyunca birçok sorun yaşamış, sömürgeciliğe ve zulme maruz kalmış bu sebeple pek çok insanını kaybetmek zorunda kalmış olan Kazak Türkleri, tüm bu olumsuzluklara rağmen günümüze kadar varlığını, millî, manevi ve kültürel değerlerini koruyarak gelebilmiştir. Bugünkü Kazakistan'ın kurulmasında Kazak Türklerinin ve Dinmuhammet Konayev tarafından öncülük edilen aydınların direnişi önemli bir nokta olarak görülmektedir. Bu direnişin etkisiyle Komünist Partisinin bir üyesi olan Kazak Türk'ü aydınlarının en önemlilerinden biri olan Nazarbayev'in etkisi oluşmaya başlamıştır. Nitekim Nazarbayev, Eylül 1989 tarihinde Rusçanın yerine Kazak Türkçesini, Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak ilan etmiştir. Bu karar Nazarbayev'in ulus devlet oluşturma sürecinde millî unsurlara ve bunun en önemli göstergesi olan ana dile verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir (Hizmetli, 2011). 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış olan Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da SSCB sonrası Bağımsız olan Türk devletleri içinde en son bağımsızlığını elde eden Türk halkı olmuştur (HITCHINS, 2002).

Ana diline verdiği önem haricinde Kazakistan'ın diğer konularıyla olduğu kadar özellikle ekonomi konusunda bağımsızlık kazanması ve millîleşmesi adına da büyük mücadele

veren Nursultan Nazarbayev, 14 Nisan 1990 tarihinde Kazakistan Parlamentosu tarafından ilk Kazakistan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Saray, 1996). Kazakistan'ın günümüzdeki cumhurbaşkanı ise 9 Haziran 2019'da yapılan seçimle %70,96'lık oy oranına sahip olan Tokayev olmuştur (Kazakistan'ın Siyasi Görünümü/ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Kazakistan'ın nüfus dağılımı incelendiğinde, 2021 yılına ait verilere göre ülkenin %59,2'sinin kentsel yerleşim yerlerinde %40,8'inin ise kırsal yerleşim yerlerinde yaşadığı belirlenmiştir (KAZSTAT, 2021). Kazakistan Cumhuriyeti'nin komşuları arasında kuzeyde Rusya, güneyde Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan doğuda Çin Halk Cumhuriyeti bulunmaktadır (Kara ve Yeşilot, 2010, s.55). Bunun yanında Kazakistan'ın Hazar Denizi ve Aral Gölü'ne de kıyısı vardır. 2.727.300 km²'lik yüzölçümü ile neredeyse Batı Avrupa'nın tamamının yüzölçümüyle aynı ölçülere sahip olan Kazakistan, topraklarının genişliği açısından dünyanın en büyük dokuzuncu ülkesi olarak yer almaktadır (Bektaşoğlu, Benli ve Özden, 2005: 9).

Türk devletleri arasında yüzölçümü olarak en büyüğü ve doğal kaynaklar bakımından da en zengini olan Kazakistan, günümüzde pek çok sorunu olmasına rağmen ülkede bulunan doğal kaynaklar bakımından ekonomik olarak avantajlı bir konumdadır. Petrol yatakları bakımından pek çok rezerve sahip olan ülke ayrıca dünya uranyum üretiminde birinci sıradadır. Bunun yanı sıra dünyadaki krom miktarının yarısından fazlası da bu ülkede bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklar Kazakistan ekonomisinin hızlı gelişmesini sağlayacak faktörler olarak görülmektedir (Adilhankızı, 2005).

4.2.2. Dil Politikaları Bağlamında Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yürütülen Çalışmalar

4.2.2.1. Kanunlar

Çarlık Rusya'sı, 1552 yılında ilk önce Kazan'ı işgal ederek genişlemeye başlamıştır. Bu işgalin ardından Rusya, Kazak Türklerinin topraklarını istilaya devam etmiş ve sömürgecilik faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. 1916 yılına kadar süren Çarlık Rusya'sının, Kazak Türklerine karşı yürütmüş olduğu sömürgecilik faaliyetleri ve Kazak Türklerinin vermiş oldukları millî mücadelelerine karşı Çarlık Rusya'sı, Kazakistan topraklarının tamamıyla işgal etmeyi başarmıştır. 22 Haziran 1854'te Rus Çarı 1. Nikola tarafından ilan edilen bir fermanla Kazak Türklerinin topraklarının tümünün Rusya hâkimiyetine girdiği ve Kazak Türklerinin Rusya'ya bağlı olduğu resmen ilân edilmiştir. Bu tarihten itibaren Ruslar, Kazakistan bölgesinin hızlı bir şekilde iskân edilmesine yönelik politikalar izlemiştir. Çarlık Rusya'sının yıkılmasının ardından

ise Ruslar Sovyetler Birliği ismiyle yeni bir devlet kurmuşlar ve bu devlette de yeni sömürge modellerini izlemişlerdir. 1917 yılında Sovyetler Birliği Kazakistan'ı işgal etmiş ve böylece bu topraklarda yıllar süren Rus sömürgeciliği devam etmiştir. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin himayesinde bulunan Kazak Türklerinin milliyetçi aydınları ve devlet yöneticileri Kazak Türkçesinin gelişimiyle ilgili endişe duyduklarını ifade ederek bu konudaki ilk karar sayılabilecek kararların alınmasına vesile olmuşlardır (Boranbayeva, 2004).

1920'de Kazak Halk Eğitim Komiserliği kurulmuştur. Ahmet Baytursunov başkan olarak atanmış ve 18 Şubat 1920'de Kazakistan'daki tüm konfederasyonlar Halk Komiserliği'nin organizasyonluğunda yer almaya davet etmiştir. Bu örgütlenme içinde öğrencilerin korunması, düzenli bir eğitim sisteminin kurulması, mesleki ve teknik eğitim, siyasi eğitim faaliyetleri gibi eğitim ve öğretim faaliyetleriyle alakalı mevzular tartışılmıştır. 1922-1923 öğretim yılında "Millî Okullar Akademik Merkezî " kişisel ders kitapları ve gerekli teçhizatı sağlamaya çalışmış ve Kazak Türkçesinde yayımlanan 14 ders kitabı basılmıştır. Bunlar arasında fizik, gramer, cebir, ruh sağlığı ve benzeri konulardaki kitaplar da vardır. A. Baytursunov, M. Jumabayev, J. Aymavitov, M. Avezov: Asfendiyarov, T. Jomartbayev, K. Satbayev, A. Ermekov, T. Joldibayev gibi Kazak aydınlarının önde gelen temsilcileri bu ders kitaplarının yazımında yer almıştır. Ahmet Baytursunov (1873-1937): Kazak Türkçesinin öğretim yöntemlerinin temellerini atan önemli bir isimdir. "Oқuу Ana Tilinde Jүrgizilsin" adlı eseriyle ana dilde eğitimi amaçlayan ve bu konuda ilk adımı atan bir aydındır (Kurmanalina, Mukanova, Galimova ve İlyasova, 2010: 272). Baytursunov, Kazak Türklerinin tüm bu çalışmalarının ana dilde yapılması gerektiğini ilk dile getiren kişi olmuştur. Bu konuda dilin özelliklerinin incelenmesine özel önem vermiş ve çok sayıda eser yazmıştır. Ahmet Baytursunov ilk kez 1912 yılında "Älippe" adlı bir alfabe kitabı oluşturmuştur. Bu eser, Kazak halkına okuma yazma öğretmek için temel kuralları içeren ana kitaplardan biri olmuştur. Bu kitap Kazaklara sadece okuma yazma öğretmekle kalmamış aynı zamanda Kazak halkının ulusal bir dünya görüşüne geçişi için bir kaynak olarak hizmet etmiştir. 1926 yılında "Älippe" (Alfabe) kitabı ayrıntılı olarak geliştirilmiş ve tekrar yayımlanmıştır (Bayjanova, 2008: 20). Bu bağlamda Kazak Türkçesine yaptığı katkılar ve Kazak Türklerinin okuma yazma ve eğitimi alanında verdiği çabalar dolayısıyla Ahmet Baytursunov'un isminden de bahsetmek gerekli görülmüştür (Kurmanalina vd., 2010: 272).

1986 senesinde Sovyetler Birliği'nin çöküş süreciyle birlikte Kazak Türkçesinin kaderinde değişimler yaşanmaya başlamıştır. Kazakistan'ın Almatı şehrinde olan Aralık olaylarının da bu konuda önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu ayaklanmada yer alan

gençlerin ayaklanmayı çıkarmalarının bir nedeni de millî bir dil yaratılmasının gerekliliğidir. Sovyetler döneminde Kazak Türklerinin ana dillerini kullanım alanlarının yalnızca aile sınırları içerisinde bırakılması gençlerin ayaklanmasına neden olmuştur. Bu ayaklanma ile seneler boyu devam eden merkezîleştirme politikasına en önemli darbe vurulmuştur. Aralık olayları ile 1933 senesinde verilmiş olan karardan sonra hükûmetin “Cumhuriyet Genelinde Kazak Dilini Öğretmek ve Geliştirmek” kararını ilan etmesi sağlanmıştır (Kınacı, 2010: 1313-1314). Söz konusu belgeden hareketle buradaki faaliyetler şu şekildedir:

- 1) Kazakistan Merkez Partisi Kararı olan “Cumhuriyet’te Kazak Dilini Öğrenmeyi Geliştirmek Hakkında” 28 Mayıs 1987 tarihinde ilan edilmiştir.
- 2) Kazak dili ve edebiyatını okutmakla alakalı 12 standarttan oluşan 5 numaralı emir ve öneriler Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır.
- 3) Bu karar ile birlikte Rus dilinde eğitim vermekte olan çocuk yuvaları ile ortaokul sınıflarında ilk kez Kazak dili dersinin haftada bir saat verilmesine karar verilmiştir.
- 4) Ibray Altınsarin Pedagojik İlmî Araştırma Enstitüsü bölümündeki Rus sınıflarında Kazak dilini öğretme amacıyla oluşturulan özel bir bölüm açılması sağlanmıştır.
- 5) “Mektep” yayınlarında 1988’de Rus sınıflarının öğrencileri adına ilk kez Kazak Türkçesinde ve Rusça Sözlük hazırlanmıştır.
- 6) Kazakistan Cumhuriyeti genelinde ilk kez olacak şekilde Aktöbe, Arkalık, Pavlodar, Oral, Taldıkorgan ve Jambıl şehirlerinde bulunan Pedagojik Enstitülerde Rus sınıfları adına Kazak dili yönündeki uzmanları yetiştirmek adına fakültede bölümler açılmıştır (Boranbayeva, 2004).

Yıllarca Sovyet baskısı sebebiyle yalnızca aile içerisinde kullanabildikleri ana dilleri gençlerinin ayaklanmalarındaki önemli nedenlerden biri olmuştur. Böylece merkezîleşmek adına önemli bir başkaldırı gösterilmiştir ve burada atılan ilk adım yıllarca devam etmiştir. “Cumhuriyet Genelinde Kazak Dilini Öğretmek ve Geliştirmek” kararı Kazak dilinin kaderinin değişmesine sebep olmuştur (Boranbayeva, 2004). Aslında, Kazak Türkçesine 'devlet dili' statüsü veren ilk yasa, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, 22 Eylül 1989 tarihinde Kazak SSC Büyük Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Aynı yasa Rusçaya ise uluslararası iletişim dili statüsünü vermiştir (Zakon O Yazıkah v Kazahskoy SSR, 1989). Yasa dikkatle okunduğunda, statü isimleri haricinde her iki dilin de aynı haklara sahip olduğu ve o dönemde Rusçanın ülke genelinde eğitim, medya ve devlet organlarındaki baskın konumu göz önüne alındığında Kazak

Türkçesinin statüsünün sadece teorik olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yasanın 5. kısmının 2. maddesinde yer alan ve Kazak dilinin haklarına gerçekten saygı gösterileceğini garanti eden şu ifadeler, dilin standardının bundan sonra istikrarlı bir şekilde yükseleceğinin garantisi olarak görülebilir: Kazak dili devletin koruması altındadır ve Kazak SSC, devlet organlarında, sosyal kuruluşlarda, eğitim, kültür ve bilim kurumlarında, hizmet ve iletişim sektöründe vb. aktif olarak kullanılmasını sağlamaktadır. 27 Eylül 1990 tarihinde söz konusu olan bu yasa, Kazak SSC Bakanlar Kurulu tarafından değiştirilmiş ve eklemeler yapılmıştır. Sonuç olarak, Kazak dilinin devlet dairelerinde pratik kullanım tarihinin yerel makamlar tarafından belirlenmesine karar verilmiştir. Bu karar, yasanın uygulanmasını belirsiz bir tarihe ertelemiştir (Urakova, 2014). 22 Mayıs 1989'da Kazak Edebiyatı gazetesi, çok sayıda Kazak bilim adamı tarafından Merkez Komite'ye hitaben yazılan ve Kazak diline resmî dil statüsü verilmesi çağrısında bulunan bir mektup yayınlanmıştır. Kazakistan halkı arasındaki tüm kamuoyu bu talebi desteklemiştir. 22 Eylül 1989 tarihinde ise Kazakistan SSC Yüksek Konseyi dil hakkındaki yasaı yayınlamıştır. Bu yasanın 1. maddesi Kazak diline devlet dili statüsü vermektedir. Yasanın 10. maddesi, Kazak Türkçesi ve Rusça resmî kurumların işyerlerinde belgelerin düzenlendiği dillerdir hükmünü içermektedir. Başka bir deyişle, bu yasa ile Kazak Türkçesi devlet dili olarak değer kazanmıştır. Bununla birlikte Rusçanın resmî dil olarak kullanımı da kabul edilmiştir. Bu tasarıyı aktif olarak uygulamak adına 21 Ekim 1989'da Cumhuriyet genelinde Kazak Dil Enstitüsü, 1992'de ise Uluslararası Kazak Dili Enstitüsü kurulmuştur (Boranbayeva, 2004). Alınan bu kararlar doğrultusunda devlet dili olarak Kazak Türkçesi değer kazanmaya başlamıştır.

Kazak Türkçesi ile ilgili devlet tarafından kabul edilen kanunlar: 1989 yılında onaylanan "Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Dili Hakkında Kanun"; Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasının 30 Ağustos 1995'te referandumla kabul ettiği madde 7/1'de "Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet dili Kazak dilidir, resmî dili Rus dilidir" ifadesi yer almaktadır (Amirhamzin, 2010) 17 Temmuz 1997 tarihinde onaylanan Kazakistan Cumhuriyeti Diller Yasası'nın temel yasaları şu şekildedir: Madde 4: Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet dili Kazak dilidir. Devlet dili, yönetimin, yasama ve yargı işlemlerinin ve resmî belgelerin düzenlenme dilidir ve devletin tüm bölümlerinde, sosyal ilişkilerin tüm alanlarında kullanılır. Kazakistan halkının birliğinin en önemli unsuru olarak kabul edilen devlet dilini öğrenmek tüm Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşlarının görevidir. Devletin hükûmeti ya da yerel yürütme organları; Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet dilini geliştirmek, uluslararası saygınlığını güçlendirmek, Kazakistan Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarının devlet dilini özgürce ve ücretsiz şekilde

öğrenebilmeleri için gerekli bütün düzenleyici, maddi ve teknik araçları sağlamak, Kazakistan dışındaki Kazaklara ana dillerini korumaları ve geliştirmeleri için yardım sağlamakla görevlidir. Madde 5: Rus dilinin kullanımı: Rus dili, devlet kurumlarında ve yerel yönetim organlarında resmî dil olarak Kazak dili ile kullanılır. Madde 24: Dil yasasını ihlal edenlerin durumu Kazakistan Cumhuriyeti'nin dil yasasını ihlal etmekten suçlu bulunan devlet organları, özel şirket yöneticileri ve bireyler Kazakistan Cumhuriyeti yasalarına göre sorumlu tutulurlar. Vatandaşların taleplerinin üst düzey bir pozisyonda bulunan bir kişi tarafından dil bilmeme bahanesiyle reddedilmesi, devlet dilinin ve diğer dillerde hizmet sunumunda diğer dillerin kullanımına yönelik her türlü engel, Kazakistan Cumhuriyeti mevzuatının ihlalini teşkil eder ve suç olarak yer almaktadır (Matayeva, 2012) Kazakistan Cumhuriyeti, 2001 yılından bu yana, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in 7 Şubat 2001 tarih ve 550 sayılı Kararnamesi ile ilan edilen "2001-2010 Döneminde Dillerin Kullanımı ve Geliştirilmesine İlişkin Devlet Projesi"ni uygulamaktadır (Gosudarstvennaya Programa Funktsionirovaniya i Razvitiya Yazykov Na 2001- 2010 Godı, 2009: 20-32). Bu proje, devlet dili olan Kazak dilinin yanı sıra Kazakistan'daki diğer milletlerin temsilcilerinin dillerinin gelişiminin desteklenmesine ilişkin bir yasa tasarısıdır. Her yıl 30 Haziran- 30 Aralık tarihleri arasında Kültür, Medya ve Kamu Anlayışı Bakanı projenin uygulanmasını değerlendirecektir. Bağımsızlığın her yılı Kazak dilinin devlet dili olarak yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında, ulusal bilinç ve ulusal dile saygı yaratmak, ulusal kültürü canlandırmak ve ulus kavramının doğasında var olan tüm değerleri milletin bilincinde uyandırmak için faaliyetler yürütülmüştür. İlerleyen yıllarda Kazakistan'ın devlet dilinin Kazak dili olduğu, bu dilin yalnızca Kazakistan'daki anavatanında gelişeceği ve resmî devlet dilinin öğrenilmesi gerektiğinin vurgulanmasına yönelik faaliyetler yürütülmüştür. Anaokullarında, ilkokullarda, ortaokullarda, kolejlerde ve yükseköğretim kurumlarında, daha önce Rusça öğretilen sınıflarda Kazak dili dersleri verilmeye başlanmıştır. Bilim insanları tarafından bu konu çerçevesinde ilgili projeler, araç ve gereçler hazırlanmıştır. Bu faaliyetler günümüzde de hâlâ devam etmekte ve boşluklar doldurulmaya çalışılmaktadır. Ortaokul mezunlarının da zorunlu sınavlara Kazak Türkçesinde girmesi kararlaştırılmıştır. Daha önce yalnızca Rusça eğitim uzmanları yetiştiren yükseköğretim kurumlarında Kazak Türkçesinin dil sınıfları açılmıştır. (Savaş, 2009). Böylece Kazak Türkçesinin eğitim alanındaki başarılarının arttığı söylenilebilir.

Devletin resmî dil politikasını ülke çapında geliştirmek için hükûmet tarafından her şehirde, bölgede ve ilçe merkezinde dil geliştirme departmanı ve dil merkezleri kurulmuştur. Bu merkezler, belgelerin devlet dilinde yürütülmesini, dil yasalarının uygulanmasını

denetlemekte ve devlet dilini öğrenme faaliyetleri düzenlemektedir. Ayrıca, bölgesel şubeler ve uluslararası ilişkiler analiz edilir ve Devlet kurumlarında devlet dilinde iş yapmanın ahlaki ve psikolojik durumunu belirlemek için sosyolojik araştırmalar ve anketler yapılmaktadır. Bölge nüfusunun %94,2'si Kazak Türk'ü olmasına rağmen, özellikle kentsel kurumlarda Rusçanın ve Kazak Türkçesinin hâlâ paralel olarak konuşulduğu görülmektedir. Bu durum, bazı bakanlıkların bölgelere resmî belgeleri Rusça olarak göndermesiyle açıklanabilir. Örneğin, 1 Mart 2002 tarihine kadar valiliğe gelen belgeler şöyledir: 743 belgeden 204'ü Rusça iken, valilik tarafından gönderilen belgelerin 86'sı Rusçadır. Ekonomi Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İstatistik Kurumu ve Gümrük Komitelerinden gelen belgeler Rusçadır. Bu belgelere verilen cevaplar da Rusça yazılmıştır. Bunun nedeni bazı bakanlık yetkililerinin devlet dilini bilmemesidir. Cumhuriyet'in dil yasası devlet memurları tarafından ihlal edilmektedir. Bunun sebebi olarak Kazakistan Cumhuriyeti'nin "Kamu Hizmeti Kanunu"nda devlet memurlarının devlet dilini öğrenme zorunluluğundan bahsedilmemesi olarak gösterilmektedir. Örneğin, devlet kadrolarına alım için yeterlilik sınavlarının "boş devlet kadroları veya bunları atamaktan sorumlu organlar tarafından Cumhurbaşkanının onayı ile düzenleneceğini" belirtmektedir (Madde 14/3) (Boranbayeva, 2004). Başka bir deyişle, bu madde ulusal dili bilme şartı ile ilgili değil, seçim sürecine kimin karar vereceği ve düzenleyeceği ile ilgilidir. Cumhuriyet'in dil yasasının etkisizliğinin de bundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Kendi topraklarında Kazak Türkçesinin gerçek bir üstünlüğe sahip olmamasının ana nedenlerinden biri, Kazakistan Anayasası ve Dil Kanunu'nun Rusçayı resmî dil olarak tanımasıdır. Devlet kurumlarında ve yerel yönetimlerde Rusça resmî olarak Kazak Türkçesi ile eşit düzeyde kullanılmaktadır. Resmî belgelerin sadece %10'u Kazak Türkçesiyle yazılmakta ve %90'ı resmî dilden yani Rusça yazılmış belgelerden Kazak Türkçesine yeniden çevrilmektedir. Bunun nedeni Rusçanın resmî dil olarak yer almasından kaynaklanmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti Kültür, Medya ve Kamu Anlayışı Bakanı Muhtar Kulmuhammed, 19 Eylül 2002 tarihinde Astana'da düzenlediği basın toplantısında Kazak dilinde ilk internet sitesinin açıldığını duyurmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti'nin medyaya ilişkin dil yasasının 18/2. maddesi: "Devlet dilinin kullanılması amacıyla, sahiplik biçimine bakılmaksızın, televizyon ve radyoda devlet dilinde yapılan yayınların hacmi, zamanı ve süresi diğer dillerdeki bilgilerin toplamından daha az olmamalıdır" şeklindedir. Bunun yanında dil yasasının içeriğindeki boşluklar ana dilinin gelişimini engellemektedir. Örneğin, madde 8'de "Devlet organlarında devlet dilinin ve resmî dilin kullanılması isteğe bağlıdır" denilmekte, devlet dışı

özel kuruluşlarda ise "...gerektiğinde diğer diller de kullanılır" denilerek bu durum daha da yumuşatılmaktadır. Sonuç olarak, devlet dışı özel kurumlarda Kazak Türkçesinin kaderi yalnızca kurum başkanının ve yetkililerinin yurttaşlık etiğine bağlıdır. Ayrıca, yasanın 19/2. maddesinde Kazakistan sınırları içerisinde bulunan devlet dışı özel kurumların isimlerinin hangi dilde yazılması gerektiğinin açıkça belirtilmemiş olması, sokaktaki reklam kültürünün seviyesini azaltmakta ve isimlerinin eskiden olduğu gibi Rusça yazılmasına imkân sağlamaktadır (Boranbayeva, 2004).

Kuşçu (2014: 25) yaptığı çalışmanın sonucunda: "1989 nüfus sayımına göre ülkeye adını veren etnik grup Kazakların genel nüfusa oranları ancak %39,7 idi. Ülkede azınlık olarak addedilemeyecek bir nüfus yoğunluğuna sahip Rusların oranı ise %37,4 idi" olarak belirtir. Bu durum o dönem için Kazakistan'da planlan eğitim-öğretim sisteminin çeşitli unsurları birleştirici ve bütünleştirici bir yapıda olmasını gerektirmiştir. Kazakistan'daki eğitim-öğretim konusundaki tüm konularla "Bilim Jäne Gılım Ministrligi" ismi verilen yani "Eğitim ve Bilim Bakanlığı" yapmaktadır. "Eğitim alanını düzenleyen yasal düzenlemelerden ilki 1992 yılında kabul edilen Eğitim Kanunudur. Bu kanunun üçüncü maddesine göre eğitimin temel ilkeleri şunlardır: eğitim alma hakkında vatandaşların eşitliği, eğitim ve öğretim şekillerinde eğitim kurumlarının çeşitliliği, eğitimde süreklilik, eğitimin bilimsel ve seküler olması ile eğitim sisteminin idaresinde demokratik anlayış" şeklinde ifade edilmiştir. 1999'a gelindiğinde de Kazakistan'ın eğitim öğretim hakkındaki durumu için önem arz eden bir kanun ortaya konulmuştur. Bu kanunla önceden beri devam eden SSCB Sovyet Partisi'nin politikalarına yönelik eğitim sistemi ve yapısının dışında yeni eğitim sistemi ve amaçları belirlenmiş ve yürürlüğe girmiştir (Shuinshina, 2006: 33). Bu tarihten itibaren Kazakistan'daki eğitim sistemi ve kurumlarında yenileşmeler özellikle okullardaki müfredat programları yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Kutalmış (2004: 13) Türk dünyasının güçlenmesinin yolunu "*Özellikle asrımızda insan unsuru, kültür ve bilgi ülkelerin en önemli güçlerini oluşturmaktadır. Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye gibi Latin alfabesine geçmesi, düşünce ve uygulamalarda Türk dünyasının her yönden güçlenmesine ve yükselmesine yol açacaktır*" şeklinde açıklamaktadır. Kazak Türkçesinin ilerlemesini engelleyen durumlar da olmuştur: "*Ural vilayeti yürütme komitesinin programında resmî evrakların devlet dilinde yazılmaya başlanacağı tarih belirlenmemiştir, Doğu Kazakistan ve Jambıl vilayetlerinin yürütme komiteleri bu görevi ilçe yürütme komitelerine devretmiştir. Kostanay vilayeti yürütme komitesince sadece Kazak nüfusunun yoğunlukta olduğu yerlerde resmî evrakların devlet dilinde düzenlenmesi*

planlanmıştır. Kökşetav vilayetinin 2000 yılına kadar uygulayacağı programa göre 16 ilçeden sadece birinde ve 200 kasabadan sadece 35'inde resmî yazışmaların Kazak dilinde yapılması planlanmıştır. Tüm bunlar Dil Yasası'nın ve onun hayata geçirilmesiyle ilgili Devlet Programı'nın ihlali'dir." (O Hode Realizatsii Gosudarstvennoy Programı Razvitiya Kazahskogo Yazıka i Drugih Natsionalnyh Yazykov V Respublike Kazahstan Na Period Do 2000 Goda). Bunun gibi Kazak Türkçesinin sosyal hayatta kullanılmasını engelleyen olaylar da yaşanmıştır. Görüldüğü üzere, Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki dilsel durum ele alınırken ülkenin bölgesel durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bunların sonucunda ülke nüfusunun etnik özelliklere göre yapısının şöyle olduğu belirtilmektedir: Batı ve doğu bölgeleri daha az polietnik iken, kuzey, güney ve orta bölgeler daha fazla polietnik'tir. Dil açısından bu bölgelerdeki durum kabaca şu şekildedir: Batı ve güney Kazakistan'da Kazak Türkçesi baskın dil iken, kuzey, güney ve merkezde Rusça baskındır. Her bölgenin kendine has dilsel özellikleri vardır. Bu bağlamda Kazakistan'ın bölgelerin dil durumları ve gelişimleri bu özelliklere ve bir dizi diğer faktöre göredir (Jikeyeva, 2011: 5-10).

Bağımsızlığını elde ettiği yıllardan itibaren Kazakistanda birçok ana dilini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri devlet dili olan Kazak Türkçesini geliştirmeyi hedeflemiş olan Kazakistan Cumhuriyeti 2011-2020 dil geliştirme programıdır (O Gosudarstvennoy Programme Razvitiya i Funktsionirovaniya Yazykov V Respublike Kazahstan Na 2011-2020 Godı). Kazakistan'ın milletvekillerinden biri olan Murat Bakhtiyaroviç 2020 yılında yaptığı bir açıklamada Kazakistan Cumhuriyeti 2011-2020 dil geliştirme programının başarısızlığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Ülkemizde 2011-2020 dil geliştirme programına göre, 2020 yılına kadar Kazakistan nüfusunun %95'inin devlet dilini akıcı bir şekilde konuşması gerekmektedir. Milyarlarca kaynak ayrılan bu program ne yazık ki meyvesini vermemiştir. Bunun sorumlusu kim olacak?" Bakhtiyaroviç aynı doğrultuda bu konudaki sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Devlet, tarih, dil bir bütün kavramlardır. Devletin tarihini ve dilini bilmeyen, Kazak kültürüne ve millî değerlerine gönülsüz olan bir kısım etnik temsilci kuşakların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bütünlük için ve devletin birliği, ortak değerler oluşturmali ve farklı diasporalar arasında ulusal manevi programlar düzenlemeli, bunu yaygın bir şekilde yaymak gerekiyor" (Bakhtiyaroviç, 2020). Bu durum Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki izlenen ana dilini geliştirmeye yönelik politikalarının istenen başarıyı sağlamadığını göstermektedir.

Kazakistan'da 2023-2029 döneminde dil politikasının geliştirilmesine ilişkin yeni devlet programı yayımlanmıştır. Buna göre Kazakistan'ın dil politikasına yönelik yeni devlet

programında Kazak dilinin Latin alfabesi esasında modernleştirileceği üzerinde durulmuştur. Bu konu programda: "Latin alfabesi temelinde geliştirilen yeni Kazak alfabesine geçiş, Kazak dilinin doğasına uygun yazım kurallarının ve normlarının oluşmasını sağlayacaktır. Bu Kazak dilinin uluslararası popülaritesini artıracak, onu modern teknolojilere uygun hâle getirecektir. Aynı zamanda Türk dili konuşan halklarla entegrasyonunu büyük ölçüde kolaylaştıracaktır." şeklinde açıklanmıştır Söz konusu programda, ülkedeki ana ulus olan Kazakların en son 2021'de yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, nüfusun yüzde 70'inden fazlasını oluşturduğuna vurgu yapılmış ve böylece Kazak dilinin de aynı doğrultuda konumunun güçlenmeye devam ettiği de belirtilmiştir. Ayrıca ülkenin devlet dili statüsündeki Kazak Türkçesinin güçlendirilmesinin ülke güvenliğine yapılan doğrudan katkı olarak görüldüğünün de üzerinde önemle durulmuştur. Bu durum programda şöyle ifade edilmiştir: "*Bu demografik durum, Kazak dilinin kapsamının genişletilmesiyle ilgili yoğun çalışmaları gerektirmektedir.*" Böylece program 2029 yılına kadarki geçen süreçte Kazak Türkçesinin düzenleyici çerçevesinin güçlendirileceği, bilim ve eğitim, kamu hizmeti, ekonomi, bilişim gibi alanlarda prestijinin artırılacağı, medya ve internet alanında ise kullanımının yaygınlaşabileceği yer bulurken aynı zamanda Kazak Türkçesinin ülkedeki diğer etnik gruplar arası iletişim dili hâline gelmesi için de çalışmalar yapılacağı, yasayı ilk Kazak Türkçesinde çıkarma uygulamasının başlatılacağı, devlet memurlarına Kazak Türkçesini bilme zorunluluğu getirileceğinin altı çizilmiştir (Kussainova, 2023).

4.2.2.2. Alfabe

Kazakistan'daki dilin durumu üzerinde doğrudan etkisi olan başlıca olaylar ve faktörler şu şekilde sıralanabilir: Rusya'nın Kazakistan'ı himayesine alma süreci (1731-1865), ülkenin Sovyet öncesi, Sovyet sürecindeki ve Sovyet sonrası dönemlerdeki siyasi yapısı ve bağımsız Kazakistan'daki sosyal ve ekonomik değişimler (Suleymenova, 2009: 23). Kazakistan'da diğer bütün Orta Asya devletlerinde olduğu gibi yıllarca Rusça egemen dil olarak yer almıştır. Özyetgin, (2006) bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Sovyet dönemi merkezî dil planlaması doğrultusunda "*Rus dilinin bir üst dil olarak bütün sosyo-kültürel ve ekonomik, resmî olarak olmayarak bütün kurumlarda konuşulması, yazılması, kısaca kullanılması, Sovyet alanı Türk dilinin çeşitli lehçelerini konuşanları ana dili kaybı tehlikesiyle karşı karşıya da getirmiş, kısıtlı ana dili kullanımı, Türk lehçelerinin tabii gelişmelerini önlemiştir.*"

Sovyet Rusya döneminde Kazakistan'da bölgedeki Rus varlığı ve Rusçanın yoğunluğunun artırıldığı görülmektedir. Bunun yanında bu dönemde Kazakistan'da kullanılan

alfabelerin tam üç kez değiştirildiği göze çarpmaktadır. 1929 senesine kadar Arap harflerinin kullanıldığı Kazakistan'da, 1929 tarihinden 1940'lı yıllara gelinceye kadar Latin harfleri ve 1940 yılından itibaren ise Kiril harflerine dayalı bir alfabe kullanılmıştır (Kınacı, 2010: 1309). Bu durum göz önüne alındığında bu dönemde Kazakistan'da tam üç kez yapılan alfabe değişikliği Kazak Türklerinin bilimsel, kültürel, eğitim ve medeniyet alanındaki gelişimlerinin sekteye uğramasına neden olmuştur. Böylece kullanılan alfabe çeşitli tarihsel aşamalardan geçmiştir. 1991 yılı itibariyle ise bağımsızlığını elde etmiş olan Kazakistan'da uluslaşma sürecinde alfabenin değiştirilmesi gerektiğine yönelik düşünceler ortaya çıkmaya başlanmıştır (Efe ve Issayeva, 2019).

1991 yılında bağımsızlığını alan Kazaklar böylece ulus olma sorununu siyasi yönden çözmüşlerdir. Başka deyişle Kazak Halkı “İl-Millet”e dönüşmüştür. Bunun yanında Devlet Başkanı olan Nursultan Nazarbayev de Kazak Türkçesini “Ülke Dili, Devlet Dili- Resmî Dil” olarak ilan etmiştir. (Esim, 2010: 1). Tüm bunlar sonucunda Kazak dili devlet dili olarak statü kazanmıştır. Bunun yanında Kazakistan Cumhuriyeti'nde Rus dili de resmî dil olarak kullanılmaktadır. 21 Ekim 1989 tarihinde bu kanun tasarısının toplumsal alanda yaygınlaşması için ilk olarak Kazak Dili Kurumu kurulmuş, 1992 senesine gelindiğinde ise bu konunun aktifleşmesi adına çalışmaların yapılması için “Uluslararası Kazak Dili Kurumu” ilan edilmiştir. Söz konusu kurum Kazakistan'da dilin toplumsal yaşamda geliştirilmesi amacıyla yaptığı çalışmalarını Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası başta olmak üzere dil kanunları, kendi tüzüğü ve uluslararası insanlık kurallarının temeline göre yürütmektedir. Bunun yanında 1990 yılının şubat ayına gelindiğinde Kazakistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi ile Cumhuriyet Hükûmeti “Ana Dili” isimli bir gazetenin oluşturulmasını sağlamışlardır. Böylece Kazakistan topraklarında daha millî bir dil politikası geliştirilmesine katkı sunmuşlar ve halka Kazak Türkçesiyle yayın organları vesilesiyle ulaşmaya çalışmışlardır (Boranbayeva, 2004).

Resmî olarak Kazakistan'ın Latin yazısına dayanan yeni alfabesinin, 2018 yılında ocak ayından itibaren ülkede kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Yeni alfabe bir günde oluşturulan bir şey değildir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Elbasısı Nursultan Nazarbayev alfabeyi değiştirme hakkındaki fikrini bağımsızlığın ilk yıllarında dile getirmiştir. Latin alfabesine geçiş, Kazakistan Cumhuriyeti'nin tarihinde dönüm noktası olan olaylardan biridir. 2012 yılında kabul edilen “Kazakistan Cumhuriyeti 2050 yılına kadarki stratejik gelişimi” programında da ülkenin 2025 yılına kadar Latin alfabesine geçişi öngörülmüştür. Nazarbayev'in ilk teklifinden hemen sonra yeni alfabeyle ilgili gerekli çalışmalar, araştırmalar yapılmaya başlanmış,

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dil Bilimi Enstitüsünde Latin alfabesinin birçok nüshası hazırlanmıştır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 26.10.2017 tarihinde 569 sayılı karar olarak Kiril alfabesi yerine Latin alfabesine geçilmesine yönelik bir kararnameyi onaylamıştır. Söz konusu tarihte imzalanan Kazak Türklerinin yeni alfabesi aşağıda bulunan görseldeki gibidir:

АЛФАВИТ
казахского языка, основанный на латинской графике

№	Написание	Звук	№	Написание	Звук
1	A a	[a]	17	N' n'	[n], [nr]
2	A' a'	[ə]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	O' o'	[o]
4	D d	[d]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[k]
6	F f	[f]	22	R r	[p]
7	G g	[r]	23	S s	[c]
8	G' g'	[r]	24	S' s'	[m]
9	H h	[x], [h]	25	C' c'	[ч]
10	I i	[i]	26	T t	[t]
11	I' i'	[u], [ü]	27	U u	[y]
12	J j	[ж]	28	U' u'	[y]
13	K k	[k]	29	V v	[b]
14	L l	[l]	30	Y y	[ы]
15	M m	[m]	31	Y' y'	[y]
16	N n	[u]	32	Z z	[z]

Görsel 4.1. Kazak Latin Alfabesi (kaynak: <https://kaz.nur.kz/1659468-nazarbaev-latyn-alipbiininh-zhanha-nusq.html>)

Kazak alfabesinin Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişini sağlamak için (26.10.2017 tarih ve 569 sayılı karar):

“1. ekteki Latin harflerine dayalı Kazak dilinin alfabesi onaylanmalıdır. 2. Kazakistan Cumhuriyeti hükûmeti: Kazak dili alfabesinin Latin harflerine aktarılması için ulusal bir komisyon oluşturmak; 2025 yılına kadar Kazak dili alfabesinin kademeli olarak Latin alfabesine geçişini sağlamak; bu Kararnamenin uygulanması için örgütsel ve yasal önlemler de dâhil olmak üzere diğer önlemleri alır. 3. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İdaresi,

bu Kararnamenin uygulanmasının denetimi ile görevlendirilir. 4. Bu Kararname imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer.”

Kazakistan Cumhurbaşkanı, "Kazak dili alfabesinin Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişi hakkında" 26 Ekim 2017 tarihli ve 569 sayılı Jarlıkka'da birtakım değişiklikler yapılarak 19 Şubat 2018 tarihinde, 637 sayılı yeni Jarlıkta'yı imzalamıştır. Bu Jarlıkta'da Kazak dilinin Latin alfabesine dayalı alfabesi belirlenmiştir. Böylece Kazak Türklerinin dil özelliklerini taşımakta olan dilinin Latin alfabesine dayalı alfabe 2018 yılı itibariyle yürürlüğe girmiştir (Efe ve Issayeva, 2019).

Sonuç olarak Kazakistan, Ocak 2018'den itibaren Latin harflerine dayalı yeni alfabeyi resmen kullanmaya başlamıştır. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, alfabenin değiştirilmesi fikrinden bağımsızlığın ilk yıllarında da bahsetmiştir. Bununla birlikte yeni alfabeye geçişin gecikmesinin temel nedeni, siyasi ve ekonomik nedenlerle ülkenin başkentinin değiştirilmesi gibi Kazakistan'ın karşılaştığı diğer sorunlar olarak gösterilebilir. Örneğin başta Ruslar olmak üzere ülkedeki diğer etnik grupların varlığı alfabe değişikliğinin önündeki en büyük engeldi. Kazakistan Cumhuriyeti tarihindeki en önemli olaylardan biri şüphesiz Latin alfabesine geçme kararıdır. "Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2050'ye Kadar Stratejik Gelişimi" başlıklı 2012 senesinde kabul edilmiş olan programında da 2025 yılına kadar Latin alfabesine geçilmesi öngörülmektedir. Nazarbayev'in ilk önerisinin hemen ardından yeni alfabeye ilişkin gerekli çalışmalar ve araştırmalar başlatılmış ve Kazakistan Cumhuriyeti Dilbilim Enstitüsü'nde Latin alfabesinin çok sayıda kopyası hazırlanmıştır (Kabadayı, 2019). Günümüzde de bu konudaki çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Pek çok eski Sovyetler Birliği ülkesine benzer şekilde Kiril alfabesini uzun yıllar kullanan Kazakistan, Ekim 2017 tarihine gelindiğinde Latin alfabesine geçme kararı aldığını duyurmuştur. Kazakistan'da Latin alfabesine geçme süreci 2023-2031 dönemlerini kapsayacak bir biçimde aşamalı olarak ilerleyecektir. Bu doğrultuda 2023-2029 döneminde dil politikasının geliştirilmesine ilişkin yeni devlet programında "Yeni alfabeye geçiş alfabenin ve imla kurallarının düzenleyici belgelerle onaylanmasının ardından aşamalı olarak gerçekleşecektir." şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Bununla birlikte söz konusu programda ayrıca Kazak dilinin yeni Latin alfabesi temelinde modernleştirileceğine vurgu yapılmıştır. Diğer yandan Ahmet Baytursunov Dil Bilimi Enstitüsü tarafından Ocak 2021 yılında, "bir ses-bir harf" ilkesine uygun olarak oluşturulan 31 harfli Latin harflerine uyarlanan yeni bir Kazak alfabesi geliştirilmiştir (Kussainova, 2023).

4.2.3. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası

4.2.3.1. Okul Yapısı ve Türleri

Kazakistan Cumhuriyeti'nde eğitim sisteminin mevcut yapısına bakıldığında iki bölüme ayrıldığı görülmektedir: Genel eğitim ve mesleki eğitim. Ortaöğretim, devletin yükümlülüğü altında, okul çağındaki tüm öğrenciler için zorunlu ve ücretsizdir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi üç seviyeye ayrılmıştır:

- İlkokul, birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar,
- Ortaokul, 5. sınıftan 9. sınıfa kadar,
- Liseler 10 ila 11. yılları,
- Ortaokullar ise 10 ila 11 ve 12. yılları kapsamaktadır.

Bir yılda toplam dokuz ay eğitim-öğretim yapılan Kazakistan'da dönemler dörde bölünmekte ve dört doksan şeklinde adlandırılmaktadır. Eğitim öğretim dönemi eylül ayı itibariyle başlayan Kazakistan okullarında her dönemin ardından öğrencilere karneleri verilerek o hafta içinde tatil olmaktadır. Öğrenciler cumartesi de dâhil olmak üzere 6 gün okula gitmektedir. Eğitim-öğretimin 5 güne indirilmesi için Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından çalışmalar yürütülmektedir (Kaplankıran, 2017).

Orta öğretim kurumlarının temel ilkesi; öğrencileri yetenek ve birikimlerine uygun olarak onları ayırmak ve buna uygun bir biçimde öğretim programlarına yerleştirmektir. Liseler; aynı zamanda öğrencilerin yeteneklerini fark ederek uzmanlıklarını öğrenmesine yardımcı olan kurumlar ve buna uygun öğretim sağlama amacıyla öğrenciyi daha ileriki seviyelere yönelik hazırlamaktadır. Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından eğitime başlamak için önerilen yaş 6'dır. İlkokul 1 ila 4, ortaokul 5 ila 9. sınıflar arasındadır. Ortaokuldan sonraki eğitim sistemini oluşturan ortaöğretim okulları genel ortaöğretim olarak adlandırılmaktadır. Kazakistan'daki ortaöğretim okulları farklı kriterlere göre sınıflandırılabilir. Tam zamanlı okulların yanı sıra akşam okulları da bulunmaktadır. Bunun yanında eğitim sisteminde yalnızca müzik veya teknik eğitime yönelik okullar, küçük ölçekli okullar ve çok programlı çeşitli okullar bulunmaktadır" (Shuinshina, 2006). Kazakistan'da ortaokuldan mezun olacak öğrencilere okulu bitirme sınavları gerçekleştirilmektedir. Söz konusu sınavların ülkenin tümünde aynı günlerde olduğu görülmektedir. Sınavdan başarılı olan öğrencilere, okulları tarafından diploma teslim edilmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki genel ve mesleki okullardan mezun olanlar eğitimlerini üniversitelerde, enstitülerde, akademilerde,

konservatuarlarda ve benzeri eğitim kurumlarında almaktadırlar. Kazakistan Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi ve altyapısı okulları, kolejleri, liseleri ve diğer eğitim kurumlarını kapsayacak şekilde tasarlanmıştır (Kaplankıran, 2017). Üniversiteye giriş için ulusal bilim testi sınavını (Ultık Biriñgay Test) geçmek gerekmektedir (Kuşçu, 2014: 29). Günümüzde bütün öğrenciler bu bilimsel sınavı geçerek aldıkları notlara göre ilgili bölümlere yerleştirilerek eğitimlerine devam etmektedirler.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi modern dönemin gereklerine göre devamlı olarak yenilenmektedir. Böylece eğitim alanında yapılan bu değişimler öğrencilere iyi bir eğitim vermeyi amaçlamaktadır (Tülbasiyeva, çev: İsina, 2007: 458). Kazakistan'da günümüzde Kazak Türkçesinin öğretim dili olarak kullanıldığı okulların yanı sıra Rusça, Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Taçıkçe dillerin de öğretim dili olan okullar yer almaktadır. Bu durum ülkedeki eğitim sisteminde farklılıklar olmasına neden olmaktadır. Nitekim ülkenin dil politikası açısından da bu durum dikkat çekicidir.

Kazakistan'ın uzun yıllar Rusların hâkimiyeti altında kalmaları Kazak Türklerinin millî eğitim- öğretim yapısındaki ilerlemenin olumsuz bir şekilde etkilenmesine neden olmuştur. Bu durum sonucunda ortak dil ve kültürel bağları bulunan diğer Türk devletleriyle bağının dil ve kültür bağlamında azalmasına sebep olmuştur. Bu süreç Kazakistan'ın Rusya'nın hâkimiyeti altına girdiği 1917 yılından itibaren başlamış bağımsızlığını elde ettiği süreçten bugüne kadar etkileri devam etmiştir (Urakova, 2014). Bu süreçte Sovyetler Birliği döneminde kendisine bağlı olan vatandaşların üzerinde bağlılık oluşturma ve elinde tutabilmenin yolu olarak Ruslar eğitim alanını kullanmışlardır. Bu amaçla eğitim yoluyla halkların asimilasyonu için farklı yöntemler ve politikalar gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın Sovyet Rusyaya bağlı oldukları dönemde yaşanan sert baskılar ve asimilasyon politikaları Kazak Türklerinin ana dillerinde ve millî eğitim sistemlerinde özellikle derin yaralar açmıştır. Ruslar, eğitim yoluyla Kazakistan'daki tüm millî öğeleri içerisinde bulunduran Kazak Türkçesini de unutturmak istemiştir. Bu konuda eğitimde ve günlük hayatın her alanında Rusçayı ön planda tutmuşlar ve bunu bir devlet politikası hâline getirmişlerdir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından 1991 yılına gelindiğinde bağımsızlığını elde eden Kazakistan Cumhuriyeti'nde: *“Eğitim, bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Kazakistan toplumunun gelişiminde, ekonomik büyümesinde ve pazarın verimliliğinde Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev tarafından öncelikli bir faktör olarak belirlenmiştir”* (Tülbasiyeva, çev: İsina, 2007: 455). Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından eğitimin temellerini demokratik ve bütünleşme ilkeleri kapsamında kurgulamaya

yönelmiştir. Böylece tüm öğrencilerin birbirinden farklı özelliklerinin ve yeteneklerinin önemsendiği bir eğitim-öğretim sisteminin kurulması hedeflenmiştir. Bu durum ile ülkede eğitim-öğretim konusundaki düzenlemeler, oluşturulan yeni anayasada ifade edilmiş ve hazırlanan yasal düzenlemeler ile Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki gerçekleştirilen diğer toplumsal değişimlerle aynı doğrultuda ilerlemiştir (Kurmanalina, Mukanova, Galimova ve İlyasova, 2010: 71-72).

Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki eğitim alanında yapılması hedeflenen değişimler üzerinde durulması gereken önemli bir konu da ülkedeki Rus nüfusu oranıdır. Bu konuda: *“1989 nüfus sayımına göre ülkeye adını veren etnik grup Kazakların genel nüfusa oranları ancak %39,7 idi. Ülkede azınlık olarak addedilemeyecek bir nüfus çoğunluğuna sahip Rusların oranı ise %37,4 idi”* (Kuşçu, 2014: 25). Bu sebeple Kazakistan'da gerçekleştirilecek olan eğitim-öğretim sisteminin ülkedeki bütün etnik unsurlara yönelik ve ülkeyi bütünleştirici bir içerikte olması ana esas olarak hedeflenmiştir. Günümüzde Kazakistan'daki eğitim-öğretim sistemi iki farklı biçimde yani Rus ve Kazak okulları şeklinde yapılmaktadır. Rus okullarında yalnızca Ruslar değil diğer başka milletlerden olan öğrenciler de isterlerse bu okullarda öğrenim görebilmektedir. Söz konusu okullarda ders saatleri, ders kitapları ve ders konularının tümüyle farklılık gösterdiği bilinmektedir. Tüm bu gelişmelerin yanında bu okulların hepsi Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığına bağlıdır. Okulların öğretim programları da bu bakanlığın bir alt komisyonu olan “İbray Altınсарın Atındağı Ultık Bilim Berüw Akademiyası” yani İbray Altınсарın Millî Bilimler Akademisi tarafından hazırlanmaktadır. Akademi Kazak Türkleri ve Rus okulları için farklı öğretim programları geliştirmektedir (Kaplankıran, 2017).

4.2.3.3. Ana Dili Öğretim Programı

SSCB'nin dağılmasının ardından 1991 yılına kadar Kazakistan'da “Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Eğitim Bakanlığı” tarafından belirlenen müfredat programları eğitim kurumlarında yürütülmüştür. Bu dönemdeki eğitim öğretim programlarının içeriği Sovyet Rusya'sının yürüttüğü eğitim politikalarınca belirlenmiştir (Kaplankıran, 2016: 40). Kazakistan bağımsızlığını elde edip Sovyetlerden ayrıldığı dönemde ise eğitim alanında pek çok konuda değişimler yaşanmıştır. Özellikle devlet kurma sürecinin önemli bir adımı olan ana dili bilinci ve dil öğretim dersleri bu kapsamda önemli bir yer edinmiştir.

Kazakistan'daki eğitim programları, devletin zorunlu eğitim standartlarının gereklerine uygun olarak oluşturulur ve belirli bir eğitim konu alanına yöneliktir. Örnek içerik ve yönergeler (görevler) açısından model ve çalışma programlarıdır. Model programlar MEB tarafından

onaylanır ve uygulanır (Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı'nın Emri, 2022). Genel Eğitim Programları, bir bireyin genel kültürünü oluşturma, bireyi toplumdaki yaşama uyarlama, bir mesleği, uzmanlığı bilinçli olarak seçmek ve ustalaşmak için temel oluşturma görevlerini çözmeyi amaçlamaktadır (Töleubekova, 2021). Öğretmenler bu standartlara uymak koşuluyla seçmeli derslerin programlarını yapabilmektedir. Seçmeli ders programları, model eğitim programları temelinde geliştirilir ve okulun metodoloji kurulu tarafından tartışılır ve onaylanır. İş eğitim programlarının model eğitim programından farklılıkları, okulun durumuna göre geliştirilir ve onaylanır. Ulusal-bölgesel bir bileşene sahip olarak, eğitim süreci için gerekli bilgilendirici, metodolojik, teknik ve görsel donanımı ve çalışma programı öğrencilerin eğitim düzeyine göre tasarlar (Töleubekova, 2021). Kazakistan'daki eğitim sistemlerinde yeni program ile yeni bir yaklaşım şekillenmekte ve eğitim seviyesi yükseltilmesi hedeflenmektedir. Modern eğitim sisteminde yeni teknolojilerin getirilmesi her geçen gün temel gereksinim hâline gelmekte ve yeni yöntemlerin geliştirilmesi artmaktadır.

Kazakistan'daki ortaöğretim okulları için bütün okullardaki eğitim standartlarının Nazarbayev Entelektüel Okulları düzeyine yükseltilmesine yönelik çalışmalar adım adım yürütülmektedir. Lise mezunları Kazak Türkçesi, Rusça ve İngilizce dillerine hâkim olmalıdır. Öğrenme çıktıları, eleştirel düşünme, kendi kendine araştırma ve derinlemesine bilgi analizi becerilerini içermelidir. Mevcut devlet programlarında, Nazarbayev Entelektüel Okullarının en iyi eğitim uygulamalarının içinden seçilmiş en iyi örnekler, ülkenin tüm eğitim kurumlarına entegre edilmektedir (Bakberdyeva, 2017).

1999 tarihli Eğitim ve Öğretim Kanunu ile eski SSCB Sovyet Partisi'ne yönelik olan eğitim durumunun hedeflerinin yerini alan çok sayıda yeni eğitim sistemi yürürlüğe girmiştir (Shuinshina, 2006: 33). Bu yasa yürürlüğe girdikten sonra okul programları yeni şeklini almaya başlamıştır. Eğitim, bağımsızlığın ilk günlerinden bu yana Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev tarafından Kazak toplumunun kalkınmasında, ekonomik büyümede ve piyasa verimliliğinde en başta ele alınması gereken faktörlerden biri olarak belirlenmiştir (Tulbasiyeva, çev. Isina, 2007: 455).

Eğitim reformlarına devam eden Kazakistan, Sovyetler Birliği tarafından uygulanan sosyalist politikayı Avrupa tarafından uygulanan modern eğitim ve öğretim sistemi ile değiştirmeyi kararlaştırmış ve eğitim programında önemli değişimlerin ele alınması adına birtakım çalışmalara geçmiştir. Kazakistan'da Eğitimin Geliştirilmesi Devlet Programı 2005-2010, eğitim sisteminin artık geçerli olmayan yöntem ve içeriğe dayandığını belirtmiş ve müfredatta önemli değişiklikler yapmayı temel amaç olarak belirlemiştir (Kuşçu, 2014: 28).

Tüm bu gelişmelere ek olarak, 2007 senesinde ilan edilen yeni Eğitim Yasası da bu öncelikleri vurgulamış ve Kazakistan'ın eğitim sistemini uluslararası düzeylere yükseltme ihtiyacını vurgulamıştır (Kuşçu, 2014: 28).

Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki eğitim-öğretim işleriyle ilgili işlerden sorumlu olan kurum Eğitim ve Bilim Bakanlığıdır. Bunun yanında bakanlığa bağlı olan birtakım farklı alt kurumlarda kurulmuştur. Bu alt kurumlardan biri de okullardaki programların oluşturulmasından sorumlu olan “İbray Altınsarin Millî Eğitim Akademisi”dir. Bu kurum tarafından programlar hazırlanmaktadır. Kurumun hazırladığı programların içeriği Kazak ve Rus okullarında devam eden eğitim-öğretim süreçlerine göre değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda hâlihazırda Kazakistan Cumhuriyeti'nde 3 Nisan 2013 yılında Eğitim ve Bilim Bakanlığının alt kurumu olan İbray Altınsarin Millî Eğitim Akademisi tarafından hazırlanmış olan öğretim programı kullanılmıştır. Program Kazakistan Adalet Bakanlığı tarafından da 10 Nisan 2013 yılında onaylanarak resmî olarak yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte 18 Haziran 2015 tarihinde Eğitim ve Bilim Bakanlığının önerisiyle programda birtakım değişiklikler ve eklemeler yapılarak son hâli oluşturulmuştur. Yine müfredatta yapılan güncellemeler de Kazakistan Adalet Bakanlığı tarafından 14 Temmuz 2015 yılında onaylanmıştır. Bu programda Kazakistan Cumhuriyeti'nin içerisinde bulunan bütün eğitim kurumlarında kullanılmakta olan söz konusu programın içeriğinde, anaokulundan başlayarak 11. sınıfa kadar bütün katalogda yer alan derslerin ders saatleri, ders araç gereçleri, konu dağılım şekilleri, konuların açıklamaları ve örneklerinin ayrıntılı bir şekilde yer aldığı görülmüştür (Kaplankıran, 2017).

Kazakistanda son olarak Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanının 16 Eylül 2022 tarihli ve 399 sayılı emri ve Kazakistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığının 23 Eylül 2022 tarihinde 29767 numara ile tescillenmiş ders programlarına bakıldığında oldukça fazla sayıda programın hazırlanmış olması dikkat çekicidir. Bu doğrultuda devlet dili olan Kazak Türkçesi; “Kazak dili, Kazak edebiyatı ve Kazak dil ve edebiyatı” olmak üzere üç farklı şekliyle ayrı programlar olarak yerini almıştır. Bununla birlikte Kazak Türkçesi öğretim programı için öğretimi Kazak dilinde olan ve olmayan okullar için farklı öğretim programları çerçevesinde oluşturulmuştur. “Kazak dili”, “Kazak edebiyatı” programları öğretimi Kazak dilinde olan okullarda yürütülmekte olan programlar olarak yer alırken “Kazak dil ve edebiyatı” programı ise öğretimi Kazak dilinde olmayan okullarda yürütülmekte olan ders programı şeklinde geliştirilmiştir (Kazakistan Cumhuriyeti "Eğitim Hakkında" Yasasının 5. Maddesinin 14. Fıkrası uyarınca Genel eğitim kurumları için genel eğitim konuları, ilköğretim, temel orta ve genel orta öğretim seviyelerindeki derslerin müfredatları, 2022).

Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının 16 Eylül 2022 tarihli ve 399 sayılı Emri Ek 35. maddesine göre, Temel orta öğretimin Kazak Türkçesi öğretim kısmına yönelik 5-9. sınıfları için "Kazak dili" konusuna yönelik öğretim programı ortaya konulmuştur. Kazak dili programının içeriği şu bölümlerden oluşmaktadır: dinleme ve konuşma, okuma, yazma, dil bilgisi. Öğrenme öğrenme hedefleri sistemi her sınıfta bölüm bölüm ve kodlanarak şeklinde programda yer almaktadır. Temel ortaöğretim düzeyi için hazırlanan "Kazak dili" programının (2022) amacı,

1. Ana diline değer veren ve onun toplumsal önemini anlayan, Kazak Türkçesinin edebi dilinin normlarını korumayı, özgürce konuşmayı, yetkin ve doğru bir şekilde kullanmayı öğrenmek,
2. Kazak Türkçesini ana dili olarak bilmek, yaşam ihtiyaçları için iletişimsel eylemler (dinleme, okuma, konuşma, yazma) şeklinde yetkin bir şekilde kullanmak,
3. Dil okuryazarlığı ve konuşma okuryazarlığı becerileri kazanarak kelime dağarcığını genişleterek başkalarıyla doğal bir iletişim kurmak,
4. Görsel-işitsel materyalleri dinleyip görüşlerini ifade etmek,
5. Metinler için belirlenen amaca göre sonuç, sentez, analiz becerilerini oluşturmak.

Tablo 4.1. *Temel Orta Öğretimin Kazak Türkçesi Öğretim Kısımına Yönelik 5-9. Sınıfları İçin Kazak Dili Dersi İçin Haftalık ve Yıllık Öğrenme Yüğü Saati*

Sınıf Seviyesi	Haftalık Saati	Yıllık Saati
5. sınıf	3 saat	108 saat
6. sınıf	3 saat	108 saat
7. sınıf	3 saat	108 saat
8. sınıf	2 saat	72 saat
9. sınıf	2 saat	72 saat

(Ders saatleri Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanının 8 Kasım 2012 tarihli 500 sayılı Emri ile onaylanan model müfredata bağlıdır.)

4.3. Kırgız Cumhuriyeti'nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi

4.3.1. Kırgız Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

Türklerin ilk yurdu olarak bilinen Tanrı ve Altay Dağlarında göçebe olarak yaşayan Türk boylarından biri de Kırgız Türkleridir (İncekara, 1993: 9). Kırgız Türkleri, tarihî belgelerde adı geçen en eski Türk boylarından biridir. Yenisey bölgesinde keşfedilen yüzlerce yazılı anıtın Kırgız Kağanlığı döneminde yazıldığı tahmin edilmektedir (Alyılmaz, 2013). Tügölbay

Sıdıkbekov, Alıkul Osmonov, Aalı Tokombayev, Tölögön Kasımbekov, Cengiz Aytmatov gibi şair ve yazarlar Kırgız Türkçesiyle önemli eserler vermiş edebiyatçılardan bazılarıdır. Dilleri, Türk lehçeleri sınıflandırmasında genellikle Kıpçak ya da Kırgız-Kıpçak grubu içinde sınıflandırılmaktadır (Tekin, 1989).

Kırgızistan 1864 yılında Çarlık Rusya'sının egemenliği altına girmiş, bir süre Kazakistan'a bağlanmış, 1924 yılında özerk Kara-Kırgız Oblastı olmuş, 25 Mayıs 1925 tarihinde Sovyetler Birliği'ne dâhil olmuş ve Kırgız Ata SSC adını almıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber 31 Mayıs 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Günümüzde Kırgızistan'da ağırlıklı olarak Kırgız, Uygur, Özbek, Tatar Kazak, Azerbaycan ve Ahıska Türkleri, Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar, Koreliler, Tacikler ve Dunganlar (Çinli Müslümanlar) yaşamaktadır (Buran, 2005).

Kırgızistan, Türkistan'daki en küçük Türk devletidir. Toplam yüzölçümü 198.500 km²'dir. Kırgızistan'ın; kuzey ve kuzeybatısında Kazakistan, güneyinde Tacikistan, batı ve güneybatısında Özbekistan ve doğusunda ise Çin bulunmaktadır. Kırgızistan'ın okyanus ve denizlerden uzakta yer alması, güneyde yüksek dağlarla çevrili olması ve ülkenin büyük bölümünün deniz seviyesinin üzerinde olması, karasal iklimin şiddetini artırmıştır. Ülkede genel olarak karasal iklim koşulları hâkimdir. Rakımı nedeniyle kış mevsimi oldukça sert geçmektedir. Yüksek dağlarda tundra iklimi, yüksek platolarda ise kutup altı iklimi görülür (Alparslan, 2006: 10-11). Kırgızistan son derece dağlık bir bölgedir. Topraklarının neredeyse %90'ı dağlarla kaplıdır. Kırgızistan aynı zamanda bir göller ülkesidir. Kırgızistan'da yaklaşık 3.000 göl bulunmaktadır (Arslan, 2015).

Cumhurbaşkanlığı Basın Merkezî tarafından yapılan açıklama ile Millî İstatistik Komitesi Başkanı Baktıbek Kudaybergenov tarafından 2022 yılı itibariyle ülkenin nüfusunun 7 milyona ulaştığı açıklanmıştır (TRT AVAZ, 2022). Bunun yanında Kırgızistan'ın 2014 yılı nüfusu 5.776.570 kişi olarak hesaplanmıştır. 2014 nüfus sayımında ülkedeki etnik grupların dağılımı ise şu şekildedir; Kırgızlar %72,6, Özbekler %14,4, Ruslar %6,4, Dunganlar %1,1, Uygurlar %0,9, Tacikler %0,8, Türkler %0,7 (a b c d 5. 01.00.03 Национальный состав населения 19).

Kırgızistan bağımsızlığını elde ettiği tarihten bu yana diğer Orta Asya devletleri gibi Başkanlık sistemi adı verilen yönetim biçimiyle yönetilmektedir. Kırgızistan'da 2010 yılı nisan ayında başlayan halk hareketiyle birlikte Cumhurbaşkanı olan Bakiyev görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu olaydan sonra muhalefet lideri olan Roza Otunbayeva'nın başkanlığında

yeni bir siyasi geçiş süreci yaşanmış, anayasa güncellenerek parlamenter sisteme geçilmesini amaçlayan bir yapı oluşturulmuştur. Sonuçta, yeni anayasa 7 Haziran 2010 yılında onaylanmış ve parlamenter sisteme geçilmiştir. Bu siyasi yapı değişikliğinden sonra 30 Ekim 2011 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve %62,52 oy oranına sahip olan Başbakan Almazbek Atambayev seçimi kazanmıştır. Kırgızistan'ın yeni Cumhurbaşkanı ise Ekim 2017'de seçilen Sooronbay Ceenbekov olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 2017). Bu yönüyle de Kırgızistan diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında farklı bir siyasi çizgide ilerlemiş ve bağımsızlığından bu yana lider değişiklikleri yaşamıştır.

4.3.2. Dil Politikaları Bağlamında Kırgız Cumhuriyeti'nde Yürütülen alışmalar

4.3.2.1. Kanunlar

Çarlık Rusya döneminde Ekim Devrimi olmadan önce Kırgız Türklerini Ruslaştırmak amacıyla Rus okullarının açılması sağlanmıştır. Bu okullar ile burada eğitim görecek olan Kırgız Türklerinin ocuklarına Rusçanın öğretilmesi ve okullarda eğitim gören çocuklar vasıtasıyla geriye kalan halkı daha kolay yönetmek hedeflenmiştir. Özellikle okullara Kırgız Türklerinin fakir olan ailelerin çocukları ile ailesi olmayan çocuklar seçilerek aidiyet duygusu oluşturmaları ve Ruslaştırılmaları istenmiştir. Ekim Devrimi'nin ardından da bu duygu burada yetişen aydınlar tarafından artarak srmştir. A. Cutakeyev, İ. Arabayev, K. Sarıkulakov, Sıdık Karaçev ve Kasım Tınıstanov gibi Kırgız Türklerinin entelektüel kişileri söz konusu okullarda eğitim görmüşlerdir (İdirisov, 2007: 46). 1917 senesine gelindiğinde kasım ayından başlayıp 1918'in şubat ayına kadar geçen süreçte “Büyük Ekim Devrimi” tüm ülkeye yayılmıştır. Bununla birlikte tüm ülke geneli siyasi anlamda Bolşeviklerin eline geçmiştir. Bu sürece Türkistan'ın da pek çok halkı dâhil olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda 30 Nisan 1918 yılında Türkistan Sovyet Federal Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir (Aşçı, 2009).

1919 yılında da eğitim ğretim süreci adına önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu senenin nisan ayında 1920 yılından sonra ismi “Orta Asya Memleket niversitesi” olan “Türkistan Halk niversitesi” kurulmuştur. Ardından 1920 senesinde yine dört adet Pedagojik Teknikum (K.A. Timiryazev Enstitüsü, zbek, Kazak-Kırgız, Tatar Enstitüleri) açılmıştır. 1921 yılında ise daha sonraki ismi “Orta Asya Komünist niversitesi” olan o dönemki ismiyle “Türkistan İşçi-ifti niversitesi” kurulmuştur (Oruzbayeva, 1983: 269).

Sovyetler Birliği dönemi içinde en az gelişmiş özerk devlet Kırgızistan olmuştur. Bunun yanında Kırgızistan, Türkistan ASSR'nin en geri bölgesinde yer almıştır. Çarlık Rusya'nın

uygulamış olduğu politikalar, yer değiştirme, kıtlık, hastalık ve savaşlar sonucunda Kırgız halkının Kuzey bölgesindeki (Ala Too'nun kuzeyi) nüfusunun %41,4 azaldığı göze çarpmaktadır (Cigitov, 1987: 35). Ayrıca Kırgızların yarı göçebe ya da göçebe bir topluluk olması da gelişmelerini engellemiş, bu durum gittikleri yerlerde kurumsallaşamamalarına neden olmuştur. Kırgızlar bu nedenle gittikleri bölgelerde okul açamamışlar ve halkın bilim, edebiyat ve sanat gibi alanlarında gelişim gösterememişlerdir.

1918 yılında Pişpek'te, 1919 yılında Prjevalski'de ve Kögart'ta, 1920 yılına gelindiğinde ise Tokmok'ta, Narın'da, Oş'ta, Ak-Suu kentlerinde yatılı okulların açıldığı görölmektedir. Söz konusu okulların sayısı gittikçe artmış ve 1924 senesine gelinceye kadar okulların toplam sayısı 18'e ulaşmıştır. Bu dönemdeki Almatı ve Taşkent'de bulunan okullarda yetişen öğrenciler Kırgızların bilimsel süreçlerde yer almaları sağlayan aydın kesimi oluşturmuştur. 1923 yılına gelindiğinde Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin Eğitim Bakanlığı kapsamında bir alt komisyon oluşturulmuş ve eğitimci olan İşenaalı Arabayev'in başkanlığını yaptığı komisyon 1924'te Arap harfleriyle oluşturulmuş olan ilk millî yazı dilinin alfabesini çıkarmıştır. Bu zamana kadar Kırgızların yazı dili Özbek Türkçesi, Tatarca ve Kazak Türkçesi gibi dillerden oluşmaktaydı. Kırgız Türkleri, 1 Şubat 1926'de ilan edilen Kırgız SSC ile SSCB'deki bağımsız devletlerden biri olmuştur. Bu durum da Kırgızların uluslaşma sürecinde önemli bir tarihî süreç olarak yer almaktadır. 1925 ile 1930 senelerinde Kırgız Türklerinin ekonomi, bilim, sanat, eğitim, dil ve edebiyat konularında temellerinin atıldığı dönemdir. Özellikle 1927 yılında oluşturulan “Kızıl Uçkun” isimli ve üyeleri A. Tokombayev, U. Abdukaimov, M. Elebayev, K. Bayalinov, K. Cantöşev: Karaçev, K. Malikov gibi isimlerden oluşan topluluk Kırgız dil ve edebiyatının oluşturulması ve geliştirilmesinde önemlidir. Türkistan ASSR meclisinin yapmış olduğu 12'nci kurultayda 1924 senesinin ocak ayında “Kırgızlar ve Uygurlar gibi küçük toplulukların da kendi dilleriyle yazmaları” kararı alınmıştır. Böylece bu tarih ile birlikte Kırgız yazı dilinin ve edebiyatının resmî olarak başladığı söylenebilir. 1910'lu senelere kadar Kırgız Türkleri, geleneksel Çağatay yazısının devamı olan Arap harflerini kullanmışlardır. 1911 yılından itibaren ise kimi zaman Kazak kimi zaman da Özbek ya da Tatarlar alfabelerini kullanmışlardır. 1918 yılıyla birlikte eğitim seferberliği başlatılmıştır. Bununla birlikte Kırgız Türklerinin millî bir alfabesini, yazım kurallarını, dil ve edebiyatı ürünlerini oluşturmak için aydınların bir araya getirilmesi sağlanmıştır. Bu sayede Kırgız Türkçesi ve Kırgız edebiyatı inşa edilmeye çalışılmış ve özgün bir alfabe ve yazım kuralları oluşturulmaya çalışılmıştır. 1924 yılında Arabayev, Cazuu Colunda Saamalık isimli bir kitap yazmıştır. İlk Kırgız alfabesinin yer aldığı kitap, 1925 senesinde Moskova Merkez

Matbaası tarafından 10.000 adet basılmıştır. Kitapta Kırgız Türkçesindeki sesler ve seslerin özellikleri, yazım kuralları tanıtılmış ve bununla birlikte birtakım temel dil bilgisi kurallarına da yer verilmiştir. Bazı eleştirilere de maruz kalan kitabın ardından Arabayev, 1926'da Alip-Bee isimli bir kitap yazarak yeni kurallar eklemiştir (Aşçı, 2009).

Kırgız Türklerinin alfabeleri ve eğitim süreçleri konusunda önemli çalışmalar yapan aydınlardan biri Kasım Tınıstanov'dur. 1925 senesinin Haziran ayında gerçekleşen Kırgızistan Muallimlerinin Birinci Kongresi'nde Tınıstanov, Kırgız dilinin yazıya geçirilme sürecinde hâlihazırda kullanılan Arap alfabesinden vazgeçip Latin alfabesinin kullanılmasına geçilmesi konusunda bir öneri sunmuştur. Tınıstanov'un önerisi bildiri kongresinin aldığı kararlar arasında yer almış ve şöyle ifade edilmiştir: *“Şimdiki zaman medeniyet zamanıdır. Çabucak medeni olmak için, her bir işin kolayını yapmak gerekir, medeniyetin esası edebiyat ve matbuattır. Şu an kullandığımız Arap alfabesi medeniyet yolunda bir engeldir. Bu sebepten, Muallimlerin Oblastlık Birinci Kongresi, Kırgızların kullanıyor oldukları Arap alfabesinin yerine, medeniyet yolunda büyük kolaylık getirecek olan Latin alfabesine geçmeyi bir zaruret olarak görmektedir. Latin alfabesi, gazete sayfalarında basılarak, bu alfabe ile halkı tanıştırma işine şimdiden başlanılsın. Gazete sayfalarına Latin alfabesi ile kısa kısa haberler, şiirler yazılsın”* (Ceritoğlu, 2000: 2-3).

1926 yılına gelindiğinde Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresi'ne katılan aydınlardan biri olan Tınıstanov, Latin alfabesine yönelik bir çalışma yapmış ve burada bildiri şeklinde çalışmasını sunmuştur. Burada Sovyetler Birliği'nin himayesi altında olan tüm Türk topluluklarının birbirini anlayabilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yolu olarak ortak kabul edilecek Latin alfabesini göstermiş ve böylece bütün Türk boylarının birbirinin edebiyatlarını, medeniyetlerini anlayacağına, faydalanacağına ve neticede birbirlerine daha çok yaklaşacağına dikkat çekmiştir (Öner, 2008: 344). Diğer yandan 1937 yılıyla birlikte Stalin yönetimindeki Ruslar, birçok Kırgız aydınını “Çon Taş Katliamı” ile tutuklayıp ağır işkencelere maruz bırakarak katletmişlerdir. Kırgız tarihinin dönüm noktalarından biri olan bu dönemde Tınıstanov, Moldo Kılıç ve Törökul Aytmatov gibi aydınlar da Rusların katliamları sonucunda bu dönemde kaybedilmiş isimlerdir (Ceritoğlu, 2003: 4). Şerifoğlu'na (2012) göre bu dönemde Ruslar yalnızca Kırgız topraklarının doğal kaynaklarını ele geçirip sömürmekle kalmamış bunun yanında Kırgız Türklerinin aydınlanması ve gelişimine katkı sunacak aydınların da katliamını gerçekleştirmiştir. Böylece söz konusu Kırgız topraklarındaki halkın bilinçlenme sürecinin engellemesi amaçlanmıştır.

1939-1941 yıllarına gelindiğinde Rusların tüm himayesinde bulundurduğu Türk halklarında olduğu gibi Ruslaştırma politikası devam etmiş ve Komünist Partinin almış olduğu bir kararla Kırgız Türkleri, Kiril alfabesini kullanmaya başlamıştır. 1942’de ise Kırgız Türkleri bugün de kullandıkları Kiril alfabesinin kullanımına aralıksız olarak devam etmiştir (Mambetsariev, 1984: 66; Çakın ve Akman, 2017). Bu durum günümüze kadar süren Kırgız dilinin gelişimine karşı Rus dilinin hâkimiyet kazanma sürecinin daha etkili bir şekilde devam edeceğinin göstergesi olmuştur.

Kırgızistan’daki ana dilinin gelişim aşamalarına bakıldığında; 23 Eylül 1989 tarihinde kabul edilen Devlet Dili Kanunu, Kazakistan’da aynı tarihte kabul edilen kanuna benzer şekilde, Kırgız dilini devlet dili olarak tanımlanırken, Rusça diğer etnik gruplar arasında iletişim dili şeklinde tanımlanmıştır. 29 Mayıs 2000 tarihinde, uzun tartışmalardan sonra, Kırgız Cumhuriyeti’nin resmî dili hakkındaki kanun ve 2001 anayasası Rusçayı resmî dil hâline getirmiştir. Bu yıllarda, özellikle Kırgız Türk’ü kökenli vatandaşlar arasında, Kırgız Cumhuriyeti’nin tüm vatandaşlarının devlet dilini, yani Kırgız Türkçesi’ni bilmesi yönünde yoğunlaşan bir talebi olmuştur. Bu talepler, tüm devlet memurlarının devlet dilini bilme zorunluluğunu da içermektedir. 2001 yılında parlamento dil sınavına yönelik yasa tasarısını onaylamamış ve sadece cumhurbaşkanı adaylarının Kırgız Türkçesi sınavına girmesini hedefleyen kısmı kabul edilmiştir. 23 Ekim 2007’de ilk Cumhurbaşkanı Akayev’den sonra halk oylamasıyla onaylanan yeni anayasada Kırgız Türkçesinin devlet dili ve Rusçanın resmî dil olarak statüsünün korunduğu görülmektedir (Abdieva, 2017).

5 Mayıs 1993’te bağımsız olan Kırgızistan’da onaylanan anayasanın 5. maddesi, Kırgız Türkçesinin devlet dili olduğunu, Rusça ve diğer dillerin Kırgızistan’da kullanılabileceğini ve geliştirilebileceğini öngörmektedir. Öte yandan 24 Aralık 2001 tarihinde anayasanın 5. maddesi değiştirilmiş ve Rusçaya "resmî dil" statüsü verilmiştir. Esasında 1996 yılında milletvekillerinin Rusçaya resmî dil statüsü verilmesi önerisi gündeme gelmiştir. Ancak bu amaçla öngörülen yasa kabul edilmek için yeterli oyu alamamış ve 16 Şubat 1996 tarihli anayasa değişikliklerine dâhil edilmemiştir. Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev’in girişimiyle 23 Ekim 2007’de onaylanan ikinci anayasada ise devlet dilleri ve resmî diller konusunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Böylece Kırgız Türkçesinin devlet dili şeklinde onaylanması öngörülürken, Rusçanın resmî dil statüsü korunmuştur. Bu konuda 27 Haziran 2010 tarihinde onaylanan üçüncü anayasada da herhangi bir farklılık yapılmamıştır. 5 Mayıs 2021 yılında onaylanan dördüncü anayasanın 13. Maddesinde de Kırgızistan’da Kırgız Türkçesi devlet dili olarak Rusça ise resmî dil olarak görülmektedir (Eshekenov ve Babatürk, 2021).

Resmî olarak Kırgız Cumhuriyeti iki dili bir arada kullanmaktadır. Kırgız Türkçesinin tek resmî dil olması için çaba sarf edilse de bu çabalar tamamen yetersizdir. Kırgızistan, Latin alfabesine geçiş açısından bu araştırmada ele alınan bağımsız Türk ülkeleri arasında en geri kalmış olan devlettir. Alfabe değişikliği konusuyla ilgili, 2017 yılında Kazakistan'da Latin alfabesine geçilme kararından ve Ekim ayı sonunda Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in yeni alfabe taslağını kabul etmesinden sonra Kırgızistan parlamentosunun gündeminde de bu konu yer almıştır. Burada Latin alfabesinde uzman yetiştirilmesine öncelik verilmesi önerilmiştir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da da Latin alfabesine geçişin zamanın bir gerekliliği olduğu, yeni teknolojilerin geliştirilmesini kolaylaştırdığı ve her şeyden önce Kırgız ulusal kimliğinin korunması için önemli olduğu vurgulanmıştır (Musabayeva, 2017).

Kırgız parlamentosu tarafından 12 Şubat 2004 tarihinde kabul edilen ve Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından 2 Nisan 2004 tarihinde onaylanan 36 maddelik "Kırgız Respublikasının Mamlekettik Tili Cönündö Mıyzamına Dair Karar "da "Kırgızcanın devletin 'mamlekettik' dili olduğu" belirtilmektedir, Rusçanın resmî dil olduğu, bu dillerin her türlü iç ve dış yazışmalarda, konuşmalarda, öğretimde ve yayınlarda kullanılacağı, Kırgızistan'daki diğer halkların dillerinin korunacağı ve geliştirileceği belirtilmiştir. Kırgızistan'daki cumhurbaşkanının, meclis başkanının, başbakan ve devlet yetkililerinin Kırgız Türkçesi konuşması gerektiği vurgulanmıştır. Ruslar, kararda yer alan tüm Kırgızistan yurttaşlarının, özellikle de devlet işlerinde çalışanların Kırgız Türkçesi konuşması şartına itiraz etmiştir. Bu itiraz nedeniyle, uygulama için 15 yıllık bir geçiş dönemi tanınmıştır. Nitekim Kırgız Türkçesi Kırgızistan'ın kırsal kesimlerinde yaygın olarak kullanılan bir dilken, Rusça çoğunlukla şehirlerde, sokaklarda, pazarlarda ve eğitim kurumlarında kullanılmaktadır. Nüfusun büyük bir kısmı Kırgız Türkçesi ve Rusçayı 0-6 yaş arasında, aile içinde ve anaokulunda öğrenmektedir. Dolayısıyla Kırgız Türkçesi ve Rusça aynı anda öğrenilen iki ana dildir. İlk ve orta dereceli okullarda Rusça yaygın olarak kullanılmakta ve üniversitelerde Rusça bütünüyle öğretilirken, Kırgız Türkçesi yalnızca belirli bölümlerde dil olarak öğretilmektedir. Ancak Kırgız Türklerin neredeyse tamamı bu yaşlarda ve ortaöğretimde Rusça öğrenirken Ruslar, Kırgız Türkçesini öğrenmemektedir. Ruslar, Kırgızistan'da Akayev döneminde yayılanan Til Mıyzamı'nın getirdiği devlet memurlarının Kırgız Türkçesi bilmesi zorunluluğu ile Kırgız Türkçesi öğrenmeye başlamıştır (Buran, 2005).

Kırgız Cumhuriyeti hem Rusça hem Kırgız Türkçesinin ortak olarak kullanıldığı bir ülkedir. 2013'ten bugüne ise Kırgız dilinin geliştirilmesi ve devlet dili olarak kurumlarda yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmaların da yapıldığı bilinmektedir. 1 Temmuz 2013'te

Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in aldığı bir kararnamede Kırgız Türkçesine yönelik dil politikasının geliştirilmesinde yapılması gerekenlere dair önlemlere yer verilmiştir. Toplumda ulusal bilincin oluşmasında en önemli unsurlardan biri olan dil, eğitim sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Kırgız Türkçesinin devlet dili olması amacıyla "Kırgız Cumhuriyeti'nde Devlet Dilinin ve Dil Politikasının Geliştirilmesi Ulusal Programı 2014-2020 Programı" yayımlanmıştır. Bu program eğitim, bilim, dil öğretimi, kültür, televizyon ve radyo yayıncılığı gibi alanlarda dil politikalarını içermektedir. Bu bilgilere dayanarak, devlet yetkililerinin Kırgız Türkçesini korumak ve geliştirmek için çaba sarf ettiği ve önemli adımlar attığı görülebilir (Karahan ve Barcın, 2020). Burada devlet dili olan Kırgız Türkçesini öğrenmenin Kırgız Cumhuriyeti'nde yaşayan her vatandaşın toplumsal görev ve sorumluluğu olduğu yer almaktadır. Kırgız Türkçesinin Kırgız Cumhuriyeti'nin devlet dili olarak yer alması ve devletin Kırgız Türkçesinin kullanılması ve yaygınlaşmasını teşvik etme girişimlerinin olmasına karşın kamuda, resmî dil kullanılan ortamlarda ya da bilim üretilen kurumlarda özellikle üniversitelerde kullanımı yaygın değildir. Bu sebeple dil programı ve politikası oluşturulmuştur. Kırgızistan'da bugün Kırgız Türkçesinin toplumsal ve kamusal alanda yaygınlaşmasına yönelik çalışmaların bulunmasının yanında Kırgızistan'da yaşamakta olan diğer halkların dillerini korumak ve o dillerinin de gelişimini sağlamak adına koşullar oluşturmak da devletin dil politikaları arasındadır (Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Devlet Dilinin ve Dil Politikasının Geliştirilmesi Programı).

Devlet Dili Ulusal Komisyonu Başkanı Nazarkul Ishekeev, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki tüm devlet ve belediye kurumlarının resmî belgelerinin yalnızca yüzde 35'inin devlet dilinde olduğunu belirtmiştir (Ishekeev, 2020a). Günümüzde Kırgızistan'da bakanlıkların Kırgız Türkçesini kullanım oranlarının oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Öte yandan bakanlıklar tarafından hazırlanan evrakların çoğunun da Kırgız Türkçesi olarak hazırlanmadığı bilinmektedir. Devlet Dil ve Dil Politikası Komisyonu Başkanı olan Kanybek Osmonaliev, bu konuda bakanlıklardaki dil politikasının sonuçlarının olumlu olmadığını, hatta bazı bakanlıklarda yalnızca %12 oranında devlet dili olan Kırgız Türkçesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Osmonaliev, Dil Komisyonu tarafından Kırgız dilinin devlet organlarında kullanımına ilişkin tüm bakanlıkların ziyaret edilerek denetlendiğini ve sonuçların incelendiğini açıklamıştır. Bu durumu Osmonaliev, şu şekilde açıklamaktadır: *"Gurur duyulacak bir şey yok. Bazı bakanlıklarda sadece yüzde 12 ila 17 arasında devlet dili kullanılıyor. Devlet kurumlarında elektronik belgelerin saklandığı Infodocs sisteminde ise belgelerin yalnızca yüzde 27,2'si devlet dilinde yazılıyor."* (Osmonaliev, 2023d). Bu sebeple Kırgız

Cumhuriyeti’nde bugün devlet dili olan Kırgız Türkçesinin özellikle bakanlıklar ve devlet kurumları başta olmak üzere tüm ülke genelinde kullanımının yaygınlaştırılması amacıyla ileriki dönemde dil yasası oluşturulmuştur.

Cumhurbaşkanı Sadır Caparov tarafından son olarak 17 Temmuz 2023 tarihinde 140 sayılı yasa ile "Devlet Dili Hakkında" başlıklı yasa imzalanmıştır. Söz konusu yasa, 31 Mayıs 2023'te Yüksek Meclis tarafından da kabul edilmiştir. Bu yasanın kabul edilmesi ile birlikte eğitim, kültür, bilim, sağlık ve basın ve yayın kuruluşları başta olmak üzere tüm alanlarda Kırgız Türkçesinin kullanılmasının zorunlu olacağının altı çizilmiştir. Bunun yanında kamu kurumları ve yerel merkezlerde de resmî yazışmaların tümünün yalnızca Kırgız Türkçesiyle hazırlaması zorunlu hâle gelmiştir. Böylece uluslararası anlaşmalar dâhil her türlü hukuki doküman, resmî yazışmalarının ve düzenlemelerin hepsinin öncelikle Kırgız Türkçesi ile hazırlanacağı daha sonra resmî dil statüsünde bulunan Rusçaya çevrileceği de bildirilmiştir. Öte yandan yasada Rusçaya yönelik maddelere de yer verilmekte ve Rusçanın ülkenin resmî dili olduğu ve ülkede konuşulan öbür dillerin kanunda belirtilen biçimde kullanımına devam edeceği ifade edilmektedir (АКИПресс - Новости Кыргызстана, 2023; TRT AVAZ, 2023). Kırgızistan’ın Kırgız Türkçesini gerçek anlamda devlet dili yapma çabaları Rusya tarafından sert tepkilerle karşılanmakta ve bu konu engellenmeye çalışılmaktadır. Ancak Kırgızistan’ın Kırgız Türkçesini geliştirmeden millî bir devlet kurma sürecinin mümkün olamayacağı da görülmektedir.

4.3.2.2. Alfabe

Türklerle ilgili tarihî belgeler ele alındığında Kırgız Türklerinin bu belgelerde yer alan en eski Türk boylarından biri olduğu görülmektedir. Kırgız Türklerinin bulundukları topraklar tarihî süreç içinde birtakım değişiklikler geçirse de bugün Batı Türkistan’da yer aldığını söylemek mümkündür. Kırgızistan toprakları 139.500 kilometre karelik bir alanda yer almaktadır. Günümüzde Kırgız Türklerinin, Kırgız Cumhuriyeti’nin yanında Rusya başta olmak üzere Kazakistan, Özbekistan, Afganistan, Türkiye ve Çin gibi devletlerde yaşadıkları görülmektedir. Kırgız Cumhuriyeti’nin ana dili olan Kırgız Türkçesi ise Türk lehçeleri arasından yapılan sınıflandırmaya göre Kıpçak ya da diğer biçimiyle Kırgız-Kıpçak dil grubu içerisinde yer almaktadır (Buran, 2005).

Kırgız isminin en eski tarihî belgelerde yer almasına karşın Kırgız Türkçesinin, dili ve edebiyatının tam olarak oluşum sürecinin 1920’li tarihlere dayandığı söylenebilir.

Bağımsızlığını elde etme süreci olan 1990'lu yıllardan önceki yıllar olan bu dönemde Kırgız Türkleri kendilerini özgür bir biçimde ifade etmeye başlamış ve Kırgız Türklerinin aydın kesimleri oluşmuştur. Türk dilinin tarihî süreçteki gelişim sürecine benzer bir ilerleme kaydeden Kırgız Türkçesi birçok aydın ve edebiyatçı yetiştirmiştir. Bununla birlikte içinde bulundukları kültür nedeniyle Kırgız Türkleri uzun süre Türk dilini kullanmışlardır (Taşağıl, 2004: 85).

Rusların himayesi altında olan bölgelerde 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları gibi bir yandan geleneksel bir eğitim sistemiyle ilerleyen mektep ve medreseler, öbür yandan ise Rusların siyasi birtakım düşüncelerle açtıkları misyoner Rus okulları yer almıştır. Bununla birlikte bu dönem, dinî ve beşerî bilimlerin aynı anda yer verildiği ve daha modern bir bakış açısıyla eğitim sürdürmekte olan Cedit okullarının mevcut olduğu bir dönem olmuştur (Şerifoğlu, 2012). “Ceditçilik” genel bir biçimde ifade edilirse Rus idaresindeki Türklerin dinî eğitim ile başlattıkları yenileşme hareketine kültürel diğer konuları da dâhil ederek aydınlanmaya yönelik yapılan tüm çalışmalar olarak tanımlanabilir. İsmail Gaspıralı tarafından Kırım’da açılan “Usul-i Cedit” isimli okulların ortaya çıkmasıyla Ceditçilik kelimesi ve hareketi başlamıştır. Bu sayede Türklerin tarihî, sosyal ve kültürel geçmişinin araştırılması ve gelecek nesillere aktarılması, halkın eğitim düzeyinin artırılarak bilinçlenmesi amacıyla yeni ve modern bir eğitim tesisi kurulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak İdil-Ural’da, ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan’da 1918’de sayıları gittikçe artarak toplamda Türkistan bölgesinde 328 Usul-i Cedit okulunun var olduğu görülmektedir (Özkan, 2007: 117). Kırgızistan’daki Usul-i Cedit okulları ilk defa 1901- 1902 senelerinde Tokmok, Bişkek ve ardından Oş kentlerinde açılmıştır. 1908-1911 senelerinde ise Usul-i Cedit okullarının açılmasına sınırlamalar konulmuş ve 1912’den itibaren ise Ruslar tarafında bu okullardaki eğitim yöntemleri ve içeriğe karışılmaya ve karşı çıkılmaya başlamıştır (Saray, 1996: 122).

18. ve 20. yüzyılın ilk çeyrek dönemi içerisinde yer alan Hokand Hanlığı ve Çarlık Rusya dönemleri Kırgız yazı dilinin temellerinin ve gelişiminin olduğu yıllar olarak ifade edilebilir. Yani Kırgız Türkçesinin oluşum aşaması Sovyet döneminden önceki dönem olan bu yıllara denk gelmektedir. Bu süreçte ilk çalışmaları yapan Arabayev ve içinde bulunduğu “Cazgıç Akındar”dan (Yazan Şairler) bahsetmek önemlidir (Koylubayev, 2010: 5). “Cazgıç Akındar” terimi bu dönemde ilk yazılı eserleri veren Kırgız aydınlarını ve onların eserlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Günümüzdeki Kırgız çağdaş yazı dilinin ilk örnekleri olarak bu dönemdeki kişilerin eserleri sayılmaktadır. 19. yyın sonu ve 20. yyın başı olan bu dönemde

ortaya konulan eserlerde Cazgıç Akındar'ın kullandıkları yazı dilinin Kırgızlar tarafından ne zamandan itibaren kullandıkları bilinmemekle birlikte kullanılan alfabenin Arap alfabesi olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak da İslam dininin, Türkistan coğrafyasında yayılması şeklinde ifade etmek mümkündür. İlk Kırgız Türk'ü dilcilerinden olan Karasayev bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Kırgızlar arasında İslam dininin yayılması ve doğunun ünlü yazarlarının (Türk) eserlerinin halk arasında okunması ile Arap, İran kelimeleri Kırgız leksikasına girmeye başladı*” (Karasayev, 1970: 79).

Sovyet yönetimi döneminde ise 1924 yılında alınan bir kararla Kırgız Türklerinin kullandıkları Arap alfabesi Sovyetler Birliği tarafından İşeneli Arabayev'e hazırlattırılmıştır. 1926 yılına gelindiğinde ise İslami kültürü yayma işlevini de barındırmakta olan Arap alfabesi Sovyet Rusya'sının gerçekleştirmek istediği Komünizm politikasına uzak bulunmuştur. Bu çerçevede Sovyetler Birliği tarafından Kasım Tınıstanov' a Latin alfabesinin esas alındığı 'Ene Tilibiz' (Ana Dilimiz) isimli bir okul kitabı oluşturulması sağlanmıştır (Oruzbayeva, 1998: 7). Böylece diğer Sovyet hâkimiyetindeki Türk halkları gibi Kırgız Türkleri de 1927 yılı itibariyle Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmeye başlamıştır (Aşçı, 2009: 6).

Ruslar için Latin alfabesi himayesinde olan Türk boylarının Kiril alfabesine geçme sürecinde bir geçiş aşaması olarak görülmüştür. Bu dönem Kiril alfabesi kullanan Saha Türkleri bile Rusların samimi bir politika izlediklerini kanıtlamak istemeleri amacıyla Latin alfabesine geçirilmiştir. Buna rağmen tüm Sovyet boyunduruğunda bulunan Türkler gibi Kırgızlar da Latin alfabesini on yıl kadar kısa bir zaman diliminde kullanabilmiştir. İlk kez 1933 yılında ülkede tek alfabe kullanılması konusu açılmış ve Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçilmesi gerektiği belirtilmiştir. SSCB'de yayımlanan bu dönemki gazete ve dergilerde Kiril alfabesinin gerekliliği konusunda yazılar yazılarak kamuoyu oluşturulmuş ve bu çalışmalarda Kırgızistan'ın da istediği şekilde gelişmesinin yolu olarak Kiril alfabesi gösterilmiştir. Bu dönemki yayınlarda ayrıca Kırgızların sosyal, ekonomik ve kültürel gelişime Ruslarla birlikte ulaştığı düşüncesi geniş yer bulmuştur. Tüm bu çalışmaların sonucunda bu dönem Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci başlatılmıştır (Çakın ve Akman, 2017).

Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci Türk halklarında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş süreci kadar tartışmalı olmamıştır. Burada SSCB tarafından oluşturulan kamuoyu ve bu alfabe değişikliğinin ülkelerin gelişimine katkı sağlayacağı vurgusu etkili olmuştur (Ergun, 2010: 148). 1939'da yayımlanan bir bildiride Parti Merkez Komitesi'nin Latin alfabesinin görevini tamamladığı bunun yerine farklı birtakım nedenlerle Kiril alfabesine

geçilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Mambetsariev, 1984: 64-65). 1940-1941 yılları arasında yayınevlerinde Latin alfabesi ve Kiril alfabesi beraber kullanılmıştır (Altımisova, 2013: 88).

Narmamatova ve Akman (2010: 503), SSCB dönemindeki Kiril alfabesine geçiş sürecinin tamamen siyasi nedenlerle olduğunu ve zorunlu tutulduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde Sovyetler'in yürüttüğü Marksist politikanın sonunda dinî ve etnik farklılar göz ardı edilerek Sovyet kimliğiyle bir vatandaşlık yaratmaya çalışılmıştır. Farklı etnik halklardan oluşmakta olan Sovyetlerde tüm milletlerin Kiril alfabesiyle ortak bir yazı dilinde birleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca 1928 yılında Türkiye'nin de Latin alfabesine geçme kararı aldığını ilan etmesi Rusların boyunduruğu altındaki Türk milletlerine Kiril alfabesini zorlamasının da bir başka sebebidir. Böylece Türkiye ile Türkistan bölgesindeki Türkler arasında kültürel ve soy bağlarının tamamen koparılması hedeflenmiştir (Gömeç, 2002: 68). Sovyet ideolojisinin oluşturulmasında önemli bir rol oynanan Kiril alfabesi Türk halkları arasındaki bağı ortadan kaldırmak, Türk boylarını bölerek kültürlerini yok edip parçalanmalarına sebep olmak ve birbirlerini anlamalarının önüne geçmek amacıyla birbirlerinden farklı harfler kullanılarak hazırlanmıştır (Ergun, 2010: 148; Mirzahmetov, 1993: 90). Bu döneme kadar tüm Sovyet cumhuriyetlerindeki alfabe değişimlerine yönelik konularda görev yapmakta olan "Yeni Türk Alfabesi Komitesi"nin ismi de bu "Yeni Alfabe Komitesi" ismiyle değiştirilmiştir. Söz konu komitenin de 1930 yılından itibaren merkezînin Bakü'den alınıp Moskova'ya taşınması da dikkat çekicidir (Tacemen, 2003: 62)

1920'li yıllardan itibaren Rusların hâkimiyetinde yaşayan her Türk boyunun konuşma dilinin ayrı bir yazı dili hâline getirildiği görülmektedir. 19. yüzyılda ilk olarak İlminski tarafından hazırlanan ve geliştirilen Türkistan bölgesinde yaşayan Türk milletlerinin konuşma dillerini çeşitlendirmek ve ayrı bir yazı dili şeklinde gelişmesine neden olmak ve böylece Türklerin yazı diliyle anlaşmasını zorlaştırmak projesi (Ercilasun, 1997: 154) Josef Stalin dönemiyle birlikte net bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Stalin, görüşlerine karşı çıkan hatta çıkacağını düşündüğü kişileri bile katletmiştir. Stalin Türk boylarının ortak bir kültür, alfabe, bir bağ kurması vb. tüm düşünceleri engellemeye çalışmıştır. Nitekim bu fikirleri savunan Kasım Tınıstanov, İşenalı Arabayev gibi pek çok aydın 1938'de Stalin'in emriyle Ata Beyit ismiyle anılmakta olan bölgede kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Tacemen, 2003: 57-58). Bu sıkıntılı dönem ve Sovyetleştirme süreci Türkistan bölgesinde yaşayan Türk boylarında yıllarca sürmüştür.

Sovyetler Birliği dönemi ve sonrası dönemlere bakıldığında Kırgız Türklerinin toplamda 5 farklı alfabe kullandığı görölmektedir. Kırgız Türklerinin kullandıkları alfabeler şu şekildedir:

- 1) Arap harflerine dayalı Kırgız alfabesi (1924-1927);
- 2) Latin harflerine dayalı Kırgız alfabesi (1928);
- 3) Latin harflerine dayalı düzeltilmiş Kırgız alfabesi (1929);
- 4) Latin harflerine dayalı Kırgız alfabesi (1929-1940) ve
- 5) Rus harflerine dayalı Kırgız alfabesi (1940) (Cumakunova, 2018: 127).

Günümüzde ise Kırgız Cumhuriyeti'nde Rus harflerine dayalı Kırgız alfabesi kullanılmaktadır. Diğer yandan ölkede zaman zaman Latin alfabesine geçişle ilgili çalışmaların ve tartışmaların yapıldığı bilinmektedir.

Kırgız Türklerinin ve Kırgızistan'da bulunan diğer milletlerin ana dillerinin yanı sıra Rusça en önemli iletişim aracı olmuştur. Bu bakımdan Rusça hem Kırgızistan'da hem de diğer bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde ortak iletişim ve yazı dili (lingua franca) olarak hizmet vermektedir. Rusçanın bu denli güçlü ve etkili olması, Kırgızistan'da ve diğer bağımsız devletlerde kendi dillerinin devlet dili olarak yerleşmesinde ve dolayısıyla ulusal bilincin oluşmasında bazı zorluklara yol açmıştır (Abdieva, 2017: 187). Bunun yanında Kırgızistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi dil ve eğitim politikalarını geliştirmiş ve Sovyet döneminden farklı bir planlama benimsemiştir. Kırgızistan'da tarihî ve kültürel miras devlet tarafından anayasal güvence altına alınmıştır. Kırgızistan'da çok sayıda etnik Türk ve yabancı unsur bulunmaktadır. Çeşitli etnik unsurların birliğini sağlamak amacıyla 22 Ocak 1994 tarihinde "Kırgızistan Elinin Assambleyi" adlı bir kurum oluşturulmuştur. Kırgızistan'ın bağımsızlığını takip eden dönemde, Kırgız Türkçesi ve edebiyatı, çok kültürlü bir yapı içinde bir ulus-devletin inşası için eğitimde önemli bir rol oynamıştır. Müfredatta dil, edebiyat ve tarih konularına ağırlık verilmiştir (Karahana ve Barcın, 2020).

Geçmişten bugüne Sovyetler Birliği'nin himayesi altında yaşamış olan Türk milletlerinde Sovyet döneminde izlenen politikaların etkisini bugün bile görmek mümkündür. Sovyetler'den ayrılan bağımsız Türk devletlerin tümü bugün çok etnikli ve çok dilli bir yapıdadır. Ruslar bu bölgelerde önemli bir nüfuslaşmaya sahip olmayı önemsemişlerdir. Kırgız Cumhuriyeti resmî olarak iki dilli olan bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Ölkede resmî dil Rusça, devlet dili ise Kırgız dili olarak yer almaktadır. Ölkede bazı kesimler tarafından Kırgız

Türkçesinin tek resmî dil olması adına birtakım çalışmalar yapılmasının yanında bu çalışmaların oldukça eksik ve yetersiz olduğu da görülmektedir. Latin alfabesine geçmeye yönelik karar alma konusunda da en geride duran bağımsız Türk topluluklarından biri Kırgızistan'dır. Nitekim Kırgızistan'ın günümüzdeki Cumhurbaşkanı olan Sadır Caparov tarafından yakın zamanda resmî haber ajansı Kabar'a yapılan açıklamada, Latin alfabesine geçiş konusu hakkında konuşmak için erken olacağı ifade edilmiş ve "*Devlet dilinin Kiril alfabesinde devam etmesi gerektiğine şüphe yok*" açıklaması yapılmıştır (Euronews, 2023).

4.3.3. Kırgız Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası

4.3.3.1. Okul Yapısı ve Türleri

Dil, bir ülkenin eğitim sistemini etkileyen bir diğer önemli faktördür. Eğer bir ülkede herkes tarafından okunabilen tek bir dil konuşuluyorsa, ulusal bir eğitim sistemi kurmak daha kolaydır. Ancak iki ya da daha fazla dil konuşuluyorsa eğitim dili açısından bazı sorunların ortaya çıktığı görülmektedir (Türkoğlu, 1999: 95; Aktaran Boobekova, 2002). Kırgızistan'da 2004 yılında kabul edilen "Kırgızistan Devlet Dili Kanunu"na göre resmî dil Rusça, devlet dili ise Kırgız Türkçesidir. Her iki dil de günlük hayatta kullanılmaktadır. Ayrıca Kırgız Cumhuriyeti'nde 2003 yılında kabul edilen "Eğitim Kanunu"nun "Öğretim Dili" bölümünde Kırgız Türkçesi ve Rusça dışındaki dillerde yapılacak olan öğretime de izin verildiği görülmektedir. Dolayısıyla ülkedeki çeşitli okul türlerinde eğitim dili Kırgız Türkçesi ve Rusçanın yanı sıra Özbek Türkçesi ve Tacikçe gibi farklı bir dilde de olabilmektedir. Ayrıca İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe ve Arapça dillerinde eğitim veren yabancı statülü okullar da bulunmaktadır. Kırgızistan'ın eğitim sisteminde merkezî bir yönetim ve ilgili tek bir bakanlık bulunmaktadır. Ancak, merkezî bir yönetim olarak kabul edilmesine rağmen yerel yönetimler öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin atanması ve işe alınması, okulların bütçelendirilmesi ve okulların açılması gibi konular da söz sahibidir.

Okula başlama yaşının 6 ile 7 yaş arasında olduğu Kırgızistan'da temel eğitimin verildiği ilkokul 4 yıl sürmektedir. Kırgızistan'da zorunlu eğitim süresi 9 yıldır. Kırgızistan'da yükseköğretime girecek öğrencilerin nasıl seçildiği incelendiğinde, sınava yönelik bir talep olduğu söylenebilir. Kırgızistan'da öğrenciler devlet tarafından düzenlenen merkezî sınava girebildikleri gibi, üniversitelerin kendi düzenledikleri sınavlarla da bir yükseköğretim kurumuna girebilmektedirler (Erman ve Boobekova, 2016). Kırgızistan'da örgün eğitim, okul öncesi eğitim, temel eğitim (ilk ve orta öğretim, lise), teknik ve mesleki eğitim ve

yükseköğretim olarak düzenlenmiştir. Tüm vatandaşlar için zorunlu olan bu basamaklar şöyledir (Akimcan Kızı, 2008: 13):

Birinci kademe: İlk ortaöğretim (1-4. sınıflar)

İkinci kademe: Temel orta öğretim (5-9. sınıflar)

Üçüncü kademe: Tam orta öğretim (10-11. sınıflar).

Kırgızistan'da eğitim dili açısından okullar arasındaki farklılıklar, okul kaynakları, kitaplar ve materyaller açısından okullar arasındaki eşitsizlikler bulunmaktadır. Rusça eğitim veren okullar birçok sınavda daha başarılı olmaktadır. Bunun temel nedeni ise kitap ve materyallerin kalitesi olabilir. Bu bağlamda, kullanılan kitap ve materyaller açısından okullar arasında birlik sağlanması için çalışmaların yapılması önerilmektedir. Kaliteli kitaplar Kırgız Türkçesine çevrilerek okullarda okutulabilir. Bunun yanında eğitim politikasının daha ulusal bir anlayışla oluşturulması adına tekrar gözden geçirilmesi, ülkenin eğitim hedeflerinin belirlenmesi ve programın yeniden düzenlenmesi konusu ülkede üzerinde durulması gereken bir alan olarak görülmektedir (Boobekova, 2011: 488).

Kırgızistan'da eğitim merkezi bir yapıya sahiptir. Ülkedeki eğitimin neredeyse tamamı Kırgız Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın kontrolü altında gelişmektedir. Kırgız Eğitim ve Bilim Bakanlığı eğitim programlarının, ulusal standartların, eğitim politikalarının ve diploma sınavlarının oluşturulmasından sorumludur (Şişman ve Arı, 2009: 135).

4.3.3.2. Ana Dili Öğretim Programı

Kırgızistan bağımsızlığından bu yana pek çok alanda yenilik ve değişim yaşanmıştır. Bu durum eğitim alanında da geçerli olmuştur. Kırgızistan, bağımsızlığını elde ettiği süreçten itibaren eğitim politikasını ulusal ideoloji ve değerler üzerine kurmuştur. Bu yeni politikanın bir parçası olarak bağımsızlıktan sonra yeni müfredatlar oluşturulmuş ve ülkenin ulusal ideolojisine dayalı ders kitapları hazırlanıp yayımlanmıştır (Akimcan Kızı, 2008: 1).

Bu kapsamda 2018 yılında Kırgız Cumhuriyeti Eğitimi ve Bilimi Bakanlığı Kırgız Eğitim Akademisi tarafından oluşturulan “Kırgızca Dil Programı (5-9. Sınıflar)” hazırlanmıştır. Program Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından onaylanan "Kırgız ana dili" öğretimi konu standartlarına göre geliştirilmiştir. Programda Kırgız Türkçesinin ana dili olarak öğretilme düzeyinin artırılması, verimliliği artırmak için dilsel ve gramer materyalleri, öğrencilerin sözlü ve yazılı konuşma kültürünü biçimlendirici olarak kullanarak uygulamalı etkinliklere yer

verilmiştir. Bunlardan en önemlisi "Kırgız ana dili olarak dil öğretimi konu standardında “ana dili” konuşma, dil ve kültüre uyum sağlamak ve etkili bir şekilde ve yetkinliklere dayalı öğretme ve öğrenmeye vurgu yapılmaktadır. Bir dersin sonunda öğrenciler bu yeterliliklere sahip olacaklardır.

Bu program, öğrencilerin Kırgız Türkçesi konusunda alacakları bilgilerin içeriğini tanımlayan ve öğrencilerin hazırlık düzeylerini belirleyen normatif bir belgedir.

Kırgız Türkçesinde eğitim verilen okulların 5-9. sınıfları için Kırgız dili programı (2018) aşağıda yer verilen resmî belgelere dayanarak oluşturulmuştur:

- Kırgız Cumhuriyeti "Eğitim Üzerine" yasası.
- Bişkek, 2003;
- Kırgız Cumhuriyeti'nin genel orta öğretim kurumları için temel müfredatı;
- 21 Temmuz 2014 tarih ve 403 sayılı karar;
- Kırgız Cumhuriyeti genel eğitim okullarında Kırgız dili dersinin konu standardı (2015);
- Kırgız Cumhuriyeti 2013-2017 sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda ulusal strateji;
- Kırgız Cumhuriyeti 2013-2017 sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda ulusal stratejinin uygulanması için hükûmet programı

Temel müfredatın devlet bileşenine göre, genel orta öğretimin temel ve daha yüksek seviyelerinde Kırgız Türkçesi dersi için öğrenme yükü programda aşağıda yer alan tablodaki gibidir:

Tablo 4.2. Genel Orta Öğretimin Temel ve Daha Yüksek Seviyelerinde Kırgız Türkçesi Dersi İçin Haftalık ve Yıllık Öğrenme Yükü Saati

Sınıf Seviyesi	Haftalık Saati	Yıllık Saati
5. sınıf	4 saat	136 saat
6. sınıf	4 saat	136 saat
7. sınıf	3 saat	102 saat
8. sınıf	3 saat	102 saat
9. sınıf	2 saat	68 saat

Kırgız Türkçesi, ulusal kültürün en yüksek biçimi olarak Kırgız halkının devlet dilidir. Kırgız Türkçesinin ana dil olarak öğretilmesi konusunda, okullarda Kırgız Türkçesinin ana dil olarak öğretilmesinin amacına programda şu şekilde yer verilmektedir: "Öğrencilere Kırgız

dilinin sözcüksel-gramer zenginliğini sözlü ve yazılı konuşmada aktif olarak kullanabilmeyi, her türlü konuşma etkinliğinde yeterlilik kazanmayı, konuşma kültürü kurallarına uygun şekilde uymayı öğretmek". Ayrıca programda 5-9. sınıflarda Kırgız Türkçesinin öğretiminin genel görevleri bilişsel, davranışsal ve değerlere göre ayrılmıştır. Kırgız Türkçesi dil programının yapısı didaktik ilkeye dayanmaktadır. Bu doğrultuda programda bilgi ve eğitim sırası korunarak Kırgız Türkçesi öğretiminin sistematik yapısı aşağıdaki bölümler aracılığıyla verilmiştir:

1. Her dersin başında giriş bölümü olarak dilbilim genel konularla ilgili 1 saatlik konular sunulmuştur.

2. İlgili konuşma. Bu bölüm üç ana bölümden oluşur: ilgili metin, metin stilleri ve metin türleri. Her biri için ilgili teorik materyaller, bunlar için pratik gereksinimler ve bu gereksinimlerin yerine getirilmesine ilişkin spesifik materyallere yer verilmiştir.

3. Bir önceki derste geçen materyalleri dikkate alınarak pekiştirme yoluna gidilmiştir. Bu konuda ayrılan ana dili derslerinin saatine bağlı olarak konuların daha pratik şekilde ve yeni materyallerle öğretilenleri seçilmiştir.

4. Her sınıf için sistematik bir şekilde ders materyallerine yer verilmiştir. Bu bölümde sistematik derste işlenen branş bölümlerine, bu bölümlerle ilgili konulara ve o derse uygun olacak şekilde seçilen teorik materyallere yer verilmiştir.

5. Konuşma kültürü. Bu bölüm, ilgili konuşmaya yakınlığı nedeniyle doğrudan ilgili olduğu düşünülen bölüm ve konulara ayrılmıştır. İçinde, o bölümün veya konunun gramer, sözlük-anlam ve üslup doğasına karşılık gelen konuşma kültürü gereksinimleri belirlenmiş ve saatler ayrılmıştır.

Her bölüm ve ana başlıktan sonra öğrencilerin bilgilerini pekiştirmek ve doğrulamak için analiz yapma, öğretme ve yazma denetimi görevlerinin gereklilikleri ve boyutları gösterilmiştir.

5-9. sınıflar için hazırlanmış olan Kırgız Türkçesi programının (2018) içeriğinde; Kırgız dilinin öğretim programı, dile yönelik konuşma becerisi, fonetik, grafik ve imla, kelime bilgisi ve deyim, kelime oluşumu, morfoloji ve sözdizimi, imla ve noktalama gibi dilin alt boyutlarına yer verilmiştir. Dilbilim ise bu alt bölümlerin ve programın temelini oluşturmaktadır. Kırgız Türkçesi programı (2018) didaktik ilkelere dayalıdır ve 5-9. sınıflarda sistematik bir ders olarak yürütülmektedir.

Programda yer verilen öğretim materyalleri şunlardır:

- Dil ve toplum hakkında genel bilgiler. (Bu bölümden öğrenciler, dilin doğası, sosyal ve toplumsal önemi, kökeni, Kırgız Türklerinin edebi dili, lehçelerle ilişkisi, Kırgız Türkçesinin Türk dilleri arasındaki yeri, modern Kırgız Türkçesi ve devleti hakkında bilgi sahibi olacaklardır.)
- Kırgız Türklerinin birlik dili ve ulusal kültürünün ana formu. (Buradaki etkinlikler ayrı konulara ayrılarak her sınıfta sene başında 1 saat giriş dersi olarak okutulmaktadır.)
- İlgili konuşmayı öğretme görevleri. (İlgili konuşma, Kırgız Türkçesinin teorik materyallerini sözlü ve yazılı konuşmada kullanma becerisini kazandırmayı amaçlamaktadır.)
- Konuşma kültürünü öğretmenin görevleri. (Öğrencilerin edebî dilin imla, sözcük, morfolojik, sözdizimsel ve kelime oluşturma normlarını doğru bir şekilde gözlemleyebilmeleri, bunları ihlal etmemeleri ve tam bir yazım ve noktalama okuryazarlığına sahip olmaları konularını hedeflemektedir.)

Ayrıca programın sonunda Kırgız Türkçesinde eğitim verilen ortaokullar için kullanılması önerilen bilimsel ve metodik eserlere de yer verilmiştir (Kırgız Türkçesinde eğitim verilen ortaokullar için Kırgız Türkçesi Dil Programı (5-9. Sınıflar), 2018).

4.4. Özbekistan Cumhuriyeti’nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi

4.4.1. Özbekistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

Özbek isminin kökenine bakıldığında, bu ismin 1313’te Altın Orda devletinin hükümdarı olan Öz Bek Han’dan geldiği tahmin edilmektedir (Gömeç, 1993: 9; Kayıkçı, 1997: 4). Özbek Türkleri köklü bir geçmişe sahiptir. Timur ve Babür İmparatorlukları gibi bölgenin önemli devletlerinin ana omurgasını oluşturmuşlardır. 1552 senesine gelindiğinde ise Kazan Hanlığının Rusların hâkimiyetine geçmesi ile başlayan ve bu tarihten sonra bölgedeki Türklerin genel olarak aleyhine ilerleyen tarihî süreç yaşanmıştır. Bu süreçte Ruslar, 1593-1604 dönemleri arasında Sibiry’a’yı, 1604 yılında ise Astrahan ve Kırım’da yaşamakta olan Nogayları hâkimiyeti altına almışlardır. Tarih 1628 yılına geldiğinde Ruslar yukarı Yenisey Kırgızlarını, 1731 yılında Türk Kazak halkının küçük bir kısmına bağlanmışlardır. 1783 yılında Rusya Kırım’ı topraklarına katmıştır. 1859 yılında Kuzey Kafkasya; 1865 yılında Buhara Hanlığı; 1873 yılında Hive Hanlığı; 1876 yılında Hokand Hanlığı Rusların egemenliği altına girmiştir.

1880-1884 yılına gelindiğine Rusların Türkmenistan'ı da topraklarına katması ile Doğu Türkistan ve Türkiye dışında tüm Türk devletlerinin Rus hâkimiyetine girdiği görülmektedir. 20. yüzyılın başlarında gelindiğinde Kazan, Kırım, Kafkasya ve Türkistan Türklerinin Çarlık Rusya'sı dağılınca öncelikle kendi millî devletlerini ilan ettikleri görülmektedir. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş söz konusu Türk devletleri bağımsızlıklarını yeniden kaybederek bu dönemde tekrar Rusların hâkimiyetine girmişlerdir. Yıllar süren Rus hâkimiyetinin ardından Türk milletleri SSCB'nin 1989 yılında yıkılması ve yeniden yapılandırma sürecine girmesiyle birlikte bağımsızlıklarını kazanmak için girişimlere yönelmişlerdir. 20 Haziran 1990 tarihinde egemenliğini kazanan Özbekistan, 1 Eylül 1990 tarihinde ise bağımsızlığını tamamen ilân etmiştir. 29 Aralık 1991'de yapılan referandumla Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı Özbek halkı tarafından da onaylanmıştır (Açık ve Canatan, 2004).

Özbekistan tarihî, coğrafi, kültürel, ekonomik ve demografik özellikleriyle Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetlerinin merkezinde yer almaktadır. Semerkant, Buhara ve Hive gibi şehirler Özbekistan topraklarında bulunan yüzyıllar boyunca Türk-İslam medeniyetine beşiklik etmiş şehirlerdir. Birçok bakımdan Asya'nın kalbi durumundaki bu ülkenin komşularının Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkmenistan olduğu gerçeği bölgenin coğrafi konumu hakkında önemli fikirler vermektedir. Afganistan'ın meskûn kuzey bölgeleri yanında İran Türkistan'ı olarak da bilinen Horasan ile Özbekistan arasında Türkmenistan toprakları bulunmaktadır. Bu siyasi coğrafi konumunun yanında Özbekistan'ın nüfusu bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetlerinin neredeyse toplamına yakındır. Ülkelerin ekonomik bakımdan kendine yeterli olması şartını da Özbekistan önemli ölçüde sağlamaktadır (Arı, 2017: 247). Bağımsız Özbekistan'ın 448.978 km²'lik bir yüzölçümü vardır. Başkenti Taşkent'tir; Taşkent, Semerkant, Buhara, Nemdenken, Andican, Nukus, Fergana ve Hive önemli şehirleri arasında yer alır (TÜRKSOY, 2023). Özbekistan'da yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçen karasal iklim hâkimdir (Ardel, 1976: 13; Küçük, 2006: 1). Özbekistan, yeni bağımsız Türk devletleri içinde coğrafi olarak en büyüğü olmadığı hâlde nüfusu ve jeopolitik özellikleriyle oldukça önemli bir konumdadır. Türk cumhuriyetlerinin merkezinde yer alan bu cumhuriyet, Kırgızistan ve Tacikistan dağlarından doğan ırmaklardan oluşan Amuderya ve Siriderya nehirleri arasında uzanan toprakların büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Öte yandan nüfus olarak, bölgenin en homojen ülkesi durumundadır. Buna karşın Afganistan dâhil bütün komşularında önemli miktarda Özbek nüfusu bulunup, kendi ülkesinde de bu komşulara adını veren etnik gruptan vatandaşları bulunmaktadır (Rashid, 1994: 81).

BDT olarak anılan ülkeler arasında nüfus büyüklüğü bakımından Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Bunun yanında Orta Asya devletlerinden nüfus açısından birinci sırada yer alan Özbekistan Cumhuriyet'inde nüfus, 34.438.807 kişiden oluşmaktadır. Nüfusun etnik yapısına bakıldığında ise şöyledir: Özbek-83.8, Tacik-4.8, Kazak-2.5, Rus-2.3, Karakalpak-2.2, Tatar-1.5, Diğer-2.9 etniklerden oluşmaktadır (TÜRKSOY, 2023). Tarihi, stratejik konumu, doğal kaynakları, köklü kültürü ve nüfusu ile Orta Asya'nın yarısının nüfusu kadar bir nüfusa sahip olması Özbekistan'ı bölgede önemli bir konuma sokmaktadır. Özbekistan 12 vilayet, 1 özerk cumhuriyet ve 1 şehirden oluşmaktadır. Bunlar şu şekildedir: Andijan Vilayeti, Buhara Vilayeti, Fergana Vilayeti, Jizzak Vilayeti, Harezm Vilayeti (Urganch), Namangan Vilayeti, Nevai Vilayeti, Kaşkaderya Vilayeti (Qarshi), Karakalpakistan (Nukus), Semerkand Vilayeti, Sirderya Vilayeti (Gülistan), Surhanderya Vilayeti (Termiz), Taşkent Şehri ile Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti ve Taşkent (Açık, 2018).

Özbekistan Cumhuriyet'ini oluşturan Özbek Türkleri, geleneksel özellikleri arasında yer alan tarihî kökleri, manevi bağları ile çağdaş vatandaşların özellikleri arasında sayılan demokratik, laik, kültürlü ve eğitilmiş ulus olma özelliğini gösterdiği söylenmektedir. Özbek Türkleri, köklü geçmişlerinden güç olarak çağdaş bir ulus devlet olma yolunda hızla ilerlemektedir (March, 2002: 378; Kara, 2002). Özbek Türkleri, tarih boyunca birçok Türk aydını ve edebiyatçısı yetiştirmiş büyük bir ulustur. Timur (1336-1405) ve onun torunu olan Uluğ Bey (1394- 1449) Özbekistan Cumhuriyet'inin millî kahramanları olarak görülmektedir. Ayrıca Çağatay edebiyatının oluşmasında etkili bir isim olan Ali Şir Nevaî (1441-1501) de ülkenin önemli simgelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Öyle ki Nevaî'nin tüm şehirlerde heykellerinin bulunması ve Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent'te bulunan yeraltı treni istasyonlarından birine şairin isminin verilmesi bunun kanıtıdır. Özbekistan'ın çoğu kurumlarında Özbek Türklüğü benliğini vurgulaması ve geçmişin zenginliğini göstermesi bakımından Ali Şir Nevaî'nin sözleri yer almaktadır (Kurzman, 1999: 85).

Başkanlık sistemiyle yönetilmekte olan Özbekistan'da, yürütme erkinin başında yer alan Cumhurbaşkanı fiilen yasama ve yargıyı yürütmenin de başındadır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın 2016 yılına kadar cumhurbaşkanlığını İslam Kerimov yapmıştır. Kerimov'un 2 Eylül 2016'da vefat etmesinden sonra 4 Aralık 2016'da cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Şevket Mirziyoyev %88,6 oy oranıyla seçimi kazanarak Özbekistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Genel olarak 27 yıl boyunca komşularıyla daha izolasyonist bir strateji uygulayan Kerimov'un son aylarında hoşgörü temelinde gerçekleşen Kırgızistan ile ilişkilerde yeni

dönemde herhangi bir kopma yaşanmamıştır. Mirziyoyev'in açıklamaları hoşgörüyeye dayalı politikalar izlenmesini sağlamış ve Kırgızistan'ın yanı sıra diğer komşular ve Türkiye ile ilişkiler son dönemde gelişme göstermiştir. Bir bakıma Türk cumhuriyetlerinin merkezinde yer alan, nüfus ve ekonomik kapasite bakımından önde gelen Özbekistan, bağımsızlığından bu yana komşu Türk cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkilerini çok düşük düzeyde tutmuştur. 2016'dan bu yana Özbekistan'ı yöneten Mirziyoyev pek çok alanda Kerimov'a göre farklı politikalar uygulamıştır. Mirziyoyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde komşularla ve özellikle Türk dünyasıyla ilişkiler tarafların yararına olacak şekilde normal bir raya oturtulmuş, iyileştirme ve geliştirme stratejileri dikkat çekmiştir (Yalçınkaya, 2022).

4.4.2. Dil Politikaları Bağlamında Özbekistan Cumhuriyeti'nde Yürütülen Çalışmalar

4.4.2.1. Kanunlar

Rävşan vd. (2019: 9-10)'e göre 1980'li yılların ortalarıyla birlikte Sovyet sisteminin yeniden yapılanmasına dair bir siyaset uygulamaya konulmuştur. Bu dönem ülkede izlenen açıklık siyaseti anlayışı nedeniyle önceden yasaklanmış olan eserlerin neşredilmesine izin verilmiştir. Devletin arşivleri açılarak Stalinizm ve Sovyet düzeninin gerçek özellikleri gözler önüne serilmiştir. Bundan böyle kamuoyu ve ilerici olarak görülen aydınlar, bu düzenin geliştirilmesi ve yenileşmesinin mümkün olmadığını bu durumdan vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Böylece Sovyetler Birliği'nin içerisinde bulunan cumhuriyetler bağımsızlıklarının yolunu tutmuşlardır. Özbekistan'da söz konusu devletlerden biri olmuştur. Bu dönem Özbekistan'da yaşayan bir grup aydının teşebbüsüyle Özbek Türkçesine devlet dili makamı kazandırma, hayatî sorunları çözme, toplumun siyasî demokratikleşme durumunun ve Özbek halkının manevî değerlerinin yeniden canlandırılmasıyla birlikte bu değerleri savunma amaçlarına yönelik politikalar izlemişlerdir. Bu amaçla 21 Ekim 1989 tarihinde "Devlet Dili" ile ilgili kanun kabul edilerek, Özbek diline devlet dili makamı verilmiştir. Bu durumu 20 Haziran 1990'da Özbekistan'ın "Bağımsızlık Bildirgesi"nin kabul edilmesi süreci izlemiştir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir (Tolkun, 2021). Böylece ülkede ulus devlet inşasına yönelik çalışmalar başlamıştır.

Yürürlük tarihî 08 Aralık 1992 olan Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın ilk maddesinde egemen bir demokratik cumhuriyet olan Özbekistan devletinin "Özbekistan Cumhuriyeti" olduğu açıklanmıştır. Söz konusu anayasanın 4. maddesinde ise "Özbekistan Cumhuriyeti'nin resmî dili Özbekçedir." ifadesi yer almaktadır. Bu madde ile Özbek

Türkçesinin Özbekistan Cumhuriyeti'nin tek ve resmî dili olduğu Özbekistan Cumhuriyeti Anayasasında açıkça belirtilmiştir. Bu amaçla ilan edilen dil yasalarına ve kurallarına entegrasyonun sağlanması düşüncesiyle de pek çok kesin ve tavizsiz önlemlere yer verilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti'nde resmî olarak Rusçanın herhangi bir özel statüsü bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından ilk iş olarak Rusçanın etkilerini yok etmeye yönelik politikaların izlenmesi olarak gösterilebilir. Bununla birlikte bağımsızlığın ardından öncelikle Rusça yayımlanan gazete, dergi ve televizyon kanallarının sınırlandırılması sağlanmıştır (Alpatov, 2000). Ayrıca mevcut anayasada Özbekistan Cumhuriyeti'nin, topraklarında yaşayan tüm milletlerin ve halkların dillerine, gelenek ve göreneklerine saygı gösterilmesinin sağlanacağı ve bunların gelişmesi için koşullar yaratacağı güvence edilmiştir. Bununla birlikte Özbekistan Cumhuriyeti Âli Meclisi Bülteni (1995, Sayı 12, Madde 257) ile Özbekistan Cumhuriyeti'nde tüm vatandaşların devlet dilini öğrenmesi ve topraklarında yaşayan milliyetlerin ve halkların dillerine saygı göstermesi için koşulların sağlandığı, bu dillerin gelişmesi için şartların yaratıldığı ifade edilmektedir.

Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Temmuz 1992'de "Eğitim Üzerine" ilk yasa kabul edilmiştir. Ancak "Eğitim Üzerine" yapılan bu ilk yasa beklenen sonucu vermemiştir. Genel eğitim 9 yıl zorunlu olduğundan, çoğu genç bununla sınırlı kalmış, istenen sonuç elde edilememiştir. Bu nedenle 29 Ağustos 1997'de yeni bir "Eğitim Yasası" tamamlanmış ve kabul edilmiştir. Söz konusu eğitim yası 5 bölüm ve 34 maddeden oluşmaktadır. 29 Ağustos 1997'de Âli Meclis'in 9. oturumunda "Eğitim Hakkında Kanun" ile Millî Personel Yetiştirme Programı kabul edilmiştir. İlk bakışta bu belgeler ülkedeki eğitim çalışmalarını düzenlemeye ve belli bir zaman diliminde gelişimini sağlamaya yönelik gibi görünse de aslında derin sosyo-politik, manevi, eğitimsel amaç ve görevleri özünde barındırmaktadır. Bu kanun ile Özbekistan Cumhuriyeti'nin gelecekteki gelişimine dair eşsiz bir model geliştirilmiştir. Bu yasaların uygulanması, vatandaşlara yetenek, ilgi ve isteklere uygun eğitim verme, tam içerik bulma ve kişisel nitelikleri sergileme fırsatı sunmaktadır. Sürekli eğitim sistemi, tüm insanların uygun eğitimi alması, bir meslek edinmesi ve geliştirmesi için koşullar yaratmak üzere tasarlanmıştır. "Ulusal Personel Yetiştirme Programı" ise, ülkedeki sürekli eğitim sisteminin temel reformu olan "Eğitim Hakkında" Kanunun ayrılmaz bir devamı şeklindedir. Söz konusu uygulanma üç ana aşamada tanımlanır: 1997-2001, 2001-2005, 2005 ve sonrası yıllar. Programda belirtilen görevler adım adım gerçekleştirilir. Ancak, içinde verilen görevlerin pratikte çözümünü bulduğu söylenemez. Sürekli eğitim sistemi reformunun ilk

aşaması (1997-2001), eğitim kurumlarında maddi ve teknik bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır (Öztürk, 2020).

Genel eğitim okullarını yenilemek, başkenti yeniden inşa etmek ve birçok AL ve KHK inşa etmek gerekmektedir. Bu sorunların neredeyse tamamı çözülmüştür. Ancak okul öncesi eğitim kurumlarının durumu tam olarak beklentiyi karşılayamamıştır. Ulusal programın uygulanmasının ikinci, niteliksel aşaması (2001-2005), aşağıdaki görevler öngörülmüştür:

- Eğitim içeriğinin radikal bir şekilde güncellenmesi (DTS, O'R, FD, yeni nesil ders kitaplarının ve eğitim kılavuzlarının oluşturulması),
- Modern pedagoji ve bilgi teknolojilerinde uzmanlaşma ve eğitim sürecine uygulama,
- Farklılaştırılmış eğitimi tanıtmaya vb.

İkinci aşamada da çok ilerleme kaydedilmiştir. Ulusal programın üçüncü aşaması (2005 ve sonraki yıllar), eğitim alanındaki kazanımların eleştirel bir analizini ve bu alanda değişiklikler yapmayı amaçlamaktadır. Geçen dönem içerisinde bağımsız eğitim sistemindeki kazanımlarla birlikte çeşitli sorunlar da ortaya çıkmıştır. Buna göre Cumhurbaşkanı Mirziyoev, sürekli eğitim sisteminin daha da geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi için yeni bir karar yayınlamıştır. Bunlar: 20 Nisan 2017 tarihli PQ-2909 sayılı "Yükseköğretim Sistemini Daha Fazla Geliştirmeye Yönelik Önlemler Hakkında" Kararname ve 9 Eylül 2017 tarihli "Okul Öncesi Eğitim Sistemini Kökten İyileştirmeye Yönelik Önlemler Hakkında" Kararname kararlarıdır. Ayrıca, ortaöğretim özel ve mesleki eğitim sisteminin gözden geçirilmesi, nesnel ihtiyaçlara göre değişiklikler yapılmasına ilişkin kararnameler ve kararlar da kabul edilmiştir.

Özbekistan'da bulunan meslek yüksekokullarının faaliyetlerinin gözden geçirilerek objektif ihtiyaçlara göre sayılarının azaltılması ve genel orta öğretim okullarında 11 yıllık eğitim süresinin yeniden tesis edilmesi kararı Özbek vatandaşlar için önemlidir (Vazırlığı ve Institutı, 2020: 10). Özbekistan Cumhuriyeti "Devlet Dili Üzerine", "Eğitim Üzerine", "Ulusal Personel Yetiştirme Programı" ve "Okul Eğitiminin Geliştirilmesi İçin Devlet Ulusal Programı" uyarınca Özbekistan Cumhuriyeti yasalarına uygun olarak, ana dili öğretimi ilköğretim sınıflarında bilim öğretiminden önce gelmektedir. Böylece ana dilin korunması ve geliştirilmesi üzerinde durulmuş ve ana dili ulusu oluşturan ruh olarak görülmüştür. Ayrıca ana dili bir devleti oluşturan sembol unsur olarak gösterilmiştir. Devlet dilinin statüsü Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda yer almaktadır. Sonuç olarak Özbek Türkçesi, bağımsız devletin bayrağının,

armasının ve marşının bir parçası olan ve yasalarla korunan kutsal bir devlet sembolü hâline gelmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin ana dilini öğretmenin temel amacı, genç Özbeklere yaratıcı ve bağımsız olmayı, düşüncelerini özgürce ve etkili bir şekilde, anlamlı ve mantıklı bir şekilde yazılı ve sözlü olarak ifade etmeyi ve Özbek dilinin kurallarına bilinçli bir şekilde hâkim olmayı öğretmektir. Böylece atalarının bıraktığı zengin maneviyat ve millî gelenekleri öğrenerek vatanlarını seven ve ufuklarını genişletmeye açık gençler yetiştirmek amaçlanmaktadır (Axmadjonovna, 2022).

Özbekistan'da 2019 yılında ana dilinin geliştirilmesine ilişkin önemli bir adım olan "Devlet Dil Geliştirme Departmanı" kurulmuştur. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 21 Ekim 2019 tarihli ve PF-5850 sayılı "Özbek dilinin bir devlet dili olarak prestijini ve konumunu temelden artırmaya yönelik tedbirler hakkında" Kararnamesi'nin uygulanmasıyla Devlet Dil Geliştirme Departmanı hakkındaki tüzüğün onaylanmasına karar verilmiştir.

Buna göre kurumun yasayla belirtilen başlıca görevlerine şu şekilde yer verilmiştir:

- Devlet dilinin geliştirilmesi, devlet diliyle ilgili yasalara uygunluğun izlenmesi, bu alanda etkili kamu denetimi biçimlerinin getirilmesi,
- Yerel yürütme makamları da dâhil olmak üzere devlet kurum ve kuruluşlarının devlet dilinin geliştirilmesi, devlet dili kanunlarına uygunluk üzerinde devlet kontrolünün düzenlenmesi konusundaki faaliyetlerini koordine etmek,
- Devlet dilinin uygulanmasıyla ilgili sorunların belirlenmesi ve ortadan kaldırılmasının yanı sıra, birleşik bir devlet politikasının geliştirilmesi alanında uygulanması için tekliflerin hazırlanması,
- Özbek dilinin yazılı metninin norm ve kurallarının geliştirilmesi ve Latin alfabesine dayalı Özbek alfabesinin tam olarak tanıtılması konusundaki çalışmaları hızlandırmak,
- Devlet dilinin geliştirilmesine ilişkin normatif yasal belge projelerinin geliştirilmesi,
- Devlet dilinin geliştirilmesi için programların ve "yol haritalarının" geliştirilmesi, bunların uygulanmasının kontrolü ve "Özbek Dili Bayramı" kutlama çalışmalarının koordinasyonu,

- Bilimsel temelli yeni kelime ve terimlerin tanıtılması, modern terimlerin Özbek Türkçesine yönelik alternatiflerinin oluşturulması ve bunların tekdüze kullanımı, yasal belgelere uygun olarak coğrafi ve diğer yer isimlerini içeren nesnelerin adlandırılması ile ilgili faaliyetlerin izlenmesi ve koordine edilmesi,
- Devlet dilinin geliştirilmesi ile ilgili bilimsel-araştırma çalışmalarının desteklenmesi, bu alanda uluslararası iş birliğinin uygulanması (Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı, 2019).

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kurulu'nun 11 Mayıs 2022 tarih ve PQ-241 sayılı "Halk eğitiminin geliştirilmesi için ek önlemler hakkında" kararının 3. paragrafının beşinci fıkrası uyarınca, ortaokullarda manevi eğitim ve öğretimin etkinliğini artırma kavramı onaylanmıştır. 03.10.2022 tarihli ve 558 sayılı Kararı, özellikle gençlerin entelektüel potansiyelini, düşünce ve dünya görüşünü yükseltmek, ideolojik dokunulmazlıklarını güçlendirmek ve vatanseverlik, sevgi ve halka sadakat duygusuyla yaşayan olgun bir nesil yetiştirmek için manevi ve eğitimsel yönleri sistematik olarak düzenleme kavramını getirmiştir. Bu amaçla, okullardaki ruhani ve eğitsel çalışmaların etkinliğini artırma ana yönergesi altında, ulusal bilinç ve ana dilin önemi konularında aşağıdaki gibi etkinlikler düzenlenmesine önem verilmiştir.

- “Devlet dili milletin ruhudur” düşüncesinden hareketle bir dizi manevi-eğitici, edebî-sanatsal etkinlikler düzenlemek;
- Özbekistan- Benim Anavatanım" temasıyla düzenlenen yaratıcı eserler yarışmasıyla öğrencilerin Anavatan'a bağlılık, millî gurur ve gurur duygularını pekiştirmek;
- Devlet sembolleri- gururum ve sevincim" konulu etkinliklerle öğrencilerin zihninde Anavatanımızın sembollerini yüceltme ve onurlandırma duygusunu geliştirmek;

Shavkat Mirziyoev, "Ülkemizde Özbek dilinin daha da geliştirilmesi ve dil politikasını iyileştirmeye yönelik önlemler hakkında" Kararnameyi imzalamıştır. Kararnameye göre, 2020-2030 dönemi için Özbek dilinin geliştirilmesi ve dil politikasının iyileştirilmesine yönelik ana yönergeler onaylanmıştır. Kararnamede ayrıca şu ifadeler yer almaktadır:

- 2025 yılına kadar Özbek dil gruplarının devlet okul öncesi eğitim sistemindeki kapsamı %72'ye, 2030 yılına kadar ise %80'e çıkarılacaktır;

- Ortaöğretim okullarında akademik yıllara yönelik temel müfredatta yer alan ana dili konusunun öğretim kapsamı 2030 yılına kadar mevcut 84 saatten haftada 110 saate çıkarılacaktır;
- Yükseköğretim kurumlarındaki Özbek dili bölümlerinin sayısı 2025 yılına kadar 120'ye ve 2030 yılına kadar 140'a çıkarılacaktır;
- "Özbekistan Millî Ansiklopedisi" ciltlerinin Latin harflerine dayalı Özbek alfabesinde yayınlanması kademeli olarak artırılacaktır;
- 2020 yılında Özbek dilinin kelime dağarcığını genişletmek için 15 dilbilimsel, terminolojik ve açıklayıcı sözlük oluşturulacaktır;
- Edebi Özbek dili kültürünü geliştirmek amacıyla, televizyon ve radyo sunucuları için tazeleme kurslarında bir eğitim sistemi getirilecek ve kapsam 2030 yılına kadar %100'e çıkarılacaktır;
- 2025 yılına kadar, devlet dilinde sektörel idari belgelerin tek tip elektronik örnekleri hazırlanacak ve bunların kullanımı için 14 çevrimiçi program geliştirilecek ve 2030 yılına kadar bu gösterge 25'e yükseltilecektir;
- Özbek Türkçesinde yazılım uygulamaları ve elektronik sözlük programları oluşturulmuştur;
- Yabancılar için Özbek Türkçesi öğretim programları oluşturulacaktır;
- 2030 yılına kadar, yabancı yükseköğretim kurumlarındaki Özbek Türkçesinde öğretim merkezlerinin sayısı mevcut 17'den 60'a çıkarılacaktır;
- 2025 yılına kadar "Özbek Dostları" kulüplerinin sayısı 30'a, 2030 yılına kadar ise 40'a yükselecektir (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi Özbek Türkçesini daha da geliştirmek ve ülkemizdeki dil politikasını iyileştirmek için önlemler hakkında, 2020).

4.4.2.2. Alfabe

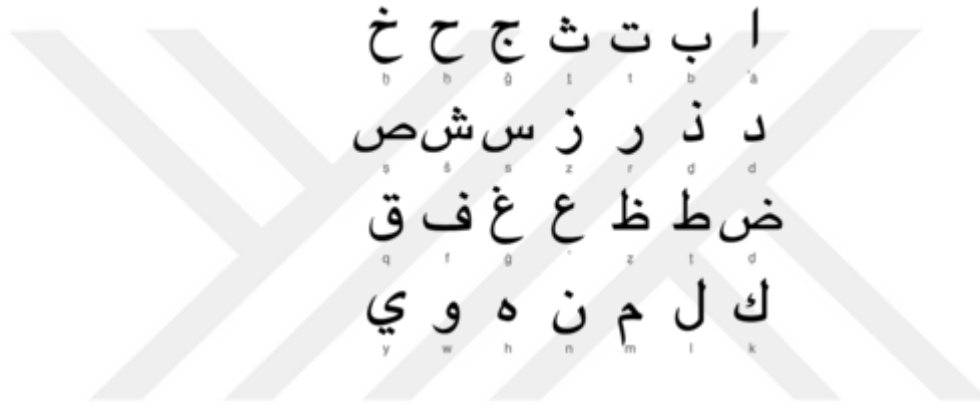
Türkler tarihleri boyunca beş farklı alfabeyi yoğun olarak kullanmışlardır: Köktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kiril (Ercilasun, 1998: 111). Böylece sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasında Göktürk alfabesi, dokuzuncu ve on ikinci yüzyıllar arasında Uygur alfabesi ve 1920'lerin sonlarına kadar İslam dünyasında ortak alfabe olan Arap alfabesi Özbekler ve diğer Türk toplulukları tarafından kullanılmıştır (Tekin, 2008: 605). 1920'li yıllarının ardından ise SSCB yönetimindeki Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Cumhuriyeti Latin alfabesini kabul etmişlerdir (Ercilasun, 1998: 112). 1940'tan sonra Özbekistan Türkleri Sovyet yönetimi

tarafından Kiril alfabesini benimsemeye zorlanmıştır. Bu dil politikası Sovyet rejimi altındaki tüm Türklere uygulanmış ve nihayetinde Kiril alfabesine dayalı farklı alfabelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kadirova, 2018: 51).

Çarlık Rusya'sı döneminde Türklerin İslamiyet'in etkisiyle kullandıkları Arap alfabesinin kaldırılması gerektiği fikri ilk olarak Rus misyoner Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822 -1892) tarafından ortaya konulmuştur. İlminskiy Türkleri Hristiyanlaştırabilmenin ve Ruslaştırabilmenin öncelikle Rus alfabesinin kabul ettirilmesi vasıtasıyla gerçekleşebileceğini savunmuştur (Kerimli, 2002: 279). Ruslar bu fikir doğrultusunda ilerleyen süreçlerde himâyesi altındaki Türklerin asimilasyonuna yönelik bir dil politikası izlemişlerdir. Böylece ilk olarak Bolşevikler döneminde Türklerin Arap alfabesi yerine Latin alfabesini kullanması istenmiştir. Buradaki amaç öncelikle Türk milletlerinde İslam'ın etkisinden kurtulmaya çalışmaktır. Diğer Türk boyları gibi Özbek Türklerinin bu dönem Latin alfabesini kabul etmesiyle birlikte İslam dünyası ile olan bağlarının yok edilmesi hedeflenmiştir. Bu durum ayrıca diğer Türk devletleriyle de ortak kurulan dil bağının kopartılması amacıyla da yapılmıştır. Bu çerçevede Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesinin sembolik bir anlamı vardır (Fierman, 1991: 68). Öte yandan Türkiye'nin de 1928 yılında Latin alfabesini kabul etmesiyle birlikte Türkler arasında yeniden bir alfabe bağı kurulmuştur.

1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi'nin ardından 1922 yılına gelindiğinde SSCB ismiyle Ruslar yeniden bir devlet yapılandırması oluşturmuşlardır. Bu yeni birliğin oluşturulması Türk dünyasının tarihsel sürecinde önemli izler bırakmıştır. Özellikle bu dönemde Ruslar tarafından uygulanan dil politikaları ve Sovyetleştirme süreci Türk dilleri ve kültürlerini derinden etkilemiştir (Uzman, 2017: 41). Çarlık Rusya'sı döneminde Türklerin İslamiyet'in etkisiyle kullandıkları Arap alfabesinin kaldırılması gerektiği fikri ilk olarak Rus misyoner Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822 -1892) tarafından ortaya konulmuştur. İlminskiy Türkleri Hristiyanlaştırabilmenin ve Ruslaştırabilmenin öncelikle Rus alfabesinin kabul ettirilmesi vasıtasıyla gerçekleşebileceğini savunmuştur (Kerimli, 2002: 279). Ruslar bu fikir doğrultusunda ilerleyen süreçlerde himâyesi altındaki Türklerin asimilasyonuna yönelik bir dil politikası izlemişlerdir. Böylece ilk olarak Bolşevikler döneminde Türklerin Arap alfabesi yerine Latin alfabesini kullanması istenmiştir. Buradaki amaç öncelikle Türk milletlerinde İslam'ın etkisinden kurtulmaya çalışmaktır. Diğer Türk boyları gibi Özbek Türklerinin bu dönem Latin alfabesini kabul etmesiyle birlikte İslam dünyası ile olan bağlarının yok edilmesi hedeflenmiştir. Bu durum ayrıca diğer Türk devletleriyle de ortak kurulan dil bağının kopartılması amacıyla da yapılmıştır. Bu çerçevede Arap alfabesinden Latin alfabesine

geçilmesinin sembolik bir anlamı vardır (Fierman, 1991: 68). İlminsky'nin ortaya koyduğu fikirler SSCB'de de uygulama alanı bulmuştur. Bu amaçla beraber Sovyet cumhuriyetlerinin içerisinde bulundurduğu çeşitli temsilcilerden oluşan “Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesi” 1927’de toplanmış ve “Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti” ismiyle yeni bir alfabe düzenleyip ortaya çıkarmıştır. Böylece Sovyetlerde yaşayan tüm Türk milletlerinin ortak bir alfabede birleşmesine imkân sağlanmıştır (At Keltir, 1930). Bu çerçevede 1927 yılıyla birlikte Ruslar önce Türk milletleri tarafından kullanılan ortak Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini getirmiştir. 1927-1930 senelerinde önce Arap ve Latin alfabesi bir arada kullanılarak bir geçiş dönemi oluşturulmuştur ve ardından 1930’dan sonraki dönemde Latin alfabesine geçiş sürecinin tamamlanmasını sağlamışlardır (Coşkun, 2000: 28).

Şekil 4.1. 1930 Yılına Kadar Kullanılan Özbek Türkçesinin Yazılışındaki Arap Alfabeti

Kadirova (2018, 51)’ya göre, Özbekistan ve diğer Türk boylarında Latin alfabesine geçiş sürecinin (1929-1940) asıl hedeflerini Sovyetler Birliği açısından şöyle açıklamak mümkündür:

1. Türk milletlerinin Arapça ile olan ve dolayısıyla alfabe temelli de bir gelişim gösteren İslam dinine yönelik kültürel bağına yok etmek,
2. Türk milletlerin alfabe gibi ortak bir paydada buluşmasını engelleyerek Türk boylarının çeşitli gruplara bölünmesine ve farklı etnik grupların oluşturulmasına neden olmak.

Özellikle 1929-1940 seneleri arasında Özbekistan’da Latin alfabesinin yaygınlaşmasında Ceditçilerin önemli bir rolü olmuştur. Bu dönemde Ceditçiler hem kendilerini anlatmanın yolu hem de toplumun hızlı bir biçimde okuma- yazma oranını artırabilmenin etkili bir aracı olarak Latin alfabesini kullanmışlardır. Latin alfabesi, bu dönem okuryazar kişilerin toplumda oranının artırılması için hızlı bir araç olarak rol oynamıştır. Bu

dönemde “Ceditçilik” hareketinin güçlenmesiyle “Latinciler” adıyla anılan aydınların amacı birtakım yenilikler getirip teknoloji ve bilim alanında hızla ilerleyerek halkın okuryazarlık oranının artırılması ile gelişim göstermektir. Bunun yolunun da Türkler arasında tek bir yazı ve edebî dil oluşturmak olduğunu ifade etmişlerdir. Latinciler bu dönem, Özbek ağızlarını temel alarak “bir sese bir harf” düşüncesiyle 33 harften oluşan Latin temelli bir alfabe ortaya çıkarmışlardır. 1929 yılında ise bu alfabe Semerkand’da gerçekleşen imla kurultayının onay vermesiyle kabul edilmiştir (Kuçkartay, 1999: 122,123). Ancak 1940’a gelindiğinde Rusların yine himayesindeki milletlerin tek tip ve kimlikle yetiştirilmesi politikası sonucunda bütün Sovyetler Birliği’nde Kiril alfabesine geçme süreci başlamıştır. Bu dönemde alfabe değişikliği için diğer etnik gruplar içerisinde yer alan aydınların bu konudaki görüşlerini sunmalarına ya da tartışmalarına müsaade edilmemiş, hükûmet tarafından net ve tavizsiz bir şekilde yürürlüğe konulmuştur. Böylece Özbekistan da bu dönemde Kiril alfabesine geçirilmiş milletlerden yalnızca biri olmuştur. Bu bağlamda yalnızca Özbekistan değil diğer Türk Cumhuriyetlerinde de Kiril alfabesine geçiş dönemi yaşanmıştır. Tüm Türk milletlerinin birbirinden farklı alfabeler kullanması neticesinde birbirleriyle bağlarının koparılması amaçlanmıştır. Sonuç olarak Kiril alfabesine geçiş ile beraber Sovyetler Birliği tarafından Sovyetleştirmeye yönelik bir dil politikasının oluşturulduğunu ve bu politikanın yıllarca Türk milletleri arasında başarıyla uygulandığını söylemek mümkündür (Kuçkartay, 1998: 123). Türkolog Baskakov’un: “Kiril alfabesine geçişin Rus kültür ve dilinin Türk toplulukları arasında benimsetilmesine büyük etkisi olmuştur.” cümlesi bu durumu kanıtlar niteliktedir (Kocaoğlu, 1971).

Sovyetler Birliği’ne bağlı olan Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde edinceye kadar geçen yetmiş yılı aşkın süreçte özellikle dil, eğitim ve kültür konularında Sovyetler tarafından pek çok müdahalelere uğramışlardır. Bağımsızlık süreçleriyle birlikte Türk milletlerinde ulus olma, Türk kimliğini yeniden inşa etme ve ulusal kültür bağını tekrar kurmaya yönelik süreçlerde dil ve dile yönelik politikalar büyük rol oynamıştır. 1990’lı yılların başına gelindiğinde ise SSCB dağılma sürecine girmiş ve böylece Türk dünyası için yeni bir dönem başlamıştır. 1991 yılından itibaren Özbekistan’da tam bir Özbek millî kimliği yaratma ve yaratılan millî kimliği pekiştirme süreci başlamıştır. Özbek kimliğini pekiştirmek için görsel ve yazılı sanatlardan yemek seçimine kadar topyekûn ve sistematik bir yenilenme süreci başlatılmıştır. Özbekistan’da ulus inşası süreci mahalle ve gençlik örgütlenmelerine, basın ve yayın organlarına, edebiyata, geleneksel adetlere, müziğe, mimariye, edebiyata ve daha birçok alana yayılmıştır (Balım ve Gürbüz, 2012: 253).

30 Ağustos 1991 tarihinden sonra Türk Cumhuriyetlerinin birbiri ardına bağımsızlıklarına kavuşmasıyla birlikte alfabe konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bu konuda Sovyetler'in ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri yeni birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Şubat 1992 yılına gelindiğinde ilk olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Latin alfabesine geçtiğini ilan etmiştir. Bu gelişmenin ardından Türkmen parlamentosu Nisan 1993 yılından 2000'e kadar geçen süreçte kademeli bir şekilde Latin alfabesine geçme kararı aldığını duyurmuş ve bunu gerçekleştirmiştir (İsa, 2007). Özbekistan'da ise 3 Eylül 1993 yılında yeni alfabeye geçiş sürecine yönelik "Buyruk" yayımlanmıştır (Faziljanova, 2016: 8).

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından, 2 Eylül 1993 yılında iki maddeden oluşan "Latin Alfabesi Temelinde Özbek Elifbasını Cariy Etish Togriside" yasası yayımlanarak resmen Latin alfabesine geçiş süreci başlatılmıştır. Bu yasaya göre, birinci maddede 31 harf ve 1 işaretten (kesme işareti) olmak üzere Latin alfabesinin yürürlüğe girdiği ifade edilmektedir. İkinci maddede ise pek çok geçmiş dönemde Özbek eserinin oluşturulduğu eski Arap ve Kiril alfabelerinin de öğretilmesi adına gerekli koşulların sağlanması emredilmektedir. Bu yasa çerçevesine uygun olarak Latin temelli yeni Özbek alfabesi 1 Ocak 1996 tarihi ile ilkokul birinci sınıftan itibaren okullarda kullanılmaya başlanmıştır (Ercilasun, 1998: 118). Dolayısıyla alfabe değişikliği kademeli bir süreç olmuştur.

Özbekistan'da 1993 yılında kabul edilen Latin alfabesinde 1995 yılında yapılan değişiklikler, alfabede ve yazı dilinin oluşturulmasında karışıklığa yol açmıştır. 1993 yılında Latin alfabesine geçen "ç", "ş" harfleri ortak bir Türk yazı dilinin oluşturulmasında önemli bir adımı temsil ediyordu. Ancak bu harflerin değiştirilmesi ortak yazı dilini bozmuştur. Ayrıca (ö) harfi yerine (o') harfi, (ğ) harfi yerine (g') harfi ve (ñ) harfi yerine (ng) harfi, yazımı kullanışsız hâle getirmiştir. Yeni Özbek Latin alfabesi fonetik olarak Taşkent şehri lehçesine, morfolojik (yapısal) olarak da Fergana lehçesine dayanmaktadır (Turniyazov ve Rahimov, 2006: 5). 1995 düzenlemelerine göre, yeni alfabe üç bileşik harf "Sh sh", "Ch ch", "Ng ng" ve 26 tekil harften oluşmaktadır. Burada Ş harfi ve Ç harfinin kullanımını ortadan kaldırarak, bazı açılardan daha zor bir yazım yönteminin tercih edildiğini görebiliriz. Ayrıca diğer düzenlemelerle günümüzde kullanılan modern Latin alfabesi klavyelerine uygun harflerin seçildiği görülmektedir (Avcı, 2018). İbrahimov, (2016:218) 1995 yılında kabul edilen yeni Latin harflerinin ortak bir Türk yazı dilinin oluşturulmasına ilişkin metinlerin kodlanmasında karmaşık işaretlerin ve karmaşık sembollerin bolluğunu ileri sürmektedir. Özellikle (ch), (sh), (ng), (o'), (g') harflerinin yaygın olarak kullanıldığı metinlerin diğer lehçe konuşan Türk devletleri tarafından anlaşılmasını ve yazılmasını zorlaştırdığını iddia etmektedir. Buna rağmen söz konusu değişikliklerin

yapılmasında Türkiye ile yaşanan inişli çıkışlı diplomatik ilişkilerin yanı sıra Özbekistan'ın diğer tüm Orta Asya Cumhuriyetleri arasında daha özgün ve güçlü bir imaj sergileme isteği olduğu ifade edilmektedir (Avcı, 2018; Karluk ve Hiç Gencer, 2016).

24 Ağustos 1995 tarihindeki Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, "Latin harflerine dayalı Özbek Elifbasini'nin uygulanmasına ilişkin" kanunun uygulanması amacıyla "Özbek dilinin imlasının temel kurallarının onaylanmasına ilişkin" 339 sayılı karar şu dört maddeden oluşmaktadır (ÖTKLAİL, 1999: 7):

1. Özbek Türkçesinin temel yazım kurallarının onaylanması.
2. Bakanlıklar ve bakanlık organları, yerel makamlar ve idari organlar, medya, tüm yazışmalarında ve faaliyetlerinde, basında, Latin alfabesine dayalı Özbek alfabesini kullanacak ve bu kuralları uygulamak için gerekli adımları atacaktır.
3. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Yüksek, Orta ve Özel Eğitim Bakanlığı, Halk Eğitim Bakanlığı ve Millî Basın ve Yayın Teşkilatı, üç ay içinde okullar için bir rehber olarak Özbek Türkçesinde yazım, kişi ve yer adları sözlüğü hazırlayacak ve yayınlamak için gerekli adımları atacaktır.
4. Bakanlar Kurulunun eğitim, bilim, sosyal işler ve kültür işlerinden sorumlu organları bu kararın uygulanmasını izlemekle yükümlüdür.

Özbek Türkçesinin Latin alfabesi tabanlı kullanımına ilişkin kararlar çok önce alınsa da geçişin hızlı bir şekilde gerçekleştirilemediği görülmektedir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, Özbek Türkçesinin Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişini hızlandırmak için yeni bir kararname yayımlamıştır. 21 Ekim'de açıklanan kararname, Özbek Türkçesinde reform yapılmasını ve kullanımının yaygınlaştırılmasını amaçlayan 2020-2030 dönemi adına bir dil politikasını kapsamaktadır. Kararname, Latin alfabesine dayalı Özbek alfabesine tam geçiş için bir yol haritasının hazırlanması ve Cumhurbaşkanlığı yönetimine sunulmak üzere üç ay içinde bir çalışma grubu oluşturulmasını öngörmektedir. Bununla birlikte 2030 yılına kadar anaokullarının %80'inde Özbek Türkçesinde konuşulması da kararnamenin hedefleri arasındadır. Eğitimde de ana dili olarak verilen Özbek Türkçesinin ders saatlerinin sayısının artırılması da amaçlardan biri olarak zikredilmektedir (Uzbekistan Moves to Quicken Transition to Latin Alphabet, 2020).

4.4.3. Özbekistan Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası

4.4.3.1. Okul Yapısı ve Türleri

Özbekistan'da eğitim alanındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla Cumhurbaşkanı kararıyla "Eğitim Yasası" imzalanmıştır. Bu yasa ile 1997 yılında kabul edilen "Eğitim Hakkında" ve "Millî Eğitim Programı Hakkında" kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır. Özbekistan Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev 23 Eylül'de "Eğitim Yasası"nı imzalamış ve bu belge Âli Meclis Yasama kamarası milletvekilleri tarafından 19 Mayıs 2020'de yapılan ikinci okumada Meclis'ten kabul edilerek 7 Ağustos 2020'de Senato tarafından onaylanmıştır. Eğitimle ilgili yasal belgeler bu kanun ve diğer yasal belgelerden oluşmaktadır. Kanunun 2. maddesi, Özbekistan Cumhuriyeti'nin uluslararası anlaşmasının eğitimle ilgili Özbekistan Cumhuriyeti mevzuatının hükümlerinden farklı hükümler içermesi durumunda, uluslararası anlaşmanın hükümlerinin uygulanacağını belirtmektedir. Kanun, cinsiyet, ırk, milliyet, dil, din, sosyal köken, mezhep, kişisel ve sosyal statü gözetmeksizin herkesin eşit eğitim hakkını garanti etmektedir. Eğitim türleri yasaya göre şöyledir:

- Okul öncesi eğitim ve yetiştirme;
- Genel orta ve orta özel eğitim;
- Profesyonel eğitim;
- Yükseköğretim;
- Ortaöğretim sonrası eğitim;
- Personelin yeniden eğitilmesi ve niteliklerinin iyileştirilmesi;
- Ders dışı eğitim.

Özbekistan Cumhuriyeti tarafından kabul edilen Eğitim Yasasındaki (2020) Eğitim hakkına yönelik maddeler ise şöyledir:

- Eğitim kurumlarının gelişimi,
- Eğitim kurumlarında yenilikçi faaliyetlerin desteklenmesi ve yenilikçi teknolojiler kullanılarak eğitim programlarının uygulanması,
- Üretimden ayrı (gündüz) ve ayrı olmayan (dış, akşam, uzaktan) eğitim organizasyonu,
- Personel eğitimi, yeniden eğitim ve niteliklerinin iyileştirilmesi,
- Ücretsiz genel orta, orta özel eğitim ve ilk mesleki eğitim,

- Aile içinde veya bağımsız eğitim yoluyla eğitim almış vatandaşlar ile genel orta öğretim almamış kişiler, dış prosedürde akredite devlet eğitim kurumlarında tasdik geçme hakkı verilerek sağlanır,
- Yabancı vatandaşlar, Özbekistan Cumhuriyeti'nin uluslararası anlaşmaları ve mevzuatına uygun olarak Özbekistan Cumhuriyeti'nde eğitim alma hakkına sahiptir.

Eğitim sistemi:

- Devlet eğitim standartları, devlet eğitim gereksinimleri, müfredat ve eğitim programları,
- Devlet eğitim standartlarını, devlet eğitim gereksinimlerini ve eğitim programlarını uygulayan eğitim kuruluşları,
- Eğitim kalitesinin değerlendirmesini yapan kuruluşlar,
- Eğitim sisteminin işleyişini ve gelişimini sağlamak için gerekli araştırma çalışmalarını yürüten bilimsel-pedagojik kurumlar,
- Eğitim alanındaki devlet yönetim organlarını ve bunların yetki alanları altındaki kuruluşları içerir.

Eğitim sistemi tek tip ve sürekli. Okul öncesi eğitim, altı ila yedi yaşlarındaki çocuklar için bir yıllık zorunlu ilköğretime hazırlık eğitimini kapsamaktadır. Genel ortaöğretim ve özel ortaöğretim, yasada, gerekli bilgi, beceri ve yeteneklerin kazanılmasını amaçlayan genel ortaöğretim programları olarak tanımlanmaktadır.

Genel orta öğretimin aşamaları (I-XI sınıfları) aşağıdaki gibidir:

- İlköğretim (sınıf I-IV),
- Temel orta öğretim (sınıflar V- IX),
- Ortaöğretim (X- XI sınıfları).

Genel ortaöğretim 1-11. sınıfları içermektedir. Ortaöğretim özel eğitimi akademik liselerde 9 yıllık temel ortaöğretim esas alınarak 2 yıl süreyle yapılır. Mesleki eğitim ilk, orta ve ikinci özel mesleki eğitim seviyelerine ayrılmıştır. İlköğretim mesleki eğitim, 2 yıllık birleştirilmiş program temelinde tam zamanlı eğitim şeklinde 9. sınıf mezunları bazında ücretsiz olarak gerçekleştirilir. Orta mesleki eğitim, kolejlerde 2 yıla kadar tam zamanlı, ikinci ve yarı zamanlı eğitim şeklinde bir devlet emri veya ödeme sözleşmesi temelinde gerçekleştirilir. Ortaöğretim özel mesleki eğitim, devlet emri veya ödeme sözleşmesine dayalı

olarak en az 2 yıl süreli tam zamanlı, ikinci ve yarı zamanlı olarak teknik okullarda yapılır. Kanuna göre, devlet yükseköğretimi, orta ihtisas, mesleki eğitim kurumları ve bunların şubeleri ile devlet iştirakli yüksek, orta ihtisas, mesleki eğitim kuruluşları ve bunların şubeleri mukim veya hükûmet kararları ile düzenlenecektir (Özbekistan Cumhuriyeti Hukuku Eğitim Hakkında Kanunu, 2020).

Özbekistan Cumhuriyeti Hukuku Eğitim Hakkında Kanununa (2020) göre çocuklar yedi yaşına geldiklerinde genel ortaöğretimin ilk yılına kabul edilirler. İlköğretim, öğrencilerin genel ortaöğretime devam edebilmeleri için gereken okuryazarlık, bilgi, beceri ve yeteneklerin temellerini atmayı amaçlamaktadır. Temel ortaöğretim müfredatına uygun olarak, öğrencilere gerekli miktarda bilgi, beceri, yetenek kazandırır ve bağımsız düşünme ile analiz etme yeteneklerini geliştirmektedir. Temel orta öğretim çerçevesinde (7. sınıftan sonra), mesleklerde temel bilgi ve becerilerin oluşturulması amacıyla mesleki teşhis ve mesleki yönlendirmeye yönelik tedbirler alınır. Ortaöğretim, öğrencilerin müfredata uygun olarak gerekli bilgi, beceri ve yetenekleri kazanmasını, bir sonraki eğitim türünün tercihini ve yüksek nitelik gerektirmeyen mesleklerin edinilmesini sağlar. Mesleki teşhis ve kariyer rehberliği ile yüksek vasıf gerektirmeyen mesleklere öğrenci yetiştirme usulü mevzuatla belirlenir. Genel ortaöğretim, genel ortaöğretim kurumlarında kesintisiz olarak on bir zorunlu yıl süreyle yapılır.

Ortaöğretim özel eğitimi, akademik liselerde dokuz yıllık temel ortaöğretim esas alınarak iki yıl boyunca yürütülür ve öğrencilerin entelektüel yeteneklerinin yoğun gelişiminin yanı sıra derin, farklılaştırılmış, kariyer ve kişi odaklı eğitim sağlamaktadır. Devlet dışı eğitim kurumlarında, genel orta ve orta özel eğitim, bir ücret sözleşmesine dayalı olarak yapılabilir. Cumhurbaşkanlığı, yaratıcı ve diğer ihtisas okulları ile yatılı okullar, üstün zekâlı ve yetenekli çocukların yeteneklerini geliştirmek için kurulabilir. Fiziksel, zihinsel, duyuşsal veya zihinsel engelli çocuklar ile devlete ait özel eğitim kurumlarında, genel orta ve orta özel eğitim kurumlarında kapsamlı veya ev koşullarında uzun süreli tedaviye ihtiyaç duyan çocuklar bireysel olarak öğrenir. Genel ortaöğretim kurumlarının sınıflarındaki (gruplarındaki) öğrenci sayısı otuz beşi geçmemelidir. Bunun yanında, 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılı temel müfredatında yeni genel ortaokullar için haftada 57 saat olmak üzere yılda toplam 1938 saat ana dili ve edebiyatı öğretimi yapılacağı belirtilmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Hukuku Eğitim Hakkında Kanunu, 2020).

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası “Devlet dili hakkında” 1995 yılındaki anayasanın 5. maddesinde “*Özbekistan Cumhuriyeti'nde devlet dilinde ve ulusal grupların yoğun olarak*

yaşadığı yerlerde kendi dillerinde faaliyet gösteren okul öncesi eğitim kurumlarının örgütlenmesi sağlanmaktadır.”, 6.maddesinde ise “Özbekistan Cumhuriyeti'nde yaşayan kişiler eğitim dilini özgürce seçme hakkına sahiptir. Özbekistan Cumhuriyeti, diğer dillerin yanı sıra devlet dilinde genel, teknik, orta ve yükseköğrenim sağlar.” gibi maddeler yer almıştır. Söz konusu maddeler Rus okullarının açılmasını ve Özbek Türklerinin isteği doğrultusunda bu okullarda eğitim görebilmesine yasal dayanak oluşturmuştur (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, 1995).

Özbekistan'ın Ruslaştırma konusundaki tutumu, özellikle 2000'li yılların arifesinde, Kiril alfabesiyle basılan pek çok eserin zararlı ve tehlikeli olduğu gerekçesiyle imha edildiği bir döneme de sahne olmuştur. İmha edilen kitaplar arasında okul ders kitaplarının da bulunması, Özbekistan'da basılı eser sıkıntısına yol açmış ve Özbek dilinde okul ders kitabı ihtiyacının karşılanmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bu sebeple bağımsızlık sonrasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri Özbekistan'da yaşayan gençlerin Özbek Türkçesinde yazılmış kitaplara yeterince ulaşamaması, diğeri ise dilin kodlanmış hâliyle öğrenilememesidir (Garibova, 2012: 86-87). Özbekistan Cumhuriyeti'nde bağımsızlığını kazanmasının ardından geçen süreçte Özbek kültürü ve tarihine ilişkin ders kitaplarının sayısının artırılmasına ve Sovyet dönemi ders kitaplarının hızla değiştirilmesine odaklanmıştır (Djamoliddin ve Smirnova, 2008: 10).

Özbekistan Halk Eğitim Bakanlığı (O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi) 2013 yılına ait verilere göre, Özbekistan'daki okul sayısı ve eğitim dilleri Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo 4.3. Özbekistan'daki Okulların Verilen Eğitim Diline Göre Dağılımı

	Özbekçe	Karakalpakça	Rusça	Kazakça	Tacikçe	Kırgızca	Türkmençe
Okul	8,886	373	788	427	235	55	43
Sayısı							
Öğrenci	3,879,684	87,619	370,292	52,459	66,323	7,406	8,311
Sayısı							

Kaynak: O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi, 2013:134.

Rusça, Özbek Türkçesinin ardından en popüler ikinci dildir. Bu durum Özbekistan ile Rusya arasındaki diplomatik ve ekonomik konularla açıklanabilir. Rusya'yı dış dünyaya açılan kapı ve ekonomik fırsatlar bakımından gören Özbek Türk'ü olan öğrenciler ve Rusça konuşan nüfus Rusçaya ilgi göstermektedir. Özbekistan'da yaşamakta olan etnik grupların hem kendi

dillerini hem de devlet dili olan Rusçayı öğrenmekte serbest olduklarını gösteren Tablo 1'den de görülebileceği gibi etnik unsurlar arasında sürekli bir geçişkenlik söz konusudur. Bu şekilde Özbek Türkçesi dışındaki dillere ve etnik grupların dillerini konuşma hakkına saygı gösterilmektedir.

Özbekistan'da Özbek Türklerinin müfredatına sahip okullarda okumak için Özbek Türk'ü olmak gerekmemektedir. Bir Rus, Kazak, Kırgız, Karakalpak veya Tacik de ailesinin ve kendisinin tercihiyle bağlı olarak Özbek Türkçesinde öğretime ağırlık veren bir okulda okuyabilmektedir. Ancak Özbek Türk'ü olan öğrenciler, Özbek Türk'ü olmayan diğer etnik grupların dillerinde eğitim veren bir okula kayıt yaptırabilmektedir (UNESCO, 2015, s. 22).

4.4.3.2. Ana Dili Öğretim Programı

Özbekistan'da ana dil öğretimi ve öğretmen eğitimi alanında son dönemde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu amaçla bilim ve öğretim elemanı yetiştiren yükseköğretim kurumlarının sayısı giderek artmakta, devlet de bir dizi yasa çıkararak ana dil bilincini destekleyen politikalar izlemektedir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, Öğretmenler ve Eğitimciler Günü töreninde yaptığı konuşmada, "Günümüzde her öğretmen ve eğitimci, eğitim ve bilim alanındaki en son gelişmeleri uygulayabilen, eğitim sürecinde olumlu haberler veren, derinlemesine bilgi ve dünya vizyonuna sahip, tek kelimeyle zamanımızın ve toplumumuzun en gelişmiş temsilcileri olan bir üniversite profesörü olmalıdır" demiştir (Toshkent-"Uzbekiston"-2016. 56 b. Aktaran: Akramova, 2022).

Bunlardan biri olan Buhara Devlet Üniversitesi Pedagoji Enstitüsü, Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın 27 Şubat 2020 tarihindeki 4623 sayılı "Pedagojik eğitim alanını daha da geliştirmeye yönelik tedbirler hakkında" kararının uygulanmasını sağlamak ve pedagojik eğitim alanı için rekabetçi personel yetiştirmek, eğitim kalitesini artırmak, alanda ileri eğitim teknolojilerini tanıtmak, modern bilgi ve pedagojik teknolojileri uygulama becerilerine sahip yüksek nitelikli uzmanların yetiştirilmesi için etkili bir sistem kurmak için Bakanlar Kurulu tarafından kurulmuştur. Bu kararla üniversiteler bünyesinde kurulan beş yeni enstitüden biri olan Buhara Devlet Pedagoji Enstitüsü, Buhara Devlet Üniversitesi bünyesinde eğitim sürecine 2021- 2022 akademik yılından itibaren pedagoji eğitiminde gelişmeleri sağlamak amacıyla başlamıştır (Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı, 2021).

Özbekistan Hükûmeti'nin pedagoji alanındaki bir diğer yeniliği ise 2017-2021 kalkınma stratejisinin bir parçası olarak ilan edilen okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Bu

kapsamda okul öncesi eğitimden başlayarak ana diline hâkim, gelişmiş ve millî bir Özbek gençliği yetiştirmek temel hedeflerden biridir. Bu kapsamda Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev tarafından 30 Eylül 2017 tarihinde imzalanan yeni kararname ile 3-7 yaş grubu için Okul Öncesi Eğitim Bakanlığı oluşturulmuştur (TİKA, 2017).

1990'ların sonlarından bu yana Özbekistan'daki tüm okullarda Rusça öğrenmek için harcanan saat sayısının arttığını belirten Hasanova, (2016) öte yandan 2012 yılında dönemin Cumhurbaşkanı İslam Karimov'un, yabancı dillerin, özellikle İngilizce başta olmak üzere, ülke genelindeki okullarda birinci sınıftan itibaren okutulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durum Rusçaya yönelik ders saatlerinin %50 azalırken, İngilizce öğrenmek için harcanan saat sayısının %35-40 arttığını göstermektedir. Böylece 2020 yılında Özbekistan, vatandaşlarını İngilizce öğrenmeye teşvik etmek için "İngilizce Konuşan Ulus" programı oluşturmuştur (Ahn ve Smagulova, 2022). Özbekistan'daki okul müfredatlarının genelinin vatandaşlarının takdirine bırakılması sebebiyle birçok okulda velilerin talebi üzerine İngilizce öğrenmek için harcanan saat sayısını artırmak için Rusça öğrenmeye harcanan saat sayısının azaltılmaya başladığı görülmüştür (Hasanova, 2016).

Özbekistan'da günümüzde Özbek Türkçesinin öğretimine yönelik programların güncel metotlara göre oluşturulması ve Özbek Türkçesinin ana dil olarak geliştirilmesi ve ülke genelinde yaygınlaştırılmasına ilişkin geliştirilen pilot çalışmaları olmakla birlikte programının güncel hâli henüz yayımlanmamıştır. Ulusal Müfredat'ın tüm bileşenlerinin iyileştirileceğinin hedeflendiği yeni ulusal müfredatın 2021-2022 eğitim-öğretim yılından itibaren kademeli olarak test edildiği ve 2026-2027 eğitim-öğretim yılından itibaren ise tam olarak uygulanmasının beklendiği bilinmektedir. Pedagojik Bilimler Felsefe Doktoru Mehriniso Pardayeva'ya göre genel ortaöğretimin ulusal müfredatı altı bileşenden oluşacaktır. Bu bileşenler: genel ortaöğretimin nitelik gereksinimleri, genel eğitim konularının kavramları, müfredat, konuların müfredatı, öğretim metodolojisi ve değerlendirme sistemini kapsamaktadır. Bu programın geliştirilmesi, uzmanlığı ve pilot denemelerinin yanı sıra adım adım uygulanmasının etkinliğini sağlamak için UNICEF, UCAID tarafından sağlanan yabancı danışmanlar ve diğer uluslararası kuruluşların da dâhil olduğu profesyonel ulusal ve uluslararası uzmanlarla sistematik çalışmaların düzenlendiği açıklanmaktadır.

4.5. Türkiye Cumhuriyeti'nde Dil Politikası ve Ana Dili Eğitimi

4.5.1. Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

Türk adı ilk olarak Gök Türk dönemine ait ulusal kaynaklarda geçmektedir. Köl Tigin, Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk, Ongin ve Köl İç Çor yazıtlarında geçmektedir. Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında "Türük" olarak yazılan ad iki heceli iken Bilge Tonyukuk, Ongin ve Köl İç Çor yazıtlarında "Türk" olarak yazılmıştır ve tek hecelidir. Bu durumda "Türk" adı Gök Türk döneminde "Türük" ve "Türk" olmak üzere iki şekilde yer almıştır (Orkun, 2004).

Türk adının altıncı yüzyılın ortalarında Göktürkler (552-744) tarafından kurulan devlette ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Türk adı Çin kaynaklarında ilk kez 542 yılında geçmektedir (Liu Mau-Tsai, 1958: 28). Tarih boyunca "Türk" adına çok sayıda anlam yüklenmiştir. Bu anlamlar Göktürk dönemine kadar uzanmaktadır. Göktürk dönemine ait Çin kaynağı Sui-Shu'da Tu-kie kelimesinin Türkçede miğfer anlamına geldiği ifade edilmektedir. Buna göre Türkler, isimlerini Altay bölgesinde, yamaçlarında yaşadıkları miğfer şeklindeki dağın şeklinden almışlardır (Otto Franke, 1904: 13).

Türkler tarihleri boyunca birçok büyük devlet kurmuş köklü bir millettir. Söz konusu devletler farklı Türk boylarınca ve farklı coğrafyalarda kurulmuştur. Anadolu coğrafyası ele alındığında özellikle Oğuz boyunun ön plana çıktığı ifade edilebilir. Selçuklularla başlayan Anadolu'nun Türkleşmesi süreci daha sonra Osmanlı İmparatorluğu ile de devam etmiş, Anadolu kadim bir Türk toprağı hâlini almıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve çeşitli merhalalardan geçerek günümüze gelen modern bir devletin temelleri atılmıştır (Olgun, 2011).

Türkiye Cumhuriyeti, eski uygarlıkların beşiğı olan Akdeniz havzasında, Eski Dünya olarak bilinen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiğı bölgede yer almaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu ve potansiyeli, tarih boyunca siyasi, ekonomik ve kültürel yapıların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Türkiye, asal meridyene göre kuzey ve doğu yarım kürede, Eski Dünya topraklarının birbirine en yakın olduğı konumda yer almaktadır (Kaya, 2017). Mackinder'e göre Avrasya ve Afrika kıtalarından oluşan 'dünya adası' her bakımdan en zengin kıta kompozisyonudur ve Türkiye bu bölgenin merkezinde yer almaktadır (Mackinder, 1962: 150-265). Türkiye ılıman kuşağın güney yarısında yer aldığı için kolonileşmeyi ve ekonomik faaliyetleri kolaylaştıran iklimsel özelliklere sahiptir. Sonuç olarak,

Paleolitik Çağ'a kadar uzanan kültürleriyle dünyanın en eski kültürel bölgelerinden biridir (Harmankaya, 1997).

Coğrafi olarak çevrelerinde büyük denizler olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz ülkeleri ve Rusya'nın uçsuz bucaksız soğuk ovaları ile güneydeki sıcak okyanuslar arasında açılan labirentin tek çıkış yoludur. Türk Boğazları bölgesini elinde tutan Roma ve Osmanlı imparatorluklarının doğuya ve batıya doğru genişleyerek uzun süreli devletler kurabilmiş olmaları bu stratejik üstünlüğe tanıklık etmektedir (Kaya, 2017).

31 Aralık 2022 yılıyla birlikte Türkiye'de ikamet etmekte olan nüfus bir önceki yıla göre 599.280 kişi artarak 85 milyon 279.553 kişiye ulaşmıştır. Buna göre erkek nüfus 42 milyon 704 bin 112 iken kadın nüfus 42 milyon 575 bin 441 kişi olmuştur. Bir başka deyişle toplam nüfusun %50,1'ini erkekler, %49,9'unu kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızına bakılacak olursa 2021'de binde 12,7 iken 2022'ye gelindiğinde bu oran binde 7,1 olmuştur (TÜİK, 2023).

4.5.2. Dil Politikaları Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti'nde Yürütülen Çalışmalar

4.5.2.1. Kanunlar

Türk toplumunun modernleşme süreci genellikle Tanzimat döneminin yenileşme hareketiyle başlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yenilikler 3. Selim döneminden itibaren ilk olarak askeri alanda başlatılmıştır. Tanzimat ile birlikte azınlık hakları ve hepsinden önemlisi Osmanlı tebaasının kulluktan vatandaşlığa geçişi yönünde ilk adımlar atılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri, eğitim, idari ve hukuki alanlardaki sorunları çözmek için uygulanan yenilikler, esas olarak devleti kurtarmaya yönelik kısmi reformlar ve değişim hareketlerinden oluşmaktadır (Yorulmaz 2012: 64, 65). Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha farklı aşamalardan geçen Türkiye Türkçesine yönelik gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve Kurtuluş Savaşının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarıyla birlikte Atatürk'ün önderliğindeki yeni hükûmet ile farklı bir gelişim sürecine girmiştir. Çalışmada Türkiye Türkçesine yönelik gerçekleştirilen dil politikaları Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları itibarıyla ele alınmıştır.

1921 yılında yapılan Maarif Kongresi eğitimde yeni bir kültürel atılımı yansıtmaktadır. Bu kongrede Mustafa Kemal "Eski devrin bütün hurafelerinden kurtulmuş, milliyetimize uygun, Doğu'dan ve Batı'dan gelen yabancı etkilerden arınmış bir kültürden söz etmek istiyorum" diyerek millî mücadelede eğitimin yönünü göstermiştir (Sarıhan, 2009). Bu

dönemde meclis çıkardığı bir kanunla öğretmen, öğrenci ve medrese mensuplarının askerliklerini ertelemiş ve eğitime verilen önemi bu zor günlerde bile üst düzeyde tutmuştur (Akyüz, 2009).

Arap alfabesinin 1928'de terk edilerek yerine Latin kökenli Türk alfabesinin getirilmesi, ulusal kimlik inşasının hemen her sürecinde gözlemlenebilen okuryazarlık seferberliğiyle birlikte okunduğunda dil, tarih ve kültürün ulusallaşmasını hızlandıran ve ulusallaşma sürecini şekillendiren ana etken olmuştur. Yeni alfabe, aslında her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti'nin daha gerçekçi, ayakları yere basan ve zamanın ruhuna daha uygun bir ufka sahip olduğunu dünyaya ve özellikle Sovyet yönetimine göstermiştir. Nitekim 1926 yılında Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kongresi'nde Sovyet egemenliği altındaki tüm Türk toplulukları için alfabe değişikliği önerilmiş ve Latin alfabesine geçme kararı alınmıştır (Demirel, 1996: 42). O dönemde Türk toplulukları, tüm Müslüman Türk dünyasında olduğu gibi Arap alfabesini kullanmaktadır. Kongreden kısa bir süre sonra Sovyet hâkimiyeti altındaki Orta Asya Türk topluluklarının özellikle Türkiye Cumhuriyeti ile mevcut gönül bağlarını koparmamak ve Türk toplumunun tamamını kapsayan bir kimlik inşası süreci amacıyla Latin alfabesine geçmesi Türk birliği açısından önemli bir gelişmedir. Kurultaydan iki yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti, Latin esaslı Türk alfabesine geçme kararı almıştır (İmıl, 2019). Bu karar ile Bakü Kongresi'nin ardından Latin Alfabetine geçmeye hazırlanan Türk devletleri arasında bu dönem Latin Alfabetine geçme kararını ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti almıştır (Şimşir, 2008: 96).

Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1353 sayılı "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile harf devrimi 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir. Harf devriminin uygulanması için 26 Haziran 1928 tarihinde Falih Rıfkı (Atay), Ruşen Eşref (Ünaydın)'ten oluşan "Dil Encümeni" kurulmuştur. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Fazıl Ahmet (Aykaç), alfabe ve gramer kollarına ayrılmış ve Atatürk fırsat buldukça her iki grubun toplantılarına dâhil olmuştur (Lewis, 2007: 43). Bu komisyonlarda yapılan tartışmalar sonucunda Latin harflerinden oluşan Türk alfabesinin kabulüne karar verilmiş ve alfabe ile ilgili 41 sayfalık bir rapor ortaya konmuştur. Bu kapsamlı raporda Türk dilinin ses özellikleri, Türkçeye özgü Latin harflerinin seçimi ve bu konuda uygulanacak ilkeler, çeşitli alfabelerdeki çift harfler, işaretli harfler ve bunların Latin alfabesine eklenen harfleri, Türk alfabesini oluşturan harflerin çeşitli dillerdeki karşılıkları, yeni alfabenin özellikleri vb. belirlenmiştir. Falih Rıfkı tarafından Mustafa Kemal'e verilen bu raporun açıklaması esnasında geçen konuşmayı Falih Rıfkı şu şekilde anlatır (Yılmaz, 2013: 41): "Atatürk bana sordu: 'Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?' 'Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklif var.' dedim. 'Teklif

sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı bir arada öğretilcektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler için de tedrici bazı usuller düşünülmüştür.’ Yüzüme baktı. ‘Bu ya üç ayda olur ya hiç olmaz’ dedi. Hayli radikal bir inkılâpçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım: ‘Çocuğum,’ dedi, “gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi, herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada, bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver’in yazısına döner. Hemen terk olunuverir.”

1927 yılında Atatürk’ün Büyük Nutuk’u okumasıyla birlikte alfabe tartışmaları hız kazanmıştır. Maarif Vekili Mustafa Necati, 20 Mayıs 1928’de Başbakan’a bir mektup göndererek alfabe çalışması için bir dil heyeti kurulması gerektiğini vurgulamıştır (Akalin, 2007: 7): “Milletvekilleri Falif Rifki, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Darulfünun müderris muavini Ragıp Hulusi, Darulfünun eski müderrislerinden Ahmet Cevat ve Fazıl Ahmet, profesörlerden İbrahim Grandi’den oluşan bir heyetin kurulması, Hariciye Vekâleti’nden bir memur ile Talim ve Terbiye Reisi Mehmet Emin ve Encümen azasından İhsan Beylerden mürekkep bir heyetin Latin harflerinin lisanımızdaki şekil ve imkânını tetkik etmeleri münasip görülmüştür.” Başbakan’ın 27 Mayıs 1928 tarihli onayının ardından "Dil Encümeni" oluşturuldu. Dil Encümeni ilk toplantısını 26 Haziran 1928’de yaptı. Atatürk, 9 Ağustos 1928’de yaptığı program konuşmasında ilk kez alfabe değişikliğinden söz etmiştir (Türk Maarif Vekaleti, 1946).

1 Kasım 1928’de yeni Türk harfleri kabul edilmiştir. Mustafa Kemal, bu tarihte meclise gelerek şu konuşmayı yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, c.5, Birinci İnkat, 1.11.1928: 4.): “Aziz arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel Büyük Türk Milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk Alfabetesidir. Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşlı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır.”

Yeni alfabenin toplum tarafından onaylanması, benimsenmesi ve hızla öğrenilmesi Atatürk için büyük önem taşımıştır. Bu nedenle Atatürk, yeni alfabeyi halka öğretmek için halk gezileri yapmıştır (Başçetinçelik, 2018). Temel amaç, Anadolu coğrafyasının ötesine geçecek ve dünyanın her yerinden Türkleri kapsayacak bir ulusal kimlik inşa etmektir. Önce yurttan sulh

ile millî bir kimlik inşa etmek, ardından da bunu dünyadaki tüm Türklerin ortak dili ve alfabesi ile ortak bir kimliğe dönüştürmektir (İmîl, 2019).

Türk dilinin tarihsel geçmişini incelemek ve Türkçenin dünyadaki ilk dillerden biri olduğunu kanıtlamak amacıyla, Türk toplumunun güçlü tarihsel varlığını dil unsuruyla açıklayan güneş dil teorisi geliştirilmiştir. Güneş dil teorisi, ilk kez Neolitik uygarlığın ana toteminin güneş olduğunu ve bu uygarlığın sahipleri olan Proto-Türklerin ses dilinin, ilk olarak bu ana toteme verilen isim kullanılarak inşa edildiğini savunmuştur. Teorinin temelini oluşturan güneş kültünün antikliğine ve daha önce insanlığa egemen olduğuna yönelik kanıtların giderek artması, teorinin geçerliliğini ve baskınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Güneş dil teorisinin Türk tarih tezi ile de uyum içinde olduğu bilinmektedir. Teorinin öncelikli hedefi Türk dilinin tarihsel ve tarih öncesi geçmişini canlandırmak olsa da asıl hedefi Türk kimliğini yeniden inşa etmektir. *"Türkçenin bütün dillerin kaynağı olduğu iddiası Türk dilinin ve ırkının sürekliliğini kanıtlamaya, güneş ve dil arasındaki bağ ise ilkel toplumlarda güneşin kutsal gücüne dayandırılarak dil sorununu seküler bir temelde çözmeye yöneliktir"* (Komisyon, 2010: 29). Güneş dil teorisi sağlam tarihî belgelere dayanmadığı için farklı fikirlere sahip dilbilimciler tarafından kabul görmemiş ve zamanla önemini yitirmiştir (Akın, 2022).

Batı'daki dil akademileri gibi, Türk dili reformu da resmî olarak TDK'nin kurulmasıyla (1932) ortaya çıkmıştır (Özcan Gönülal, 2012: 254). 12 Temmuz 1932'den itibaren Atatürk, TDK'nin kurucusu ve koruyucu başkanı olarak TDK ile yakinen ilgilenmiştir (Tan, 2011: 15). Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin sonraki ismiyle TDK'nin 12 Temmuz 1932 tarihinde Atatürk tarafından açıklanan tüzük çalışmalarında amacı: *"Türk Dili'nin öz güzelliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasındaki değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek"* şeklinde ifade edilmiştir (Korkmaz, 2001: 296). 1934 yılına gelindiğinde ise Türk Dili Araştırma Kurumu kurulmuştur (Çotuksöken, 2006: 74).

Enver Behnan Şapolyo'nun ifade ettiği şekliyle Atatürk: "Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz" demiştir. *"Çocuklar! dedi: Biz Balkanlar'ı niçin kaybettik biliyor musunuz? Bunun tek bir sebebi vardır. Bu da Slav araştırma cemiyetlerinin kurduğu Dil Kurumlarıdır, bizim içimizdeki insanların millî tarihlerini yazıp millî şuurlarını uyandırdığı zaman biz Balkanlar'da Trakya hudutlarına çekildik"* (Kocatürk, 2005: 263.).

1924 Anayasası madde 1.- Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. Madde 2.- (Özgün hâli) Türkiye Devletinin Dinî İslâmdır; resmî dili Türkçedir; makarri Ankara şehridir. Madde 2.- (İlk

Değişiklik: 10/4/1928- 1222 S. Kanun/md. 1) Türkiye Devletinin resmî dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir. Madde 2.- (Son Değişiklik: 5/2/1937- 3115 S. Kanun/md. 1) Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>). Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası (Yalvaç, 2015).

Günümüzde kullanılan Anayasası'nın 3. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti; "Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir" maddesi ile Cumhuriyet dilinin Türkçe olduğu kesin bir biçimde ifade edilmiştir (Resmî Gazete, 09.11.1982). 17.10.2001 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan ve 3.10.2001'de ve 4709 sayılı Anayasa değişiklikleri olmuştur. Bu değişikliklerle, Anayasanın 26. ve 28. maddelerinde bulunan düşüncelerin açıklanması ve yayılması ile yayıncılıkta "kanunla yasaklanan dillerin kullanılamayacağı" ile ilgili paragraflar yürürlükten kaldırılmış, öte yandan eğitimle ilgili 42. maddesinde yer verilen "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez" maddesi ise hâlâ yer almaktadır (Eraydın, 2008: 174). 2001 yılında anayasa üzerinde yapılan birtakım düzenlemelerden sonra 9.8.2002 tarih ve 4771 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan yasa ile birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Söz konusu yasanın 8. ile 11. maddeleri ve 1994'te ve 3984 nolu Televizyon Radyo Kanallarının Kurulmasına yönelik ilgili yasa, 1983'te ve 2923 nolu Yabancı Dil Eğitim ve Öğretimine ilişkin yasaya Türk milletinin günlük hayatlarında yararlandıkları dillerin kullanılmasını onaylayan maddeler dâhil edilmiştir (Resmî Gazete, 1983).

Cumhuriyet döneminin kültür, dil ve politikaları, Batılılaşmayı önceleyen ve aynı zamanda ulusal birlik ve bütünlük kaygılarını gideren radikal bir zihniyet değişimini beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in devrimci vizyonu, Gökalp'in ulusun çağdaş uygarlığın en ileri düzeyine çıkarılması gerektiği fikrine dayanan muhafazakâr kültürel yaklaşımına kıyasla, yurttaşlarının ulusal kimliğinin bütünlüğüyle daha fazla ilgili olduğu görülmektedir. Kemalist milliyetçilikte, Gökalp'in milliyetçilik düşüncesinin yanı sıra, kültür medeniyetten ayrı görülemez ve modern ilkelere göre yeniden inşa edilebilecek ve eskinin yerini alabilecek bir unsurdur (Sadoğlu, 2003: 200).

Türkiye Cumhuriyeti'nin dil politikalarının belirlendiği temel kurumlardan biri Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'dir. Meclis gerek kanunların geçirilmesi gerekse çeşitli komisyon çalışmalarıyla beraber dil politikalarının geliştirilmesine ve yasalaşmasına hizmet etmektedir. Nitekim 2007 yılında Türkçedeki bozulma ve yabancılaşmanın araştırılarak

Türkçenin korunması ve geliştirilmesi adına yapılması gereken tedbirlere yer verilmesi düşüncesiyle TBMM Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Komisyon'da 'ulusal bir dil politikası geliştirilmesini' tavsiye etmiştir (TBMM, 2008). Komisyon çalışmalarını 2008'de tamamlamış ve raporunu TBMM Başkanlığına sunmuştur. Bu raporda Türk dilinin sorunları şu şekilde sıralanmıştır: *“yabancı kelime kullanma özentisi, müstehcen ve kaba sözlerin kullanılması, söyleyiş bozuklukları, deyim ve birleşik fiil, vurgu ve duraklama yanlışları, kelimeleri yanlış anlamda ve biçimde kullanma, anlatım bozuklukları, Türkçe öğretimindeki yetersizlikler, Türkçeyi özensiz kullanma, yabancı dille öğretim, bilim dili olarak Türkçenin tercih edilmemesi, kelime ve terim türetmedeki yetersizlikler, dil bilinci ve millî bir dil politikasının oluşturulamaması”* (TBMM, 2008). Söz konusu raporda bunların yanında, okul öncesi eğitimden, ilk ve ortaöğretime hatta yükseköğretime kadar tüm öğretim kademelerinde etkili bir Türkçe öğretimi yapılması gerektiği savunulmuştur (TBMM, 2008: 73).

Dil kullanımı bağlamında Türkçenin yeri anayasada oldukça net bir şekilde belirtilmiştir. Bunun yanı sıra çeşitli kurum ve kuruluşların da Türkçe hususunda çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir. Bu kurumlardan biri olan TDK'nin (2019-2023) stratejik hedefleri arasında 4 amaç, 18 hedef ve 52 performans unsuru yer almaktadır. Stratejik planın dört temel amacı, Türkçeyi kültür, edebiyat, bilim ve eğitim dili şeklinde ilerlemesini sağlamak, bütün alanlarda etkin kullanımını sağlamak, Türk dilinin zenginliklerinin gelecek nesillere iletilmesinde araç olmak ve kurumun Türk diline yönelik bilimsel yetkinliğini göstermektir (TDK Stratejik Plan, 2019- 2023: 42).

Devletin dil politikalarının incelenmesi noktasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın ortaya koyduğu On Birinci Kalkınma Planı'nda (On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023: 136, 162, 169) yer alan hedefler önemlidir. Söz konusu hedefler, devletin stratejik amaçlarına yönelik olarak Türk dilinin eğitim, yasal düzenleme ve toplumsal uygulamalar açısından kullanımının güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu belgede, devletin dil konusundaki çalışmaları eğitim, basın-yayın, yabancılara Türkçe öğretimi ve yurt dışında Türkçe öğretimi bağlamındaki hedefleri içermektedir. Türk dilinin uluslararası alanda temsili ve kullanımı için belirlenen hedeflerin, devletin temsil gücünün büyüklüğüne göre şekillendiği anlaşılmaktadır. MEB tarafından düzenlenen 20. Millî Eğitim Şurası'nın raporunda da Türkçenin eğitimde kullanımına ilişkin bilimsel çalışmalar ortaya konulmuştur. Bunlardan biri de Dört Yeterlilikte Türkçe Dil Becerilerinin Belirlenmesi ve Ölçülmesi Projesi'dir (Millî Eğitim Şûrası, 2022: 52). Bununla

birlikte Şûra Kararlarının 60. maddesi, eğitim ve öğretimde okul öncesi düzeyden itibaren Türkçe derslerinin izlenmesini ele almaktadır (Millî Eğitim Şûrası, 2022: 117).

4.5.2.2. Alfabe

Türk dünyasında tarihsel süreç içerisinde ve Türklerin yaşadıkları coğrafi bölgelerdeki bağlı oldukları çeşitli dil, din ve kültürlerin etkisi altında çok sayıda alfabenin kullanıldığı görülmektedir. Bu alfabeler Köktürk alfabesi, Tibet alfabesi, Çin alfabesi, İbrani alfabesi, Sughdi alfabesi, Nestori-Suryani alfabesi, Mani alfabesi, Uygur alfabesi, Peçenek alfabesi, Arap alfabesi, Passe-pa alfabesi, Yunan alfabesi, Ermeni alfabesi, Latin-Slav alfabesi, Kiril alfabesi ve Latin alfabesi şeklindedir. İşaret sistemleri açısından birbirlerinden farklı olan bu alfabeler, ses sayıları açısından da birbirlerinden ayrılırlar. Latin alfabesi Türkler tarafından yirminci yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmıştır (Yavuz, 2010: 261). Türklerin tarih boyunca içinde bulundukları kültürel ortama bağlı olarak farklı alfabeleri kabul ettikleri görülmektedir.

Alfabe değişikliğine yönelik ilk öneriler Türkiye’de Tanzimat döneminde başlamıştır. Burada bu sorunu ilk kez gündeme taşıyan isim medrese kökenli olan Ahmed Cevdet Paşa olmuştur. 1851’de Ahmed Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan “Kavaid-i Osmaniye” isimli eserde Arap alfabesinin Osmanlı Türkçesine yönelik kimi sesleri karşılayamadığı ifade edilmiştir. Böylece ilk kez Arap alfabesi bir sorun olarak görülmüştür. Ahmed Cevdet Paşa’nın içerisinde yer aldığı “Ecümen-i Daniş” tarafından bu konu 1851’de gündeme alınmıştır. Burada alfabe reformunun yapılması gerektiği açıkça ifade edilmiştir ancak uygulamaya geçilememiştir. Yine bu dönemdeki bir başka aydın olan Münif Paşa mevcut kullanılan Arap alfabesinin matbaacılık sektörü açısından kullanılmaya elverişli olmadığını ifade etmiştir. Bunun yanında batı tarzı yazım şeklinin daha işlevsel ve daha pratik bir harf sistemi olduğunu iddia etmiştir. Böyle bir değişimin ülkedeki okuryazarlık oranını artıracığını ve maliyeti daha az kitaplar basılarak okuma oranının artacağını savunmuştur (Ertem, 1999: 98-100). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise alfabenin değiştirilmesine yönelik ilk önerinin 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi’nde konu olduğu görülmektedir. Söz konusu kongrede sendika delegelerinden Ali Nazmi, Latin alfabesinin kabul edilmesini önermiş, başta kongre başkanı Kazım Karabekir olmak üzere delegelerin çoğunluğu buna tepki göstermiştir (Korkmaz, 1963: 37). Alfabe tartışmalarının arttığı dönemde, TBMM’ye değişiklik önerisini ilk getiren İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu’dur. Saraçoğlu, halkın okuryazarlık oranının düşük olmasını Arap

alfabesine bağlamış ve bu harflerin Türkçe yazmaya uygun olmadığını belirtmiştir (Levend, 2010: 395).

23 Mayıs 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu, Maarif Vekâleti bünyesinde bir Dil Encümeni kurulmasını onaylamıştır (Korkmaz, 1963: 40). Dil Encümeni, Falih Rıfkı (Atay), Fazıl Ahmed (Aykaç), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ragıp Hulusi (Özden), Ahmed Cevat'tan (Emre) oluşuyordu, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mehmed Emin (Erişirgil), İhsan (Sungu) ve İbrahim (Grantay), 26 Haziran 1928 tarihinde Ankara'da toplandı. İbrahim Grantay tarafından kaleme alınan alfabe raporuna göre, Latin alfabesinin İstanbul konuşma diline uygulanabileceği kararlaştırılmış ve bu amaçla yeni bir harf sistemi oluşturulmuştur (Levend, 2010: 401).

Yeni Türk alfabesi, üç ay kadar kısa bir sürede hazırlanmış ve 9-10 Ağustos akşamı Sarayburnu'nda olan Mustafa Kemal Paşa şu ifadeleri kullanmıştır: “*Arkadaşlar, bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz...*” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997).

1 Kasım 1928 tarihinde Mustafa Kemal, mecliste yaptığı açılış konuşmasında, alfabe seferberliği konusunda tereddüt edenlerin şüphelerini gidermiştir. Kısa bir süre içinde, köylerde ve kasabalarda, genç ve yaşlı tüm Türk vatandaşlarının yeni alfabeye kolayca okuyup yazabileceği anlaşılmıştır. Yeni alfabenin aynı zamanda Türk diline de mükemmel bir şekilde uyduğu görülmüştür. Sonuç olarak, yeni Türk harfleri Türk diline canlılık kazandırmış ve gerçek değerini bulmaya başlamış ve ilerde bu durum kanunla resmîleştirilmiştir (Sadoğlu, 2003: 226). Atatürk'ün konuşmasının hemen ardından, TBMM'nin ikinci toplantı yılının ilk oturumunda "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" teklifi Meclis Başkanlığına sunulmuş ve 3 Kasım 1928 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmiştir (Ertem, 1999: 283).

Türkçenin ses ve telaffuz kuralları dikkate alınarak hazırlanan Türk alfabesi, Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasını kolaylaştırmıştır. 1 Eylül 1929'dan itibaren okullarda Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması işi daha da kolay hâle getirmiştir. Dolayısıyla yazı devrimi, dil devrimine geçişte çok önemli bir rol oynamıştır. Arap alfabesinin terk edilmesiyle Arapça ve Farsça kelimeler en büyük dayanaklarını kaybetmişlerdir (Korkmaz, 1973: 58-59).

Atatürk tarafından başlatılan dil reformu 1928 tarihinde Latin alfabesinin kabul edilmesiyle başlamıştır. Buna göre, Türk alfabesinde 8 ünlü, 21 ünsüz harf olmak üzere toplamda 29 harf bulunmaktadır. Alfabe değiştirme konusunda Mustafa Kemal kararını çok

önceden vermiştir. Ona göre batılılaşmanın yolu Latin alfabesini kabul etmekten geçmektedir. Bu konudaki görüşlerini çok önceden 1906'da Bulgar Türkolog Monolof'a verdiği bir demeçte şöyle açıklamıştır (akt. Bingöl, 2004: 30): “Batı uygarlığına girmemize engel olan yazıyı atarak, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle Batılılara uymalıyız. Emin olunuz ki bunların hepsi bir gün olacaktır”

Atatürk'ün önderlik ettiği harf devrimi, eski Arap yazı geleneğini yıkmayı ve Batı kültürüne yaklaşmayı mümkün kılmıştır. Öte yandan bu devrimin anlamlı olabilmesi için yeni yazının bir an önce yaygınlaştırılması ve toplumun cehaletten bir an önce kurtarılması gerektiği fikri oluşmuştur. Bu düşünceyle Millet Mektepleri adı verilen ulusal okullar açılmıştır. Millet Mektepleri, topluma yeni alfabenin öğretilmesinde ve yeni bilgilerin aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Türk toplumunda okuma yazma bilenlerin sayısı hızla artmaya başlamış ve yeni Türk alfabesinin öğretilmesi adına en çok çaba gösteren Mustafa Kemal Paşa'ya başöğretmenlik ünvanı layık görülmüştür (Özerdim, 1978: 40-45).

4.5.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Ana Dili Eğitimi ve Dil Politikası

4.5.3.1. Okul Yapısı ve Türleri

Türk eğitim sistemi, üç kademeli zorunlu eğitimden (4+4+4) oluşmaktadır. Birinci kademe dört yıllık ilköğretim, ikinci kademe dört yıllık ortaokul ve üçüncü kademe dört yıllık ortaöğretim olarak düzenlenmiştir. İlköğretim zorunludur ve dört yıl sürmektedir. Ortaöğretim okulları, ilköğretime dayalı ve dört yıl süren zorunlu örgün veya yaygın eğitim veren tüm genel, mesleki ve teknik eğitim kurumlarını kapsamaktadır. Bu okullardan mezun olanlar ortaöğretim diploması almaktadır. Ortaöğretim, farklı programlar sunan ortaöğretim okullarından oluşmaktadır. Belirli bir müfredata odaklanan liseler, teknik liseler ve farklı alanlarda eğitim veren meslek liselerini içermektedir.

Türkiye'de ilkokullarda herkes için aynı şartların oluşturulduğu genel bir eğitim yapılmaktadır. Ortaokullar ise genel ve imam hatip ortaokulları olmak üzere iki farklı şekilde oluşturulmuştur. Ülkedeki liselerin durumuna bakıldığında İmam Hatip liseleri, Teknik ve Meslek liseleri, Anadolu liseleri ve Fen liseleri gibi çeşitli kurumların olduğu görülmektedir (Keklik, 2013). İkinci kademe olan ortaokullardan liseye geçiş aşamasında merkezî bir sınav yapılmaktadır. Bu sınava göre öğrencilerin başarı puanları ile bu sınavdan aldığı puanlar toplanarak bu şekilde sıralama yapmaları sağlanmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren resmî ve özel okullarda uygulanan haftalık ders çizelgeleri Talim ve Terbiye

Kurulu Başkanlığınca belirlenmektedir. Türkiyede iköğretim ve ortaöğretimde Türkçe, Türk dili ve edebiyatı ve dil ve anlatım gibi ana diline yönelik dersler verilmektedir. Bununla birlikte Türkçe tüm kademelerde zorunlu bir ders olarak yer almaktadır. Özel okullarda ise resmî okullar için hazırlanan yıllık çalışma takvimi uygulanması esas olmakla birlikte, valilikçe kabul edilmesi hâlinde ayrı bir çalışma takvimi de düzenlenebilmektedir.

MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinin 50. Maddesine göre: “(1) Özel öğretim kurumlarında öğretim dili Türkçedir. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce, Türkçeden başka bir dille öğretim yapılmasına izin verilmiş bulunan mevcut okullar, kendi statüleri içinde öğretime devam ederler. Ancak, yabancı uyruklu çocukların devam edeceği milletlerarası okullar bu hükmün dışındadır. (2) Bu okullarda, ilgili ülkelerdeki müteakıl mevzuat ve uygulamalar da dikkate alınarak derslerden hangilerinin öğretimini Türkçeden başka bir dille yapılabileceği Bakanlıkça kararlaştırılır. Bu derslerin çeşitlerinde ve programlarında yine aynı yolla değışiklik yapılabilir. (3) Türkçeden başka bir dilin öğretilimi için, izin verilen derslere ayrılacak haftalık ders saatine mukabil Türkçe okutulacak derslerin saati ve sayısı Bakanlıkça tespit edilir.”

4.5.3.2. Ana Dili Öğretim Programı

Millî mücadelenin başarıya ulaşmasının ardından Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak isteyen Atatürk, bu amaca ulaşmak için ülke çapında köklü devrim hareketlerine girişmiştir. Millî mücadelenin kazanılmasını mümkün kılan millî birlik anlayışı, yeni devletin eğitim politikasının da temelini oluşturmuştur. Yeni devletin eğitim politikasının Doğu ve Batı etkilerinden arınmış millî bir politika olacağı vurgulanmıştır. Cumhuriyet döneminde millî eğitimin amacı, millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkelerini benimsemiş, millî birlik ve bütünlüğe değer veren nesiller yetiştirmektir. 3 Mayıs 1920'de ilk TBMM hükûmeti kurulmuştur (Öztürk, 1968: 11). Bu hükûmetin programında millî eğitim hizmetlerini yürütme görevi Millî Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. Günümüzde eğitimde öncelikli olarak görülen sorunlardan biri de program geliştirme çalışmaları görülmüştür.

Türkçe öğretim programlarının tarihçesi Cumhuriyet döneminde ana dili öğretim programlarının ilkokullar ve ortaokullar olmak üzere iki ayrı grupta ele alındığı görülmektedir. Ana dili öğretiminin ortaokullar ve ortaokul programlarına bakıldığında geçmişten bugüne yayımlanan programlar şöyledir: 1924, 1927, 1929, 1938, 1949, 1962, 1981, 2006, 2015, 2017, 2018 ve 2019 programlarıdır.

Günümüzde 2018 Programı'nın çok küçük değişikliklerle yeniden yapılandırılmış ve tematik yaklaşımla hazırlanan şekli olan 2019 Programı'nda "Kazanımlar ve Açıklamaları" başlığı altında dört temel beceri ortaya konulmuştur. Bu beceriler: dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma şeklinde sıralanmaktadır. Kazanımların ise yine bu dört temel beceriye göre gruplandırılarak sınıf düzeylerine uygun biçimde çeşitli başlıklarla verilmiştir. Dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri, ilkokuldan ortaokula kadar ki süreçte farklı kazanım ve amaçlar doğrultusunda yapılmaktadır. Programda, becerilere ait farklı etkinliklerin önerildiği görülmektedir. Türkçe Dersi Öğretim Programında; dil becerilerinin ve yeterliliklerinin geliştirilmesini, diğer tüm alanlarda öğrenme, kişisel ve sosyal gelişme ile mesleki beceriler edinmenin temel koşulu olarak yer almaktadır (MEB, 2019: 8). Bu durum Türkçe dersinin öncü ve önemli yönünü vurgulamasının yanında diğer derslerdeki başarının, Türkçe dersinde edinilecek becerilerle doğrudan ilişkili olduğunu da göstermektedir. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, program aracılığı ile öğrencilere kazandırılması hedeflenen konuların özellikleri şu şekilde açıklanmaktadır: "Türkçe Öğretiminin Özel Amaçları" başlığı altında son amaç olarak *"Türk ve dünya kültür sanatına ait eserler aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmelerinin ve benimsemelerinin sağlanması amaçlanmıştır"* (MEB, 2019: 8).

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan Türkçe dersinin amaçlarından bazıları şöyledir: Öğrencilerin; Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmaları, Okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirip sorgulamaları, Dil zevki ve bilincine ulaşarak duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri, Duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya tezini sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmeleri şeklindedir (MEB, 2019: 8). Hâlihazırda yürürlükte olan Türkçe Dersi Öğretim Programında (2019) şu ifadeler yer almaktadır: *"Türkçe Dersi Öğretim Programı, öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, Türkçe sevgisiyle, istek duyarak okuma ve yazma alışkanlığı edinmelerini sağlayacak şekilde bilgi, beceri ve değerleri içeren bir bütünlük içinde yapılandırılmıştır"* (MEB, 2019).

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda hızla değişen bilim ve teknolojinin bireyin ve toplumun sahip olması gereken nitelikleri etkilediği belirtilmiştir. Bu bağlamda değişen koşullara uyum sağlayabilecek nitelikte beceri ve yetkinliklerle donanmış bireylerin yetiştirilmesi için öğretim programlarının hazırlandığı vurgulanmıştır (MEB, 2019: 3). Bu kapsamda Türkçe Dersi Öğretim Programı (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) incelendiğinde

Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'nde sekiz anahtar yetkinlik bulunmaktadır. Bu anahtar yetkinlikler Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2019) şöyle sıralanmıştır:

- Ana dilde iletişim
- Yabancı dillerde iletişim
- Matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler
- Dijital yetkinlik
- Öğrenmeyi öğrenme
- Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler
- İnisiyatif alma ve girişimcilik
- Kültürel farkındalık ve ifade (MEB, 2019: 4-5).

Temel Eğitim Genel Müdürlüğünün 22/11/2021 tarihli ve E-43769797-101.01.01-37323252 sayılı yazısı üzerine T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından ilköğretim kurumları (ilkokul ve ortaokul) haftalık ders çizelgesinde 2022-2023 eğitim ve öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere haftalık ders çizelgesi oluşturmuştur. Bu ders çizelgesine göre Türkçe Ders saatlerinin haftalık ve yıllık ders saatleri aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir (T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2021).

Tablo 4.4. Ortaokul Kurumlarında Türkçe Dersi İçin Haftalık ve Yıllık Ders Saati

Sınıf Seviyesi	Haftalık Saati	Yıllık Saati
5. sınıf	6 saat	168 saat
6. sınıf	6 saat	168 saat
7. sınıf	5 saat	140 saat
8. sınıf	5 saat	140 saat

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde, araştırma boyunca tespit edilen verilerden hareketle ulaşılan sonuçlar ortaya konulacaktır. Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin ana dili eğitimlerinin dil politikaları bağlamında incelenmesi hedeflenmiş, buna yönelik veriler elde edilmiş ve araştırma kapsamında sunulmuştur. Çalışmanın ortaya çıkış sürecinde millileşme, ulus- devlet ya da millî bir kimlik oluşturma sürecinde en önemli rolü oynayan unsurların başında yer alan dilin ve buna yönelik uygulanan politikaların etkisi esas alınmıştır. Nitekim Türk kimliğinin oluşumu sürecinde de dil unsurunun önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Akçura'nın (1978: 35) dediği gibi millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumdur. Aynı doğrultuda 20. yüzyılın ilk dönemlerinde fikirleriyle ön plana çıkmış önemli Türk aydınlarından biri olan İsmail Gaspıralı, “*Dilde, fikirde ve işte birlik!*” sözüyle Türk birliği ve kimlik inşası sürecinde izlenmesi gereken noktaları işaret etmiştir. Bununla birlikte Gaspıralı'nın “*İstanbul'daki hamal ve kayıkçı, Doğu Türkistan'daki deve sürücüsünü ve koyun çobanını da anlayabilmelidir.*” sözü dil politikaları bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak dikkat çekmektedir. Böylece Türk dünyasının ortak bir edebî dilde buluşması tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda söz konusu fikirlerin gerçekleşmesi için bir potansiyel barındıran Türk Devletleri Teşkilatı yapısının gelecekteki çalışmalarına katkı sunacak bir çalışmanın ortaya konulması hedeflenmektedir.

5.1.1. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Hakkında Genel Bilgilere İlişkin Sonuçlar

Uzun yıllar Sovyetler Birliği çatısı altında bulunan Türk devletlerinin ana dillerinin günümüzdeki durumunu ve ülkelerin yürüttüğü dil politikalarını anlayabilmek için tarihsel süreçlerini ele almak gerekmektedir. Sovyetler döneminde Sovyet halkını oluşturmak adına öncelikle dile yönelik politikalar yürütülmüş ve Türk ulusları bu politikalar nedeniyle dillerinden ve diğer Türk boylarından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu politikalar çerçevesinde bu dönem, Rusça en temel iletişim aracı olarak kullanılmış ve bu fikir etrafında Sovyetler Birliğini oluşturan milletlerin kendi dillerinin kültür, bilim ve medeniyet dili olmadığı yani “yetersiz ve avam” bir dil olduğu bilinci halklara sürekli işlenmeye çalışılmıştır (Yüce,

2006: 5). Söz konusu ülkelerin SSCB'ye bağlanma ve ayrılma süreçlerine ilişkin tarihler Tablo 5. 1'de gösterilmiştir.

Tablo 5. 1. *Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelerin SSCB'ne Bağlı Oldukları Yıllar*

Ülkeler	O Dönemki Devlet İsimleri	Tarih Aralıkları
Azerbaycan Cumhuriyeti	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	28 Nisan 1920 - 18 Ekim 1991
Kazakistan Cumhuriyeti	Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	5 Aralık 1936 - 16 Aralık 1991
Kırgız Cumhuriyeti	Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	5 Aralık 1936 - 31 Ağustos 1991
Özbekistan Cumhuriyeti	Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	27 Ekim 1924 - 31 Ağustos 1991

Tablo 5. 1.'de Türk devletlerinin Sovyet Birliğine dâhil olduğu süreçteki isimleri, birliğe katılma tarihleri ve bağımsızlıklarını ilan ettikleri tarihler ele alınmıştır. Ağustos 1991'de Moskova'da yapılan darbe girişiminin ardından Türk devletleri için uluslaşma ve ulus devlet süreçleri resmî olarak başlamıştır. Böylece Türk Cumhuriyetleri yaklaşık aynı tarihlerde sırasıyla bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Buna göre Sovyetler Birliğinden ayrılıp bağımsızlığını elde eden Türk devletlerinden ilki 31 Ağustos 1991 tarihinde başkenti Bişkek olan Kırgız Cumhuriyeti olmuştur. Bu bağlamda ulus devlet olma yolunda ilk adımı atan ülkedir. Onu Taşkent başkentiyle Özbekistan Cumhuriyeti takip etmektedir. 18 Ekim 1991 tarihinde ise Azerbaycan resmî adıyla Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü olmuştur. Türk devletleri teşkilatına üye ülkeler arasında en son bağımsızlığını elde eden ülke ise Kazakistan'dır. Kazakistan Cumhuriyeti 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan ederek bağımsızlığını kazanan son Sovyet Cumhuriyeti olmuştur. Tabloda da görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer Türk devletlerine göre farklı bir süreci olduğu görülmektedir. Türkiye'de rejim değişikliği yaşanmış Osmanlı İmparatorluğunun çökmesiyle Kurtuluş Savaşına giren Türkiye, 29 Ekim 1923 tarihinde rejimi Cumhuriyet olan bir devlet kurmuştur. Bu dönemle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanında olan değişiklikler eğitim ve dil alanlarında da Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Diğer devletlerin uzun yıllar Sovyetler egemenliğinde olması onların Türkiye'den farklı bir dil politikasına maruz kalmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de Cumhuriyeti'n

ilanından sonraki süreçlerde daha millî ve ulusal bir dil politikası sürdürülmüştür. Teşkilata üye ülkeler hakkında genel bilgilere Tablo 5. 2.'de yer verilmiştir.

Tablo 5. 2. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelere Dair Bilgiler

Devlet İsimleri	Kuruluş Tarihleri	Başkent	Yönetim Biçimi
Azerbaycan Cumhuriyeti	18 Ekim 1991	Bakü	Üniter Yarı Başkanlık Sistemli Baskın Partili
Kazakistan Cumhuriyeti	16 Aralık 1991	Astana	Anayasal Cumhuriyet Üniter Baskın Partili
Kırgız Cumhuriyeti	31 Ağustos 1991	Bişkek	Başkanlık Cumhuriyeti Üniter Başkanlık Anayasal Cumhuriyet
Özbekistan Cumhuriyeti	1 Eylül 1991	Taşkent	Üniter Başkanlık Cumhuriyeti
Türkiye Cumhuriyeti	29 Ekim 1923	Ankara	Üniter Cumhurbaşkanlığı Sistemli Anayasal Cumhuriyet

Çalışmanın sınırlılığı kapsamında Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin ana dili eğitimleri dil politikaları bağlamında incelenmiştir. Bu kapsamda ülkelerin teşkilata üye olma tarihlerine de yer vermek gerekmektedir. 2009 Zirvesi sırasında, Nahçıvan Anlaşması ile ilk olarak “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi Kurulmasına dair bir anlaşma imzalanmıştır. Bu belgeyi imzalayan kurucu üye ülkeler; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti devletleridir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021). Burada Türk Konseyi Sekreteryasının kurulması, Konsey'in koordinasyonunda “Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, her ülkeden iki temsilcinin yer alacağı Aksakallar Heyeti, TÜRKPA ve Konsey Akademisi'nin oluşturulmasına” da karar verilmiştir. Nahcivan Antlaşması'nın imzalandığı 3 Ekim günü de her yıl “Türk Dünyası Günü” şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu anlaşma, 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2010 tarihinde yapılan zirve ile “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi” adıyla hayata geçirilmiştir. Konseyin temel amacı şu şekilde açıklanabilir: Türk Cumhuriyetlerinin kalkınmalarını daha da hızlandırmak ve uluslararası arenada seslerinin daha güçlü şekilde çıkmasını sağlamak adına geniş bir iş birliği alanı olarak belirlenmiştir. Teşkilatının daha sonra ismi değiştirilmiş ve Türk Devletleri Teşkilatı olmuştur. Türk Devletleri Teşkilatına en son katılan ülke Ekim 2019'da Özbekistan'dır. Bu tarihe kadar Özbekistan teşkilata üye olma konusunda çekimser davranmıştır. Günümüzde Uluslararası tarafsızlık statüsü gereği resmen

üye olmayan ancak toplantılara katılmaya başlayan Türkmenistan teşkilata tam üye olarak dâhil olacağı yönünde açıklamalar yapmış ancak henüz teşkilata tam üye olmamış, gözlemci ülke olarak yer almıştır. Yine Türkmenistan'ın yanında Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi devletler teşkilatın gözlemci ülkesi konumundadır. İlgili bilgiler Tablo 5. 3.'te sunulmuştur:

Tablo 5. 3. Türk Devletleri Teşkilatına Üye ya da Gözlemci olarak Yer alan Ülkeler

Ülkeler	Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olma Tarihi
Azerbaycan Cumhuriyeti	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)
Kazakistan Cumhuriyeti	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)
Kırgız Cumhuriyeti	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)
Özbekistan Cumhuriyeti	Üye Olma Tarihi- (14 Eylül 2019)
Türkiye Cumhuriyeti	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)
Macaristan Cumhuriyeti	Gözlemci Ülke- (3 Eylül 2018)
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	Gözlemci Ülke- (11 Kasım 2022)
Türkmenistan Cumhuriyeti	Gözlemci Ülke- (12 Kasım 2021)

Ülkelerin dil politikalarının belirlenmesinde tarih, coğrafya, nüfus ve diğer devletlerle yürütülen kurumsal ilişkiler gibi birçok başlık önemlidir. Bu bağlamda benzer coğrafyalarda yer alan, yakın tarihinde benzer süreçler yaşamış olan üyelerin dil politikalarında özellikle Sovyet etkisinden kalan ve Rusya'nın etkisiyle devam eden süreçten dolayı benzerlikler olduğu ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ülkelerden tarih, coğrafya, nüfus ve ekonomi gibi farklılıklar sebebiyle politika olarak ayrıştığı tespit edilmiştir. Nitekim üye ülkeler arasında nüfus ve ekonomi olarak en geride kalan ülke olarak değerlendirilebilecek Kırgızistan'ın hâlâ Kiril alfabesi kullanan ve Latin alfabesine geçiş sürecini başlatamayan tek ülke olması ayrıca Rusçanın resmî dil statüsünde olması millî bir dil politikası izleyemediğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Kazakistan gibi Rus nüfusunun yoğun olduğu bir ülkede, Rusçanın da devletin resmî dili olması dil politikalarının üzerinde demografik yapının da etkili bir parametre olduğunu bize göstermektedir. Bu kapsamda Türk Devletleri Teşkilatının etkin bir birlik görüntüsü vermesi, ekonomik ve kültürel çalışmalar gerçekleştirmesi dil politikaları bağlamında da farklı bir sürecin gelişmesine ön ayak olabilir. Nitekim Türk Devletleri

Teşkilatının ekonomik iş birliğini güçlendirmek amacıyla oluşturduğu Türk Yatırım Fonu resmen kurulmuştur. Bunun yanı sıra ülkeler arası siyasi ve askeri anlaşmalar hız kazanmıştır. Kazakistan ve Özbekistan arasındaki sınır anlaşması henüz yakın dönemde yapılmış ve Azerbaycan-Türkiye arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmış, özellikle Dağlık Karabağ sorunun çözümünde Türkiye önemli bir rol üstlenmiştir. Daha birçok örneği sunulabilecek bu yakınlaşma süreçlerinin üye ülkelerin daha bağımsız bir politika izleyebilmeleri açısından önemli olduğu ve bu durumun dil politikalarına da yansıtılabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada ülkeler hakkındaki genel bilgiler toplanmış ve dil politikaları bağlamında ele alınmıştır.

5.1.2. Dil Politikaları Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelerde Yürütülen Çalışmalara İlişkin Karşılaştırmalı Sonuçlar

Araştırmanın temel verilerinden biri dil politikaları bağlamında Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerdeki kanunlardır. Nitekim bir devletin resmî dil politikasının en temel dayanağı kanunlardır. Bu çerçevede söz konusu Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları 1991 yılından itibaren millî bir kimlik yaratma ve yaratılan millî kimliğin toplum tarafından benimsenmesi sürecinin başlatıldığı gözlenmektedir. Bu aşamada bazı Türk devletleri, uluslaşma sürecinde ana dillerini devlet dili olarak benimserken bazı Türk devletlerinde ana dilleriyle beraber Rusçanın resmî dil statüsünde olduğu görülmektedir. Bu çerçevede araştırmamızda ilk olarak ele alınan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, 28 Ocak 1993 tarihli yayımlanan Kanunun 1. maddesinde “Azerbaycan Cumhuriyeti devlet dili Türk dilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm devlet kurumlarında çalışma dili Türk dilidir. Türk dili, siyasal, ekonomik, sosyal, bilimsel ve kültürel yaşamın tüm alanlarında cumhuriyetin devlet dili olarak kullanılır ve cumhuriyet topraklarında uluslararası iletişim aracı olarak hizmet eder.” (Azerbaycan Devlet Dili Hakkında Kanun, 1993) ifadesinin yer aldığı görülmüştür. Bu durum Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk anayasasında Türk dilinin bağımsız devlet olmasının ardından tek resmî dil statüsünde olması bakımından önemlidir. Bu noktada Elçibey'in bakış açısının önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim Elçibey, Doğu Türkistan'daki Türk toplulukları için Çin'le politik çatışmayı bile göze alan ve Rusya'nın politikalarına ters düşecek şekilde geniş bir Türk varlığına inanan bir şahsiyettir. Bu bağlamda kendisinden sonra anayasada “Türk dili” ifadesinin “Azerbaycan dili” olarak değiştirilmesi de devlet yönetiminin ve dil politikalarının yalnızca kurumsal olarak belirlenmediğini gösterir niteliktedir.

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 21. maddesinde devlet dili başlığı altında *"I. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî dili Azericedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan dilinin gelişmesini sağlar. II. Azerbaycan Cumhuriyeti, halk tarafından konuşulan diğer dillerin özgürce kullanılmasını ve geliştirilmesini sağlar."* ifadeleriyle Azerbaycan Türkçesinin statüsü açıkça belirtilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 1995). Azerbaycan Cumhuriyeti, kanunları ve alfabesiyle beraber Sovyet sonrası kurulan Türk devletlerine nazaran ana dili kullanımında daha net bir çizgiye sahip görünmektedir. Bunun yanında "Azerbaycan Kültürü- 2040" Devlet Programı hazırlıkları yapılmakta, Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Forumu gibi çalışmalar yürüterek Azerbaycan Türkçesinin geliştirilmesinin de dâhil olduğu birtakım çalışmalar yapılmaktadır (Azerbaycan Kültürü-2040 Devlet Programı, 2023). Buna karşın dil politikasına ilişkin olumsuz olarak değerlendirilebilecek bazı başlıklara da değinmek gerekmektedir. Özellikle Azerbaycan'da 3 binden fazla yerel okulda yabancı dil olarak Rusça öğretildiğine yönelik Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakan Yardımcısının açıklamaları (Gurbanov, 2022), gençlerin Rusçaya olan ilgileri ve BDT bünyesindeki devletlerin birleştirici unsuru olarak Rusçanın görülmesi gibi unsurlar Azerbaycan Türkçesinin gelişimi açısından olumsuz olarak değerlendirilebilir. Nitekim Rusya Federasyonu Federal Meclisi Devlet Duması Başkanı Vyacheslav Volodin'in (2023), Azerbaycan'da Rus dilinin gelişimini takip ettikleri ve olumlu sonuçlar gözlemledikleri yönündeki açıklaması manidardır. Bunun yanında BDT'nin Rusya daimî temsilcisi Andrey Grozov (2023) *"Ama nedense BDT ülkelerinde Rus dilinin konumunun azaldığını söyleyemem. Aksine Rus dilini öğrenmeye büyük bir ilgi ve ihtiyaç görüyoruz. Bu, öncelikle BDT ülkeleri arasındaki devletlerarası ilişkilerin gelişmesiyle ilgilidir. Bu sadece siyaset için değil, ekonomi, kültür ve sosyal yaşam için de geçerli"* ifadeleriyle BDT ülkeleri arasında Rusçanın hegemonyasından bahsetmiştir. Ayrıca Rusya devlet başkanı Vladimir Putin (2023): *"Halklarımız gerçekten de birçok şeyle birbirine bağlı: Ortak bir tarih, manevi kökler, kültürlerin, değerlerin ve geleneklerin iç içe geçmesi ve tabii ki çok uluslu örgütümüzü bir arada tutan Rus dili... Daha önce zirvelerden birinde Rus Dili Yılı'nı 2023'te Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde düzenlemeye karar verdiğimizizi hatırlatırım. Bu girişimi desteklediğiniz için hepinize teşekkür etmek istiyorum."* ifadeleriyle Rusya'nın hâlâ Rus dilini kullanarak bu ülkeler üzerindeki etkisini sürdürmeyi amaçladığını göstermektedir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın BDT'ye üye olduğu düşünüldüğünde Rusya'nın Sovyet anlayışını devam ettirdiği söylenebilir. Bu durum da söz konusu Türk devletlerinin millî dil politikalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin dil politikası incelendiğinde Azerbaycan'dan farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Nitekim Kazakistan'da devlet dili Kazak Türkçesi, resmî dil ise Rusça olarak belirlenmiştir. Bu kararlar 30 Ağustos 1995'te ülke referandumu ile kabul edilen Anayasa'sının 7. Maddesinde şöyle yer almaktadır: “Kazakistan Cumhuriyeti'nde devlet dili Kazakçadır” ve “Devlet kurumlarında ve yerel yönetim organlarında Kazakçayla birlikte resmî bir şekilde Rusça da kullanılabilir” (Amirhamzin, 2010). Kazakistan'da devlet dili olan Kazak Türkçesinin yanı sıra Kazakistan'daki diğer milletlerin temsilcilerinin dillerinin gelişiminin desteklenmesine ilişkin bir yasa tasarısı da kabul edilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki dillerin kullanım durumuna bakarken genel olarak ülke nüfusunun etnik özelliklerinin ve ülkedeki Rus kökenli vatandaşların önemli bir kitleyi oluşturduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Nüfus dağılımının yanı sıra Kazakistan'ın coğrafi konumu da Rus etkisinin artmasında önemli bir etkidir. Nitekim dünyada iki devlet arasındaki en uzun sınır Kazakistan ve Rusya arasındadır. Bu durum da hem nüfus dağılımı hem coğrafi durum hem de tarihî arka plan ile birlikte Kazakistan üzerindeki Rus etkisinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Kazakistan, bağımsızlık yıllarından itibaren başlayan ve ilerleyen yıllarda da devam etmesi planlanan Kazakistan'ın devlet dili olan Kazak Türkçesinin resmî devlet dili olarak ülkenin genelinde öğrenilmesi gerektiğinin vurgulanmasına yönelik faaliyetler yürütülmeye devam etmektedir. Bu konuda Kazakistan Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı olan Nursultan Nazarbayev'in halka seslenişi gelecek yıllardaki Kazakistan'ın dil politikası hakkında fikir sahibi olmak bakımından önemli görülmektedir: “*Kazakistan'ın geleceği Kazak dilindedir. 2025 yılına doğru Kazakça yaşamın tüm alanlarında üstünlüğe sahip olacak ve ülkenin her yerinde insanlar arasında iletişim dili hâline gelecektir. Alınmakta olan tedbirlerle hayata geçirilen devlet programları 2030'a doğru resmî belgelerin %100'ü, televizyon ve radyo programlarının %90'ı, eğitim programlarının %90'ının devlet dilinde yürütülmesine yol açmalıdır. Böylelikle 2030'a doğru Kazakça mutlak bir egemen dil konumuna gelecektir.*” (Joyamergenkızı, 2013). Nazarbayev'den sonra devlet başkanı olan Kasım Cömert Tokayev de Kazak Türkçesinin gelişmesine hizmet edecek çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaların belki de en önemlisi 2023-2029 döneminde dil politikasının geliştirilmesine ilişkin yeni devlet programının hazırlanmasıdır. Programın hedefleri arasında Kazak Türkçesinin düzenleyici çerçevesinin güçlendirilmesi, bilim ve eğitim, kamu hizmeti, ekonomi, bilişim gibi sektörlerde prestijinin artırılması, medya ve internet alanında kullanımının genişletilmesi, Kazak Türkçesinin ülkedeki diğer etnik gruplar arasında iletişim dili hâline gelmesi için çalışmalar yapılması, yasaları ilk Kazak Türkçesinde çıkarma uygulamasının başlatılması, devlet

memurlarına Kazak Türkçesi bilme zorunluluğunun getirilmesi ve Latin alfabesine geçişin sağlanması gibi oldukça önemli maddeler bulunmaktadır (Kussainova, 2023). Buna karşın “2011-2020 dil geliştirme programında” 2020 yılına kadar Kazakistan nüfusunun %95’inin devlet dilini akıcı bir şekilde konuşması hedeflenmiş ancak bu hedefe ulaşamadığı belirtilmiştir (Bakhtiyaroviç, 2020).

Kazak Türkçesinin geliştirilmesine yönelik görüşler ülkenin en üst makamınca dile getirilmektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev (2023), tüm vatandaşların devlet diline hâkim olması yönünde politikalar belirlediklerini ifade etmiştir. Bunun yanında Tokayev’e (2022a) göre devlet dili Kazakistan halkını birleştiren bir semboldür ve Kazak Türkçesinin kapsamının genişletilmesi için çalışmaya devam edilecektir. Buna karşın Kazak Türkçesinin gelişmesindeki en önemli engelin Rusçanın ülkedeki yaygın kullanımı olduğunu söylemek mümkündür. Rusçanın resmî dil statüsü, okullarda öğretim dili olarak kullanılması, resmî evrakların Rusça düzenlenilmesi ve halkın iletişim dili olarak Rusçayı kullanması Kazak Türkçesinin gelişimi açısından olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda devlet yetkililerinin de Rusçanın korunması yönündeki açıklamalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Meclis başkanı Koshanov’un (2022), Kazakistan’ın çok uluslu bir yapıya sahip olduğunu belirtmesi ve bu nedenle iletişim için Rus diline ihtiyaçları olduğunu ifade etmesi ülkede Rusçanın konumu hakkında fikir vermektedir. Ayrıca Koshanov Rusçanın anayasadaki konumunun muhafaza edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Tokayev (2022b) hem Kazak Türkçesini hem de Rusçayı iyi bilen çocukların yetiştirilmesini bir gereklilik olarak değerlendirmektedir. Başbakan yardımcısı Togzhanov (2022) da Kazak Türkçesi ve Rusçanın öğrenilmesi gerektiğini ifade ederek İngilizce öğretimini de önemseydiğini belirtmiştir. Genel olarak bakıldığında Kazak Türkçesinin gelişimi için çalışmalar yapılmasına rağmen Sovyet sonrası Rus etkisinin ortadan kalkmadığı görülmektedir.

Kazakistan’da dil politikası bağlamında genel durum değerlendirildiğinde hem olumlu hem de olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir tablo bizi karşılamaktadır. Devletin Kazak Türkçesini devlet dili olarak kabul etmesi, Kazak Türkçesini geliştirmeye yönelik çeşitli programlar geliştirmesi ve bunları uygulamak için çalışmalar gerçekleştirmesi oldukça önemli gelişmelerdir. Ayrıca nüfus dağılımında Kazak Türklerinin önemli bir çoğunluğa ulaşması da ülkenin dil politikalarının millîleşmesi bağlamında elini güçlendiren unsurlardan biridir. Buna karşın bu çalışmalar, Rusya cephesinde olumsuz karşılanmaktadır. Nitekim Rusya dışişleri bakanı Sergey Lavrov (2021) Kazakistan’daki bu gelişmelerin akabinde: “*Maalesef son zamanlarda Kazakistan’ın Rusça konuşan vatandaşlarına karşı yabancı düşmanlığı vakalarına*

tanık olduk. Çoğu durumda bunun yerel milliyetçiliği alevlendirmek ve Rusya ile iş birliğini itibarsızlaştırmak için yapıldığı görülüyor. ...Her iki taraf da Rus dilinin birleştirici misyonunun ne kadar önemli olduğunu çok iyi anlamaktadır. Kazakistan Anayasasına göre Rus diline resmî statü verilmektedir.” ifadelerini kullanarak Kazakistan’da oluşacak millî bir yaklaşımdan rahatsız olacaklarını ve Rusçanın Kazakistan’daki konumunun zayıflamasını istemediklerini açıkça belirtmiştir. Zira bu açıklamalardan kısa bir süre sonra Kazakistan’da sokak olayları gerçekleşmiş ve olayların büyümesinden sonra Kazakistan yönetimi, başını Rusya’nın çektiği “Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünü” yardıma çağırmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Türk Devletleri Teşkilatının her alanda yapacağı iş birliğinin önemi bir kez daha artmaktadır. Nitekim millî politikalar geliştirmek için yalnızca programlar hazırlayıp kanunlar çıkarmak yetersizdir. Güvenlik, ekonomi, siyaset vb. alanlarda güçlü bir yapıya sahip olmak gereklidir. Bu bağlamda Teşkilatın her alanda daha aktif ve güçlü bir iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti millî dil politikaları geliştirse de bugün bu politikaları tam anlamıyla uygulama imkânına sahip değildir. Bu durumu Tokayev’in (2020a) şu cümlelerinde görebiliriz: *“Dil konusuna kayıtsız bakarsak devletliğimizi ve ulusal güvenliğimizi tehlikeye atabiliriz. Ukrayna’yı örnek almak yeterli bence. Hararetli bir devlet dili geliştirme sürecine girmek ve zorla kapsamını genişletmeye çalışmanın olumsuz bir etkisi olacağı açık, bu durum etnik gruplar arası düşmanlığa dönüşebilir.”*

Türk Devletleri Teşkilatının bir diğer üyesi olan Kırgız Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti gibi devlet ve resmî dil ayrımı olan bir Türk devletidir. 5 Mayıs 2021’de kabul edilen dördüncü anayasanın 13. maddesinde de Kırgızistan’da devlet dilinin Kırgız Türkçesi, resmî dilinin ise Rusça olduğu yer almaktadır (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 2021). Ülkede Kırgız Türkçesi ve Rusça aynı anda öğrenilen iki ana dili olarak görülmektedir. Kırgız Türkçesinin tek resmî dil olması için birtakım gayretler olsa bu çabalar sonuçsuz kalmaktadır. Özellikle 2013 yılından itibaren Kırgız Türkçesinin geliştirilmesi ve kamusal yaşamdaki rolünün artırılmasına yönelik çabalar hızlandırılmıştır. Özellikle 17 Temmuz 2023 yılında yürürlüğe giren “Kırgız Cumhuriyeti’nin devlet dili hakkında” kanun ile Kırgız Türkçesinin gelişimi için çok önemli kararlar alınmıştır. Bu kanun ile Kırgız Türkçesinin devlet dili statüsü sağlanmış, silahlı kuvvetlerden eğitime devletin birçok kurumunda Kırgız Türkçesinin ön plana çıkarılması hedeflenmiş ve birçok iş kolu için Kırgız Türkçesi bilmeyi zorunlu kılmıştır. Eğitim, bilim, kültür, sanat ve kitle iletişim araçlarında Kırgız Türkçesinin özgül ağırlığını artıracak düşünülen bu yasa ayrıca resmî belgelerin ve yasal düzenlemelerin devlet dilindeki metnini orijinal metin olarak kabul ederek bu alanda da gelişme sağlanmasının önünü

açmaktadır (Kırgız Cumhuriyeti'nin Devlet Dili Hakkında, 2023). Nitekim Devlet Dil ve Dil Politikası Komisyonu Başkanı Kanybek Osmonaliev'in (2023a) açıklamalarına göre Kırgız Cumhuriyeti'ndeki bazı bakanlıklarda yalnızca %12 ila 17 arasında Kırgız Türkçesi kullanılmaktadır. Devlet kurumlarında elektronik belgelerin saklandığı Infodocs sisteminde ise belgelerin yalnızca yüzde 27,2'si devlet dilinde yazılmıştır. Kırgız Cumhuriyeti'ndeki tüm devlet ve belediye kurumlarının resmî belgelerinin ise yalnızca yüzde 35'i devlet dilindedir (Ishekeev, 2020a). Bu durum Kırgız Türkçesinin kullanım durumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kırgız Cumhuriyeti'nde Kırgız Türkçesinin kullanım alanı oldukça dar olmasına rağmen kanun teklifi çeşitli tartışmaların ardından geçirilmiştir. Nitekim Milletvekili Zhamgyrchiev (2023): "*Devlet dilini (Kırgız Türkçesi) yerine oturtmak için resmî dile (Rusça) zarar veriyoruz. Meslektaşlarımız burada güzelce tartışırken, bazı vatandaşların resmî dili yanlış anlamaları ve ayrımcılık yapmaları arttı.*" ifadelerini kullanmış ayrıca Cengiz Aytmatov'un eserlerini Rusça aracılığıyla tanıttığını söyleyerek asırlık bu dili bir yılda yok etmenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Benzer bir çıkış da "Kırgızistan'daki Rus Yurttaşlar Örgütü Koordinasyon Konseyi" tarafından yapılmıştır. Konseyin Cumhurbaşkanı Sadyr Japarov'a gönderdiği açık mektupta (2021): "*mevcut yasa tasarısının kabul edilmesi hâlinde, anayasa tarafından resmî dil olarak tanımlanan Rusçanın kullanım alanının daraltılabileceğinden ve Kırgızistan'ın Rusça konuşan vatandaşlarının haklarının ihlal edilebileceğinden endişelerini dile getirmişlerdir.*" Bunun yanı sıra tıpkı Kazakistan Cumhuriyeti'nin millî dil politikalarında yaşanan olumlu gelişmelerin ardından olduğu gibi Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov kanun maddelerine ilişkin rahatsızlıklarını bildirmiştir. Lavrov: "*Devlet sağlık kurumları çalışanları, öğretmenler ve de doktorlar da memur kategorisine dâhil edildi. Çalışmaya devam edeceğiz. Birkaç kez uyardık ama başka bir çizgi galip geldi. Kırgızistan Anayasasında Rus dili ulusal iletişim dili olmaya devam etse de bir şeyler yapmaya çalışacağız, devam edeceğiz. Bunun için, bizim uyarılarımızı dikkate almadıkları için biz de başka çareler aramaya mecburuz*" ifadeleriyle bu kanun henüz çıkmadan engelleme girişimlerinin olduğunu açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla Kırgız Cumhuriyeti'nin dil politikası bağlamında önemli bir adım attığı değerlendirilebilir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ve Türkiye gibi tek devlet dilini kabul eden, ulus dili, kültürü ve bilincine yönelik çalışmalar yapan diğer bir Türk devleti Özbekistan Cumhuriyeti'dir. Ülkede 8 Aralık 1992 tarihinde kabul edilen Anayasanın 4. maddesinde "Özbekistan Cumhuriyeti'nin resmî dilinin Özbekçe olduğu" belirtilmektedir. Buna göre, Özbekistan

Cumhuriyeti anayasasında Özbek Türkçesinin devletin tek resmî dili olduğu açıkça yer almaktadır. Resmî olarak, Özbekistan Cumhuriyeti'nde Rusçanın özel bir statüsü yoktur. Özbekistan Cumhuriyeti tüm vatandaşların devlet dilini öğrenmesi ve topraklarında yaşayan milliyetlerin ve halkların dillerine saygı göstermesi için koşulların yaratılması ve bu dillerin geliştirilmesi için şartların oluşturulmasıyla sorumludur (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, 2023). Özbekistan kanunları, Kazakistan ve Kırgızistan gibi Rusçayı resmî dil olarak kabul etmese de uygulamada tıpkı Azerbaycan gibi Rusçaya alan açmaktadır. Nitekim “*Özbekistan Cumhuriyeti'nde yaşayan kişiler eğitim dilini özgürce seçme hakkına sahiptir.*”, “*Özbekistan Cumhuriyeti'nde devlet dilinde ve ulusal grupların yoğun olarak yaşadığı yerlerde kendi dillerinde faaliyet gösteren okul öncesi eğitim kurumlarının örgütlenmesi sağlanmaktadır.*” ve “*Özbekistan Cumhuriyeti'nin yasal belgeleri, devlet makamlarının ve idari organların diğer belgeleri devlet dilinde kabul edilir ve yayınlanır. Bu belgelerin tercümeleri başka dillerde de yayınlanmaktadır.*” gibi kanun maddeleri Rusçanın ülkedeki gelişimine dayanak olmaktadır. Bu bağlamda Özbekistan'da okul öncesi dönemden itibaren Rusça öğretiminin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Özbekistan'da yakın döneme bakıldığında Özbek Türkçesinin gelişimi adına çeşitli çalışmaların yürütüldüğü tespit edilmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev (2019) Özbek Türkçesine devlet dili statüsünün verilmesinin 30. yıl dönümü dolayısıyla Taşkent'te düzenlediği resmî törende Özbek Türkçesini: “*dünyadaki en kadim ve zengin dillerden biri, Özbek halkı için en büyük değer, bağımsız bir devletin simgesi ve eşsiz manevi zenginlik*” olarak tanımlamıştır. Mirziyoyev yönetimi, Devlet Dil Geliştirme Departmanı'nın kurulması (2019), Özbek dili ve edebiyatı, kültür ve tarihinin yabancı ülkelerde öğretimini sağlayan "Uzacademy" internet platformunun oluşturulması, Rusya, Kazakistan, Fransa, Türkiye, Güney Kore, Hindistan ve Çin'in eğitim ve bilim kurumlarında "Özbek Çalışmaları" bölümlerinin kurulma çalışmaları (yuz.uz, 2023) ve belki de en önemlisi “*Özbek dilini daha da geliştirmek ve ülkemizdeki dil politikasını iyileştirmek için önlemler hakkında*” (2019) adlı kararnamenin yürürlüğe konulması gibi önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kararnamede 2020-2030 tarihleri arasında Özbek Türkçesinin geliştirilmesi amacıyla atılacak adımlar sıralanmıştır. Bu adımlar arasında okul öncesinden başlayarak eğitim, kültür, iletişim ve devlet işleyişi gibi alanlarda Özbek Türkçesinin kullanımının ciddi şekilde genişletilmesi bulunmaktadır. Bu noktada tıpkı Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi Özbekistan'ın aldığı millî dil politikasına yönelik kararlar Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı resmî temsilcisi Maria Zakharova: “*Medyada yukarıdaki yasa tasarısının*

neden olduğu tartışmalara dikkat çekti. Görünen o ki, şu ana kadar yasa tasarısını destekleyenler açık bir azınlıkta. Yorumların çoğu, Rus dilinin resmî kullanımında tam olarak korunması gerektiğine tanıklık ediyor.” demiştir. Ayrıca Özbekistan’da Rus dilinin resmî kullanımında olmasının Özbekistan’ın çıkarına olacağını ifade ederek yasa tasarısına karşı olduklarını açıkça dile getirmiştir. Rusya’nın egemen bir devletin kendi ana dilini geliştirmeye yönelik bu kararına müdahale çabası bazı tepkileri de beraberinde getirmiştir. Âli Meclis Yasama Kamarası Vekili Gülbahor Saidganiyeva (2020), Zakharova’nın açıklamalarına yönelik olarak: “Burada geçerli bir soru ortaya çıkıyor. Zakharova’ya Bağımsız Özbekistan yasalarına müdahale etme hakkını kim verdi? Bu tutum, yasaların ve belgelerin devlet dilinde yazılmasını ve yetkililerin kendilerinin de Özbekçeye saygı duymaya başlamasını istediğimiz için mi? Cumhuriyetimizde 7 dilde eğitim veriliyorsa bu proje için yedi ülkeden izin mi almamız gerekiyor? Yoksa Rusya’nın özel bir yetkisi mi var?” ifadelerini kullanarak tepki göstermiştir. Bunun yanı sıra Rusya tarafından gelen tepkilerin kendisine öğrencilik yıllarını hatırlattığını ifade eden Vekil, 80’li yılların sonlarında Özbek Türkçesinin devlet dili olması için mahalle mahalle dolaşarak imza topladıklarını, mitinglere katılarak mücadele ettiklerini vurgulamıştır. Ve o dönemde yazmış olduğu şiirinin son mısralarını okuyarak bir daha böyle bir şiir yazmak ve okumak istemediğini belirtmiştir:

“Diline bile yalvardı

Ben sadece bir aptalım, sadece bir aptal.”

Türk Devletleri Teşkilatına üye olan ve nüfus, ekonomi, askeri olarak en önde sayılabilecek ülke Türkiye Cumhuriyeti’dir. Türkiye’nin dil politikaları incelendiğinde temel dayanak noktası olan 1982 anayasasının 3. maddesinde: “Türkiye devleti, ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu madde ile Türkiye Cumhuriyeti’nin devlet dilinin Türkçe olduğu belirtilmiş ve anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Bunun yanında söz konusu anayasanın 42. maddesinde: “Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır.” ifadesi yer almaktadır. Bu kapsamda 1739 sayılı Türk Millî Eğitim Kanununun 10. maddesinin 2. paragrafında ise: “...Millî birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin, eğitimin her kademesinde özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir. Çağdaş eğitim ve bilim dili hâlinde

zenginleşmesine çalışılır. Bu maksatla Millî Eğitim Bakanlığı'nca gereken tedbirler alınır.” ifadesine yer verilmiştir. Türkiye’de zaman zaman izlenen politikalar, sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlerle farklı diller yabancı dil olarak öğretilmektedir. Günümüzde İngilizce bu konuda en çok tercih edilen yabancı dil olurken Almanca, Fransızca, Arapça gibi dillerin de önem kazandığı dönemlerin yaşandığı bilinmektedir. Diğer Türk devletlerine kıyasla Türkiye’de Rusçanın etkisi çok daha azdır. Bunun sebebi olarak özellikle SSCB’nin etkisi gösterilebilir. Bunun yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın BDT, KGAÖ ve ŞİÖ gibi örgütlerde Rusya ile birlikte olması, ülkelerindeki Rus kökenli nüfus, anayasalarının Rusçanın yaygınlaşmasına imkân sağlaması ve okullarda Rusça öğretimi olarak sıralanabilir. Buna karşın Türkiye’nin Batı’ya yönelmesi ile birlikte Fransızca, Almanca ve İngilizce öğretimine ikinci dil olarak önem vermektedir. Ancak hiçbir zaman ikinci dil öğretimi ana dili öğretimi kadar yaygın bir şekilde gerçekleştirilmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, günümüzde de gerek meclis düzeyinde gerek TDK gibi kurumlar aracılığıyla Türkçenin geliştirilmesine yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

Millî dil politikaları geliştirme bağlamında her Türk devletinin farklı bir süreçten geçtiği görülmektedir. Söz konusu süreçlerde ise ülkelerin eğitim, ekonomik, siyasi vb. alanlarda çeşitli ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Bu noktada Türk Devletleri Teşkilatı henüz yeni sayılabilecek bir oluşum olsa da önemli bir rol üstlenebilir. Türk Devletleri Teşkilatı, Türk milletlerin ortak tarih, kültürel, sosyal bağlarının tekrar kurulması ya da genişletilmesine yönelik iş birliklerinin yapılmasını hedeflemektedir. 11 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan’ın Semerkant kentinde Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyinin 9. Zirvesi için bir araya gelen üye devletler; Türk halklarıyla ortak tarih, dil, kültür, gelenek ve değerlerden yararlanarak ticari ve ekonomik iş birliği alanları da dâhil olmak üzere ilişkilerini genişletmeyi ve derinleştirmeyi, Türk devletleri ve dünyanın dört bir yanında yaşayan Türk toplulukları arasındaki kültürel, dilsel ve sosyal bağların güçlendirilmesini, Türk Dili Haber Ajanslar Birliği (TKA) kurulmasını memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmişlerdir (Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi, 2022). Ayrıca 16 Mart 2023 tarihinde Ankara’da düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Ankara Bildirisinde üye ülkeler “UNESCO tarafından "Dünya Türk Dili Günü" ilan edilmesine yönelik tam taahhütlerini yeniden teyit ettiklerini” bildirmişlerdir (Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Ankara Bildirisi, 2023). Bu hedeflerin yapılacak çalışmalarla somut çıktılar hâline getirilmesi oldukça önemlidir. Bu noktada dünyada örneği olan en başarılı sistemlerden biri AB’dir. Avrupa toplulukları arasında iş birliğini amaçlayan siyasi ve ekonomik bir örgütlenme olan AB’de dil politikaları

incelendiğinde çok dillilik ve dil çeşitliliği konusuna önem verildiği görülmektedir. Dil, kültürel kimliğin önemli bir parçası olarak görülmüş ve böylece topluluk dil çeşitliliğinin korunmasını savunmuştur (Yorulmaz, 2013). AB yapılanmasında bu durum şöyle anlatılmaktadır: “AB demokratik bir organizasyondur, dolayısıyla vatandaşları, üye devlet hükümleriyle ve hizmetleriyle, şirketlerle ve AB içindeki diğer organizasyonlarla kendi dillerinde iletişim kurmalıdır.” (http://europa.eu.int/comm/dgs/translation/navigation/faq/faq_language_en.htm). Bu durumun temel nedeni olarak AB’nin farklı milletlerden oluşan bir birlik olması gösterilebilir. Buna karşın Türk Devletleri Teşkilatını oluşturan ülkelerin hepsinin Türk soylu milletlerden oluşması önemli bir farklılıktır. Bu nedenle Türk Devletleri Teşkilatını oluşturan ülkelerde ortak tarih, dil, edebiyat, kültür ve gelenek, değerlerden yararlanılarak ortak etkinlikler düzenlenebilir, ders kitapları, dergiler gibi yayımların üretilmesi sağlanabilir. Bu noktada henüz yeni bir yapılanma içerisinde olan Türk Devletleri Teşkilatı daha köklü bir birlik olan AB’nin örgütlenme ve uygulama tecrübelerinden faydalanabilir.

Ülkelerin dil politikalarının en önemli göstergelerinden bir diğeri de kullanılan alfabelerdir. Tarih boyunca Türklerin pek çok alfabeyi kullandıkları görülmektedir. Söz konusu alfabelerden başlıcaları Köktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Latin alfabeleridir. Türkler ilk alfabeleri olan Köktürk ve Uygur alfabelerinden sonra İslamı kabul etmeleriyle beraber 10. yüzyıldan itibaren Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Arap alfabesinin kullanımı Türk devletlerinde uzun yıllar devam etmiştir. Türkiye’de, cumhuriyetin kuruluşuna kadar bu alfabe kullanılmaya devam edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesi kabul edilmiş ve toplumda gittikçe yaygınlaşması için birtakım politikalar izlenerek kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde SSCB’nin sınırları içerisinde yer alan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Türk Cumhuriyetleri Sovyetlerin politikalarının etkisiyle Kiril alfabesini kullanmıştır. Yakın dönemde ise Kırgızistan hariç tüm üye ülkeler Latin alfabesine geçiş yönünde karar almışlardır. Ülkelerin günümüzde kullandıkları alfabeler Tablo 5.4.’te gösterilmiştir.

Tablo 5. 4. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olan Ülkelerdeki Resmî Dil ve Alfabeler

Ülkeler	Anayasada Yer Alan Dil/ Diller	Alfabe
Azerbaycan	Azerice	Latin alfabesi kullanılmaktadır. (25 Aralık 1991)
Kazakistan	Kazakça, Rusça	Latin alfabesine kademeli geçme kararı alınmıştır. (2017-2025)
Kırgızistan	Kırgız dili, Rusça	Kiril alfabesi kullanılmaktadır.
Özbekistan	Özbekçe	Latin alfabesine kademeli geçme kararı alınmıştır. (2 Eylül 1993) (1 Ocak 2023'ten beri tamamen geçilmiştir)
Türkiye	Türkçe	Latin Alfabeti kullanılmaktadır. (1 Kasım 1928)

Ülkelerin dil politikalarının belirlenmesinde belki de en önemli unsurlardan biri kullanılan alfabelerdir. Teşkilata üye ülkelerden Azerbaycan bağımsızlık sonrası dönemde 25 Aralık 1991 tarihinde Latin alfabesine geçiş kararı almış ve Türkiye'ye benzer bir süreç izlemiştir. Diğer Sovyet hâkimiyetinden çıkmış Türk devletlerine göre Latin alfabesine geçiş süreci bakımından Azerbaycan'ın daha hızlı ve kararlı bir yol izlediği görülmektedir. Özbekistan'da ise, 2 Eylül 1993 yılında Latin alfabesine geçme kararı alınmış ancak bu kararın kesin olarak uygulanması 1 Ocak 2023 tarihini bulmuştur. "Özbek Dilini Daha da Geliştirmek ve Ülkemizdeki Dil Politikasını İyileştirmek için Önlemler Hakkında" kararname ile alfabe hususunda gerçekleştirilecek çalışmalar da belirlenmiş ve günümüzde hâlâ bu hususta çalışmalar sürdürülmektedir. Kazakistan'ın bağımsızlığını elde ettikten sonra Latin alfabesine geçiş süreci uzun ve tartışmalı olmuştur. Buna rağmen Kazakistan 2017- 2025 tarihleri arasında kademeli bir biçimde Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Ancak çalışmaların hızlı netice vermemesiyle birlikte ülkede 2023-2031 döneminde kademeli olarak Latin alfabesine geçileceği duyurulmuştur. Ayrıca 2023-2029 döneminde dil politikasının geliştirilmesine ilişkin yeni devlet programında da Latin alfabesine geçiş için önemli bir yer ayrılmıştır. Latin alfabesine geçişin aynı zamanda Türk dili konuşan halklarla entegrasyonunu büyük ölçüde kolaylaştıracağına altı çizilmiştir. Alfabe hususunda Teşkilata üye ülkeler içerisinde Kırgızistan'a ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Kırgızistan'da bu konuda çeşitli tartışmalar yaşanmaktadır. Bu kapsamda Milletvekili Emil Toktoshev Latin alfabesine geçişi önermiştir. Toktoshev (2023) bu konuda: "Asıl sözlerimiz Kiril alfabesiyle yanlış yazılıyor. Peki gençleri nasıl eğiteceğiz... Asıl amacımız milletin dilini korumak. Latin alfabesine geçtiğimizde

hedefimize ancak ulaşacağız...” demiştir. Benzer bir şekilde Devlet Dil ve Dil Politikası Komisyonu Başkanı Kanybek Osmonaliev (2023b) ve milletvekili Kamila Taliyeva ve Aibek Osmonov (2023) gibi isimler Latin alfabesine geçiş için gerekli çalışmaların yapılması hususunda görüş bildirmişlerdir. Buna karşın günümüzde Kırgızistan’ın Latin alfabesine geçiş için net bir programının olmadığı görülmektedir.

Okullar ve Ana Dili Öğretim Programları

Bir ülkenin eğitim öğretimde başarı sağlayabilmesi adına öğretim araç gereçleri, programlar, sınavlar, uluslararası dereceler yanında her şeyden önce eğitimi önemseyen bakış açısına ve devlet politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüz ana dili eğitiminin amaçları arasında da ana dilinin doğru, bilinçli ve özenli kullanılmasının; duygu ve düşüncelerin sözlü ve yazılı olarak etkili bir şekilde ifade edilmesinin, bilgiyi araştıran, keşfeden, yorumlayan, zihni de yapılandıran kişilerin yetiştirilmesinin yanı sıra toplumsal düzeni sağlamak ve millî bir bakış açısı kazandırılması da bulunmaktadır. Bu bağlamda öncelikle üst başlık olan eğitim sistemi ardından bu eğitim sistemi içerisinde yürütülen ana dili eğitimi incelenmelidir. Türk Devletleri Teşkilatına üye olan ülkelerde zorunlu eğitim süreleri Tablo 5.5.’te gösterilmiştir.

Tablo 5.5. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olan Ülkelerdeki Zorunlu Eğitim Süresi

Ülkeler	Yıl	Zorunlu Eğitim Süresi
Azerbaycan Cumhuriyeti	2020	10
Kazakistan Cumhuriyeti	2020	9
Kırgız Cumhuriyeti	2020	10
Özbekistan Cumhuriyeti	2020	11
Türkiye Cumhuriyeti	2020	12

Teşkilata üye ülkelerin eğitim sürelerine bakıldığında en uzun zorunlu eğitim süresinin on iki yıl ile Türkiye daha sonra ise 11 yıl ile Özbekistan’da yer aldığı görülmektedir. Bu sırayı on yıl ile Azerbaycan ve Kırgızistan takip etmektedir. En kısa zorunlu eğitimin olduğu üye ülke ise dokuz yıl ile Kazakistan’dır. Ülkelerin dil politikasının temel uygulama alanlarından biri eğitimidir. Bu bağlamda Teşkilata üye ülkelerde okulların yapısı dil politikaları bağlamında incelenmiş ve farklı yapıların ortaya çıktığı görülmüştür.

Azerbaycan’da ana dili öğretimi noktasında ortaokullardaki en büyük problemlerden birinin Rusçanın yaygın öğretimi olduğu düşünülmektedir. Azerbaycan ortaokullarında yaklaşık 1.600.000 öğrenci öğrenim görmektedir. Ayrıca günümüzde 4.472 ortaokuldan 340’ı

Rus okuludur. Bu okullarda toplam 90.000 öğrenci eğitim görmektedir. Bunun yanı sıra ortaöğretim okullarında 450.000 çocuğa yabancı dil olarak Rusça öğretildiği de ifade edilmektedir (Asadov, 2023). Bunun yanı sıra Azerbaycan Bilim ve Eğitim Bakan Yardımcısı Firudin Gurbanov (2022) Azerbaycan’da toplan 3.000 okulda Rusça öğretildiği ve Rusçanın popüler olmaya devam ettiğini ifade etmiştir. Ancak Azerbaycan’da Rusça öğretmeni bulma sorunu yaşandığı Azerbaycan Bilim ve Eğitim Bakan Yardımcısı İdris İsayev (2023) tarafından belirtilmiş ve bu konuda Rusya ile iş birliği yapılabileceğini vurgulamışlardır. Azerbaycan kanunlarına göre herkes istediği dilde eğitim alma hakkına sahiptir. Bu bağlamda Rusça eğitim veren kurumların daha kaliteli olduğu ifade edilerek anne babaların çocukları için bu okulları tercih ettiği ifade edilmektedir (Asadov, 2023). Bu durumda Azerbaycan’ın millî bir ana dili politikası izleyebilmesi için öncelikle eğitimin ve Azerbaycan Türkçesiyle oluşturulacak ders materyallerinin kalitesini yükseltmeye yönelik bir politika izlenmesi gerekmektedir.

Kazakistan’da günümüzde Kazak Türkçesinin öğretim dili olarak kullanıldığı okulların yanı sıra Rusça, Tacikçe, Özbek ve Uygur Türkçesi dillerinin de öğretim dili olan okullar yer almaktadır. Nitekim anayasa herkesin kendi ana dilini ve kültürünü kullanma, iletişim, eğitim, öğrenme ve yaratıcılık dilini özgürce seçme hakkını garanti altına almıştır. Buna karşın herhangi bir dilde eğitim almak için o millettten olmak gerekmemektedir. Kazak Türkleri de Rusça eğitim veren okullarda eğitim alabilmektedir. Ayrıca Rusça resmî dil statüsünde olduğu için çoğu okulda ikinci dil olarak öğretilmektedir. Buna karşın Kazak Türkçesinde eğitim vermeyen okullarda bu dilin öğretilmesi hususunda eşitsizlikler ve tutarsızlıklar mevcuttur. Bu durum da devlet dilinin öğretimının yaygınlığını ve kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında Kazakistan’ın İngilizce öğretiminin de önünü açtığı görülmektedir. Bu bağlamda üç dilin bir arada öğretildiği bir eğitim sistemi oluşmuştur. Nitekim Eğitim Bakanı Askhat Aimagambetov (2022): *“Uluslararası uygulamaya göre 2024 yılından itibaren 3. sınıfta İngilizce öğretim saatlerinin artırılması, Kazakça ve Rusça dillerinin öğrenilmesi için gerekli koşulların oluşturulması için tedbirler alacağız”* ifadelerini kullanarak okullarda üç dilin bir arada öğretilmesine yönelik çalışmalardan bahsetmiştir. Okul öncesi eğitim kurumlarından başlayan ve her kademede var olan bu tür uygulamalar, gençlere Kazak Türkçesini öğretme hususunda verimli bir ortam oluşturulmasını engellemektedir. Dolayısıyla anayasa ile garanti altına alınan söz konusu eğitim uygulamalarının ana dili eğitimini ve Kazak Türkçesinin yaygın öğretimini olumsuz etkileyeceği görülmektedir.

Kırgızistan'da 2004 yılında kabul edilen "Kırgızistan Devlet Dili Kanunu"na göre resmî dil Rusça, devlet dili ise Kırgız Türkçesidir. Her iki dil de günlük hayatta kullanılmaktadır.

Ayrıca Kırgız Cumhuriyeti'nde 2003 yılında kabul edilen "Eğitim Kanunu"nın "Öğretim Dili" bölümünde Kırgız Türkçesi ve Rusça dışındaki dillerde yapılacak olan öğretime de izin verildiği görülmektedir. Dolayısıyla ülkedeki çeşitli okul türlerinde eğitim dili Kırgız Türkçesi ve Rusçanın yanı sıra Özbek Türkçesi ve Tacikçe gibi farklı bir dilde de olabilmektedir. Ayrıca İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe ve Arapça dillerinde eğitim veren yabancı statülü okullar da bulunmaktadır. Kırgızistan'ın eğitim sisteminde merkezî bir yönetim ve ilgili tek bir bakanlık bulunmaktadır. Ancak, merkezî bir yönetim olarak kabul edilmesine rağmen yerel yönetimler öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin atanması ve işe alınması, okulların bütçelendirilmesi ve okulların açılması gibi konularda söz sahibidir. Kırgızistan'da eğitim dili açısından okullar arasındaki farklılıklar, okul kaynakları, kitaplar ve materyaller açısından okullar arasındaki eşitsizlikler bulunmaktadır. Rusça eğitim veren okullar birçok sınavda daha başarılı olmaktadır. Bunun temel nedeni ise kitap ve materyallerin kalitesi olduğu ifade edilmektedir (Boobekova, 2011:488). Zira Ulusal Devlet Dili Komisyonu Başkanı Nazarkul İshekeev (2020b), 2015-2020 dil gelişimi çalışma planında meslek okullarına devlet dilinde kitap verilmesine ağırlık verildiğini ve önemli bir fon ayrıldığını söylemiştir. Ancak bazı alanlarda gereksinimleri karşılayabilecek ve öğrencilerin okuyup öğrenmesi için Kırgız Türkçesinde ders kitabı yazabilecek uzman bulunamadığını ifade etmiştir. Söz konusu durum ana dili eğitimi bağlamında düşünüldüğünde öğrenim gören gençlerin bazı dersleri ana dilinde öğrenememesi anlamına gelmektedir. Hem okulların yapısı hem de Kırgız Türkçesiyle eğitim veren kurumların özellikle Rusça eğitim veren kurumlardan kalite olarak daha aşağıda kalması millî dil politikası bağlamında olumsuz bir durumdur. Ancak Kırgız Cumhuriyeti'nin dil politikası değerlendirildiğinde çok dilli bir yapıyı daha çok benimsediği ifade edilebilir. Nitekim "2021-2040'ta Kırgız Cumhuriyeti'nde eğitimin geliştirilmesi için hazırlanan Program" (2021) incelendiğinde okul öncesi eğitimden başlayarak çok dilli eğitimin geliştirilmesine yönelik hedefler belirlendiği görülmektedir. Bu durumun Kırgız Cumhuriyeti'nde ana dili eğitimini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.

Özbekistan okulları incelendiğinde, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan örneklerinde olduğu gibi yabancı dille eğitim veren kurumların önemli sayıda olduğu ve bu konuda Rusça eğitim veren kurumların ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim günümüzde Özbekistan'da Rusça eğitim veren yaklaşık 800 okul bulunmaktadır. Bunun yanında Özbekistan eğitim sisteminde sırasıyla Kazak Türkçesi, Karakalpakça, Tacikçe, Kırgız Türkçesi ve Türkmen Türkçesi ile eğitim veren önemli sayıda okul bulunmaktadır. Vatandaşların herhangi bir dilde eğitim alma özgürlüğü kanunlarla garanti altına alınmıştır. Bu bağlamda

Özbekistan’da Rus nüfusunun yalnızca %2 civarında olmasına karşın yaklaşık 800 Rus okulu olması, bu okulların Özbek Türkleri tarafından da tercih edildiğini göstermektedir. Nitekim bazı Özbek Türk’ü ailelerin çocuklarının Rus okullarını tercih ettikleri ifade edilmektedir (Kadirov, 2021b). Ayrıca Özbekistan’da okul öncesi dönemden başlayarak ikinci dil olarak Rusça öğretildiği de görülmektedir. Bu hususta Rusya Dışişleri Bakanlığı resmî temsilcisi Maria Zakharova (2020), “*Sağlanan eğitim ve metodolojik literatür miktarını artırmak, ek Rusça dil merkezleri açmak, Rus uzmanların Özbekistan’a gönderilmesi hakkında konuşacağız.*” ifadeleri dikkate alındığında Özbekistan’da Rusça öğretimi hususunda Rusya’nın da çabaları olduğu söylenebilir. Buna karşın Özbekistan’ın ana dili konusunda önemli çalışmaları olduğunu da belirtmek gerekir. Mirziyoyev’in yapmış olduğu açıklamaya göre 2030 yılına kadar Özbekistan’ın tüm okullarında "Ana dili" dersinin saatleri 84'ten 110'a çıkarılacaktır. Aynı zamanda, devlet okul öncesi eğitim kurumlarının %80'inde eğitim dili Özbek Türkçesi olacaktır. Üniversitelerde ise Özbek dili bölümlerinin sayısının 140'a çıkarılması planlanmaktadır. Söz konusu politikaların uygulanmasının Özbekistan’da ana dili eğitimi bağlamında olumlu sonuçları olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde kanunlar gereği eğitim kurumlarında öğretim dili Türkçedir. Söz konusu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce, Türkçeden başka bir dille öğretim yapılmasına izin verilmiş bulunan mevcut okullar, kendi statüleri içinde öğretime devam ederler. Ayrıca, yabancı uyruklu çocukların devam edeceği milletlerarası okullar bu hükmün dışındadır. Bu okullarda, ilgili ülkelerdeki müteakıl mevzuat ve uygulamalar da dikkate alınarak derslerden hangilerinin öğretiminin Türkçeden başka bir dille yapılabileceği Bakanlıkça kararlaştırılır. Türkçeden başka bir dilin öğretimi için, izin verilen derslere ayrılacak haftalık ders saatine mukabil Türkçe okutulacak derslerin saati ve sayısı yine Bakanlıkça tespit edilir. Türkiye’de ilköğretim ve ortaöğretimde Türkçe, Türk dili ve edebiyatı ve dil ve anlatım gibi ana diline yönelik dersler verilmektedir. Bununla birlikte Türkçe tüm kademelerde zorunlu bir ders olarak yer almaktadır. Türkiye’deki okullarda büyük çoğunluğu İngilizce olmakla beraber ikinci dil öğretimi gerçekleştirilmektedir. Ancak söz konusu dil öğretimi, Türkçe öğretiminin önüne geçmemektedir. Bu bağlamda Türkiye, okulların yapısı itibarıyla diğer üye devletlerden farklı bir konumdadır ve ana dili eğitimi noktasında daha millî bir dil politikası izlendiği ifade edilebilir.

Teşkilata üye ülkelerin ana dillerine yönelik öğretim programları geliştirilmiştir. Bu noktada yalnızca Özbekistan’da merkezî bir ana dili öğretim programı uygulanmadığı görülmüştür. Ancak Özbekistan yakın zamanda bir program geliştirmiş ve pilot uygulamalara

geçmiştir. Ülkelerin ana dili öğretim programları genel olarak incelendiğinde ana diline değer veren, ana dilini düşünme, öğrenme ve iletişim aracı olarak kullanan bireyler yetiştirmeyi hedeflediği görülmektedir. Bunun yanı sıra programlarda dil becerilerinin gelişimine de önemli bir yer ayrıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca programlarda ana dilinin iletişim dili olduğunun vurgusu yapılarak günlük hayatta bu dili doğru ve etkili kullanabilmenin önemi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ana dili eğitiminin millî dil politikasının geliştirilmesinde ve uygulanmasındaki kritik rolü dikkate alınmalı programlarda ifade edildiği şekilde ana dilinin günlük iletişimin temel aracı olarak kullanılması sağlanmalıdır.

Tablo 5. 6. Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olan Ülkeler ve Dil Politikaları Bağlamında Ana Dili Eğitimi Süreçleri

Ülkeler	Alfabe	Türk Devletleri Teşkilatına Üye Olma Tarihi	Zorunlu Eğitim Süresi	Ana Dili Öğretim Programı	Okullarda Eğitim Dili Olarak Farklı Dillerin Kullanımı	Devlet Evraklarında Kullanılan Dil
Azerbaycan Cumhuriyeti (18 Ekim 1991) Anayasada yer alan dil: Azerice	Latin alfabesi kullanılmaktadır. (25 Aralık 1991)	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)	10	Merkezî	Evet	Millî dilin dışında ikinci bir dilin kullanılmasına imkân tanımaktadır.
Kazakistan Cumhuriyeti (16 Aralık 1991) Anayasada yer alan dil: Kazakça/Rusça	Latin alfabesine kademeli geçme kararı alınmıştır. (2017-2025)	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)	9	Merkezî	Evet	Millî dilin dışında ikinci bir dilin kullanılmasına imkân tanımaktadır.
Kırgız Cumhuriyeti (31 Ağustos 1991) Anayasada yer alan dil: Kırgız dili/Rusça	Kiril alfabesi kullanılmaktadır.	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)	10	Merkezî	Evet	Millî dilin dışında ikinci bir dilin kullanılmasına imkân tanımaktadır.

Özbekistan Cumhuriyeti (1 Eylül 1991) Anayasada yer alan dil: Özbekçe	Latin alfabesine geçme kademeli geçme kararı alınmıştır. (2 Eylül 1993) (1 Ocak 2023'ten beri tamamen geçilmiştir)	Üye Olma Tarihi- (14 Eylül 2019)	11	Merkezî öğretim programı yok	Evet	Millî dilin dışında ikinci bir dilin kullanılmasına imkân tanımaktadır.
Türkiye Cumhuriyeti (29 Ekim 1923) Anayasada yer alan dil: Türkçe	Latin Alfabesi kullanılmaktadır. (1 Kasım 1928)	Kurucu Ülke- (3 Ekim 2009)	12	Merkezî	Bakanlık İzni Gerekli	Devlet evraklarının dili Türkçedir.

Türk Devletleri Teşkilatına üye olan ülkelerin dil politikaları ve ana dili eğitimleri analiz edilerek karşılaştırmalı bir şekilde Tablo 5.6'da sunulmuştur. Araştırmanın sonuçları genel olarak ele alındığında, Teşkilata üye ülkelerin bazılarının anayasalarında devlet dili ve resmî dil ayrımının yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dil politikalarının en önemli belirleyicilerinden biri olarak alfabe hususunda Latin alfabesinin önemli bir ortaklık olduğu ve yalnızca Kırgız Cumhuriyeti'nde Kiril alfabesinin kullanılmaya devam ettiği görülmüştür. Bütün üye ülkelerde zorunlu eğitim süresinin olduğu belirlenmiş bu noktada en kısa zorunlu eğitim süresinin Kazakistan Cumhuriyeti'nde en uzun zorunlu eğitim süresinin ise Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu tespit edilmiştir. İlgili eğitim sistemlerinde Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'nde farklı dillerde eğitim veren kurumların yaygın olduğu buna karşın Türkiye Cumhuriyeti'nde daha sınırlı kaldığı saptanmıştır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının farklı dilde eğitim görme oranlarının diğer ülkelere göre daha az olduğu görülmüştür. Söz konusu durum millî dil politikası ve ana dili eğitimi bağlamında değerlendirildiğinde ülkelerin eğitim sistemlerinde ana dili temelli eğitime öncelik verilmesi gerektiği ifade edilebilir. Ülkelerin ana dili eğitimleri genellikle belirlenen öğretim programları çerçevesinde yürütülmektedir. Ülkelerde yürütülen ana dili öğretim programları incelendiğinde Özbekistan Cumhuriyeti haricinde merkezî bir programa sahip olduğu belirlenmiştir. Programların amaçlarında ise ana dilinin öneminin ve özellikle iletişim süreçlerinde kullanımının ön plana çıktığı söylenebilir. Türk Devletleri Teşkilatına üye devletlerin dil politikaları bağlamında yakın dönemde önemli kararlar aldıkları ve bu kararlar çerçevesinde çeşitli programlar ortaya koydukları tespit edilmiştir. Ancak SSCB'den ayrılan Türk devletlerinin millî dil politikasına ilişkin aldıkları kararlar Rusya tarafından tepkiyle karşılanmış ve Rusya Dışişleri Bakanlığı düzeyinde resmî açıklamalar yapılmıştır. Bu çerçevede Rusya'nın ilgili ülkeler üzerinde etkisinin devam ettiği ve söz konusu

lkelerde Rusçanın yaygın kullanımını önemsediği ifade edilebilir. Nitekim BDT kapsamında da aynı çatı altında olan bu ülkeler 2023 yılını Rus dili yılı olarak ilan etmişlerdir. Bu noktada Türk Devletleri Teşkilatı, ülkelerin millî politikalar geliştirmesi, Türk dilinin yaygınlaştırılması ve toplumlar nezdinde özgül değerinin artırılması hususunda potansiyel bir g olarak değerlendirilmelidir. Aynı ulustan gelen Türk Devletleri Teşkilatı yelerinin dil, kültür, eğitim, ekonomi, siyasi vb. ortaklıklarının güçlendirilmesinin ülkelerin millî kimlik inşası sürecine ve dil politikalarının oluşturulmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

5.2. neriler

Çalışmanın sonucunda ortaya konan öneriler şu şekildedir:

- Teşkilata ye ülkelerde, Kazakistan ve Kırgızistan'da Rusça resmî dil olarak anayasada yer almaktadır. Bu durumun, birçok alanda bu ülkelerin ana dilinin gelişimini engellediği görülmüştür. Özellikle resmî evrakların önemli bir kısmının Rusça hazırlanması millî bir dil politikasıyla uyumamaktadır. Bu nedenle söz konusu ülkelerde Rusçanın resmî dil statüsünün tartışmaya açılması önerilmektedir.
- Teşkilata ye ülkeler arasında yalnızca Kırgızistan Latin alfabesine geçmemiştir. Gözlemci statüsündeki Türkmenistan'ın da Latin alfabesi kullandığı düşünüldüğünde Bağımsız Türk Devletleri arasındaki birliği sağlamak ve iletişimi güçlendirmek amacıyla Kırgızistan'da da Latin alfabesine geçiş sürecinin başlatılması önerilmektedir.
- Teşkilata ye ülkelerin millî dil politikaları ve ana dillerinin gelişimi hususunda olumsuz etkilendikleri diğer bir nokta yabancı dille eğitim veren kurumlardır. Okul ncesi dönemden itibaren başlatılan bu süreçte ülke gençlerinin farklı dille eğitim görmesinin yaygınlaşması Türk dilinin kullanımını zayıflatmaktadır. Bu bağlamda yabancı dille eğitim veren okulların sınırlandırılması önerilmektedir.
- Yabancı dil öğrenimin günümüzdeki önemi düşünüldüğünde çok dilli bir eğitim sistemi değil ana dili esaslı bir eğitim sistemi benimsenerek yabancı dil ğretimi gerçekleştirilebilir.
- Araştırma kapsamında yapılan araştırmalar ele alındığında bazı ye ülkelerde ana diliyle eğitim veren kurumların diğer kurumlara göre ders materyalleri ve içerik bağlamında yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu ülkelerde ana dilinde

kitap oluşturma problemlerinin yaşandığı belirlenmiştir. Bu bağlamda Türk Devleti Teşkilatı bünyesinde eğitim konusu kapsamında üye ölkelerin tecrübelerini paylaşarak eğitimde içerik geliştirme çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

- Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde ortak tarih ve edebiyat kitabı çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmaların dil öğretimi bağlamında geliştirilmesi ve üye ölkelerde seçmeli dersler bağlamında lehçelerin öğretimi üzerindeki çalışmaların yaygınlaştırılması önerilmektedir.

- Teşkilata üye ölkelerin bazılarında Rusça iletişim dili olarak görölmektedir. Buna karşın köklü geçmişleri olan Türklerin Türk dilinin lehçelerini öğrenmeleri çok daha kolaydır. Bu noktada büyük Türk aydını İsmail Gaspıralı'nın dediğı gibi “*dilde, fikirde, işte birlik*” temelinde Türkiye Türkçesinin esas alındığı ortak bir iletişim diline yönelik çalışmalar yapılabilir.

- Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde ortak alfabe, dil öğretimi, içerik geliştirme gibi çalışmaların yapılması oldukça önemlidir. Ancak dil politikaları yalnızca siyasi kararlar alınarak gerçekteştirilemez. Bu bağlamda Teşkilat bünyesinde yapılan çalışmaların Türk toplumlarının nezdinde değer bulması için gerekli medya ve iletişim çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

- Türk Devletleri Teşkilatı, farklı birlik ve teşkilatlar göz önüne alındığında henüz tarihî gelişim süreci bakımından yeni kabul edilebilecek bir teşkilat olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda araştırmacılar gerek üye ölkeleri tek tek ele alan gerekse bütün ölkeleri kapsayan araştırmalar yaparak sonuçlarını raporlamalıdır. Ortaya çıkan bilimsel sonuçlar Teşkilatın ilgili birimleri tarafından değerlendirilmeli ve Teşkilatın dil politikaları bağlamında gerçekteştireceğı çalışmalarda temel alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- 1924 Anayasası. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924> adresinden 02.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- 2021-2040'ta Kırgız Cumhuriyeti'nde eğitimin geliştirilmesi için Program (2021). *Kırgız Cumhuriyeti'nde çok dillilik*. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/158227/10?cl=ky-kz&mode=tekst> adresinden 14.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Abdiyeva, R. (2017). *Өткөөл Экономикада Социалдык Нормалардын Салык Маданиятына Тийгизген Таасири: Кыргызтан Мисалында Social Norms and Tax Culture in Transition Countries: Case of Kyrgyzstan*, International Conference On Eurasian Economies, 244-248.
- Abdiyeva, R. (2017). Demografik, CTVBE ve siyasal faktörler: Kırgızistan örneği. *Sosyoekonomi*, 25(32), 71–80.
- Acun, R. (2011). Her dem yeniden doğmak: online sosyal ağlar ve kimlik. *Millî Folklor Dergisi*, 12(89), 66-77.
- Açık, F. (2013). Dil politikaları bağlamında Türkçenin öğretimi. M. Durmuş ve A. Okur (Ed.), *Yabancılar Türkçe öğretimi el kitabı içinde* (483-492. ss.). Grafiker Yayınları.
- Açık, F. (2013). Türkçe bağlamında Osmanlı imparatorluğu döneminden günümüze dil politikaları. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, 55, 819-828.
- Açık, F. (2014). Dil politikaları bağlamında Türkçenin öğretimi. *Yabancılar Türkçe öğretimi el kitabı içinde* (593-602. ss.). Grafiker Yayınları.
- Açık, F. (2014). *Dil ve kimlik bağlamında Türk dünyası*, I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, Niğde, Türkiye, 18- 21 Mart 2014, cilt.3
- Açık, F. ve Canatan, A. (2004). Yüksek eğitimli özbek gençlerinin yaşama bakışları.1-10.
- Adem, M. (1997). Ulusal eğitim politikamız nasıl olmalıdır? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(1), 51-65.
- Adilhankızı, D. S. (2005). Kazak Türklerinin tarihi ve Kazakistan. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 1(1), 24-30.

- Ahmedova, E. (2008). Şagird ve telebelerin antisosial davranışının karşısının alınmasında telim ve terbiyenin rolü. *Journal of International Social Research*, 1(3), 55-60.
- Ahmedova, G. (2022). *Elçin Efendiyev'in romanlarında millî kimlik algısı*, Kafkas Üniversitesi.
- Aimagambetov, A. (2022). *Dil öğretimi*. <https://sputnik.kz/20220903/mektepte-birneshe-pannin-sagaty-kobeyedi--aymagambetov-27250453.html> adresinden 1.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Akalın, Ş. H. (2007). Yetmiş beş yılda Türk Dil Kurumu. *Türk Dili Dergisi*, 667, 7-8.
- Akalın, Ş. H. (2009). Türk dili: dünya dili. *Türk Dili*, 687, 195-204.
- Akarsu, B. (1955). *Wilhelm von Humboldt'ta dil kültür bağlantısı*. Dil ve Kültür.
- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humboldt'ta dil-kültür bağlantısı*. Remzi Kitabevi.
- Akarsu, B. (1998). *Dil – Kültür Bağlantısı*. İnkılap Kitabevi.
- Akca, Z. (2005). *Ulus-devlet ve küreselleşme ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatının tarihsel gelişimi: Teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1223099>
- Akın, M. (2022). Türk ulusal kimliğinin oluşumunda Türkçe. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(130), 300-305. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.62846>
- Akıncı, A. ve Jafarli, J. (2020). Rusya kıskacındaki Türk devletlerinin kimlik mücadelesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 505-524.
- Aksan, D. (1975). Anadili. *Türk Dili*, 285(31), 423-434.
- Aksan, D. (1987). *Türkçenin gücü: Türk dilinin zenginliklerine tanıklar* (Vol. 68). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aksan, D. (1994). Ana dili. *Dil Dergisi/Doğan Aksan Özel Sayısı*, 63-71.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Engin yayımları.
- Aksan, D. (2004). *Anadili, dilbilim ve Türkçe yazıları*. Multilingual.

- Aksoy, D. N. ve Arslantaş, A. H. (2010). Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 28, 31-39.
- Aktaş, Ş. ve Gündüz, O. (2001). Yazılı ve Sözlü Anlatım. Akçağ Yayınları.
- Akyüz, Y. (2009). *Türk eğitim tarihi* (14. baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Alparslan, F. (2006). *Kırgızistan Turizm Coğrafyası* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Alpatov, V. M. (2000). *150 Jazykov i Politika: 1917–2000*. Sociolingvisti Ceskie Problemy SSSR i Postsovetskogo Prostranstva.
- Altan, M. Z. (2003). Atatürk; dil, Türk dili ve yabancı dil. *Dil Dergisi*, (122), 52-60.
- Altımişova, Z. (2013). Kırgızistan'da ilk millî gazetenin tarihçesi (1924-1940). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(29), 73-90.
- Altıntaş, E. ve Pektaş, E. K. (2020). Küreselleşme sürecinin ulus-devlet üzerindeki etkileri ve ulusdevletin geleceği üzerine bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 115-126.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı* (6. baskı). Sakarya Yayıncılık.
- Alyılmaz, C. (2013). (Kök) Türk harfli eski Türk yazıtlarının Kırgızlar açısından önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(4), 1-26.
- Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 1-61.
- Amirhamzin, A. (2010). *O Kazahah, O Kazahskom Yazıke*. http://www.neotech.kz/article1_KZ_language.html adresinden erişildi.
- Arat, R. R. (1966). *Dil meseleleri ve Türk dili*. I. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arı, T. (2010). *Orta Asya'da siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılar, güvenlik sorunları ve iş birliği girişimleri, Orta Asya ve Kafkasya "rekabetten işbirliğine"*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık.
- Arslan, H. (2015). *SSCB sonrası Kırgızistan'da demografik ve siyasi durum* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi.

- Asadov, K. (2023). *Azərbaycan ortaokulları*. <https://sputnik.az/20230429/azerbaycan-tehsilinde-rusdilli-pedaqoq-problemi-teleb-cox-muellim-olmaq-isteyense-yox-454161444.html> adresinden 15.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Aslan, M. (2021). Türk Konseyi fırsatlar ve algılar. *SETA Perspektif*, 321, 1-5.
- Aşçı, U. D. (2009). Kırgız dili ve edebiyatının kuruluş yıllarına ait Arap harfli Kırgız metinlerinde alfabe ve yazım kuralları. *Türkbilig*, (17), 5-32.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1997). (5. basım). Atatürk Araştırma Merkezî Yayınları.
- Auyeskhon, R. (2021). *Moğolistan Kazaklarının dili -sosyolingvistik inceleme* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Avcı, E. (2018). Değişen dünyada değişen Özbekistan. *BİLGESAM*.
- Axmadjonovna, A. I. (2022). Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinflarda ona tili darslariga qo'yilgan zamonaviy talablarning xususiyati. *Ta'lim fidoyilari*, 13(6), 172-179.
- Aydar, H. (2006). Türklerde ana dilde ibadet meselesi -başlangıçtan Cumhuriyet dönemine kadar-*İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 47-65.
- Aydemir, Ö. K. (2008). Türkçede sloganlaştırılan dil birliklerinin toplum dilbilimsel işlev çözümlemesi üzerine bir deneme. *XX. Dilbilim Kurultayı Bildirimleri* 12-13 Mayıs 2006. Maltepe Üniversitesi. s. 393-403.
- Aydın, M. (2001). Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler. (Baskın Oran, Edt.). *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 2). İletişim Yayınları.
- Aydın, R. (2018). Ulus, uluslaşma ve devlet: Bir modern kavram olarak ulus devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.
- Aydoğdu, H. (2004). Modern kimlikte öznenin ölümü. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 115-147.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası, (1995). <https://www.e-qanun.az/framework/897> adresinden 10.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası, (1995). *Kanunlar*. <https://www.e-qanun.az/framework/897> adresinden 12.04.2023 tarihinde alınmıştır.

- Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı: “Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Tüzüğü,” (2005). (Çevrimci) <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=145>, 20 adresinden 10.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Azerbaycan Devlet Dili Hakkında Kanun, (1993). Azerbaycan gazatesi 28 Ocak 1993.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (2020). <https://www.stat.gov.az/source/demography/ap/> adresinden 10.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ansiklopedisi, (2004). (C. I). Lider Yayınları.
- Azerbaycan Kültürü – 2040 Devlet Programı, (2023). *Azerbaycan Türkçesi*. www.culture.gov.az adresinden 02.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Azerbaycan tarihi belgeleri, (1989). Azerbaycan Üniversitesi Yayınları.
- Bağırov, R. (2000). *Çağdaş Azerbaycan resminde gelenekten yararlanma sorunu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Baibolov, M. (2020) *Türk dili konuşan devletlerde gazetelerin olaylara bakışı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bakhtiyaroviç, M. (2020). *Kazakistan Cumhuriyeti 2011-2020 dil geliştirme programının başarısızlığı*. <https://sputnik.kz/20200312/deputat-qazaq-tili-13051434.html> adresinden 01.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Balayev, H. (2002). *Azerbaycan dilinin devlet dili gibi teşekkül tarihinden (XVI-XX yüzyıllar)*. Bilim ve Hayat Yayınları.
- Baldwin, J. (2010). *Antik Yunan Hikâyeleri*. İlyas Yayınları.
- Balım Ç. ve Gürbüz Y. E. (2012). O’zbekiston Respublikasi: Özbek modeli. *Bağımsızlıklarının yirminci yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk dilli halklar Türkiye ile ilişkiler* (Aydın Gün ve Ç. Balım, Ed.) içinde (ss.223-311). Atatürk Kültür Merkezî Yayınları.
- Balibar, E. ve Wallerstenin, I. (1995). *İrk, ulus, sınıf*. Metis Yayınları.
- Barutçu Özönder, F. S. (1992). *Türk Lehçeleri arasında müşterek bir yazı dili teşekkülü için neler yapılabilir?*. IV. Millî Eğitim Sempozyumu, 47-52.

- Başçetinçelik, A. (2018). Atatürk ve dil çalışmaları. 2-14. https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ayse_bascetincelik_ataturk_ve_dil_calismalari.pdf
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük bilmecesi*. Dost Yayınevi.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cüçük, E. ve Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 55-85.
- Bayjanova, Z. (2008). Jalpı pedagogika. *Taymas Baspa Üyi*.
- Baykara, H (1975). *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi tarihî*. Azerbaycan Halk Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılâbı tarihî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bedirhan, Y. (2019). *İslam öncesi Türk tarihî ve kültürü*. Eğitim Yayınevi.
- Bektaşoğlu, S., Benli A. O. ve Özden, Ç. (2005). *Kazakistan Cumhuriyeti yerinde pazar araştırması*. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Belge, M. (1989). *Türk dilinde gelişmeler. Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi*. İletişim Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası* (Vefa Saygın Ögütü, Çev.). Atıf Yayınları.
- Bilgili, A. S. (2002). *Azerbaycan Türkmenleri tarihî, Türkler Ansiklopedisi Ortaçağ*.
- Bilgili, R. (2016). Rusya Türklerinin Türk dil ve kültür inkılâbı'na katkıları. *Journal of International Social Research*, 9(43).
- Bilgin, M. (2006). *Anlamdan anlatıma Türkçemiz*. (2. baskı). Anı Yayınları.
- Bilgin, N. (2001). *İnsan ilişkileri ve kimlik*. Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2009). Kültür değişimleri ve kimlik sorunları. *Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu*, 2-3.
- Bingöl, Y. (2004). Kimlik tartışmaları ışığında Türk dil politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(1), 29-58.
- Boranbayeva, G. S. (2004). SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak dilinin genel durumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20-41.

- Bosnalı, S. ve Er, F. (2015). Les gens du balto'da kullanılan sözcükler açısından "genç dili" üzerine toplumdilbilimsel bir inceleme. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 71-88.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük satranç tahtası* (Çeviren: (Çev.) Yelda Türedi). İnkılâp Kitabevi.
- Budagova Z., Demirçizade E., Şiraliyev. M. ve Rustemov R. (1957, 29 Eylül). *Azerbaycan dilinin imla kuralları projesi ve ю, я, е harfleri hakkında*. Komunist gazatesi, s. 2.
- Buran, A. (2005). Kırgızistan'daki dillerin bugünü ve geleceği. *Türk Yurdu*, 216, 31-32.
- Buran, A. (2017). *Çağdaş Türk lehçeleri*. Akçağ Yayınları.
- Burcu Sağlam, E. (2018). Araştırma yöntem ve teknikleri. Burcu Sağlam, E. & Öğün Boyacıoğlu, A. ve Gelgeç Bakacak, A. (Ed.), *Sosyoloji içinde*, (s.99-133). Siyasal.
- Burcu, A. (2016). *Hüseyin Nihal Atsız'ın romanlarında millî romantik duyuş tarzı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ardahan Üniversitesi.
- Burn, L. (2012). *Yunan mitleri* (2. baskı). (Çev.: Nagehan Tokdoğan). Phoenix Yayınevi.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006). *Toplumsal gerçeklik ve dil*, Multilingual.
- Celilov, F. (1990). *Zararın yarısından*. Azerbaycan Gazetesi.
- Ceritoğlu, M. (2000). *Represiya kurbanı bir Kırgız aydını Kasım Tınıstanov*. Balıkesir: II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri.
- Ceritoğlu, M. (2003). Kırgız Türkçesindeki edatların yanaştıkları sözlerin durumlarına göre sınıflandırılması ve işlevleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 143, 169-188.
- Chambers, J. K. (2013). Studying language variation: an informal epistemology. J. K. Chambers ve N. Schilling (Ed.), *The Handbook of language variation* (2. baskı). WileyBlackwell Yayınları.
- Cigitov, S. (1987). *Kırgız Sovet Edebiyatının Carılışı, Calpı Tarihıy Cana Madanıy Şarttar, Poeziya, Proza, Dramaturgiya*. Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi-I, Frunze: İlim Basması.
- Collins, J. A., & Fauser, B. C. (2005). Balancing the strengths of systematic and narrative reviews. *Human Reproduction Update*, 11(2), 103-104.

- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve farklılık: siyasetin açmazlarına dair demokratik çözüm önerileri*. Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern devletin doğuşu*. Der Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. Siyasal.
- Cumakunova, G. (2001). *Atatürk'ün harf devrimi ve Kırgızistan'da alfabe meselesi*, I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, (Ankara, 6-7 Ekim 2000), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çakın, Ö. ve Akman, E. (2017). Kırgızistan'da kiril alfabesine geçiş süreci ve gazetelere yansımaları. *Selçuk University Social Sciences Institute Journal*, (38), 287-297.
- Çotuksöken, Y. (2006). *Uygulamalı Türk dili*. Papatya Yayıncılık.
- Dalbay, R.S. ve Avcı, N. (2018). Kimlik inşasına ilişkin temel yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'ye yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 17-23.
- Demir, N. (2009). Türk tarihinin ve kültürünün kaynağı olarak kaya üzeri resimler (petroglifler) ve yazılar. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 1(1), 5-19.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2003). *Türk dili el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2011). Türk dünyasında latin alfabesine geçiş süreci (geçmişten günümüze). *Türk Yurdu Dergisi*, 31(287), 225-229.
- Demirel, Ö. F. (1996). *I. Türkoloji Kongresi ve Thedor Menzel*. TDK Yayınları.
- Dilâçar, A. (1953). Batı Türkçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1, 73-92.
- Direkci, B., Şimşek, B. ve Akbulut, S. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinin salgın sürecinde eğitimde yaşadıkları sorunlar ve ana dili eğitimine yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (56), 219-238.
- Durmuş, İ. (2017). Türk adının ortaya çıkışı, anlamı ve yayılışı. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 37-47.
- Eckmann, J. (1979). *Tarihî Türk şiveleri* (Çev.: Mehmet Akalın). Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası.

- Efe, H. ve İssayeva, M. (2019). Kazak alfabelerinin tarihî. *Türkçe tarihî metin araştırmaları*, Uluslararası Türkçe Tarihî Metin Araştırmaları Sempozyumu, 89-94.
- Eken, H. (2006). Küreselleşme ve ulus devlet. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 243-262.
- Eker, S. (2007). Toplum-dilbilim, dil planlamaları ve kamu mensuplarının dil kullanımı. *Gazi Türkiyat*, 1(1), 127-135.
- Eker, S. (2012). Ulus inşası ve derusifikasyon sürecinde tacikistan'da toplum dil bilimsel durum. *Millî Folklor*, 24(95).
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (2. baskı). Anı.
- Emeklier, B., Taş, T. ve Yılmaz, K. Ç. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı: Bütünleşme sürecine nereden başlamalı ve ne yapmalı?. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 73-107.
- Er Aydemir, N. ve Direkci, B. (2021). Türkçe Eğitiminde millî dil politikası ve temel dil becerileri kaynağı olarak Orhon Nutukları. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 13(2). 69-86.
- Eraydın Virtanen, Ö. (2002). *Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya'da Dil Politikaları* [Yayımlanmamış doktor tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Eraydın Virtanen, Ö. (2003). Dil politikalarının milliyetçilik hareketlerindeki tarihsel kökenleri” (Dil Politikalarının Kökenleri), in Uzpeder, Ebru (Ed.), *Avrupa Birliği sürecinde dil hakları*, Helsinki Yurtaşlar Derneği Yayınları.
- Eraydın, Ö. (2008). *AB ile ilişkiler çerçevesinde Türkiye’de dil politikaları. Türkiye’de dil tartışmaları*, (ed. Christoph Schroeder ve Astrid Menz) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1997). *Türk dünyası üzerine incelemeler*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1998). *Türk dünyası üzerine incelemeler*. Akçağ Yayınları.
- Eren, K. (2012). Bağımsız devletler topluluğu içinde türk cumhuriyetleri. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43-73.
- Ergun, A. (2010). Azerbaycan'da bir ulusal kimlik meselesi olarak alfabe değişiklikleri. *Bilgi*, 54, 139-160.

- Erhat, A. (2011). *Mitoloji sözlüğü*, İstanbul.
- Erkal, E. M., Baloğlu, B. ve Baloğlu, F. (1997). *Ansiklopedik sosyoloji sözlüğü*. Der Yayınları.
- Erkal, M. M. (2018). *Dinler tarihî açısından töre üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Erol, M. S. ve Çelik, K. E. (2017). Türk Dünyası'nda iş birliği denemesi: Türk konseyi ve Kazakistan. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 15-32.
- Erözden, O. (1997). *Ulus-devlet*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ersoy, F. (2019). *Bir kitaba tutuldum! Divanı Lügati 'i Türk'ün romanı* (2. baskı). Gazi Kitabevi.
- Ertem, R. (1999). *Elifbe'den alfabe'ye Türkiye'de harf ve yazı meselesi*. Dergâh Yayınları.
- Eshekenov, D. ve Babatürk, S. (2021). Bağımsızlık sonrası çıkarılan yasa ve kanunlar çerçevesinde Kırgız Türkçesinin durumu. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (52), 465-488.
- Esim, G. (2010). *Kazak ultınan Kazak eline*. Almatı.
- Esman, M. J. (1992). The state and language policy. *International Political Science Review*, 13(4), 381- 396.
- Etgü, M. A. (2018). *Kozmopolisten küreselleşen dünyanın devletine: Küresel devlet*. On İki Levha Yayıncılık.
- Euronews, (2023).
- Fishman, J. A. (1999). (ed.). *Handbook of language and ethnic identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Fierman, W. (1991). *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*. (J. A. Fishman, Ed.). Mount de Gruyter.
- Fishman, J. A. (2006). Language policy and language shift. In T. Ricento (Ed.), *An introduction to language policy: theory and method* (pp. 311-328). Blackwell.
- Foucault, M. (2004). *Toplumu savunmak gerekir* (Çev.: Ş. Aktaş). (3. baskı).Yapı Kredi Yayınları.

- Garibova, J. (2013). Dil politikası ile ilgili araştırmalarda öncelikli eğilimler. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2(2), 13-23.
- Gedikli, Y. (1992). *Azerbaycan'da alfabe tartışmaları (1990-1991)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Çev.: Büşra Ersanlı, G. Göksu Özdoğan). (2. baskı). Hil Yayınevi.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (1. baskı). Cemal Güzel (Ed.). Kırmızı Yayınları.
- Gosudarstvennaya Programa Funktsionirovaniya i Razvitiya Yazykov Na 2001-2010 Godı. *Sbornik Osnovnyh Zakonodatelnyh Aktov O yazykah V Respublike Kazahstan* (2009). Almatı: Yurist: 20-32.
- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.
- Göğüş, B. (1978). *Orta dereceli okullarımızda Türkçe ve yazın öğretimi*. Gül Yayınevi.
- Göğüş, B. (1988). Uluslararası ana dili eğitimi örgütü. *Türk Dilinin Öğretimi Toplantısı. Ankara Üniversitesi Basımevi Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları*, 160.
- Gökalp, Z. (1975). *Türkçülüğün esasları*. Sebil Matbaacılık.
- Gömeç, S. (2002). *Kırgız Türkleri (tarihten günümüze)*. Akçay Yayınları.
- Gönç Şavran, T. (2012). Nicel ve nitel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikleri, Gönç Şavran, T. (Ed.), *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri* içinde, (s. 64- 104). Anadolu Üniversitesi.
- Göyüşov, A. (2016). *Kuzey Kafkasya dağlılarının özgürlük uğrunda mücadelesi (1917-1920)*. Türkçeleştiren ve Ekler Sefer E. Berzeg. Kuban Matbaacılık Yayıncılık.
- Grozov, A. (2023). *Bağımsız Devlet Topluluğu'nda 2023 yılı 'Rus Dili Yılı' ilan edildi*. <https://sputnik.az/20230427/mdb-qerbin-rus-medeniyyetini-legv-etmek-cehdlerine-muqavimet-gostere-biler---diplomat-454209119.html> adresinden 12.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Gumperz, J. (1971). *Language in social groups*. Stanford University Press.

- Gurbanov, F. (2022). *Azerbaycan'da Rus dili popülaritesini koruyor*. <https://sputnik.az/20221117/rus-dili-azerbaycanda-oz-populyarligini-qoruyur-448651362.html> adresinden 13.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Güçlü Akpınar, B. (2022). Arktik ve Sub-Arktik bölgede yaşayan Türk halklarının/Türkçe konuşan halkların kültürel/dil güvenliğinin sağlanmasında Türk Devletleri Teşkilatının rolü. *Security Strategies Journal*, 18(43), 181-216.
- Günay, G. ve Özden, M. (2022). Dijital okuryazarlık becerisi ve ana dili eğitimi çerçevesinde dijital okuryazarlığa ilişkin öğrenci ve akademisyen algıları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 162-182.
- Günday, R. (2013). Çok dillilik ve çok kültürlülük bağlamında yabancı dil öğretimine toplum dilbilimsel yaklaşım. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(10), 313-330.
- Günday, R. (2022). Fransa ve Türkiye'nin yabancı dil eğitimi politikaları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 181-216.
- Gündoğdu, A. ve Güler, C. (2017). Kazakistan'ın bağımsızlığının tanınma süreci ve Türk kamuoyundaki yankıları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(61), 75-94.
- Güngör, G. (2021). “Derinleşen İşbirliği: Türk Devletleri Teşkilatı”. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/DERINLESEN-ISBIRLIGI-TURK-DEVLETLERI-TESKILATI> adresinden 01.02.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Gürler, T. ve Korkmaz, T. (2015). *Azerbaycan-Türkiye ilişkileri (1991-2003) siyasi, askeri, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).
- Güven, A. (2015). *Türkiye’de günümüze kadar yapılmış olan toplum dilbilim çalışmalarına genel bir bakış* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Habermas, J. (2002). “Öteki” olmak “öteki”yle yaşamak (2. baskı) (Çev.: İ. Aka). YKY Yayınları.
- Harmankaya, S. (1997). Türkiye Paleolitik araştırmaları üzerine bir değerlendirme. Harmankaya, S. ve Tanındı, O. (Ed.), *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-I, Paleolitik-Epipaleolitik*, Ege Yayınları.

- Herdegger, M. (2004). *Varlık ve zaman* (Çev.: Aziz Yardımlı). İdea Yayınları.
- Helilov, B. (2007). *Muasır Azerbaycan dili*. Bakı: Yayına hazır kitap.
- Heywood, A. (2012). Siyasetin temel kavramları (Çev.: Hayrettin Özler). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset teorisine giriş* (Çev.: Hızır Murat Köse). (8. baskı) Küre Yayınları.
- Hitchins, K. (2002). *Kazaklar*. İslam Ansiklopedisi.
- Hizmetli, S. (2011). Kazak ulusu ve Kazak tarihî üzerine: dünü ve bugünü. *İstem*, (17), 23-43.
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Devrim çağı: Avrupa 1789-1848* (Çev.: Bahadır Sina Şener). Dost Kitabevi.
- Hold, J. (2013). *An introduction to sociolinguistics*. Routledge Yayınları.
- Hymes, D. (1972b). *On communicative competence*. Pride, J.B. ve Holmes, J. (Ed.), *Sociolinguistics*, Penguin Yayınları.
- İml, M. (2019). Cumhuriyetin millî kimlik inşası ve dil özelinde dinî reformasyon çabaları. *Dinî Araştırmalar*, 22(56), 409-428.
- International Labour Organization (ILO). “Country Profiles (İşgücüne Katılım Durumu/İstihdam Oranı/İstihdamın Sektörel Dağılımı/Sendikalaşma Oranı)”, <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/>
- International Labour Organization (ILO). “Information System on International Labour Standards”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102556.
- International Labour Organization (ILO). “Country Profiles (İşsizlik Oranı)”, <https://ilostat.ilo.org/data/datacatalogue/#> ve <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/> adresleri.
- Ishekeev, N. (2020a). *Kırgız Cumhuriyeti'ndeki tüm devlet ve belediye kurumlarının resmî belgelerinde Kırgız Türkçesinin oranı*. <https://sputnik.kg/20201230/ish-kagazdary-mamlekettik-tilde-zhurboj-zhatat-1050950274.html> 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.

- Ishekeev, N. (2020a). *Kırgız Cumhuriyeti'ndeki tüm devlet ve belediye kurumlarının resmi belgelerinde Kırgız Türkçesinin oranı*. <https://sputnik.kg/20201230/ish-kagazdary-mamlekettik-tilde-zhurboj-zhatat-1050950274.html> 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Ishekeev, N. (2020b). *Kırgız Türkçesinde ders kitaplarının hazırlanması sorunu*. <https://sputnik.kg/20200926/kyrgyz-tilduu-kitepter-chykkkan-zhok-1049744589.html> 03.02.2023 tarihinde alınmıştır.
- İbrahimov, E. (2016). Türk dünyasında ortak konuşma dili oluşturulmasında alfabe ve imla sorunları. *Gazi Türkiyat Dergisi*, (18), 213-220.
- İbrahimov, E. (2020). Azerbaycan'da dil politikalarının toplumdilbilimsel paradigmaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 27-41.
- İbrahimov, E. (2020). Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde dil politikası (Azerbaycan örneği). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 99-116.
- İdirisov, S. (2007). *Kıtaylık Kırgızların adabiy tili* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırgız-Türk “Manas” Üniversitesi.
- İmer, K. (1990). *Dil ve toplum*. Gündoğan Yayınları.
- İmer, K. (2001). *Türkiye’de dil planlaması: Türk dil devrimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsayev, İ. (2023). *Azerbaycan eğitiminde Rus dilinin korunması*. <https://sputnik.az/20230421/azerbaycanda-tehsil-sahesinde-rus-dili-qorunub-saxlanilacaq---nazir-muavini-454032800.html> adresinden 13.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Jackson, G. B. (1980). Methods for integrative reviews. *Review of Educational Research*, 50(3), 438–460.
- Jernudd, B. H. (1973). *Language planning: current issues and research*. Ed. by Joan Rubin and Roger Shuy. Georgetown University. pp. 11-23.
- Jikeyeva, A. (2011). Reçevoye Povedeniye Jiteley Kostanayskoy Oblasti Kak Rezultat Vzaimodeystviya Russkogo İ Kazahskogo Yazıkov. *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, (25), 240.
- Johanson, L. (1998). The History of Turkic (Ed. Lars Johanson, Éva Á. Csató), *The Turkic languages*. Routledge.

- Kabadayı, O. (2019). *Kazakistan millî kütüphanesi (Almatı) örneğinde Türkçe nadir eserlerin kataloglanması* [ERI/2018-009] Projesi. *Uluslararası Türkçe Tarihî Metin Araştırmaları Sempozyumu*, 171-177.
- Kadirov, A. (2021b). *Özbekistan’da Rus okulları*. <https://www.trt.net.tr/uzbek/turkiye-8/2021/02/17/prezident-erdo-g-an-dunyo-tili-turkcha-degan-nom-ostida-safarbarlik-e-lon-qildi-1585082> adresinden 13.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kadirova, R. B. (2018). *The sociolinguistic attitudes of Kazakhs towards the Latin alphabet and orthography reform in Kazakh* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. University of North Carolina.
- Kahramanlı, N. (2002). *Eski-yeni alfabe*. Yurd Yayınları.
- Kahramanlı, N. (2002). *Köhne-yeni Elifba*. Bakı.
- Kaplan, İ. (2005). *Türkiye’de millî eğitim ideolojisi*. İletişim Yayınları.
- Kaplan, M. (2005). *Kültür ve dil*. Dergâh Yayınları.
- Kaplankıran, İ. (2017). Kazakistan Cumhuriyetinde eğitim sisteminin tarihî seyri ve günümüzdeki yapısı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(1), 31-47.
- Kara, A. ve Yeşilot, O. (2011). *Avrasya’nın yükselen yıldızı Kazakistan*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Hedef Pazar Araştırmaları, Oltınoluk Yayın San. A.Ş.
- Karabulut, F. (2009). İktidar ve meşrulaştırma mücadelesinin odağı Orta Asya: Sovyetlerin dil ve eğitim politikaları. *Bilig*, 50, 65-96.
- Karahan, A. ve Barcın, S. (2020). Kırgızistan’da orta öğretim edebiyat kitaplarında millî bilinç. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö7), 39-44.
- Karaman, E. (2010). Düünden bugüne Azerbaycan’da alfabe. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 130-143.
- Karasar, N. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler*. Nobel.
- Karasayev, H. (1970). Kırgız orfografiyasının tarihian. *Turkologiçeskoe İssledovaniya Sbornik Statey*, 80, 76-81.

- Karluk, R. ve Hiç Gencer, A. (2016). *Orta Asya'da oluşturulan ekonomik ve siyasi entegrasyonlar kapsamında Türkiye Özbekistan ilişkileri*. International Conference On Eurasian Economies, Kaposvár – Macaristan.
- Karyelioğlu, S. (2012). Ulus devlet ve milliyetçiliğin tarihsel dayanakları ve küreselleşmenin ulus devlet ve milliyetçilik üzerindeki etkileri. *Ethos Dergisi*, 5(1).137-169.
- Kasap, S. (2020). *Dil, kimlik ve kültür etkileşimi. Güncel dil ve edebiyat araştırmaları*. Akademisyen Yayınevi.
- Kasım Cömert, T. (2020a). *Kazak dilinin geleceği*. <https://sputnik.kz/20200625/Toqayev-qazaq-tili-14318469.html> adresinden 1.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kasım Cömert, T. (2022a). *Kazak dili hakkındaki düşünceler*. <https://sputnik.kz/20221022/qazaq-tili-memlekettik-til-prezident-28690496.html> adresinden 1.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kasım Cömert, T. (2022b). *Dil öğretimi*. <https://sputnik.kz/20220901/qazaq-tili-balalar-tarbie-prezident-27191313.html> adresinden 1.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kasım Cömert, T. (2023). *Devlet dili*. <https://sputnik.az/20230427/tokayev-siyasetimizin-strateji-istiqameti-dovlet-dilini-her-kesin-menimsemesidir-454173618.html> adresinden 31.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kavcar, C. (1987). Türk dili ve edebiyatı öğretimi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 20(1), 261-273.
- Kaya, F. (2017). Coğrafi potansiyelleri temelinde Türkiye jeopolitiği ve dünya siyasetindeki yeri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Kayaalp, İ. (1998). *İletişim ve dil*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaygusuz, Y. (2020). Kuruluşunun 10.yılında Türk Konseyi'nin Türkiye ile diğer üye ülkeler arasındaki ticarete etkileri. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(1), 199-236.
- Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, (2022). *16 Eylül 2022 tarihli ve 399 sayılı Emrine göre, Temel orta öğretimin 5-9. sınıfları için "Kazak dili" konusuna yönelik öğretim programı*. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767#z181> adresinden alınmıştır.

- Kazakistan'ın Siyasi Görünümü/ T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023). <https://www.mfa.gov.tr/kazakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden 19.03.2023 alınmıştır.
- KAZSTAT, (2021). <https://www.stat.gov.kz/>. adresinden alınmıştır.
- Kekevi, S. ve Kılıçoğlu, G. (2012). Uluslararası ilişkilerde kültür ve kimlik. *Batman University Journal of Life Sciences*, 1 (1): 1183-1192.
- Keklik, S. (2013). Yeni eğitim sistemi (4+4+4) değişikliği kapsamında Türkçe öğretmenliği lisans programının incelenmesi ve öneriler. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 1911-1930.
- Kerimli, L. (2002). Azerbaycan'da dil siyaseti: alfabe ve imlâ meseleleri tarihinden I. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (14), 273-288.
- Kılıç, F. (2011). Azerbaycan'ın latin alfabesine geçişinin Türkiye'deki alfabe tartışmalarına etkisi. *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, 35(100), 479-504.
- Kınacı, C. (2010). Sovyetlerden günümüze Kazakistan'da Kazak dilinde eğitim politikaları. *Turkish Studies*, 5(4), 1304-1319.
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, (2021). *Kanun maddeleri*. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-k/112213?cl=ky-k> adresinden 16.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kırgız Cumhuriyeti'nin devlet dili hakkında, (2023). *Kanun maddeleri*. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-k/112618?cl=ky-k> 2.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kırgızistan'daki Rus Yurttaşlar Örgütü Koordinasyon Konseyi, (2021). *Kırgız Cumhuriyeti Devlet Dili Hakkında yasası*. <https://sputnik.kg/20211125/sadyr-zhaporov-mamlekettik-til-kat-1054733548.html> adresinden 18.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kocaoğlu, T. (1971). Esir Türk ülkelerinde kültür emperyalizmi ve millî uyanış. *Türk Kültürü*, 101, 498-502.
- Kocatepe, Ö. F. (2022). *Neoklasik realist çerçevede politik ve askerî iş birliğinin incelenmesi: Türk Devletleri Teşkilatı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

- Kocatürk, U. (2005). *Atatürk çizgisinde geçmişten geleceğe, Atatürk ve yakın tarihimize ilişkin görüşmeler araştırmalar belgeler*. Atatürk Araştırma Merkezî Yayınları.
- Koçak, M. (2013). *Çok kültürlülük açısından dil hakları*. Liberte.
- Komisyon, (2008). *Güneş dil teorisi ve komisyon raporu*, <https://yenidenergenekon.com/111-gunes-dil-teorisi-ve-komisyon-raporu/>.
- Komisyon, (2010). *Dil yarası*. Disa Yayınları.
- Kommunist Gazeti. (1922). No: 262.
- Korkmaz, Z. (1963). *Türk dilinin tarihî akışı içinde Atatürk ve dil devrimi*. AÜ DTCF Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1973). *Cumhuriyet döneminde Türk dili*. AÜ DTCF Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer terimleri sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2001). Bilim dili ve Türkçe. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S, 595.
- Korkmaz, Z. (2004). Eski Anadolu Türkçesinin Türk dili tarihindeki yeri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 52(2), 99-105.
- Koshanov, Y. (2022). *Rus dilinin statüsü*. <https://sputnik.kz/20220302/mazhilis-orys-tilin-konstitutsiya-23228490.html> adresinden 1.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Koylubaev, K. K. (2010). *Cazgıç Akındarın çıkarmaçılığı*, Karakol.
- König, G. Ç. (1991). Toplum dilbilim açısından dil ve dil türleri, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 59-70.
- Köseoğlu, N. (2018). *Millî kültür ve kimlik*. Ötüken Yayınları.
- Kuçkartay, İ. (1998). Latin esaslı yeni Özbek alfabesi (kabul edilmesi ve uygulanması). *Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasına Yansımaları Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, Trabzon: KTÜ Yayınları.
- Kuçkartay, İ. (1999). Latin esaslı yeni Özbek alfabesi (kabul edilmesi ve uygulanması). *Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasına Yansımaları Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, KTÜ Yayınları.
- Kul, E. ve Güner, A. (2006). *Türk dili*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

- Kurmanalina, Ş., Mukanova, B., Galimova, A., & İlyasova, R. (2010). Pedagogika. *Foliyant Baspası*.
- Kussainova, M. (2023). *Kazakistan'da 2023-2029 döneminde dil politikasının geliştirilmesine ilişkin yeni devlet programı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanin-yeni-dil-politikasinda-latin-alfabesi-vurgusu/2874238> adresinden 31.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kuşçu, I. (2014). Bağımsız Kazakistan'da eğitim ve sağlık: sorunlar, reform süreci ve uluslararası aktörlerin rolü. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, (18), 23-46.
- Kutalmış, M. (2004). Tarihte ve günümüzde Kazakistanın alfabe meselesi. *Bilig*, 31, 1-21.
- Kütükçü, M. (2015). *Rusya'da İslâm*. Araştırma Yayınları.
- Labov, W. (1976). *Sociolinguistique*. Minuit.
- Landau, J. M., & Kellner-Heinkele, B. (2001). *Politics of language in the ex-Soviet muslim states: Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and Tajikistan*. University of Michigan Press.
- Landau, J. M., & Kellner-Heinkele, B. (2011). *Language politics in contemporary Central Asia: National and ethnic identity and the Soviet legacy*. Bloomsbury Publishing.
- Langewiesche, D. (1995). Nation, nationalism, nationalstaat: forschungsstand und forschungsperspektiven. *Neue Politische Literatur*, 40, 190-236.
- Langewiesche, D. (2000). *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*. München: Verlag C.H. Beck.
- Lavrov, S. (2021). <https://sputniknews.com.tr/20211201/lavrov-putin-ve-erdogan-turkiyenin-donbassta-arabulucu-olma-onerisini-konusabilir-1051321972.html> adresinden 04.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Lavrov, S. (2021). <https://sputniknews.com.tr/20211201/lavrov-putin-ve-erdogan-turkiyenin-donbassta-arabulucu-olma-onerisini-konusabilir-1051321972.html> adresinden 04.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Leca, J. (1998). Neden söz ediyoruz? L. Jean (Ed.), *Uluslar ve milliyetçilikler içinde* (Çev.: S. İdemen) (s. 11-20). Metis Yayınları.
- Levend, A. S. (2010). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Türk Dil Derneği.

- Lewis, G. (2007). *Trajik bir başarı Türk dil reformu* (Çev.: M. F. Uslu). Paradigma Yayıncılık.
- Liu Mau-Tsai, (1958). *Die Chinesischen Nachrichten der Ost-Türken*, I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden,
- Mackinder, H. J. (1962). “*The geographical pivot of history*” in *Democratic ideals and reality*. Norton and Company.
- Mambetsariev, T. (1984). *Sosyalizm ve Komünizm döneminde Kırgız Yazılı Basını*, Kırgız Basım, Frunze. (Мамбетсариев, Т. (1984). Кыргызстандын Басма Сөзү Социализмди жана Коммунизмди Куруу Мезгилинде. Кыргыз Басым, Фрунзе (Бишкек)).
- Mammadov, J. (2008). Bağımsızlık sonrası Azerbaycan eğitim sistemindeki değişim ve gelişmeler [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Matayeva, M. (2012). “İz İstorii Stanovleniya Zakonodatelstva O Yazykah V Kazahstane”. http://www.rusnauka.com/17_AVSN_2012/Pravo/8_111758.doc.htm adresinden 02.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- McCarty, T. L. (2011). *Ethnography and language policy*. Routledge.
- MEB (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). MEB.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. ve Ed.: S. Turan). Nobel.
- Metin, G. ve Canbulat, M. (2013). Göç yaşamış 6. sınıf öğrencileri’nin noktalama işaretlerini uygulama düzeylerinin toplum dil bilimi açısından incelenmesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 3(1), 189-210.
- Mırzahmetov, M. (1993). *Kazak Kalay Orıstandırıldı. Atamura, Almatı*. (Мырзахметов, М. (1993). Казак Каалай Орыстандырылды. Атамұра, Алматы.)
- Mikail, E. H. ve Tazegül, A. (2012). *Türkiye ile Azerbaycan siyasi ve ekonomik ilişkileri (1990-2005)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Millî Eğitim Bakanlığı, (2022). *Güncel Eğitim Politikaları ve 20. Millî Eğitim Şûrası Tavsiye Kararları*.

- Mirziyoyev, Ş. (2019). *Özbek Türkçesi*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-dunyada-50-milyona-yakin-insan-ozbekce-konusuyor/1621718> adresinden 04.04.2023 tarihinde alınmıştır
- Musabayeva, A. (2017). Problemi Kırgızskoy identičnosti, yazıka, natsioalizma v obshestvennıh diskussiyah 2017 goda, <http://caa-network.org/archives/10277> adresinden erişildi.
- Mutlu, H. H. (2018). Ana dili eğitimi dergisinde yayımlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 1196-1209.
- MYK, (2015). *Türkiye yeterlilikler çerçevesi*. Meslekî Yeterlilik Kurumu.
- Narmamatova, T. ve Akman, E. (2010). *Türk dünyası entegrasyonunda dil ve alfabe ortaklığını gerçekleştirmede medyanın rolü: Kırgızistan örneği*, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, 02-05 Aralık Lefke, ss.497-509.
- Nasırova, A. (2019). <https://muallim.edu.az/news.php?id=6892> adresinden 01.05. 2023 tarihinde erişildi.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nicel ve nitel yaklaşımlar* (5. baskı). Yayın Odası.
- O Hode Realizatsii Gosudarstvennoy Programı Razvitiya Kazahskogo Yazıka i Drugih Natsionalnyh Yazykov V Respublike Kazahstan Na Period Do 2000 Goda”. 10.01.2023 tarihinde http://adilet.zan.kz/rus/docs/P920000051_ adresinden erişildi.
- OECD, (2010). *Education at a glance 2010* (doi:10.1787/eag-2010-en). OECD.
- OECD, (2018). *PISA 2018 insight and interpretations*. OECD.
- Olgun, K. (2011). Türkiye’de cumhuriyetin ilanından 1950’ye genel seçim uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 1-36.
- On Birinci Kalkınma Planı. (2019-2023). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>. adresinden 05.04.2023 tarihinde alınmıştır.

- Onan, B. (2012). Dil eğitiminin dil bilimsel temelleri: Ferdinand de Saussure'ün genel dilbilim kuramında dil eğitimiyle ilgili bulgular. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 219-243.
- Orhan, S. (2017). Dil politikaları ve dil hakları üzerine teorik çerçeve. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 331-362.
- Orkun, H. N. (2004). *Eski Türk yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (2004). *Türk sözünün aslı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2020). *Türklerin tarihi*. Timaş Yayınları.
- Oruç, Ş. (2016). Ana dili, ikinci dil, iki dillilik, yabancı dil. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4, 279-290.
- Orujov, E. (2023). Haydar Aliyev'in siyasi ve ideolojik faaliyetinde dil politikası. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 9(4).
- Oruzbayeva, B.Ö. (Red.) (1983). *Kırgız Sovet Ensiklopediyası, Frunze: Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Kırgız SSR Basma, Poligrafiya Cana Kitep Sooda İşteri Boyunça Mamalekettik Komiteti*.
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabag-Susa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Sirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) (1578-1914) (1992).
- Osmanov, A. (2023). *Latin alfabesi tartışması*. <https://sputnik.kg/20230419/latyn-aribine-otuu-sunushu-1074571500.html> adresinden 03.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Osmonaliev, K. (2023a). *Bakanlıklarda Kırgız Türkçesinin kullanılmaması*. <https://sputnik.kg/20230118/ministrlikter-12-payyz-koldonulat-1072139988.html> adresinden 13.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Osmonaliev, K. (2023b). *Latin alfabesi tartışması*. <https://sputnik.kg/20230419/latyn-aribine-otuu-sunushu-1074571500.html> adresinden 13.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Osmonaliev, K. (2023d). *Bakanlıklarda Kırgız Türkçesinin kullanılmaması*. <https://sputnik.kg/20230118/ministrlikter-12-payyz-koldonulat-1072139988.html> adresinden 13.06.2023 tarihinde alınmıştır.

- Otto Franke, Beitrage aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türk Völker und Skythen Zentralasiens (1904).
- Önkaş, N. A. (2010). Ana dili öğretimine yeni yaklaşımlar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Muğla Üniversitesi*, 24, 121-128.
- Özbek Dilini Daha da Geliştirmek ve Ülkemizdeki Dil Politikasını İyileştirmek için Önlemler Hakkında Kararname (2019). *Kararname maddeleri*. <https://lex.uz/docs/-5058351> adresinden 4.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, (1995). <https://lex.uz/docs/-121051> adresinden 03.11.2022 tarihinde alınmıştır.
- Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, (2023). *Kanun maddeleri*. <https://lex.uz/docs/6445145#6445150> adresinden 01.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı, (2019). <https://lex.uz/docs/-4640226> adresinden 01.02.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi, (2020). Özbek dilini daha da geliştirmek ve ülkemizdeki dil politikasını iyileştirmek için önlemler hakkında. <https://xs.uz/uz/post/ozbek-tilini-yanada-rivozhlantirishga-oid-farmon-imzolandi> adresinden 10.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Dil Geliştirme Departmanı, (2023). *Kanun maddeleri*. <https://lex.uz/docs/-4640226> adresinden 07.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özbekistan Cumhuriyeti Hukuku Eğitim Hakkında Kanunu, (2020). <https://lex.uz/docs/-5013007> adresinden 12.09.2022 tarihinde alınmıştır.
- Özcan Gönülal, Y. (2010). *Cumhuriyet dönemi dil tartışmalarının sosyolengüistik açıdan değerlendirilmesi*. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (ed. İlyas Yazar), ss. 403-412, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Özcan Gönülal, Y. (2012). *Cumhuriyet dönemi dil tartışmalarının Türk dili eğitimine yansımaları (toplum dil bilimi bakımından bir inceleme)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323- 343.

- Özerdim, S. N. (1978). *Yazı devriminin ölçüsü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, İ. (2007). *Türk Cumhuriyetlerinde eğitim ve kültür alanındaki değişmeler*", *bağımsızlıklarının 15. yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ankara Ticaret Odası- Ankara: Türk Ocağı Yayınları.
- Öztürk Dağabakan, F. (2012). Toplumdilbilimsel bir kavram olarak kadın-erkek dil ayrımına Türkçe ve Almanca açısından bir yaklaşım, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 87-106.
- Özyetgin, M. (2006). *Tarihten bugüne Türk dili alanı*. Conference, Chinese Academy of Social Science. Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, Beijing, China.
- Özyurt, C. (2017). *Küreselleşme sürecinde kimlik ve farklılaşma*. Açılım Kitap.
- Piaget, J. (1952). *Educationist Jean Piaget*. <https://pre-primary.smtthane.in/pdf/activities-20-21/Educationist-Jean-Piaget-By-Akshataa-Atul-Kasturey.pdf> adresinden 04.02.2023 tarihinde alınmıştır.
- Pierson, C. (2000). *Modern devlet*. Çiviyazıları.
- Platon (2004). *Devlet*. (Çev.: S. Eyuboğlu ve M.A. Cimcoz). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Protecting languages, preserving cultures, (2016). <https://www.un.org/en/desa/protectinglanguages-preserving-cultures-0>.
- Punch, F. K. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar*. Siyasal.
- Putin, V. (2022). <https://www.tamgaturk.com/bagimsiz-devlet-toplulugu-nda-2023-yili-rus-dili-yili-ilan-edildi/57125/> adresinden 04.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Putin, V. (2022). *Rus dili*. <https://www.tamgaturk.com/bagimsiz-devlet-toplulugu-nda-2023-yili-rus-dili-yili-ilan-edildi/57125/> adresinden 04.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Putin, V. (2023). *Bağımsız Devlet Topluluğu'nda 2023 yılı 'Rus Dili Yılı' ilan edildi*. <https://sputnik.az/20230427/mdb-qerbin-rus-medeniyyetini-legv-etmek-cehdlerine-muqavimet-gostere-biler---diplomat-454209119.html> adresinden 12.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Reeve, B. A. (2023). *The Fate of the Language is the Fate of the People: A Cultural Analysis of Language Education Policy in Central Asia*.

- Renan, E. (2016). *Ulus nedir?* (Çev.: Gökçe Yavaş). Pinhan Yayıncılık.
- Resmî Gazete, (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. S.17863.
- Resmî Gazete, (1983). *Yabancı dil eğitimi ve öğretimi ile Türk vatandaşlarının farklı dil ve lehçelerinin öğrenilmesi hakkında kanun*, S.18196.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*. Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Ricento, T. (2006). Language policy: theory and practice. *An introduction to language policy. theory and method*. Edited by Thomas Ricento. Blackwell Publishing. pp. 10-23.
- Romaine, S. (2000). *Language in society, an introduction to sociolinguistics*. Oxford Üniverstesi Yayınları.
- Roskin, M. G. (2014). *Çağdaş devlet sistemleri: siyaset, coğrafya, kültür*. (Çev.: B. Seçilmişoğlu) (7. baskı). Liberte Yayınları.
- Sadoğlu, H (2010). *Türkiye’de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sadoğlu, H. (2003). *Türkiye’de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Saidganiyeva, G. (2020). *Özbek Türkçesine yönelik açıklamalar*. <https://xs.uz/uz/post/tarikh-takrorlanishiga-jol-qojmajmiz> adresinden 3.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Saka, G. (2020). Bakü’de Yapılan Birinci Türkoloji Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ülkü Ocakları*, 35-39.
- Saray, M. (1993). *Azerbaycan Türklerinin tarihi*. TTK Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Azerbaycan türklerinin tarihi. History of Azerbaijani Turks*. Istanbul.
- Saray, M. (1996). *Yeni Türk Cumhuriyetleri tarihi*. TTK Yayınları.
- Sarıhan, Z. (2009). *Maârif Kongresi. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları*.
- Sarıhan, Z. (2009). *1921 Maârif Kongresi* (Vol. 4715). Millî Eğitim Bakanlığı.
- Sarıkaya, Y. (2021). “*Türkî Cumhuriyetler*”den *Türk Devletleri Teşkilatına 30 yılın muhasebesi*. TASAV. <https://www.tasav.org/index.php/turki-cumhuriyetler-denturk-devletleri-teskilati-na-30-yilin-muhasebesi.html>.

- Sarıkaya, Y. (2021). *Türk Dünyasında örgütlenme ve bütünleşme süreç.*, Kriter. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turkdunyasinda-orgutlenme-ve-butunlesme-sureci>.
- Saussure, F. (2005). *Genel dilbilim dersleri* (Çev.: Berke Vardar). Multilingual.
- Savaş, S. (2009). Türk dünyasında eğitim alanındaki gelişmeler ve yenilikler. *Journal of Azerbaijani Studies*, 269- 283.
- Schlesinger, P. (1994). *Medya devlet ve ulus: Siyasal şiddet ve kolektif kimlik* (Çev.: M. Küçük) Ayrıntı.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da ulus ve devlet* (1.baskı) (Çev.: T. Binder). Literatür Yayınları.
- Sever, S. (2004). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme* (4. baskı). Anı Yayınları.
- Sezen, S. (2008). *Kamu yönetimi sözlüğü*. TODAİE Yayını.
- Shaffer, D. R. & Kipp, K. (2010). Introduction to developmental psychology and its research strategies. *DR Shaffer & K. Kipp.(8 Eds) Developmental Psychology: Childhood and Adolescence*, 1-39.
- Shiraliyev, M. (2022). Borçalı ve Güney Azerbaycan Türklerine yönelik dil politikaları ve ana dili sorunu. *Diaspora*, 2(2), 145-164.
- Shuinshina, N. (2006). *Türkiye'de Kazakistan eğitim sistemlerinin örgütsel yapılarının karşılaştırılması (Merkezî ve taşra teşkilatı açısından)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Simsir, B. N. (2008). *Türk yazı devrimi*. Türk Tarih Kurumu Basmevi.
- Sinanoğlu, O. (2000). *Bir New York Rüyası. "Bye bye" Türkçe*. Otopsi Yayınevi.
- Smith, A. D. (2010). *Millî kimlik*. (Çev.: Bahadır Sina Şener). İletişim Yayınları.
- Sözlük, T. (2005). *TDK*. TDK Yayınları.
- SSCB Anayasası, (1936).
- Suleymenova, E. (2009). Oçerki yazıkovoy politiki i yazıkovoy situatsii v Kazahstane. *Russian Language Journal*, 59, 21-36.

- Szulmanjster Celnikier, A. (1996). La politique de la langue en France. *La linguistique*, 32, 32-40.
- Şahin, Ç. (2015). *Uluslararası örgüt işlevleri açısından Türk Konseyi (Türk Keneşi)*., Vecdi Can, Köksal Şahin ve M. Kürşad Uçar, (Ed.), 13. Türk Dünyası Kongresi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şahin, E. (2012). *Orta Asya ve Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde yeni dil politikaları bağlamında alfabe değişimi, bağımsızlıklarının 20. yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*. Ed. Doç. Dr. Okan Yeşilot, Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahin, H. (2016). Tarihsel süreçte savaşların devletin oluşumu ve dönüşümündeki rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, 368-386.
- Şahin, K. (2009). *Küreselleşme tartışmaları ışığında ulus devlet*. Yeniüzyıl Yayınları.
- Şen, E. (2020). Karnavalizmin çocuk edebiyatına yansımaları ve pedagojik işlevi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(4), 963-982.
- Şen, F. (2004). *Globalleşme sürecinde milliyetçilik trendleri ve ulus devlet*. Yargı Yayınevi.
- Şerifoğlu, Y. (2012). Aydınlanma hareketi içinde Kırgızistan'ın ve Kırgız aydınlarının genel durumu. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 221-230.
- Şimşek, S. (2002). Günümüzün kimlik sorunu ve bu sorunun yaşandığı temel çatışma eksenleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 29-39.
- Şimşir, B. N. (2011). *Azerbaycan (Azerbaycan'ın yeniden doğuş sürecinde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri)*. Bilgi Yayınevi.
- Şiraliyev M. A. ve Budaova Z. İ. (1973). *Muasır Azerbaycan dili*. İlimler Akademisi Yayınları.
- Şişman, M. (2012). *Eğitim bilimine giriş* (10. baskı). Pegem A Yayınları.
- Şişman, M. ve Arı, A. (2009). Kırgızistan'da eğitimin temel problemleri ve öğretmenlerin hizmet içi eğitim ihtiyacı. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 133-147.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2021). *İlköğretim kurumları (ilkokul ve ortaokul) haftalık ders çizelgesi*. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/19093950_ilkogretim-hdc-karar-ve-eki-2022-2023.pdf

- Taceman, A. (2003). *Rus hâkimiyetindeki Türklerin alfabelerinin değiştirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Tachau, F. (1964). Language and politics: Turkish language reform. *The Review of Politics*, 26(2), 191–204.
- Talat, T. (1989). Türk dil ve diyalektlerinin yeni bir tasnifi. *Erdem*, 5(13), 141-168.
- Taldybayeva, D. (2012). *Türk dünyasında entegrasyon süreci: Türkiye-Kazakistan ikili iş birliğinin sürece etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Tamir, Ferhat (2007). Kazak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. İçinde (431-480). (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları.
- Tan, N. (2011). *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*. (2. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarihi, A. (2008). *Azerbaycan tarihi*. Bilim Yayınevi.
- Taşağıl, A. (2004). *Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Tazhkuran, N. (2018). *Orta Asya'da yaşanan göçler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1928). *Birinci İnikat*, 4.
- TBMM, (2008). *Türkçedeki Bozulma ve Yabancılaşmanın Araştırılması, Türkçenin Korunması ve Geliştirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss284.pdf>, [08.06.2014].
- Tekin, F. (2008). Özbek Türkçesinin Latin alfabesi esastındaki imlası üzerine. *Turkish Studies*, 3(6), 604-616.
- The World Bank. “Human Capital Index”, <https://databank.worldbank.org/source/human-capital-index#>.
- The World Bank. “Per Capita (Current US \$)”, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AZ-HU-TR-TM-UZ-KGKZ&name_desc=false.

- Togzhanov, Y. (2022). *Kazakistanda 3 dilli oğretim*. <https://sputnik.kz/20220602/deputat-ushtildi-oqytu-zhuyesi-25234218.html> adresinden 1.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tokmak, A. ve Kara, İ. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinin yurtdışında yerleşik yaşayan vatandaşlarına yönelik uygulamalarının analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 677-690.
- Tokmak, A. ve Kara, İ. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinin yurtdışında yerleşik yaşayan vatandaşlarına yönelik uygulamalarının analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 677-690.
- Toktoshev, E. (2023). *Latin alfabesine geçiş süreci*. <https://sputnik.kg/20230419/latyn-aribine-otuu-sunushu-1074571500.html> 07.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tolkun, S. (2021). Özbekistan tarihi. *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies*, 3(6) , 275-284 .
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat.
- Topsakal, İ. ve Zengin, A. K. (2021). “Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar”, *Kriter*, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturelciktilar>.
- Trt Avaz, (2023). <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistanda-yeni-dil-kanunu-yururluge-girdi/64b6405e127128749de6e119> adresinden 13.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tulun, T. E. (2022). Kazakistan Cumhuriyeti: Türk Devletleri Teşkilatının öncü ülkesi. *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 3, 1-3.
- Turniyazov, N. ve Rahimov, A., (2006). *O‘zbek Tili (Ma‘ruzalar Matni)*. Samarqand: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Va O‘Rta Maxsus Ta’lim Vazirligi Samarqand Davlat Chet Tillar İnstituti.
- TÜİK, (2012). Eğitim istatistikleri.<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3642vemetod=IlgiliGosterge> adresinden 09.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK, (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> adresinden 03.05. 2023 tarihinde alınmıştır.

- Türk Devletleri Resmî İnternet Sitesi. “Organizasyon Şeması”. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi>, adresinden 20.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi, (2022). https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf
- Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Ankara Bildirisi, (2023). https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/2-olaganustu-zirve-ankara-bidirisi-2023-20-tr.pdf 09.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı Organizasyon Şeması. Türk Devletleri Teşkilatı, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-semasi> adresinden 12.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı Resmî İnternet Sitesi. “Logo ve Bayrak”. <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> adresinden 23.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı Resmî İnternet Sitesi. “Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirvesi İstanbul'da düzenlendi”. https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-devletleriteskilati-sekizinci-zirvesi-istanbulda-duzenlendi_2394 adresinden 13.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı Resmî İnternet Sitesi. “Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant'ta gerçekleştirildi”. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleriteskilati-dokuzuncu-zirvesi-semerkantta-gerceklestirildi_2678 adresinden 16.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı, (2015). Türk Konseyi 2015 faaliyet raporu. <https://www.turkkon.org/assets/pdf/yayinlar/turk-konseyi-2015-faaliyet-raporu-4-tr.pdf>, adresinden 04.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı, (2016). Türk Konseyi 2016 faaliyet raporu. <https://www.turkkon.org/assets/pdf/yayinlar/turk-konseyi-2016-faaliyet-raporu-6-tr.pdf>. adresinden 05.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Devletleri Teşkilatı, (2021). Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.turkkon.org/tr>. adresinden 11.02.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı, (2023). [https://www.turkiestates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=T%C3%BCrk%20Devletleri%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1%20\(esk%C4%B1yla,%2C%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20ve%20T%C3%BCrkiye%60dir.](https://www.turkiestates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=T%C3%BCrk%20Devletleri%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1%20(esk%C4%B1yla,%2C%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20ve%20T%C3%BCrkiye%60dir.)

Türk Devletleri Teşkilatı. (2009). Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi kurulmasına dair Nahçıvan anlaşması. https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf, adresinden 05.03.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı. “İlişkili Kurumlar”, <https://www.turkkon.org/tr/iliskili-kurumlar>, adresinden 11.02.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı. “Organizasyon Tarihçesi”, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>, adresinden 11.02.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı. “Zirveler”. <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>, adresinden 11.02.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>, adresinden 27.03.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Dil Kurumu (2023). Güncel Türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 24.06.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Dil Kurumu Stratejik Planı (2019-2023). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Strateji Geliştirme Müdürlüğü. <https://www.tdk.gov.tr/icerik/digericerikler/stratejik-planlar/>, adresinden 05.03.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu, Türk Devletleri Teşkilatı, <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>, adresinden 05.04.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Konseyi Resmî İnternet Sitesi. “Nahçıvan Anlaşması”. https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf, adresinden 05.03.2023 tarihinde alınmıştır.

Türk Konseyi Resmî İnternet Sitesi. “Zirveler”. <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>, adresinden 05.03.2023 tarihinde alınmıştır.

- Türk Konseyi Resmî İnternet Sitesi. 2021. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi Türkistan Gayriresmî Zirvesi Bildirisi”. https://www.turkkon.org/tr/haberler/turkdili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-turkistan-gayriresmi-zirvesi-bildirisi_2220. adresinden 07.04.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkçe Sözlük (2005). *Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu*. Türk Dil Kurumu, Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Türkiye Maarif Vekâleti. (1946). *Cumhurbaşkanları Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*. Millî Eğitim Basımevi.
- TYÇ. (2022). <https://www.tyc.gov.tr/sayfa/tarihce-i0bd96402-7e30-40b7-ac45-375233324bfd.html> adresinden alınmıştır.
- Uğuz, H. ve Saygılı, R. (2016). Küresel dünyada ulus-devlet. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 127-147.
- Ulusal Devlet Dilini ve Kırgız Cumhuriyeti Dil Politikasını Geliştirme Programı http://www.president.kg/files/docs/proekt_natsprogrammyi_gosyazyika.pdf, adresinden 11.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Economic and Social Council, “Indigenous languages: preservation and revitalization (articles 13, 14 and 16 of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)”, Permanent Forum on Indigenous Issues Fifteenth session, New York, 9-20 May 2016:4. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/055/48/PDF/N1605548.pdf?OpenElement>, adresinden 08.05.20 tarihinde alınmıştır.
- Urakova, L. (2014). Geçmişten günümüze Kazakistan’daki dille ilgili yasa koyuculuğa genel bir bakış. *Türkbilig*, (28), 97-104.
- Uzbekistan Moves To Quicken Transition To Latin Alphabet, (2020). <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-moves-to-quicken-transition-to-latin-alphabet/30906193.html> adresinden 03.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, Ömer Faruk (2001). Azerbaycan 1988–1995: sancı, kargaşa ve iktidar. *Jurnal of Qafqaz* 8, 1–3.

- Ünalın, Ş. (2005). *Dil ve kültür*. Eskiyei Yayınları.
- Vaniani, E. Y. (2004). “*Novaya İstoriya Stran Azii i Afriki, XVIII vv.*” (*Asya ve Afrika devletleri tarihi, XVI-XIX yy.*) Yayına hazırlayan A.M. Rodriges. VLADOS Basımevi.
- Vardar, B. (1980). *Dil bilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. ABC.
- Vardar, B. (1998). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. Multilingual.
- Vazırlığı, M. T. L., & İnstitutı, T. M. (2020). *O'zbekiston Respublikası Olıy Va O'rta. Umumiy Pedagogika, Guliston Davlat Universiteti*. https://ipu-edu.uz/files/books/2022-12-21-05-23-34_5dd3a6eff6f46b6ab0ed0de0db9b5030.pdf adresinden 15.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Vlodin, V. (2022). *Azerbaycan'da Rus diline gösterilen özen diğer ülkeler için bir örnek*. <https://sputnik.az/20220926/azerbaycanda-rus-diline-olan-diqqet-basqa-olkelere-numunedir---vyaceslav-volodin-446718014.html>, adresinden 15.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Weeks, J. (1998). *Farklılığın değeri, kimlik: topluluk, kültür, farklılık* (Çev.: İrem Sağlam). Sarmal Yayınevi.
- Weinstein, B. (1980). Language planning in Francophone Africa. *Language Problems and Language Planning*, 4(1), 55-77.
- Wimmer, A. & Feinstein, Y. (2010). The rise of the nation-state across the world, 1816 to 2001, *American Sociological Review* 75(5) 764–790.
- World Population Review. (2021). Education rankings by country 2021. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/education-rankings-by-country>, adresinden 07.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Yağmur, K. (2010). Batı Avrupa’da uygulanan dil politikaları kapsamında Türkçe öğretiminin değerlendirilmesi. *Bilig Dergisi*, 55, 221-242.
- Yalçın, A. (2006). *Türkçe öğretim yöntemleri (Yeni yaklaşımlar)*. Akçağ Yayınevi.
- Yalçınkaya, A. (2022). Mirziyoyev dönemi ile hızlanan Özbekistan Türk Dünyası yaklaşması. *Yeni Türkiye*, 125, 123-130.

- Yalvaç, G. (2015). *T.C. Anayasası, TCK, CMK, CGTİK ile ilgili mevzuat*. Adalet Yayınevi.
- Yavuz, S. (2010). Atatürk dönemi alfabe çalışmaları ve Falih Rıfkı Atay. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5, 56-281.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, C. (2003). *Ana dili öğretiminde çağdaş yaklaşımlar ve Türkçe öğretimi*. Pegem A.
- Yılmaz, M. Y. (2013). *Türk dil planlaması bağlamında Türk Dil Kurumu (1932-1951)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yorulmaz, M. (2012). Din ve kimlik ilişkisi bağlamında Türkiye’de kimlik arayışları-yapısal bir içerik analizi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 59-74.
- Yuz.uz (2023). *Özbek Türkçesi çalışmaları*. <https://yuz.uz/uz/news/xorijda-ozbekiston-tarixi-madaniyati-va-ozbek-tilini-organish-targibotiga-10-mlrd-ajratiladi> adresinden 03.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Yüce, M. (2022). “*Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkeler Arasında İkili İlişkilere Bakış*”. *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleriteskilatina-uye-ulkeler-arasinda-ikili-iliskilere-bakis>, adresinden 07.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Zabunoğlu, G. (2018). Günümüzde ulus-devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 535-559.
- Zaim, S. (1968). *Çalışma ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Zakharova, M. (2020). *Özbekistan’da Rusça kullanımı*. <https://tass.ru/politika/8475315> adresinden 6.04.2023 tarihinde alınmıştır.

Zakon O Yazıkah V Kazahskoy SSR. Kazahstanskaya Pravda (1989). —27 sentyabrya. №226.

Zeynalov, Y. (1939). *Bazı notlarım*. Muallim Gazatesi.

Zhamgyrchiev, E. (2023). *Rus dilinin korunması*. <https://sputnik.kg/20230419/deputat-rasmiy-tildi-basmyrlagandar-koboydu-1074575143.html> adresinden 07.05.2023 tarihinde alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Betül KOPARAN

Doğum Yeri ve Tarihi:

Eğitim Durumu

Lisans: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü

Yüksek Lisans: Akdeniz Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı

Doktora: Akdeniz Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Doktora Programı

Yabancı Dil: İngilizce

Bilimsel Faaliyetler:

Makaleler

- Koparan, B. (2022). Türkçe dersi öğretim programının (2019) çoklu okuryazarlık becerileri açısından incelenmesi. *Elektronik Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Canbulat, M., Asma, B. ve Koparan, B. (2022). Türkçe ders kitaplarının metin ve metin önü-sonu sorularındaki düşünme türleri ve kök değerler. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 17(2), 215-232.
- Şimşek, B., Direkci, B. ve Koparan, B. (2021). Türkçe öğretmenlerinin eğitimde teknoloji entegrasyonu ve Türkçe öğretmeni yetiştirme sürecine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Turkish Academic Research Review*, 6(3), 882-902.
- Koparan, B. ve Canbulat, M. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Türk kültür öğelerinin aktarımına yönelik bir durum çalışması. *Araştırma ve Deneyim Dergisi*, 5(2), 40-57.

Kitap Bölümleri

Koparan B. (2022). Çocuklara Medya İçeriklerini Çözümleme ve Değerlendirme Becerisinin Kazandırılması, Medya Okuryazarlığı Eğitimi, (Editörler: İsmail Yavuz Öztürk, Serkan Say). Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Direkci B. ve Koparan B. (2022). Türkçe Eğitiminde üstbilişsel düşünme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. Eğitimde ve Kültürde Akademik Çalışmalar I (Editörler: Prof. Dr. Mehmet Al Hacıgökmen, Prof. Dr. Hakan Akdağ). Tablet Kitapevi, Konya,

Kitap Editörlükleri

Clarissa (2022). Palet Yayınları.

Tebliğler

Direkci, B., Şimşek, B., Koparan, B. ve Akbulut S. (2022). Akseki ağzından derleme sözlüğüne katkılar. *14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Antalya.

Canbulat M. ve Koparan B. (2022). Türkçe öğretmeni adaylarının iki dillilik ve ikinci dil öğretimi üzerine görüşlerinin incelenmesi. *35. Ulusal Dilbilim Kurultayı*, Konya.

Direkci B. ve Koparan B. (2022). Türkçe Eğitiminde üstbilişsel düşünme üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *III. Uluslararası Eğitimde ve Kültürde Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, Konya.

Canbulat M., Koparan B. ve Özakçaylı S. (2022). Teacher and students' opinions on the problems faced by bilingual students in the writing processn. *MATE International Congress*, Antalya.

Canbulat M., Koparan B. ve Shoparova A. (2021). Rus okullarında öğrenim gören ikidilli öğrencilerin kültür entegrasyon sorunları. *BİSET- III. Uluslararası Avrupalı Türkler ve İkidillilik Çalışmaları Kongresi*, Aksaray.

Vezne R., Önal İ. ve Koparan B. (2019). The opinions of educators on a digital platform developed for traineeship. *5th International Congress on Education, Distance Education and Educational Technology*, Antalya.

Önal İ., Vezne R. ve Koparan B. (2019). Türkçe öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerileri: Nicel ve nitel verilere dayalı bir inceleme. *11. Uluslararası Eğitim Camiası Sempozyumu*, Antalya.

Vezne R., Koparan B. ve Önal İ. (2019). Eleştirel düşünme becerisine ilişkin Türkçe öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. *11. Uluslararası Eğitim Camiası Sempozyumu*, Antalya.

Direkci, B., Şimşek, B. ve Koparan, B. (2022). Antalya ili Akseki ilçesi yer adları. *9th International Conference On Social Sciences & Humanities*, Burdur.

Direkci, B., Şimşek, B., Kayasandık, E. ve Koparan, B. (2018). İbradı ağzından derleme sözlüğüne katkılar. *III. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*, Kiev.

Direkci, B., Şimşek, B. ve Koparan, B. (2017). Türkçenin reklamlarda kullanılan söz varlığı. *II. International Academic Research Congress 2017*, Roma.

Direkci, B., Şimşek, B. ve Koparan, B. (2017). Medya dilinde Türkçenin söz varlığı. *3. International Symposium on Language Education and Teaching*, Roma.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi (Araştırma Görevlisi)

Projeler:

Üniversite Destekli Bilimsel Araştırma Projeleri

Antalya İli Akseki İlçesi Ağızlarının Dokümantasyonu (Araştırmacı)

Antalya İli İbradı İlçesi Ağızlarının Dokümantasyonu (Araştırmacı)

Uluslararası Öğrencilerin Değişim Hareketliliği Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Akdeniz Üniversitesi Örneği (Araştırmacı)

AB Projeleri

UPPScience Project project is under the Erasmus+ funding programme. (Araştırmacı)

Kültürel Mirasın İzinde Bireysel Gelişim ve Farkındalık (2021-2022) Erasmus Project. (Araştırmacı)

Mapping Teacher Education in Europe. (2019- 2022). EU Supported Other Project (Araştırmacı)

InternPrize: Business Ideas Generation. (2019- 2022). EU Supported Other Project (Araştırmacı)

Creative InternPrize. (2016- 2019). EU Supported Other Project (Araştırmacı)

İletişim

E-Posta Adresi: _____

Tarih: Ağustos, 2023

İNTİHAL RAPORU

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA ÜYE ÜLKELERİN ANA DİLİ EĞİTİMİNİN DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

ORJİNALLİK RAPORU

% 11	% 10	% 2	% 2
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	% 2
2	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	% 1
3	sutad.selcuk.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
4	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	% 1
5	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
6	www.anadiliegitimi.com İnternet Kaynağı	<% 1
7	mtad.humanity.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
8	www.diledebiyat.net İnternet Kaynağı	<% 1
9	tr.wikipedia.org İnternet Kaynağı	<% 1

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Akdeniz Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 6 ay süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Ağustos 2023

Betül KOPARAN